

**MUZEUL BANATULUI MONTAN
REȘIȚA**

BANATICA

15

I

**MUZEUL BANATULUI MONTAN
REȘIȚA**

MUZEUL BANATULUI MONTAN
REȘIȚA

BANATICA

15

I

REȘIȚA, 2000

COLEGIUL DE REDACȚIE

GHEORGHE LAZAROVICI

GEORGETA EL SUSI

ADRIANA RADU

DUMITRU ȚEICU – redactor responsabil

ISSN 1222-0612

„BANATICA“

Orice corespondență se va adresa:
Muzeul Banatului Montan,
1700 Reșița, Bd. Republicii nr.10
ROMÂNIA

„BANATICA“

Toute la correspondance sera
envoyé à l'adresse:
Muzeul Banatului Montan,
1700 Reșița, Bd. Republicii nr.10
ROMÂNIA

„BANATICA“

Any mail will be sent to the
following adress:
Muzeul Banatului Montan,
1700 Reșița, Bd. Republicii nr.10
ROMÂNIA

„BANATICA“

Richten Sie jedwelche Korrespon-
denz an die Adresse:
Muzeul Banatului Montan,
1700 Reșița, Bd. Republicii nr.10
ROMÂNIA

Tiparul: Vatrán Allianz, Timișoara

CUPRINS — CONTENTS — INHALT — SOMMAIRE

DUMITRU ȚEICU	
Muzeul Banatului Montan 1959-1999	5
PROF. UNIV. DR. NICOLAE BOCȘAN	
Mesaj aniversar	9
FLORIN MEDELEȚ	
Contribuții la istoria începuturilor Muzeului din Reșița	11
CRISTIAN I. POPA	
Descoperiri neolitice timpurii în bazinul hidrografic al Cugirului (județul Alba)	17
GEORGETA EL SUSI	
Determinarea resturilor faunistice dintr-o locuință neolitică timpurie de la Seușa – „La cărarea morii“ (jud. Alba)	49
SABIN ADRIAN LUCA	
Necropola turdășană de la Orăștie–Dealul Pemilor, punct X2... 59	
FLORIN DRAȘOVEAN	
Despre o piesă neolitică de centură din alabastru descoperită la Čoka (Yugoslavia)	67
SORIN PETRESCU	
Din nou despre tehnica de perforare a topoarelor din piatră ... 73	
ADRIANA RADU	
Moșteniri din fondul Vinča-Turdaș în plastica antropomorfă a culturii Sălcuța	79
GEORGETA EL SUSI	
Analiza resturilor faunistice dintr-un mormânt de epoca bronzului de la Balta-Sărată (jud. Caraș-Severin)	103
VALERIU SÎRBU, GELU FLOREA	
Cavalerul în arta tracică (sec V a. Chr. – I d. Chr.) (materiale, tehniți, ateliere, iconografie, posibile interpretări)	105
ANGELICA BĂLOS	
Spații și funcționalități în construcțiile dacice clasice. O perspectivă etno-arheologică	135
OVIDIU BOZU	
Considerații cu privire la Banat înainte de cucerirea romană	147

SILVIU OȚA

Câteva considerații în legătură cu necropolele medievale rurale
din sudul Banatului (sec. XII-XV) 161

M. MUNTEANU

Studiul antropologic asupra scheletelor provenite din cimitirul
de lângă biserica rotundă din Geoagiu, județul Hunedoara,
datat în secolul al XI-XII-lea 177

MIHAI MEȘTER – GHEORGHE LAZAROVICI

Sondajul arheologic de la Mintiu Gherlei – Ciuleneș 191

SORIN M. PETRESCU, OCTAVIAN POPESCU

Piese metalice descoperite în peșteri
din Valea Carașului (județul Caraș-Severin) 207

ADRIAN ARDEȚ

O construcție romană descoperită la Petroșnița
(jud. Caraș-Severin) 217

OVIDIU BOZU

Obiecte din bronz descoperite în așezarea romană
de la Mehadia, jud. Caraș-Severin 223

DUMITRU ȚEICU – DACIAN RANCU

Locuirea din secolele III-IV de la Vrăniuț 241

DANA BĂLĂNESCU, ELENA VOIA, OCTAVIAN POPESCU

Notă asupra tezaurului monetar roman târziu
de la Moldova Nouă - Valea Tisa-Potoc 251

LUCREȚIA GHERGARI – CORINA IONESCU

Aplicații ale metodelor mineralogice de analiză
în arheologie 261

LUMINIȚA HRINEAC

Corneenele, roci metamorfice de contact
folosite de comunitățile preistorice 271

Prescurtari bibliografice 283

MUZEUL BANATULUI MONTAN 1959-1999

DUMITRU ȚEICU

Momentul aniversar prilejuit de sărbătorirea a patru decenii de existență a Muzeului Banatului Montan din Reșița obligă, fără îndoială, la o privire retrospectivă asupra activității muzeale din acest spațiu al Banatului. Geneza instituțiilor muzeale în orașele bănățene se poate urmări pe tot parcursul celei de-a doua generații a veacului trecut¹. Nici în acest colț al pământului românesc, Banatul de Sud sau Banatul Montan, n-au lipsit preocupări timpurii pentru amenajarea unor muzee locale la Oravița și Caransebeș. Astfel, spre sfârșitul secolului trecut a existat cu siguranță un nucleu muzeal la Caransebeș, important centru cultural și ecleziastic al românilor bănățeni².

Elitele românești din spațiul montan bănățean, care au contribuit decisiv la realizarea Marii Uniri, au simțit nevoia, după 1918, să prezinte o altfel de istorie a Banatului, o istorie văzută din perspectiva românească care să fie ilustrată și susținută muzeistic. Lipsite de un centru universitar, care ar fi putut direcționa cercetarea istorică a Banatului, eforturile elitei românești din perioada interbelică, în domeniul istoriei, s-au consumat în cadrul „localismului creator”³. În această atmosferă entuziastă de recuperare a istoriei naționale s-au amenajat muzee locale la Oravița în sediul Prefecturii, la Bozovici sau Băile Herculane, în anul 1924, prin donația colecției generalului Nicolae Cena. Vitregia vremurilor și nepăsarea omenească au făcut ca mai toate aceste încercări muzeologice să dispară.

Din inițiativa unor colecționari reșițeni, iubitori ai istoriei locale, care au luat, încă din anul 1957, decizia creării unei „Comisii pentru înființarea muzeului”, s-a născut în luna decembrie a anului 1959 Muzeul din Reșița. Nucleul tinerei instituții s-a constituit din donațiile generoase ale unor colecționari din Reșița și alte zone bănățene în urma apelului lansat în anul 1957.

¹ I. Opreș, *Istoria muzeelor din România*, București, 1994, p.84; Fl. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică. I 1972-1918*, Timișoara, 1997, p.7 și urm.

² I. Opreș, *Op.Cit.*, p.24; C. Brătescu în *Studii și Comunicări. Istorie*, Caransebeș, 1979, p.387 și urm.

³ Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989, p.184; N. Bocșan, în *Banatica*, 14, 1996, p.266 și urm., cu o prezentare sintetică a istoriografiei bănățene.

Sediul muzeului reșițean s-a aflat inițial la parterul fostului Sfat popular al raionului Reșița, în imobilul de pe str. 6 martie nr. 27.

În cursul anului 1960 s-au făcut eforturi sesizabile pentru creșterea patrimoniului muzeal prin achiziții și prin cercetări proprii de teren. Muzeul Banatului din Timișoara a susținut aceste inițiative, organizând investigații arheologice în peșterile din jurul Reșiței. Sub conducerea profesorului Marius Moga, în același an, încep săpături arheologice pe Valea Bârzavei, la Bocșa, Ramna și Berzovia.

Un memoriu al celui dintâi director, profesorul Octavian Răuț, relevă faptul că, între anii 1960-1962, structura colecțiilor muzeistice a ajuns la un număr de 6000 de piese. Acest fapt a determinat mutarea sediului muzeului din Reșița într-un imobil adecvat pe fosta stradă 7 noiembrie nr. 50, în care a funcționat în perioada 1962-1971. Având un sediu corespunzător instituția muzeală reșițeană și-a exercitat în această etapă funcțiile sale vitale, acelea de cercetare științifică și în egală măsură expozițională. S-au inițiat cercetări arheologice, sub conducerea profesorului Răuț și a tânărului arheolog, de atunci, Gheorghe Lazarovici menite să umple golurile expoziționale și care să contribuie în egală măsură la cunoașterea epocii străvechi, la Zorlențul Mare și Bocșa. Civilizația romană în această zonă a Banatului a început să fie cunoscută prin săpăturile arheologice de la Berzovia, Ramna, Surducu Mare și Greoni⁴.

În cursul anului 1968, după reorganizarea administrativă a României, a avut loc și transformarea *Muzeului orașului Reșița* în *Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin*. Activitatea de cercetare științifică, evidența și ocrotirea patrimoniului cultural național cunoaște o extindere la aproape întreg spațiul Banatului Montan, beneficiind în același timp de un cadru legal conferit de fosta Lege 63/1974, privind ocrotirea patrimoniului cultural național.

Activitatea științifică și muzeistică a fost susținută de un colectiv performant de tineri arheologi și istorici stabiliți în Reșița, între anii 1975-1980, care activează, în parte, și acum în cadrul muzeului reșițean.

Un fapt remarcabil pentru cunoașterea istoriei bănățene și receptarea ei în plan european l-a constituit apariția în anul 1971 a publicației „*Banatica*”, editată de Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin. S-au tipărit, până în anul 1990, un număr de 10 volume.

Activând într-un spațiu și climat dominant industrial, muzeul din Reșița a cunoscut între anii 1972-1987 dese peregrinări, în spații proprii, din orașul de pe Bârzava. Astfel, în intervalul amintit, patrimoniul muzeistic a fost mutat de patru ori ceea ce a avut urmări nefericite, marcate de distrugerea completă a unor piese de valoare sau de degradarea altora. Mai presus de toate în acest interval de aproape un sfert de veac una din funcțiunile vitale ale muzeului, cea expozițională, a fost în bună parte atrofiată⁵.

În cursul anului 1975 a început construcția unui modern edificiu pentru muzeu, creația arhitectului Șerban Antonescu, care a fost finalizată în

⁴ I. Uzum, în *Banatica*, 10, 1990, p.450 și urm.

⁵ Mutarea din anul 1976, a instituției muzeale pe strada Văliugului, undeva la periferia orașului Reșița, a marcat în fapt închiderea expoziției de bază a muzeului. Aceasta s-a redeschis în anul 1999.

cursul anului 1987. Dotările pentru laboratoare, amenajările interioare și o parte din mobilier s-au făcut treptat, între anii 1991-1999 când Muzeul Banatului Montan a început să fie o instituție științifică și culturală pentru orașul Reșița și județul Caraș-Severin.

Începând cu anul 1997, Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin, o denumire standard impusă până în anul 1989, a devenit prin Hotărârea Consiliului județean Caraș-Severin – *MUZEUL BANATULUI MONTAN*.

Structura actuală de personal, cu 33 de angajați, îl situează între instituțiile mici de acest gen din țară. Organigrama cuprinde un număr de două secții: Muzeologie-Cercetare și Oficiul pentru Patrimoniul Cultural Național. Personalul de specialitate, format din treisprezece muzeografi și cercetători, încearcă să acopere cercetarea arheologică, istorică, etnografică și sociologică a spațiului sud bănățean. Muzeul Banatului Montan din Reșița, susține prin cheltuieli de personal și expozițional, puncte muzeistice la Oravița și Moldova Veche.

Muzeul de Istoria farmaciei din Oravița se situează între puținele muzee de acest gen din România.

Activitatea de cercetare științifică a impus instituția muzeistică din Reșița pe plan național. Săpăturile arheologice au adus în depozitele muzeului un număr impresionant de colecții cuprinzând circa 50.000 de piese. Săpăturile arheologice de la Zorlențu Mare, Moldova Veche și Gornea au adus contribuții esențiale pentru cunoașterea civilizațiilor neolitice din Banat. Epoca bronzului a beneficiat de o cercetare de excepție prin investigațiile făcute pe Valea Timișului, Liubcova și Divici. Cercetările conduse de regretatul coleg Marian Gumă la Gornea, Liubcova și Divici au pus în evidență fortificații și așezări dacice⁶. Civilizația romană din spațiul sud bănățean este cunoscută datorită șantierelor arheologice organizate la Pojejena, Gornea, Vărădia, Surducul Mare și Grădinari⁷. Începuturile Evului mediu românesc au fost aduse în conul de lumină al cunoașterii istorice de cercetările de la Ilidia, Reșița, Cârnecea, Berzovia, Cuptoare, Obreja⁸.

Investigarea epocii moderne, civilizația rurală românească în veacul al XVIII-lea, contribuția românilor bănățeni la înfăptuirea Marii Uniri din 1918 au fost doar câteva din preocupările istoricilor care au activat la Muzeul Banatului Montan⁹.

Istoria multiculturală a Banatului modern, trecutul său industrial au constituit o preocupare constantă pe planul de cercetare a muzeului din Reșița și care se regăsește în publicații și în expoziții cu teme multiculturale organizate la Reșița ori Germania la Sindelfingen și Düsseldorf¹⁰.

⁶ M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993; idem, *Epoca bronzului în Banat*, Timișoara 1997.

⁷ P. Călin, în *Banatica*, 10, 1990, p.466 și urm.

⁸ *Ibidem*, p. 500-505.

⁹ V. Leu, *Cartea veche românească din bisericile Eparhiei Caransebeșului*, Reșița, 1996; idem, *Cartea și lumea rurală în Banat 1700-1830*, Reșița, 1996, N. Bocșan, P. Bona, *Franța și Banatul 1789-1815*.

¹⁰ C. Feneșan, R. Gräf, V.M. Zaberca, I. Popa, *Din istoria cărbunelui. Anina 200*, Reșița, 1991; R. Gräf, *Domeniul bănățean al STEG 1855-1920*, Reșița, 1997. Expozițiile de la Düsseldorf, Sindelfingen au fost organizate de Dumitru Țeicu și R. Gräf în colaborare cu Asociația Șvabilor bănățeni din München.

Cercetările istorice și arheologice au fost valorificate în zeci de studii și volume apărute în Editura „*Banatica*”, care funcționează în cadrul Muzeului Banatului Montan. Au fost editate, în intervalul 1991-1999, un număr de 34 cărți referitoare la istoria Banatului și a Transilvaniei.

Apariția unei reviste unice în sud-estul european, *Arheologia medievală* se înscrie între publicațiile de referință ale Editurii „*Banatica*” din anii 1996-1998. Muzeul Banatului Montan a promovat constant în ultimul deceniu o politică de apropiere și colaborare științifică cu centre academice și universități din România și Europa. Astfel încă în luna mai 1991 s-a organizat la Băile Herculane un simpozion internațional privind civilizația neolitică în Banat, urmat de o altă manifestare similară în luna mai 1992. „Dunărea arteră de civilizație europeană” a fost tema conferințelor științifice organizate în anul 1993 și 1999 în colaborare cu Universitatea din Tübingen și Universitatea „Babeș Bolyai” din Cluj-Napoca.

Aceasta ar fi, în puține cuvinte, istoria condensată a celor patru decenii de activitate științifică și expozițională a Muzeului reșițean.

Aș dori acum, în acest moment festiv, să aduc un omagiu, celor care au trudit în cei patruzeci de ani de existență în această instituție. Doresc să omagiez munca științifică a cercetătorilor și muzeografilor care au făcut cunoscut numele muzeului, în egală măsură, aduc mulțumiri celor care au trudit, anonimi, în sectorul administrativ și care au contribuit esențial la bunul mers al instituției.

MESAJ ANIVERSAR

**adresat de Rectorul interimar al Universității „Babeș – Bolyai“
cu ocazia aniversării a 40 de ani de activitate muzeală la Reșița**

Prof. univ. dr. NICOLAE BOCȘAN

Îmi revine plăcuta misiune să vă aduc salutul Colegiului Senatului Universității „Babeș – Bolyai” din Cluj – Napoca într-un moment aniversar, nu lipsit de semnificație culturală și științifică. Împlinirea a 40 de ani de existență a Muzeului Banatului Montan din Reșița pare puțin pentru timpul istoric. Strălucitul bilanț științific și cultural pe care această instituție îl realizează astăzi relevă o activitate de o amploare ce cu greu poate fi cuprinsă în acest interval, pentru că vreme de patru decenii, alături de alte instituții de prestigiu din Reșița sau din Banat, Muzeul Banatului Montan a fost un veritabil centru cultural – științific ce a realizat o intensă și dinamică activitate științifică și culturală de reală valoare și cunoaștere națională și internațională. De la modestele începuturi realizate sub conducerea regretatului profesor Octavian Răuț, căruia i se datorează înființarea acestui muzeu, la marile campanii arheologice care au marcat istoria acestui muzeu, de la cercetările sistematice de teren pentru identificarea mărturiilor trecutului bănățean sau expozițiile de răsunet, la conferințele internaționale cu un ecou în toată Europa, sau constituirea Centrului de studii bănățene cu o activitate editorială care singură mărturisește valoarea creației științifice de aici sau mândria tuturor istoricilor bănățeni, revista „Banatica” care a dus faima acestui muzeu, toate acestea sunt suficiente argumente pentru a legitima 40 de ani de activitate muzeală la Reșița. Activitatea de cercetare și muzeografică realizată de Muzeul Banatului Montan a făcut din municipiul Reșița unul din cele mai importante centre de cercetare și producție istorică, care stă cu justificată mândrie alături de alte multe orașe mai mari din România.

Ne face o deosebită plăcere să rememorăm excelenta colaborare științifică și editorială dintre Universitatea „Babeș – Bolyai” și Muzeul Banatului Montan, încă de la începuturile acestuia. El însuși fost slujitor al Universității „Babeș – Bolyai”, regretatul profesor Octavian Răuț, urmat de ceilalți directori, cu toții formați în ambianța științifică a Almei Mater Napocensis, au realizat

o permanentă și benefică cooperare științifică cu arheologii și istoricii clujeni, din care s-a născut „Banatica”, Centrul de studii bănățene și editura „Banatica” sau remarcabilele expoziții și inițiative editoriale care s-au desfășurat peste timp. Muzeul a fost onorat de patronajul științific al marilor dispăruți, Constantin și Hadrian Daicoviciu, Mihail Macrea, I. I. Russu, dar și al noilor generații de istorici și arheologi care s-au succedat la Cluj. În ambianța științifică a universității din Cluj s-a format cea mai mare parte a cercetătorilor și muzeografilor de la Muzeul Banatului Montan. Sunt suficiente argumente care ne îndreptățesc să salutăm de acum venerabila dumneavoastră instituție la această frumoasă aniversare, să aducem omagiul universitarilor clujeni slujitorilor acestei prestigioase instituții, urându-i viață lungă și încărcată de realizări, putere de muncă și cât mai multe resurse pentru a continua această strălucită moștenire, care obligă și impune slujitorilor de astăzi ai muzeului o imensă responsabilitate, să păstreze și să dezvolte legatul înaintașilor. Nu este ușor, având în vedere dificultățile financiare prin care trec instituțiile noastre, dar suntem convinși că împreună cu autoritățile locale, valorosul personal al Muzeului Banatului Montan va edifica la Reșița un muzeu pe măsura performanțelor sale științifice.

Fără nici o îndoială, la aniversarea a 40 de ani de activitate muzeală la Reșița bilanțul cu care se înfățișează astăzi Muzeul Banatului Montan mărturisește profesionalism, devotament față de instituție, creativitate și continuitate programatică, solidaritate umană și profesională. Ne face o deosebită plăcere să exprimăm cu acest prilej omagiul nostru adresat înaintașilor și celor care astăzi slujesc muzeul, un gând de pioasă amintire pentru cei care astăzi nu mai sunt între noi și care prin devotamentul lor au făcut gloria acestei instituții.

Felicitând astăzi colegii de la Muzeul Banatului Montan la patru decenii de existență, ne exprimăm convingerea că excelenta colaborare dintre Universitatea „Babeș – Bolyai” și Muzeul Banatului Montan va continua în spiritul moștenit de la înaintașii noștri. Urăm muzeului reșițean viață lungă noi performanțe științifice și muzeale și un muzeu pe măsura valorii slujitorilor săi.

Cluj – Napoca, 8 decembrie 1999

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ÎNCEPUTURILOR MUZEULUI DIN REȘIȚA

FLORIN MEDELEȚ

Cum își face apariția muzeul într-o localitate cu un pronunțat specific industrial care-i guvernează vectorii de dezvoltare? - Greu și cu multe opreliști în cale-i. Așa se explică - cred - de ce la Reșița muzeul s-a constituit numai în deceniul al șaptelea al veacului nostru. În ce mă privește, socotesc că aniversarea celor patru decenii, hotărâtă pentru iarna anului 1999, se referea și la cei 125 de ani ai gimnaziului din Reșița, în care ființa o importantă colecție muzeală dezvoltată mai ales către sfârșitul veacului prin strădaniile profesorului de istorie Mihalik Sándor, pasionat de cercetările arheologice (v. MIHALIK, S., 1896, 192-194). Acesta a îmbogățit colecția prin cercetările ce le-a întreprins la Reșița, Bocșa - Colțani și pe dealul Șumig de lângă Gătaia (MIHALIK 1897; MIHALIK 1897a; MIHALIK 1897b), în asemenea măsură încât ea a fost apreciată de întemeietorul și custodele muzeului din Vrșac, binecunoscutul Felix Milleker (MILLEKER, B., *Dêlm.* I, 1897, 195-196: *frumoasa colecțiune ceramică*). După 1900, Mihalik a mai semnalat antichități la Orșova unde, așisderea, a dezvoltat o colecție muzeală școlară (MIHALIK 1907; MIHALIK 1908), dar și la Băile Herculane (MIHALIK 1910). Nu este defel întâmplător faptul că, în urmă cu 102 ani, în 1897, școala civilă din Reșița, unde funcționa ca profesor, devenise membră a Societății Muzeale de Istorie și Arheologie a Ungariei de Sud (adică a Banatului) din Timișoara (TRÉT, XIII, 1, 1897, 72; MEDELEȚ - TOMA 1997, 66). Dorințele conducătorilor de la StEG de a organiza la Reșița un muzeu de întreprindere - adică un soi de expoziție tehnică - nu s-a concretizat până la primul război mondial (UZUM 1985, 429), iar comisia muzeistică a comitatului Caraș-Severin, constituită în 1905, nu a funcționat la Reșița așa cum s-a lăsat să se înțeleagă (UZUM 1990a, 442) ci, firesc, în capitala de atunci a comitatului, Lugoj, unde a și luat naștere, în acei ani, muzeul.

Într-un modest ghid al muzeelor din România, întocmit de un autor obscur (MIHALACHE 1972, 143-144), se consemnează înființarea muzeului reșițean în 1950 (?). Nu pot decât să presupun că este o greșeală de tipar necorectată.

Dacă ar fi să dăm crezare unui fost muzeograf reșițean, Richard Petrovszki, muzeul reșițean ființa deja în anul 1958, când avea în păstrarea sa depozitul de bronzuri de la Giurgiova (PETROVSZKI 1975, 374).

Cât privește înființarea muzeului în anul 1959 sau în anul 1962, unele precizări sunt necesare. Într-un studiu publicat în 1990, Ilie Uzum menționa demersurile din anii 1957-1959: *Comisia pentru înființarea muzeului* ce s-a creat și care a adunat un prețios fond documentar prin donațiile unor colecționari, iar apoi constituirea pe lângă Sfatul Popular al orașului Reșița a unui *Comitet de organizare al muzeului orășenesc*, condus de un respectat și regretat - de noi profesor: **Octavian Răuț** (UZUM 1990a, 446-448). În acest context a avut loc, după mărturia lui Adalbert Vetö, în ajunul Crăciunului, în 23 decembrie 1959, la orele 18⁰⁰, inaugurarea primului spațiu atribuit de autorități viitorului muzeu - care încă nu era o instituție oficială!. Acesta consta din trei încăperi pe str. 6 Martie nr. 26, în clădirea Sfatului Popular Raional, unde și-au expus colecțiile peste 50 de colecționari din Reșița și împrejurimi (UZUM 1990a). În lunile următoare, până în primăvara sau vara anului 1960, s-a organizat o importantă expoziție arheologică în Casa de Cultură a Sindicatelor, într-un spațiu intens frecventat (UZUM 1990a, 439 și 450: nebulos). La organizarea acestei expoziții, Muzeul Banatului a contribuit nu numai prin asistența unor muzeografi de specialitate, ci și prin colecțiile sale, așa după cum mărturie stau documentele aflate în AMB. Nu voi insista asupra mutărilor succesive ale muzeului - o adevărată odisee nefericită cu urmări la fel de nefericite asupra păstrării patrimoniului și nu numai (v. UZUM 1990a, passim). Alături de colegii din Muzeul Banatului Montan socotesc că în decembrie 1959, din voința unor pasionați reșițeni căreia i s-a alăturat cea a autorităților locale și regionale, a început să ființeze, fără a fi o instituție oficială, *Muzeul Orășenesc din Reșița* (numirea comitetului de organizare mă scutește de comentarii: vezi *Ghidul Municipiului Reșița*, Reșița 1970 - muzeul ia ființă în 1959; aceeași dată la MUNTEANU - DUMITRIU 1988, 64 și la OPRÎȘ 1994, 84). S-a „forțat” astfel acceptarea includerii unui nou muzeu în rețeaua muzeală din România. Pentru reușita deplină a acestui demers era nevoie de constituirea unui fond patrimonial consistent și reprezentativ, mult peste nivelul unor mici colecții particulare.

Din 1960 și până în 1962 eforturile de constituire a unei instituții muzeale viabile, cu sediu, buget, schemă de personal și patrimoniu propriu, au fost intense, atât în Reșița, unde s-a găsit și s-a atribuit un spațiu - satisfăcător pentru moment -, o clădire aflată pe strada 7 Noiembrie la nr. 50, inaugurat la 11 martie 1962 (UZUM 1990a, 443, fig. 2), cât și la București, la Ministerul Învățământului și Culturii - pentru obținerea aprobării de funcționare, emisă în 15 martie 1962 prin adresa nr. 48.332 (UZUM 1990a, 451-452). Această *oficializare* a Muzeului Orășenesc din Reșița a fost considerată data întemeierii oficiale a muzeului (cf. Ilie UZUM în pliantul de prezentare a unor podoabe medievale din județul Caraș-Severin, apărut la Reșița după anul 1980; v. și UZUM 1985, 429 n. 65 și UZUM la DUMITRAȘCU 1995, 241-433 = începuturile activității [muzeului din Reșița] în anii 1962-1968”; a se consulta și UZUM 1990a, 439, n. 3, unde se denaturează oarecum raporturile reale dintre noul muzeu reșițean și centrul regional).

Alături de aceste două direcții de acțiune a existat și o a treia, de o maximă importanță, care a avut o pondere însemnată în luarea deciziilor

concrete - cea a sporirii patrimoniului, posibilă mai ales prin inițierea unor cercetări arheologice în perimetrul raionului Reșița. Dezvoltarea rapidă a patrimoniului arheologic s-a realizat cu ajutorul efectiv al colectivului de muzeografi istorici de la Timișoara, condus de directorul Muzeului Banatului, profesorul Marius Moga. S-a colaborat îndeaproape cu mai mulți prieteni ai muzeului din Reșița și, în primul rând cu profesorul Octavian Răuț, primul director al unui muzeu care nu exista încă în mod oficial, și care a continuat să-l conducă și după 1962. Unele dintre documentele păstrate în AMB din acei ani sunt, cred, importante. Citez o propoziție dintr-o ciornă păstrată fragmentar, a unui raport referitor la cercetările arheologice de la Ramna și de la Berzovia din anul 1962, și în care se menționează sprijinul primit din partea Sfatului Popular al orașului Reșița, propoziție ce reflectă atmosfera reală a epocii: *Întregul material dezvelit cu acest prilej a intrat în posesia acestui sfat și, împreună cu alte materiale arheologice descoperite întâmplător sau puse la dispoziție de Muzeul Raional al Banatului, au stat la baza organizării acestui muzeu orășenesc Reșița - cea mai nouă unitate muzeală din regiunea Banat. Așa se face că în 1962 patrimoniul Muzeului din Reșița depășea 6.000 de exponate.*

În acele timpuri toate documentele oficiale ale Muzeului Banatului consemnau existența muzeului din Reșița încă înainte ca aceasta să fi devenit oficială și, deasemenea, subliniau calitatea de director a profesorului Octavian Răuț. Profesorul Marius Moga a dispus deplasarea la cercetările arheologice întreprinse la Bocșa, Ramna, Berzovia, a tuturor muzeografilor de specialitate existenți în acel moment: Maria Anochi, care mai făcuse cercetări la Giulvăz, Ortansa Radu, fosta studentă a lui Mircea Petrescu-Dîmbovița și colaboratoare a profesorului Moga pe șantierele arheologice de la Bobda și Cruceni, Mircea N. Popa, și restauratorul Aladar Vlaga. Ultimului i se datorează primele piese arheologice restaurate din patrimoniul muzeului reșițean. Ordinele de deplasare emise în vara anului 1961 (iulie-august) notificau formal că scopul cercetărilor era îmbogățirea colecțiilor muzeului reșițean.

Se cuvin precizate unele amănunte necunoscute referitoare la cercetările arheologice întreprinse de Muzeul Banatului în beneficiul Muzeului din Reșița. Amintesc periegezele din 1960 ale lui Marius Moga și Octavian Răuț, cărora li se alătură ades elevul de atunci Gheorghe Lazarovici. În 1961, cercetările de teren au cuprins zona Binișului, iar Octavian Răuț susținea ideea profilării muzeului pe istoria metalurgiei și a mineritului, idee rămasă, din păcate, nerealizată (v. AMB Doss. 32/1961, fila 87 - raport de activitate și însemnările lui M. Moga de la o ședință privind și Muzeul din Reșița, unde nota luarea de cuvânt a lui O. Răuț).

La Bocșa Montană - *Colțani* -, sit arheologic cunoscut încă din a doua jumătate a sec. XIX, unde, în 1948, M. Moga mai efectuase cercetări (cf. AMB Doss. 4/1948, nr. 124, 17 iulie și 31 August), în vara anului 1961 au fost practicate 10 sondaje de 1x5 m, descoperindu-se, între 27 iulie și 1 august, materiale ale culturii Coțofeni. La Bocșa Română, în punctul *Dealul Mare*, între 21 și 24 iulie 1961, a fost cercetată o fortificație cu val și șanț și au fost dezvelite opt morminte hallstattiene de incinerare (AMB Doss.

1961, 31/1961 și nr. 760/1961; AMB Doss. 28/1962 nr. 1051; cf. POPESCU, *SCIV*, XIV, 2 1963, 455; idem în *Dacia*, N.S., VIII, 1963, 574, nr. 45; v. Gh. Lazarovici în *Energia*, V, nr. 222-non vidi; R. Petrovszki, 1973, *sub voce* - nr. Inv. 661-663).

La cercetările din castrul roman de la Berzovia din anii 1961 și 1962, alături de Marius Moga, participau Octavian Răuț și Gheorghe Lazarovici (MOGA, 1971b, 52, nr. 7 cf. și AMB Doss 32/1961, fila 30).

Puțin cunoscute sunt și importantele cercetări arheologice de la Ramna. Încă din 1960 se constatare existența unui cuptor roman de ars ceramică, distrus de localnici, în punctul *Odu Verde*. Semnalarea făcută de profesorul Traian Simu din Ramna, fostul director al Muzeului din Lugoj, a fost controlată de M. Moga, O. Răuț și Gh. Lazarovici. La cercetările arheologice începute în 1961 au participat sub conducerea lui M. Moga, O. Radu, M. Anochi, M. N. Popa, A. Varga, O. Răuț și Gh. Lazarovici (AMB Doss. „Planuri de muncă“ nr. 31 și 32/1961, filele 30, 87-90). În 1961 a fost cercetat un cuptor mare căruia A. Varga i-a realizat macheta la scara 1/3, care se află și azi la Muzeul Banatului (AMB Doss 28/1962 nr. 1051 din 22 decembrie 1962; cf. D. POPESCU, *SCIV*, XIV, 2 1963, 459). În același an a fost cercetat și un cuptor mic, fără grătar, rotund, plasat la 3-4 m de cel mare, de care era separat printr-o groapă lungă de 4 m - probabil de deservire. Câteva date suplimentare privind cele trei cuptoare scobite în coasta unui deal, le aflăm din însemnările lui M. Moga, a căror publicare integrală urmează a fi făcută. Aflăm astfel că primul cuptor, distrus în 1960, a mai avut păstrată o parte a vetrei și unul din stâlpii de susținere ai platformei-grătar. Cel de-al doilea cuptor, dezvelit prin săpături de salvare în 1961, era de formă ovală și avea păstrat integral focarul, placa de ardere, cu 37 de perforații, având dimensiunile de 190x270 cm. Ea era susținută de doi stâlpi care împărțeau focarul în trei compartimente aproape egale. Bolta cuptorului fusese distrusă și pe placa de ardere au fost găsite *in situ* 13 vase lucrate la roată care, în mare parte, au putut fi restaurate. Menționez mai multe oale, o mortaria, un fragment de imitație locală de terra sigillata, un ulcior fragmentar. Cel de-al treilea cuptor, aflat mai la vale față de precedentul, rotund, păstrat parțial, a conținut și o ceașcă dacică (RĂUȚ - IONIȚĂ 1976, 12-14, unde anul săpăturii este greșit, și unde se susține ipoteza unei istorii romane „liniștite“ până în veacul III, în zona Ramna-Berzovia; în legătură cu acest cuptor, la p. 13 se sugerează că acest al treilea cuptor nu ar fi roman: „alături de cuptoarele romane, un cuptor cu specifica ceașcă dacică“; D. BENEĂ, *SIB*, IX, 1983, p. 3 menționând „un cuptor de redus minereu din sec. III-IV“ [?], se referă probabil la acesta, mistificând, ca și în alte rânduri, informația primară).

În 1962, M. Moga, asistat de O. Răuț, a cercetat în hotarul Ramnei, spre Bocșa, la locul numit „Beran“, o *villa rustica* ce avea și două încăperi, dintre care una prevăzută cu hipocaust. La fel ca și în castrul de la Berzovia, s-au constatat două incendii succesive, separate de un nivel de refacere.

Cât privește anii următori, până prin 1966-1967, ai activității Muzeului din Reșița, voi aminti doar că un raport din februarie 1964, în care se solicita aprobarea pentru cercetarea sitului neolitic de la Ruginosu, era

semnat de Octavian Răuț, în calitatea sa de director al muzeului (AMB Doss. 20/1964 nr. 24 din 17.02.1964). La începutul anului următor, Volker Wollmann, absolvent al facultății de istorie-filozofie din Cluj, repartizat profesor la o școală din Reșița, devenea al doilea director din istoria muzeului reșițean, precedându-i lui Ilie Uzum. O scrisoare a profesorului Ion Berciu, directorul Muzeului din Alba-Iulia, îl recomanda călduros pe Wollmann profesorului Moga. Autorul acestor modeste contribuții l-a aflat în primăvara lui 1966 aranjând materialele arheologice în pivnița clădirii de pe strada 7 Noiembrie nr. 50.

Însemnările acelor vremi vor fi făcute publice cu un alt prilej.

Prilejul de față, aniversar, este omagiat de întreaga suflare a muzeologiei bănățene și transilvănene, ca și de toți prietenii Muzeului Banatului Montan din România și din lumea largă.

BIBLIOGRAFIE

- MEDELEȚ, Florin; TOMA, Nicoleta -1997- *Muzeul Banatului. File de cronică*, I, 1872-1918, Timișoara
- MIHALACHE, Marin -1972- *Ghidul muzeelor din România*, București
- MIHALIK, Sándor -1896- *Resicza: jelene es multija*, Reșița
- MIHALIK, Sándor -1897- *A Resiczai régi magyar templom romokról*, în *AÉ*, XVII, 365-367
- MIHALIK, Sándor -1897a- *A Resiczai öskori telepröl*, în *AÉ*, XVII, 62-63
- MIHALIK, Sándor -1897b- *A Mezö-Somlzoi várrol*, în *AÉ*, XVII, 441-442
- (MIHALIK, Sándor) -1907- *Orsovai régiségek*, în *MKÉ*, I, 52 sqq.
- MIHALIK, Sándor -1908- *Orsova es környékének régisegei*, în *MKÉ*, II, 8-20
- MIHALIK, Sándor -1910- *Régiségek Hekülesfürdön*, în *MKÉ*, IV, 154
- MOGA, Marius -1971b- *Castrul Berzobis*, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 51-58
- MUNTEANU-DUMITRIU, Luminița -1988- *Itinerarii arheologice bănățene*, București
- OPRIȘ, Ioan -1994- *Istoria muzeelor din România*, București
- PETROVSZKY, Richard -1975- *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n.*, în *Banatica*, III, 364-37
- RĂUȚ, Octavian; IONIȚĂ, Ion -1976- *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița
- UZUM, Ilie -1985- *Căi și perspective în valorificarea patrimoniului de istorie a tehnicii din județul Caraș-Severin*, în *Banatica*, VIII, 415-448
- UZUM, Ilie -1990a- *Tradiții muzeistice în județul Caraș-Severin și începuturile activității muzeului reșițean*, în *Banatica*, X, 1990, 439-461
- UZUM, Ilie = la S. DUMITRAȘCU -1995- *Arheologia română la sfârșit și început de mileniu. Convorbiri cu 104 arheologi români*, Oradea, 433

ABREVIERI

AÉ = Archaeologiai Értesítő, Budapesta.

AMB = Arhiva Muzeului Banatului.

MKÉ = Múzeumi és könyvtári Értesítő, Budapesta.

SIB = Studii de Istorie a Banatului, Timișoara.

TIR = Tabula Imperii Romani, L 34, Budapesta, 1968.

TRET = Történelmi és régészeti Értesítő, Timișoara.

Contributions concernant les débuts du Musée de Reșița

RÉSUMÉ

Cet étude-ci présente des données sur les premières années de fonctionnement du Musée de Reșița, innauguré d'une manière pas officielle le 23 décembre 1959, devenant une institution officielle en mars 1962. Également est mis en évidence le rôle du Musée de Banat dans la constitution du nouveau musée, en contexte du professeur Marius Moga, qui a conduit les recherches archéologiques de Bocșa, Berzovia et Ramna, dont les resultats ont enrichi le patrimoine archéologique du Musée de Reșița.

DESCOPERIRI NEOLITICE TIMPURI ÎN BAZINUL HIDROGRAFIC AL CUGIRULUI (JUDEȚUL ALBA)

CRISTIAN I. POPA

1. Complexul cultural Starčevo-Criș¹

Primele mențiuni privind cea mai timpurie locuire umană din spațiul tratat de noi, este făcută de N. Vlassa care, în anul 1966, va include între descoperirile Criș din Transilvania și localitatea Balomir². Ulterior, asupra cercetării de la Balomir – Gura Văii Cioarei, același autor va reveni cu noi precizări, evidențiind o așezare Starčevo-Criș târzie (Starčevo IV), aflată sub semnul influențelor Vinča A³. De această locuire, Vlassa leagă descoperirea, în stratul de cultură de aici, a unui ac de cupru nativ, de formă prismatică⁴. După apariția studiilor citate, descoperirile de la Balomir vor face obiectul unor numeroase comentarii pe care vom încerca să le rezumăm la locul potrivit.

Perieghezele întreprinse mai târziu de Gh. Lazarovici și Z. Kalmar-Maxim în perimetrul aceleiași stațiuni, au prilejuit aducerea în discuție și reconsiderarea materialelor mai vechi ale lui N. Vlassa, punându-se în evidență existența unei locuiri Starčevo-Criș timpurii (II A) legată de procesul de neolitizare a zonei⁵.

Mai recent, într-un context privitor la cultura Coțofeni pe Valea Cugirului, din cercetările noastre, semnalăm urmele unei locuiri Criș la Cugir, în punctul *Podereauă*⁶.

¹Folosirea termenului de *complex Starčevo-Criș* ni se pare preferabilă și mai aproape de realitate în locul celei de *cultură Starčevo-Criș*.

²Vlassa 1966, 17, poz. 28.

³Vlassa 1967, 404-406.

⁴Vlassa, 1967, 407.

⁵Lazarovici, Kalmar-Maxim, 1991, 96.

⁶Popa, 1995, 33, nota 4.

1.1. *Așezările*

1.1.1. **BALOMIR - Gura Văii Cioarei**

Așezarea se află situată pe prima terasă din stânga Mureșului, urmând marginea acesteia în aval, flancând de asemenea pe partea stângă cursul Văii Cioarei pe o lungime de cca 50 m. Perieghezele noastre nu au relevat urme arheologice pe buza terasei decât pe o lungime de cca 70 m. Cifra dată de Gh. Lazarovici și Z. Maxim, de 600-700 m, ni se pare exagerată, cum dealtfel neconformă cu realitatea este și considerarea acestei terase drept terasă mijlocie⁷.

1.1.2. **VINEREA - Tăbărăște**

Punctul *Tăbărăște* este situat pe un bot aparținând primei terase a râului Cugir, la granița cu hotarul comunei Șibot. Înconjurat pe trei laturi de pante abrupte, de cca 10 m înălțime, locul respectiv oferea un adăpost ușor de apărat și, în același timp, bine ferit de vânturi.

1.1.3. **CUGIR - La Arini**

Locuirea Starčevo-Criș ocupă a doua terasă din dreapta Văii Cugirului și panta acesteia, fiind sesizată, de asemenea, pe o mică terasă intermediară între prima și a doua terasă. Spre NNE, la cca 50 m de așezare, curge valea Ghișagului.

1.1.4. **CUGIR - Sub Peret**

În lunca Văii Cugirului, pe partea stângă a acestei ape și la vest de șoseaua Cugir-Șibot, au fost sesizate urmele unei locuiri Starčevo-Criș.

1.1.5. **CUGIR - Podereauă**

Așezarea se află situată într-un loc mai înalt și ferit, la poalele unui picior de deal, pe partea stângă a Văii Pleșii.

1.2. *Ceramica*

1.2.1. **BALOMIR - Gura Văii Cioarei**

Stațiunea de la Balomir a intrat de timpuriu în circuitul problematicei legate de fenomenul Starčevo-Criș, datorită lui N. Vlassa care publică o serie de materiale de aici, considerate atunci de autor drept Criș târziu⁸. Tot pentru o așezare Starčevo-Criș târzie (IV) la Balomir, se pronunță ulterior și Florin Drașovean⁹. În favoarea prezenței unor componente vinčiene timpurii în acest sit se va exprima Gh. Lazarovici care, pentru început, pledează pentru un orizont Criș târziu, conținând și elemente Vinča A¹⁰.

⁷Lazarovici, Kalmar-Maxim, 1991, 96.

⁸Vlassa 1966, 17, poz. 28; Vlassa 1967, 404-407, fig. 2/1-11; 3/1-2; Vlassa 1970, 175; Vlassa 1967, 114-118, fig. 2/1-11; 3/1-2.

⁹Drașovean 1981, 42, 44.

¹⁰Lazarovici 1971, 20-21, 24; Lazarovici 1979, 69, nota 505.

După reinterpretarea întregului lot de materiale publicat de N. Vlassa de la Balomir – Gura Văii Cioarei, completată apoi cu alte date noi provenite din cercetări de suprafață, Gh. Lazarovici va delimita descoperirile de aici, stabilind două orizonturi distincte de locuire neolitică în așezare: unul Starčevo-Criș timpuriu, și un altul Vinča A¹¹. În contextul de față vom trata doar materialele considerate de Lazarovici ca fiind Starčevo-Criș timpurii.

În ordinea de idei enunțată, unele fragmente ceramice publicate de N. Vlassa¹² sunt atribuite unui orizont Starčevo-Criș IIA și sunt reprezentate de o ceramică cu aspect monocrom, în care întâlnim vase tronconice largi, cu creștături pe buză, precum și utilizarea pseudobarbotinei. Pentru ceramica de aici, Gh. Lazarovici și Z. Kalmar fac trimiteri la descoperirile de la Gura Baciului II și Tărtăria¹³.

Din periegezele noastre provin câteva fragmente ceramice ce conțin multă pleavă și care prin factură nu pot fi legate de locuirea Vinča A, între ele remarcându-se doar un singur exemplar cu pseudobarbotină (Pl. II/1).

1.2.2. VINEREA - Tăbărăște

Ceramica descoperită în acest punct, deși redusă ca număr de fragmente, este în majoritate tipică. Ca specii ceramice întâlnim aproape în exclusivitate specia grosieră. Pasta conține multă pleavă, pereții vaselor fiind de culoare gălbui-cărămizie, doar în câteva cazuri folosindu-se ca degresant și nisipul, în acest caz culoarea pereților fiind neagră.

Formele vaselor au putut fi reconstituite doar într-o anumită măsură, evidențiindu-se recipiente având gâtul îngust (Pl. VIII/1-3) și buza dreaptă (Pl. VIII/1) sau evazată (Pl. VIII/2-3), strachina bitronconică (Pl. VIII/4) și cupa cu picior masiv, de formă tronconică (Pl. VII/3). În legătură cu ultima formă ceramică amintită, este de notat că aceasta începe să facă serie începând din etapa IIIB, fiind întâlnită, de asemenea, frecvent și în etapa Starčevo-Criș IVA. Toartele sunt de formă semicirculară, având în secțiune aceeași formă, sau late și ceva mai aplatizate (Pl. IX/1-2).

Ornamentarea ceramicii este extrem de săracă, doar un singur fragment ceramic purtând un decor realizat din barbotină organizată în șiruri paralele verticale (Pl. VII/6), buza unui vas aparținând speciei semifine, de culoare roșie fiind decorată în interior cu caneluri paralele superficiale, late de 7-8 mm (Pl. VII/4). O proeminență-apucătoare aparținând unui vas de capacitate mare avea mai degrabă un rol funcțional decât unul decorativ (Pl. VII/5). Se poate aprecia, pe baza formelor ceramice, cât și a ornamentelor, e adevărat, sărace, că locuirea Starčevo-Criș din acest punct se plasează undeva la sfârșitul fazei III sau, cel mai probabil, la începutul fazei IV. Pentru această ultimă datare, elementul de reper ar fi profilul buzei de la Pl. VIII/2 și prezența canelurilor fine, apreciate ca trăsătură specifică etapei Starčevo-Criș IVA¹⁴.

¹¹Lazarovici, Kalmar-Maxim 1991, 96.

¹²Vlassa 1967, fig. 2/2, 4-5, 7-9; Vlassa 1976, 2/2, 4-5, 7-9.

¹³Lazarovici, Kalmar-Maxim 1991, 96; Lazarovici, Maxim-Kalmar, 1991, 12.

¹⁴Lazarovici 1984, 69.

1.2.3. CUGIR - *La Arini*

Materialul ceramic recuperat din această așezare este destul de bogat, însă extrem de fragmentar.

Specia fină este cel mai des întâlnită, fiind reprezentată de o ceramică având ca degresant fie pleavă, fie pleavă și nisip și pereții acoperiți cu un slip fin, lustruit, de culoare roșu-cărămiziu sau brun, cu aspect monocrom. Acest slip, în majoritatea cazurilor este căzut, dând la iveală miezul de culoare cenușie. Specia grosieră are aceleași categorii de degresant, utilizându-se în plus numai nisipul, lipsind acel slip de care aminteam în cazul ceramicii fine, culoarea pereților recipientelor variind între portocaliu-cărămiziu, roșcat și cenușiu.

Ca forme, deosebim castronul (Pl. III/4; V/5), strachina (Pl. IV/4), vasele cu buza dreaptă (Pl. V/1-3; VI/2) arcuită spre exterior (Pl. III/1-3, 6, 8) sau cu buza scurtă și răsfrântă (Pl. III/7). Unele forme globulare sunt sugerate de fragmentele de la Pl. III/6-7; VI/1. Interesantă este buza unui vas aparținând speciei fine cu slipul brun-roșcat, în mare parte căzut de pe ambele fețe, ce are marginea trasă pe o mică porțiune spre exterior, dând impresia unei mici protuberanțe¹⁵, fiind de remarcat în acest caz și gâtul mai zvelt al recipientului (Pl. V/6). Fundurile de vase au unghiul de pornire al pereților ascuțit, specific unor recipiente cu partea inferioară mai bombată (Pl. IV/6-9; VI/8-9; VII/1-2). La exemplarul de la Pl. VI/7, ce făcea parte dintr-un vas de mici dimensiuni, de bună factură, se observă că fundul era de formă concavă.

Referitor la elementele de decor, trebuie spus că în așezarea din locul numit *La Arini*, întâlnim doar ornamente realizate în relief, reprezentate prin brâie alveolate (Pl. IV/2-3; VI/4-6), mici proeminențe aplicate, simple (Pl. III/5; IV/4; VI/3, 5) ori duble (Pl. IV/5). Tot de aici avem și o tortiță circulară cu partea centrală alveolată (Pl. IV/1).

Ceea ce este de remarcat în privința ceramicii din acest sit este prezența în cantitate apreciabilă a speciei fine, de aspect monocrom. Avem de a face astfel cu o etapă mai timpurie din evoluția complexului cultural Starčevo-Criș. Această manieră de datare a ceramicii este considerată ca fiind o tradiție moștenită din faza I, ce se perpetuează și în așezări ce mai continuă formele de exprimare anterioare. Descoperiri de acest gen sunt consemnate la Cenad sau Uioara de Sus și sunt plasate la un orizont Starčevo-Criș IIA¹⁶. Lipsa inciziilor din repertoriul ornamental întâlnit în așezarea de la Cugir - *La Arini* pledează în favoarea aceleiași datări timpurii¹⁷. Caracteristici asemănătoare ale facturii ceramicii cu cele întâlnite în așezarea de la Cugir le întâlnim și în materialele Starčevo-Criș timpurii (IIA), descoperite la Foeni-Sălaș, unde avem în plus și o bună analogie pentru fragmentul de la Pl. IV/5, proeminențele în relief de pe acesta având însă o dispunere verticală¹⁸.

¹⁵O proeminență oarecum asemănătoare apare imediat sub buza unui vas descoperit la Livada (jud. Cluj), datat în Starčevo-Criș IIA; vezi Lazarovici et alia 1993, 322, fig. 7/7.

¹⁶Lazarovici 1984, 61.

¹⁷Lazarovici 1984, 61.

¹⁸Ciubotaru 1996, 8-9, 12, Pl. II/4.

Sprijinindu-se pe observațiile de mai sus, considerăm că în punctul *La Arini* ne aflăm în fața unei așezări Starčevo-Criș II, aparținând primei subfaze, locuire ce poate fi legată de începuturile procesului de neolitizare a spațiului sud-transilvănean.

1.2.4. CUGIR - *Podereauă*

Fragmentele ceramice Starčevo-Criș din acest punct sunt, în majoritatea lor, atipice. Remarcăm însă, de la început, aceeași factură a ceramicii cu cea din punctul *La Arini*, deci implicit și prezența în cadrul speciei fine a slipului roșcat sau cărămiziu lustruit, ce acoperă interiorul sau ambele fețe ale vasului. Din păcate, numărul mic al fragmentelor ceramice găsite, ca și starea avansată de fragmentare a acestora nu ne permit să insistăm prea mult asupra descoperirilor de aici.

Menționăm doar o buză de vas rotunjită la exterior, aparținând speciei fine, cu slipul roșcat lustruit, bine păstrat pe ambele fețe (Pl. II/3), o bucată din peretele unui vas de capacitate mare (Pl. II/4) și trei funduri de vase, de culoare cenușie sau brun-cenușie (Pl. II/5-7). Ca ornamente întâlnim brâul alveolat aplicat pe o ceramică semifină, de culoare roșcată, prezent doar pe un singur fragment ceramic (Pl. II/2).

Pe baza afinităților cu ceramica de la Cugir - *La Arini*, credem că nu greșim plasând această locuire Starčevo-Criș la același orizont IIA.

1.2.5. CUGIR - *Sub Peret*

Din acest punct s-au recoltat doar două fragmente ceramice tipice mediului Starčevo-Criș. Ambele fragmente conțin în compoziție multă pleavă și au o culoare gălbui-maronie. Unul dintre fragmentele amintite este o buză aparținând unui vas cu deschiderea gurii foarte largă (Pl. IX/4).

Cât privește încadrarea cronologică a materialelor, deși locul descoperirii este situat vizavi de așezarea de la Cugir - *La Arini*, datarea lor considerăm că este simțitor mai târzie.

1.3. *Plastica de cult. Aspecte privind credințele magico-religioase*

Din așezarea de la Vinerea - *Tăbărăște* deținem o descoperire care, prin caracteristicile sale, considerăm că poate fi tratată la acest subcapitol. Piesa ce o avem în vedere și pe care o considerăm a reprezenta un idol, este lucrată din lut, conținând în pastă nisip și multă pleavă. La exterior prezintă o culoare portocaliu-cărămizie, miezul având o nuanță de cenușiu-închis. Forma sa este cilindrică, cu un diametru de aproximativ 3 cm, partea inferioară fiind ruptă. În partea opusă, cea superioară, se constată o modelare prin executarea unei șanțuri în formă de ic, rezultând două proeminențe (Pl. IX/10). Factura idolului este tipic starčeviană, iar atribuirea acestuia unei alte culturi considerăm că nu poate fi luată în calcul, alte materiale din epoca neolitică nefiind descoperite pe *Tăbărăște*.

Frapează însă, de la început, forma insolită a piesei, pentru care nu cunoaștem în prezent analogii în mediul Starčevo-Criș. Tipologic, exemplarul nostru se apropie de idolii cilindrici atestați în mediul Starčevo-Criș târziu. Doi idoli, de formă cilindrică, având o talpă ca suport, cunoaștem de la

Dudeștii Vechi (=Beșenova Veche)¹⁹, un altul, de la Turia de Jos ²⁰, însă în toate cele trei cazuri, partea superioară a idolilor nu s-a păstrat. Lipsa părții superioare a idolilor la care făceam trimitere ne împiedică să facem apropieri mai fine față de porțiunea cea mai interesantă a piesei noastre, și anume cele două protuberanțe cu care se termină aceasta. Tocmai detaliul amintit individualizează idolul de la Vinerea de restul plasticii Starčevo-Criș cunoscute.

În opinia lui Gh. Lazarovici, idolii cilindrici de la Dudeștii Vechi se consideră că sunt rezultatul unor influențe exercitate de mediul Vinča după sosirea primelor comunități vinčiene timpurii în zona Dunării, aceștia putând fi cu greu diferențiați de idolii din Vinča A ²¹, iar despre cel de la Turia de Jos putem spune doar că a fost plasat, pe baza întregului material din așezare, în Starčevo-Criș III-IVA²². Așadar, orizontul la care sunt prezenți idolii amintiți, în cadrul descoperirilor Starčevo-Criș, este sincron celui de la Vinerea-*Tăbărăște*, unde, reamintim, a fost găsită ceramica de factură Starčevo-Criș IVA. Exemplarul nostru nu poate fi considerat, prin această prismă, ca făcând parte din categoria idolilor specifici mediului Starčevo-Criș, ci trebuie interpretat ca rezultat al influențelor vinčene timpurii în plastica starčeviană. Situații asemănătoare au fost sesizate, dealtfel, și în plastica Starčevo-Criș târzie de la Beșenova Crnokalačka Bora, Râpa²³ sau Ostrovul Corbului²⁴.

Dacă arealul cultural starčevian nu ne-a oferit analogiile cele mai clare cu putință, în schimb acestea sunt cu mult mai edificatoare în mediul vinčian. Astfel, un exemplar foarte asemănător cu cel descoperit la Vinerea, cunoaștem de la Zorlenț, unde este datat la un orizont Vinča B₁/B₂. Problema discrepantei de ordin cronologic care ar putea fi invocată în cazul de față, între piesa găsită la Vinerea și cea de la Zorlenț, este surmontabilă, deoarece este știut faptul că anumite categorii de idoli întâlniți în faza B a culturii Vinča păstrează canoanele de exprimare a plasticii de cult din prima fază (A)²⁵.

În final mai trebuie adăugat că, pe lângă faptul că descoperirea de la Vinerea ne relevă un nou aspect legat de interferențele cultural-cronologice petrecute la nivel de Starčevo-Criș IVA - Vinča A, ea ridică, pe de altă parte, și o a doua problemă, anume aceea referitoare la interpretarea ce poate fi dată idolului aflat în discuție. Caracterul de unicat în mediul Starčevo-Criș, al piesei noastre, nu ne împiedică însă de la formularea unei ipoteze privitoare la semnificația intrinsecă a acestei apariții. Părerea împărtășită de noi, sprijinită pe analogii stilistice este că, în cazul exemplarului de la Vinerea - *Tăbărăște* avem reprezentate atributele

¹⁹Lazarovici 1979, 33, Pl. X/9; Comșa 1995, 24, fig. 2/7-8: E. Comșa este de părere că exemplarul de la Pl. X/9 din Lazarovici 1979 are o formă de picior, cf. Comșa 1995, 24.

²⁰Ciută 1997, 12.

²¹Lazarovici 1979, 33, 88.

²²Ciută 1997, 12.

²³Lazarovici 1979, 88, Pl. X/7, 9-10, 13-14.

²⁴Comșa 1995, 33, nota 107.

²⁵Lazarovici 1979, 88; Comșa 1995, 33.

coarnelor de consacrație care, sub diferite aspecte, se întâlnesc încă din paleolitic²⁶ și sunt apariții frecvente în culturile neolitice²⁷. Aceste coarne de consacrație făceau parte dintr-un cadru mai complex substituit adorării taurului, fiind legate de regenerare și fecunditate²⁸, ele putând fi luate astfel în considerație, în opinia noastră, și cu prilejul discutării mai pe larg a spiritualității comunităților de tip Starčevo-Criș.

1.3.1. *Obiecte din piatră.*

Împreună cu ceramica de tip Starčevo-Criș, în cercetările de suprafață au apărut și o serie de obiecte de piatră care, însă, cu greu pot fi atribuite cert acestui mediu cultural, în principal din motivul că în toate punctele cu materiale Starčevo-Criș apar și alte materiale ulterioare din punct de vedere cronologic. Doar în câteva din cazuri, unde locuirea Starčevo-Criș este cea mai bine reprezentată, putem să facem, desigur cu rezervele ce se impun, unele atribuiri la neoliticul timpuriu.

Amintim aici numeroasele piese litice descoperite în așezarea de la Cugir - *La Arini*, dintr-o zonă conținând doar vestigiile de tip Starčevo-Criș. Gama pieselor este variată, ca de altfel și materia primă utilizată la confecționarea lor. Reținem atenția cu câteva fragmente aparținând unor lame (Pl. IX/5, 7; X/2, 6), din care una fin retușată (Pl. IX/7) și mai multe răzuitoare de diferite tipuri (Pl. IX/6,8; X/3-5, 7-12), la care se constată și urme puternice de lustruire (Pl. X/3). Trei unelte sunt realizate din cuarțit (Pl. X/6, 9, 12), la confecționarea restului de utilaj litic preferându-se silexurile de culori variate, cum ar fi cele cenușii (Pl. IX/5, 7; X/4, 7), maronii-cenușii (Pl. X/8, 11), alb-gălbui (Pl. IX/6, 8), maronii (Pl. X/1, 3), maronii-roșcate (Pl. X/10) ori gălbui (Pl. X/2, 5). O notă aparte se cere a fi făcută în cazul unei mici unelte de formă triunghiulară ce poartă urme de prelucrare doar pe o singură latură (Pl. X/1). Acest gen de descoperiri sunt caracteristice unor piese folosite la confecționarea părții active a secerilor, prin fixarea lor, cel mai adesea, într-un suport de os sau corn. Exemplare cărora li s-a conferit un rol similar, ne sunt cunoscute în mediul Starčevo-Criș din așezările de la Basarabi (jud. Dolj)²⁹, Gura Văii (Ostrovu Banului)³⁰ sau Târgșorul Vechi³¹, descoperiri ce pledează în favoarea cunoașterii și utilizării acestor unelte încă de timpuriu în sfera lucrării primitive a pământului în spațiul de care ne ocupăm.

Într-o imposibilitate clară de atribuire a materialului litic mediului Starčevo-Criș ne aflăm și în cazul locuirii sesizate la Cugir - *Podereauă*. Totuși, atragem atenția asupra unei lame neretușate, de culoare cafeniu-gălbui, cu mici pete alburii, care prin forma și natura piesei (Pl. IX/9) nu poate fi

²⁶Gimbutas 1991, 270.

²⁷V. spre exemplu Lazarovici 1988b, fig. 18/3; Gimbutas 1989, fig. 30; Rus, Lazarovici 1991, fig. 12, 17, 20, 22-23; Jovanoviæ 1991, fig. 1-2; Hegedüs, Makkay 1991, 105, fig. 15 (145), 22, (142).

²⁸Lazarovici 1988b, 32, 35, 36, 38; Lazarovici 1991, 17; Gimbutas 1991, 270.

²⁹Nica 1971, 549, fig. 2/6-7.

³⁰Roman, Boroneanț 1974, 126.

³¹Teodorescu 1963, 256, fig. 7/4-8; v. Pentru problematica secerilor în descoperirile Starčevo-Criș și la Lazarovici 1984, 74.

asociată alteia din culturile ulterioare documentate aici, dintre care cea mai timpurie este o locuire de tip Coțofeni. Din așezarea de la Balomir am recoltat câteva unelte și așchii lucrate din silex și obsidian, însă apartenența lor mediului tratat aici este și în acest caz nesigură.

1.4. *Obiecte din metal*

În sondajul efectuat de N. Vlăsa în 1961 la Balomir-*Gura Văii Cioarei* a apărut și un ac cu dimensiunile de 14x0,4 cm, de formă prismatică, lucrat din cupru nativ³². Pornind de la această descoperire, la care s-au alăturat alte trei piese de aramă considerate ca aparținând mediului Starčevo-Criș, N. Vlăsa va pune, mai târziu, sub semnul unui *metallicum* întregul neolitic al Transilvaniei, explicând situația prin prisma legăturilor cu Orientul³³. Din acel moment s-au purtat numeroase discuții pe marginea obiectelor din cupru din neoliticul timpuriu și a contextului în care a apărut, ulterior chiar autorul mai-sus citat revizându-și părerile și considerând că piesele din cupru de la Balomir și Iernut reprezintă apariții accidentale ce nu pot schimba caracterul neolitic al descoperirilor Starčevo-Criș³⁴.

În continuare, acul (de fapt, străpungătorul) de la Balomir a fost asociat unor contexte fie Criș târziu³⁵, fie Vinča timpuriu (Vinča A)³⁶. Nu au lipsit însă nici acei cercetători care au contestat asocierea străpungătorului de la Balomir cu materialele descoperite în strat de N. Vlăsa, atribuind-o, pe baze tipologice, perioadei de tranziție spre epoca bronzului³⁷.

Cercetările noastre de teren efectuate în așezarea de la *Gura Văii Cioarei* credem că sunt de natură a aduce, cel puțin parțial, o nouă lumină asupra controversatei probleme a atribuirii culturale a piesei în discuție. După cum s-a putut constata, N. Vlăsa, încă de la publicarea piesei din cupru de la Balomir, pune accentul pe detaliul că aceasta provine dintr-un „*unicum strat Criș tardiv*“, cum avea să sublinieze autorul descoperirii³⁸. Însă un mic sondaj nu poate releva întreaga situație dintr-un sit arheologic. Dealtfel, P. Roman atrăgea atenția asupra concluziilor lui Vlăsa, care n-a ținut seama în exprimarea convingerilor sale și de prezența unor eventuale resturi mai noi³⁹. Cu ocazia publicării perieghezei din această așezare de către Gh. Lazarovici și Z. Kalmar-Maxim, au fost puse în lumină, pentru întâia oară, vestigii ulterioare celor Starčevo-Criș sau Vinča A⁴⁰. La acestea se adaugă perieghezele noastre în perimetrul așezării, ce au dus la descoperirea unor materiale post-Vinča A, aparținând culturii Coțofeni, epocii bronzului, Latène și romane.

³²Vlăsa 1967, 407, fig. 6; Vlăsa 1976, 118-119, fig. 6.

³³Vlăsa 1967, 408; Vlăsa 1967, 119.

³⁴Vlăsa 1978, 30.

³⁵Horedt 1976, 175-177; Kalicz 1992, 11.

³⁶Lazarovici 1979, 87; Lazarovici et alia 1995, 211; Maxim, Lazarovici 1995, 12.

³⁷Roman 1969, 68; Comșa 1974, 78-80.

³⁸Vlăsa 1967, 407; Vlăsa 1976, 118.

³⁹Roman 1969, 68.

⁴⁰Lazarovici, Kalmar-Maxim 1991, 96.

Întorcându-ne la constatarea lui P. Roman potrivit căruia străpungătorul de la Balomir poate aparține, pe baze tipologice⁴¹, dar mai degrabă unui orizont Coțofeni, prezența materialelor aparținând acestei culturi în așezare, credem că reprezintă o mărturie peremptorie, ce poate pune din nou sub semnul întrebării concluziile cercetătorilor ce leagă piesa avută în vedere de locuirea neolitică timpurie de aici. Discutarea în continuare a piesei găsite la Balomir în contextul primelor dovezi ale unei așa-zise „metalurgii“ a cuprului în neoliticul românesc, considerăm că trebuie să țină seama și de observațiile de mai sus. Opinia pe care noi o împărtășim este aceea că sula de cupru de la Balomir poate fi asociată, cu mai multe șanse de credibilitate locuirii Coțofeni, semnalată deja în rândurile de mai sus.

Încadrarea culturală și cronologică. Relațiile cu vecinii.

Spațiul geografic ce ne stă în atenție, după cum s-a putut observa, a intrat destul de timpuriu în sfera de locuire umană a epocii neolitice. Deși descoperirile din epoca paleolitică nu au apărut în bazinul hidrografic al Cugirului, ele ne sunt cunoscute însă din zona vestică a arealului de care ne ocupăm, ca spre exemplu la Bratura-Basarabasa, Buituri, Cioclovina sau Nandru⁴², ori chiar în imediata vecinătate, la Orăștie (jud. Hunedoara)⁴³. Dacă aceste grupe de populații au reprezentat fondul local pe care s-a grefat viitoarea civilizație neolitică timpurie, cum se consideră pentru zona sud-estică a Transilvaniei⁴⁴, aportul acestora este mai degrabă de presupus decât confirmat arheologic.

Cele mai timpurii manifestări cu caracter neolitic din Transilvania, ca de altfel de pe întreg teritoriul României, sunt documentate arheologic în nivelul I de la Gura Baciului⁴⁵, începuturile procesului de neolitizare a spațiului transilvănean fiind pus, de majoritatea specialiștilor, pe seama unei migrații culturale din sud, la nivel de Protosesklo⁴⁶. Descoperirile imediat ulterioare celor de la Gura Baciului I s-au făcut la Ocna-Sibiului-*Triguri*⁴⁷, iar mai aproape de spațiul nostru, la Șeușa - *Cărarea Morii*⁴⁸. Descoperirile de acest tip au fost cuprinse sub denumirea de orizontul

⁴¹Nu putem trece aici cu vederea observația făcută de A. Vulpe care atrăgea atenția asupra faptului că, luând ca și criteriu de încadrare a străpungătorului de la Balomir, doar pe cel tipologic, prin forma sa acesta este întâlnit până în epoca hallstattiană; cf. Vulpe 1973, 217, nota 1.

⁴²Jungbert 1978, 7-9, 14-16; Jungbert 1982, 544-546.

⁴³Luca, Boroffka 1997, 1-4. Autorii valorifică rezultatele unor cercetări de teren din locul numit *Dealul Pemilor*, punctul desemnat convențional X₂, considerând două din piesele găsite aici ca aparținând paleoliticului inferior (Pl. II/4-5), iar o alta mustertianului (Pl. II/3).

⁴⁴Comșa 1985, 19.

⁴⁵Vlassa 1972, 27; Vlassa 1976, 263; Vlassa 1978, 696; Paul 1981, 17; Lazarovici 1984, 52, 55-58; Kalmar 1987, 57-59; Paul 1989, 11; Maxim, Lazarovici 1995, 10-11.

⁴⁶Vlassa 1972, 27; Vlassa 1976, 263; Vlassa 1978, 26; Comșa 1978, 30; Lazarovici 1979, 16; Paul 1981, 18, 20; Lazarovici 1984, 53-54; Kalmar 1987, 57-59; Paul 1989, 11.

⁴⁷Vlassa 1980, 696; Paul 1981, 18; Lazarovici 1984, 58-59.

⁴⁸Paul, Ciută, 1998, 76.

*Gura Baciului I*⁴⁹, de cultura Precriș⁵⁰, grupa Gura Baciului - Cârcea⁵¹, sau considerate reprezentative pentru prima etapă din evoluția complexului cultural Starčevo-Criș și nu un grup aparte⁵². E de presupus rolul pulsator al unor astfel de așezări ca cele de la Ocna-Sibiului I⁵³ sau Șeușa I, stațiuni aflate în zona sud-transilvană, care, în urma unui proces de difuziune culturală, au ocupat și spațiul geografic de care ne ocupăm în prezenta lucrare. Nedorind să intrăm în detaliile problemelor tocmai enunțate, vom sublinia doar faptul că cea mai apropiată descoperire aparținând acestui orizont neolitic timpuriu este cea de la Șeușa - *Cârarea Morii*, plasată la nivel de Starčevo-Criș IC-IIA⁵⁴, deci imediat premergătoare celor mai timpurii manifestări neolitice tratate din bazinul râului Cugir și spațiul imediat învecinat.

Așadar, materialul cunoscut deja, descoperit la Balomir - *Gura Văii Cioarei* este legat de procesul de neolitizare din zonă⁵⁵, fenomen documentat de altfel pe aceeași terasă la mică distanță spre est și în binecunoscuta stațiune de la Tărtăria, în nivelul Ia⁵⁶. Locuirile de la Balomir și Tărtăria se plasează la același orizont cronologic cu alte descoperiri de etapă IIA (după Lazarovici), cum sunt cele de la Gura Baciului II, Uioara de Sus⁵⁷ sau Livada⁵⁸.

Referitor la așezarea de la Balomir, avansăm ipoteza că înghețarea locuirii de aici să fie în strânsă conexiune cu prezența în imediata vecinătate, spre vest, a Văii Sărății (= Valea Rea), apă ce conține, așa după cum îi spune numele, sare dizolvată și transportată din zona de aflorare a zăcământului. Valea Rea se numește și apa ce trece la vest de așezarea de la Tărtăria - *Gura Luncii*. E foarte posibil ca și această vale să poarte numele actual datorită prezenței unor particule de sare în compoziția sa. Judecând astfel lucrurile, putem aprecia că primele comunități ce pot fi puse în legătură cu procesul de neolitizare a zonei, vizau locurile sau, mai bine spus, îndeosebi locuirile în care acest zăcământ atât de necesar de acum crescătorilor de animale, era prezent. Credem că nu este întâmplător faptul că, în același moment cronologic (Starčevo-Criș IIA), așezări precum cele de la Ocna Sibiului sau Uioara de Sus încep să fie locuite sau sunt deja locuite de comunități Starčevo-Criș.

Așa după cum am ținut să reliefăm și în cele prezentate ceva mai sus, comunități ce pot fi asociate procesului de neolitizare, ca cele de la Balomir și Tărtăria, pătrund și pe Valea Cugirului în amonte, se stabilesc aici și preferă zone puțin mai înalte și mai ferite. Astfel se face că, în punctul *La*

⁴⁹Vlassa 1980, 696.

⁵⁰Paul 1981, 24; Paul 1989, 11; Pentru cultura Precriș pe larg, v. Paul 1995, 28-68.

⁵¹Dumitrescu, Vulpe 1988, 29.

⁵²Lazarovici 1984, 55.

⁵³Lazarovici 1984, 61; Paul 1995, 28-68, Pl. I-XXXII.

⁵⁴Paul, Ciută 1998, 76.

⁵⁵Lazarovici, Maxim-Kalmar 1991, 12; Lazarovici Kalmar-Maxim 1991, 96.

⁵⁶Lazarovici, Kalmar-Maxim 1991, 96; Maxim, Lazarovici 1995, 13.

⁵⁷Lazarovici 1984, 62.

⁵⁸Lazarovici et alia 1993a, 322.

Arini nu ocupă prima terasă, ci unitatea de relief următoare și panta acesteia, iar în *Podereauă*, o zonă ce coboară lin, la poalele unui deal, într-un loc adăpostit și în apropierea unei văi înguste, flancate de pante. Dacă locuirea de la Cugir - *Podereauă* corespunde unei singure penetrații, sincronă cu începutul așezării din punctul *La Arini* sau a luat naștere cu ocazia altui „val“ dinspre Valea Mureșului, e greu de spus. Efectuarea unor săpături sistematice în cele două puncte, ce se impune de la sine, ar putea elucidă problemele ridicate de noi, ca și altele ce vizează prezența timpurie a comunităților Starčevo-Criș în spațiul tratat în prezenta lucrare.

Lipsește, din păcate, deocamdată, verigile de legătură cu celelalte așezări semnalate pe Valea Cugirului, și sunt evident mai târzii. Nu este însă exclus ca locuirea în siturile de la Cugir, *La Arini* și *Podereauă* să evolueze și în etapa IIB, ori chiar în etapa a III-a, dar în momentul de față nu avem nici un indiciu clar în acest sens. Hiatusul ce rezultă din cercetările actuale persistă până la nivel de Starčevo-Criș IVA, orizont la care poate fi plasată locuirea de la Vinerea - *Tăbărăște*, unde o serie de forme ceramice pledează pentru o atare încadrare. Deocamdată, așezarea de la Vinerea reprezintă cea mai târzie locuire Starčevo-Criș documentată în bazinul hidrografic al Cugirului. Pătrunderea ulterioară a unor comunități vinčiene timpurii pe cursul mijlociu al Mureșului va pune capăt evoluției complexului Starčevo-Criș din acest spațiu.

1.4.1. CULTURA VINÇA (VINÇA A)

Prezența unor elemente Vinča A în zona de care ne ocupăm este semnalată la începutul anilor '70 prin reinterpretarea descoperirilor publicate de N. Vlassa de la Balomir - *Gura Văii Cioarei*⁵⁹. Deocamdată, această stațiune este singura ce conține materiale vinčiene timpurii din arealul tratat de noi.

1.5. BALOMIR - Gura Văii Cioarei

Prin reanalizarea ceramicii publicate de N. Vlassa de aici, s-au putut evidenția câteva fragmente ceramice vinčiene timpurii⁶⁰. Acestea sunt reprezentate prin unele forme tipice, cum ar fi cupele cu picior înalt și gol în interior (Pl. XI/1-2)⁶¹. Ca elemente de decor sunt prezente alveolele realizate pe buza și corpul vaselor, pe o pastă făinoasă, în cazul ceramicii degresate cu mult nisip fiind întâlnită barbotina organizată⁶².

Din periegezele efectuate în 1990 de cercetători ai Muzeului de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, provin și ceva fragmente ceramice, din care unul, aparținând speciei fine, de culoare neagră, provine de la o strachină sau o cupă cu umărul ascuțit, fiind decorat cu pliseuri foarte fine, dispuse oblic pe umăr. Un fragment ceramic aparținând speciei

⁵⁹Lazarovici 1971, 20-21, 24.

⁶⁰Vlassa 1967, fig. 2/1, 3, 6, 10-11, 3/1-2, 4/1-2; Vlassa 1976, fig. 2/1, 3, 6, 10-11, 3/1-2, 4/1-2; Lazarovici, Kalmar-Maxim 1991, 96.

⁶¹Vlassa, 1967, fig. 4/1-2; Vlassa 1976, fig. 4/1-2; Lazarovici, Kalmar-Maxim 1991, 96.

⁶²Vlassa 1967, fig. 2/1, 3, 6, 10-11; Vlassa 1976 fig. 2/1, 3, 6, 10-11; Lazarovici, Kalmar-Maxim 1991, 96, catalog nr. 85.

semifine este decorat cu un șir de impresiuni triunghiulare dispuse de-a lungul unei linii incizate sub formă de meandru și e considerat a fi, probabil, un element turdășan în devenire⁶³.

Din cercetările noastre de teren am reușit să recoltăm și câteva fragmente vinčiene timpurii. Majoritatea materialului aparține categoriei semifine și este lucrat dintr-o pastă conținând nisip fin, arsă reductant până la diferite nuanțe de cenușiu. Amintim o strachină tronconică cu buza teșită spre interior (Pl. XI/6) și o alta, bitronconică, cu umărul reliefat și buza scurtă (Pl. XII/2). Aceleiași specii îi aparține o altă buză (Pl. XII/1) și un fund de vas (Pl. XI/5). Categoria fină este reprezentată de două fragmente ceramice. Unul dintre ele, lucrat dintr-o pastă degresată cu nisip fin, este bine netezit la exterior și prezintă o culoare cenușiu-argintie, făcând parte dintr-un castron bitronconic cu umărul reliefat (Pl. XII/3), iar celălalt fragment, de culoare cărămizie, aparține unei buze având o mică protuberanță. Pe marginea buzei, pe proeminență și imediat sub buză, s-au practicat mici adâncituri ovale (Pl. XI/7). Vase cu astfel de protuberanțe apar, spre exemplu, în Banat, la Timișoara - *Freidorf IV*, unde sunt plasate la un orizont cronologic Vinča A₂/A₃⁶⁴, lipsind însă decorul cu alveole. Castronul sau strachina bitronconică cu umărul reliefat sunt apariții constante și specifice orizontului Vinča A, așa că nu vom mai insista asupra lor. Mai amintim, tot de aici, un fragment ce a aparținut unui recipient lucrat dintr-o pastă semifină, cu nisip și pietricele în compoziție, ars până la cenușiu-închis. Se mai păstrează doar piciorul și o parte din perete, putându-se stabili, cu o oarecare aproximație, arcuirea dintre picioarele respectivei piese, cel mai probabil un altăraș de cult (Pl. XI/8).

1.5.1. Ceramica pictată.

Una din cupele cu picior publicate de N. Vlassa poartă urme de pictură roșie⁶⁵. De asemenea, un fragment ceramic, publicat tot de N. Vlassa, pictat cu negru între liniile unei barbotine organizate⁶⁶ este considerat de tip Vinča, fiindu-i dată analogie, însă pe o pastă mai bună, la Balta Sărată I, la un orizont Vinča A₃⁶⁷. Deși autorii tocmai citați nu includ între descoperirile Vinča A și fragmentul pictat cu negru descoperit de N. Vlassa⁶⁸, este presupusă atribuirea sa aceluiași orizont cronologic și cultural.

1.5.2. Obiecte din piatră

Din cercetările noastre de teren efectuate în stațiunea de la Balomir - *Gura Văii Cioarei*, provine și un topor din piatră șlefuită, de tip calapod: exemplarul are următoarele dimensiuni: L=9,5cm, l=4,5cm, gr.=3 și prezintă

⁶³Lazarovici, Kalmar-Maxim 1991, 96.

⁶⁴Drașovean 1989, 35, 44, Pl. XIII/5, 7.

⁶⁵Vlassa 1967, fig. 4; Vlassa 1976, fig. 4; Lazarovici, Kalmar-Maxim 1991, 96.

⁶⁶Vlassa 1967, fig. 3/2; Vlassa 1976, fig. 3/2.

⁶⁷Lazarovici, Kalmar-Maxim 1991, 96.

⁶⁸Vlassa 1967, fig. 3/1; Vlassa 1976, fig. 3/1.

urme de uzură evidente în zona tăișului. Pe baza similitudinilor cu piese apărute în mediul vinčian⁶⁹, opinăm în favoarea încadrării toporului de la Balomir în faza A a culturii Vinča.

Încadrarea cronologică și culturală. Relațiile cu vecinii.

După cum am putut constata și în momentul tratării problematicii stațiunii de la Balomir în contextul complexului cultural Starčevo-Criș, noile studii nu converg în concluzii cu cele publicate inițial de N. Vlassa, care considera materialul de aici în întregime Starčevo-Criș. (la orizont de Starčevo-Criș IV - Vinča A)⁷⁰. Privitor la încetarea existenței așezării, trebuie spus că autorul amintit o leagă de stabilirea la Tărtăria a unei puternice „colonii vinčian-turdășene”⁷¹.

Datele problemei s-au schimbat însă imediat după această încercare de explicare a fenomenelor ce s-au desfășurat în zona noastră la nivel de Starčevo-Criș IV - Vinča A. Primul ce atrage atenția asupra prezenței unor elemente vinčiene timpurii la Balomir - *Gura Văii Cioarei* este Gh. Lazarovici, care le asociază cu materialele Starčevo-Criș târzii⁷². Ulterior acesta va reveni de mai multe ori, reconsiderând materialele descoperite aici. La un moment dat, autorul citat se pronunță spre o locuire vinčiană la Balomir, conținând deja sinteza între elementele Starčevo-Criș - Vinča A, așa-numitul Starčevo IV⁷³. Încadrarea cronologică suferă din nou modificări, neoptându-se, se pare, clar pentru un anume moment cronologic. Astfel, după ce Balomirul este tratat într-un context Vinča A₃ (la nivel de Starčevo-Criș IV - Vinča A₃)⁷⁴, ulterior va fi tratat la nivel de Starčevo-Criș IVA - Vinča A₂⁷⁵, apoi la un orizont Vinča A₂/A₃⁷⁶, pentru ca în final să se revină la plasarea materialelor de la Balomir, din nou, la un orizont Starčevo-Criș IVB - Vinča A₃⁷⁷, deși cu puțin timp înainte se sublinia tocmai lipsa oricăror elemente clare Vinča A₃ în așezare⁷⁸.

Problema încadrării cronologico-culturale a materialului din a doua fază de locuire de la Balomir - *Gura Văii Cioarei* este deosebit de importantă în contextul mai larg legat de elucidarea fenomenelor ce se produc la sfârșitul neoliticului timpuriu în Transilvania, odată cu înaintarea pe Mureș, în amonte, a unor comunități vinčiene timpurii. Legată organic de fenomenul chalcoliticului balcano-anatolian, această migrație la nivel de Vinča A are o oarecare amploare, după ce, inițial, elementele vinčiene au penetrat în arealul Starčevo-Criș⁷⁹.

⁶⁹Lazarovici 1979, 85, Pl. XII/C.

⁷⁰Vlassa 1967, 404-406; Vlassa 1976, 114-116.

⁷¹Vlassa 1970, 175.

⁷²Lazarovici 1971, 20-21, 24; Lazarovici 1979, 69, nota 505.

⁷³Lazarovici 1981, tabel 1, poz. 50.

⁷⁴Lazarovici 1981, 182, fig. 1, tabel 1, poz. 50.

⁷⁵Lazarovici, Maxim-Kalmar 1991, 12.

⁷⁶Lazarovici, Kalmar-Maxim 1991, 96.

⁷⁷Maxim, Lazarovici 1995, 13.

⁷⁸Lazarovici, Kalmar-Maxim 1991, 96.

⁷⁹Vlassa 1967, 409; Lazarovici 1971, 413; Vlassa 1976, 121; Paul 1981, 20; Lazarovici 1988, 17; Dumitrescu, Vulpe 1988, 31; Drașovean 1989, 38; Lazarovici, Maxim-Kalmar 1981, 12; Lazarovici, Nica 1991, 5-15; Maxim, Lazarovici 1991, 96.

Prezența vinčiană timpurie (Vinča A) în spațiul sud-vest transilvănean apare, în urma unor cercetări mai vechi sau mai recente, destul de bine conturată, printr-o zonă oarecum compactă de descoperiri. Amintim aici așezările de la Romos - *Făgădău*⁸⁰, Limba - *Vărar*⁸¹ și Limba - *Bordane*⁸², la care se alătură unele materiale descoperite la Tărtăria⁸³, Turdaș⁸⁴, valea Nandruului⁸⁵, Iernut⁸⁶ și Orlat⁸⁷, materiale ce se consideră că aparțin aceluiași orizont cronologico-cultural⁸⁸. În stațiunea de la Limba - *Bordane* s-a reușit chiar surprinderea stratigrafică și tipologico-stilistică, pentru prima dată, a raporturilor dintre mediul Starčevo-Criș și cel vinčian timpuriu⁸⁹.

Revenind la așezarea de la Balomir - *Gura Văii Cioarei*, trebuie spus că aceasta era considerată, până nu demult, de unii cercetători, ca reprezentând cea mai timpurie locuire vinčiană din Transilvania⁹⁰. Însă, lipsa unor cercetări sistematice mai recente în așezare, face ca toate concluziile să se tragă doar pe baza materialelor publicate de N. Vlăsa sau a unora provenind din cercetări de suprafață. Suntem de părere că până ce această carență a cercetărilor va fi depășită, situarea cronologică clară a materialelor vinčiene de aici, va plana sub semnul incertitudinii, deși, se pare că cea mai plauzibilă datare ar fi de nivel de Starčevo-Criș IVB - Vinča A₃. Datele problemei vizând orizontul vinčian timpuriu din Transilvania s-au modificat simțitor în urma cercetărilor sistematice efectuate în stațiunea de la Romos - *Făgădău*, unde se apreciază că există materiale ce pot fi datate încă de la nivel de Vinča A₁, deci anterior celui de la Balomir⁹¹. Aceste vestigii pun problema existenței unui orizont Vinča A de sine stătător, analog celui din Banat și Serbia, ce precede descoperirile de tip Turdaș propriu-zise din Transilvania, fapt ce implică, potrivit opiniei lui S.A. Luca, renunțarea la uzitarea pe viitor a terminologiei de *cultură Vinča - Turdaș*⁹². Finalul așezării de la Balomir survine, se pare, pe fondul unei migrări în amonte, pe Mureș, în binecunoscuta așezare de la Tărtăria - *Gura Luncii*, loc unde a fost surprins începutul

⁸⁰Căstăian 1995, 45, 51, pl. VIII; Luca, Căstăian 1996, 100; Luca 1996a, 45-62; Luca 1996b, 24.

⁸¹Berciu, Berciu 1949, 18-29; Luca 1996a, 50; Luca 1996b, 24. S.A. Luca încadrează materialele de aici la un orizont Vinča A₃/B₁ (cf. Luca 1996b, 24, nota 77).

⁸²Aldea, Ciută 1996, 5.

⁸³Luca 1996a, 50. A se vedea și opinia cercetătorilor Gh. Lazarovici și Z. Kalmar-Maxim, care plasează începutul locuirii vinčene de la Tărtăria la nivel de Vinča A₃/B₁; vezi infra nota 93.

⁸⁴Luca 1996 a, 50; Luca 1996b, nota 78; Comșa 1996, 93.

⁸⁵Luca 1996a, 50.

⁸⁶Luca 1996a, 50.

⁸⁷Luca, Părean 1996, 227, fig. 1/3.

⁸⁸Luca 1996a, 50, harta 2.

⁸⁹Aldea, Ciută 1996, 5.

⁹⁰Lazarovici, Dumitrescu 1986, 16; Lazarovici, Kalmar-Maxim 1991, 93, 96-97; Lazarovici et alia 1995b, 547.

⁹¹Luca 1996a, 49. Într-un alt studiu, același autor optează pentru o datare a Romosului doar în Vinča A₂-A₃ (cf. Luca 1996b, nota 79).

⁹²Luca 1996a, 50; Luca 1996b, 24.

unei locuri vinčiene conținând materiale de tradiție Starčevo-Criș și Vinča A₃/B₁⁹³.

Materialele de la Tărtăria, plasate la un orizont Vinča A₃/B₁, constituie momentul la care se apreciază că ia sfârșit, în Transilvania, existența îndelungată a marelui complex cultural Starčevo-Criș, marcându-se, implicit, și trecerea de la neoliticul timpuriu la cel mijlociu, cum se consideră mai recent⁹⁴.

⁹³Lazarovici, Kalmar-Maxim 1991, 93-94, 97; Lazarovici, Maxim-Kalmar 1991, 9; Maxim, Lazarovici 1995, 13; Lazarovici et alia 1995b, 547.

⁹⁴Maxim, Lazarovici 1995, 13.

BIBLIOGRAFIE

- I. Al. Aldea, M. Ciută, *Limba „Bordane“*, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1995*, Brăila, 1996, p. 5
- D. Berciu, I. Berciu, *Săpături și cercetări arheologice în anii 1944-1947*, în *Apulum*, 1949, III, p. 1-43
- C. Beșliu, Gh. Lazarovici, *Über die vorgeschichtlichen Kupferanalysen aus Transylvanien*, în *Ancient Mining and Metallurgy in Southeast Europe*, Belgrad, 1995
- M. Căstăian, *Contribuții la repertoriul arheologic al zonei Orăștie*, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, (Alba Iulia), I, 1995, p. 39-51
- D. Ciubotaru, *Câteva considerații privind materialele fazelor timpurii ale culturii Starčevo-Criș*, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, (Alba Iulia), II, 1996, p. 7-12
- M. Ciută, *Contribuții la repertoriul arheologic al neoliticului timpuriu în depresiunea Brașovului*, în *Apulum*, XXIV, 1997, p. 5-35
- E. Comșa, *Unele date privind începuturile folosirii armei în neoliticul României*, în *In memoriam Constantini Daicovici*, Cluj, 1974, p. 73-84
- E. Comșa, *Probleme privind cercetarea neo-eneoliticului de pe teritoriul României*, în *SCIVA*, XXIX, I, 1978, p. 7-31
- E. Comșa, *Date privind procesul de neolitizare pe teritoriul României*, în *Aluta*, XVII-XVIII, 1985-1986, p. 19-23
- E. Comșa, *Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României*, București, 1995
- E. Comșa, *Les figurines anthropomorphes de cultures de Turdaș et Vinča (ressemblances et différences)*, în *Sargetia*, XXVI/1, 1995-1996, p. 1-104
- Fl. Drașovean, *Cultura Starčevo-Criș în bazinul Mureșului mijlociu*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 33-45
- Fl. Drașovean, *Observații pe marginea unor materiale inedite privind raporturile dintre culturile Starčevo-Criș, Vinča A și lumea liniară în nordul Banatului*, în *Apulum*, XXVI, 1989, p. 9-48
- Vi. Dumitrescu, Al. Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, București, 1988
- M. Gimbutas, *Civilizație și cultură*, București, 1989
- M. Gimbutas, *The Language of the Goddess*, San Francisco, 1991
- K. Hegedüs, J. Makkay, *Vérsztő-Mágor. Un habitat de la culture de la Tisa*, în *L'agriculture dans la Grande Plaine Hongaie*, Dijon, 1991
- K. Horedt, în *Jahrbuch*, 1976
- B. Jovanović, *Die Kultplätze und Architektur in der Vinča-Kultur*, în *Banatica*, 11, p. 119-124
- B. Jungbert, *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania (I)*, în *ActaMN*, XV, 1978, p. 1-17
- B. Jungbert, *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania (I)*, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 543-555
- N. Kalicz, *A legkorábbi fémleletek Dékelet-Európában és a Kárpátmedencében az.i.e. 6-5. évezredben*, în *Archaeologiai Értesítő*, 119, 1-2, 1992, p. 3-14
- Z. Kalmar, *Neoliticul timpuriu în bazinul someșan și legăturile sale*, în *ActaMP*, XI, 1987, p. 57-71
- Gh. Lazarovici, *Cultura Vinča A în Banat*, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 473-488
- Gh. Lazarovici, *Unele probleme ale neoliticului în Banat*, în *Banatica*, 1, 1971, p. 17-59
- Gh. Lazarovici, *Faza a IV-a a culturii Culturii Starčevo-Criș în Banat*, în *ActaMN*, XI, 1971, p. 409-422
- Gh. Lazarovici, *Periodizarea culturii Vinča în România*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 19-44
- Gh. Lazarovici, *Gornea. Preistorie*, în *Caietele Banatica*, 5, 1977
- Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, în *Bibliotheca Musei Napocensis*, IV, Cluj-Napoca, 1979
- Gh. Lazarovici, *Die Periodisierung der Vinča-Kultur in Rumänien*, în *Praehistorische Zeitschrift*, 56, 2, 1981, p. 169-196
- Gh. Lazarovici, *Neoliticul timpuriu în România*, în *ActaMP*, VIII, 1984, p. 49-104
- Gh. Lazarovici, *„Șocul“ Vinča C în Transilvania. Contribuții la geneza eneoliticului timpuriu*, în *ActaMP*, XI, 1987, p. 33-55
- Gh. Lazarovici, *Sincronismele Vinča A - Starčevo-Criș*, în *ActaMN*, XXIV-XXV, 1987-1988,

p. 17-28

Gh. Lazarovici, *Venus de Zăuan. Despre credințele și practicile religioase. Partea I*, în *ActaMP*, XII, 1988, p. 23-70

Gh. Lazarovici, *Venus de Zăuan, despre credințele și practicile religioase-magice*, în *ActaMP*, XIV-XV, 1991, p. 11-36

Gh. Lazarovici, *Așezarea neolitică de la Zăuan. II. Migrație și difuziune. Chalcoliticul balcano-anatolian. Propuneri pentru un model de analiză procedurală*, în *ActaMP*, XVII, 1993, p. 11-47

Gh. Lazarovici, H. Dumitrescu, *Cercetările arheologice de la Tăușa-Deva (II)*, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 3-40

Gh. Lazarovici, Z. Maxim-Kalmare, *Tărtăria*, Cluj-Napoca, 1991

Gh. Lazarovici, Z. Kalmar-Maxim, *Vința în Transilvania*, în *Cultura Vința în România*, Timișoara, 1991, p. 93-99

Gh. Lazarovici, M. Nica, *Chalcoliticul balcano-anatolian*, în *Cultura Vința în România*, Timișoara, 1991, p. 5-16

Gh. Lazarovici, Z. Maxim, R. Pinte, *Cercetări arheologice la Livada*, în *ActaMN*, 29-30, 1/2, 1989-1993, p. 317-331

Gh. Lazarovici, D. Pop, c. Beșliu, A. Olariu, *Conclusions to Some of the Copper Sources and Objects*, în *ActaMN*, 32/1, 1995, p. 209-242

Gh. Lazarovici, M. Meșter, L. Dascălu, *Cheile Turzii 1994. Raport de cercetare arheologică și etnoarheologică*, în *ActaMN*, 32/1, 1995, p. 537-574

S.A. Luca, *Die Vința-Siedlung aus Rumess. A-Phase der Vința-Kultur in Siebenbürgen*, în *Sargetia*, XXVI/1, 1995-1996, p. 45-62

S.A. Luca, *Încadrarea cronologică și culturală a așezării neolitice de la Orăștie - „Dealul Pemilor”*, punct X2, în *Corviniana*, II, 1996, p. 21-28

S.A. Luca, N. Boroffka, *O nouă descoperire paleolitică din Transilvania*, în *Apulum*, XXXVI, 1997, p. 1-4

S.A. Luca, M. Căstăian, Romos - „La Făgădău”, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1995*, Brăila 1996, p. 100

S.A. Luca, I. Părean, *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Orlat (jud. Sibiu)*, în *Sargetia*, XXVI/1, 1995-1996, p. 45-62

Z. Maxim-Kalmar, *Turdaș*, Cluj-Napoca, 1991

Z. Maxim, Gh. Lazarovici, *Ceramica pictată din epoca neolitică pe teritoriul României. Transilvania*, în *Ceramica neolitică, Piatra-Neamț*, p. 9-18

M. Nica, *O așezare de tip Starčevo-Criș lângă Basarabi (jud. Dolj)*, în *SCIV*, 22, 4, 1971, p. 545-556

I. Paul, *Contribuții românești la elucidarea unor probleme ale preistoriei europene*, în *StComSibiu*, 21, 1981, p. 9-26

I. Paul, *Unele probleme ale neoliticului timpuriu din zona carpato-dunăreană*, în *SCIVA*, 40, 1, 1989, p. 3-27

I. Paul, *Aspekte des karpatisch-donauländischen Neolithikums (Die Präcriș-Kultur)*, în *Vorgeschichtliche Untersuchungen in Siebenbürgen*, în *Bibliotheca Universitatis Apulensis*, I, Alba-Iulia, 1995, p. 28-68

I. Paul, M. Ciută, Șeușa - „La Cărarea Morii”, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1997*, Călărași, 1998, p. 74-75

C.I. Popa, *Contribuții la cunoașterea perioadei de tranziție de la neolitic la bronzul pe Valea Cugirului*, în *Apulum*, XXXII, 1995, p. 33-58

P. Roman, *Precizări asupra unor probleme ale neoliticului transilvănean*, în *Revista Muzeelor*, 1, 1969, p. 68

P. Roman, V. Boroncant, *Locuirea neolitică din Ostrovul Banului de la Gura Văii*, în *Drobeta*, 1, 1974, p. 117-128

D. Rus, Gh. Lazarovici, *On the Developed Neolithic Architecture in Banat*, în *Banatica*, 11, 1991, p. 87-118

V. Teodorescu, *Cultura Criș în centrul Munteniei (pe baza săpăturilor arheologice de la Târgșorul Vechi)*, în *SCIV*, 2, 1963, p. 251-274

N. Vlăsa, *Cultura Criș în Transilvania*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 9-48

N. Vlăsa, *Unele probleme ale neoliticului Transilvaniei*, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 403-423

N. Vlăsa, *Săpăturile de salvare de la Iernut*, în *Materiale și cercetări arheologice*, IX, 1970, p. 167-176

N. Vlăsa, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș în România (partea I)*, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 7-28

N. Vlăsa, *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*, Cluj-Napoca, 1976

N. Vlăsa, *Considerații asupra neoliticului timpuriu din România*, în *Marisia*, VIII, 1978, p. 25-34

N. Vlăsa, *Din nou despre poziția stratigrafică și cronologică a orizontului „Gura Baciului I”*, în *Marisia*, X, 1980, p. 691-697

Al. Vulpe, *Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato-dunărean*, în *SCIV*, 24, 2, 1973, p. 17-237

EARLY NEOLITHIC DISCOVERIES IN THE HYDROGRAPHICAL BASIN OF CUGIR (COUNTY OF ALBA)

In the present article are evidenced the Early Neolithical discoveries, both Starčevo-Criș type and Vinča A being matching the limited space of the title.

The known results start by over-viewing the systematical investigations made by N. Vlăssă at Balomir - *Gura Văii Cioarei*, at which they added afterwards the ground-research accomplished in the same site by Gh. Lazarovici and Z. Kalmarmaxim; the author is based on many personal ground researches, and tried to offer an image over habiting in the Early Neolithic, on the realm of Cugir.

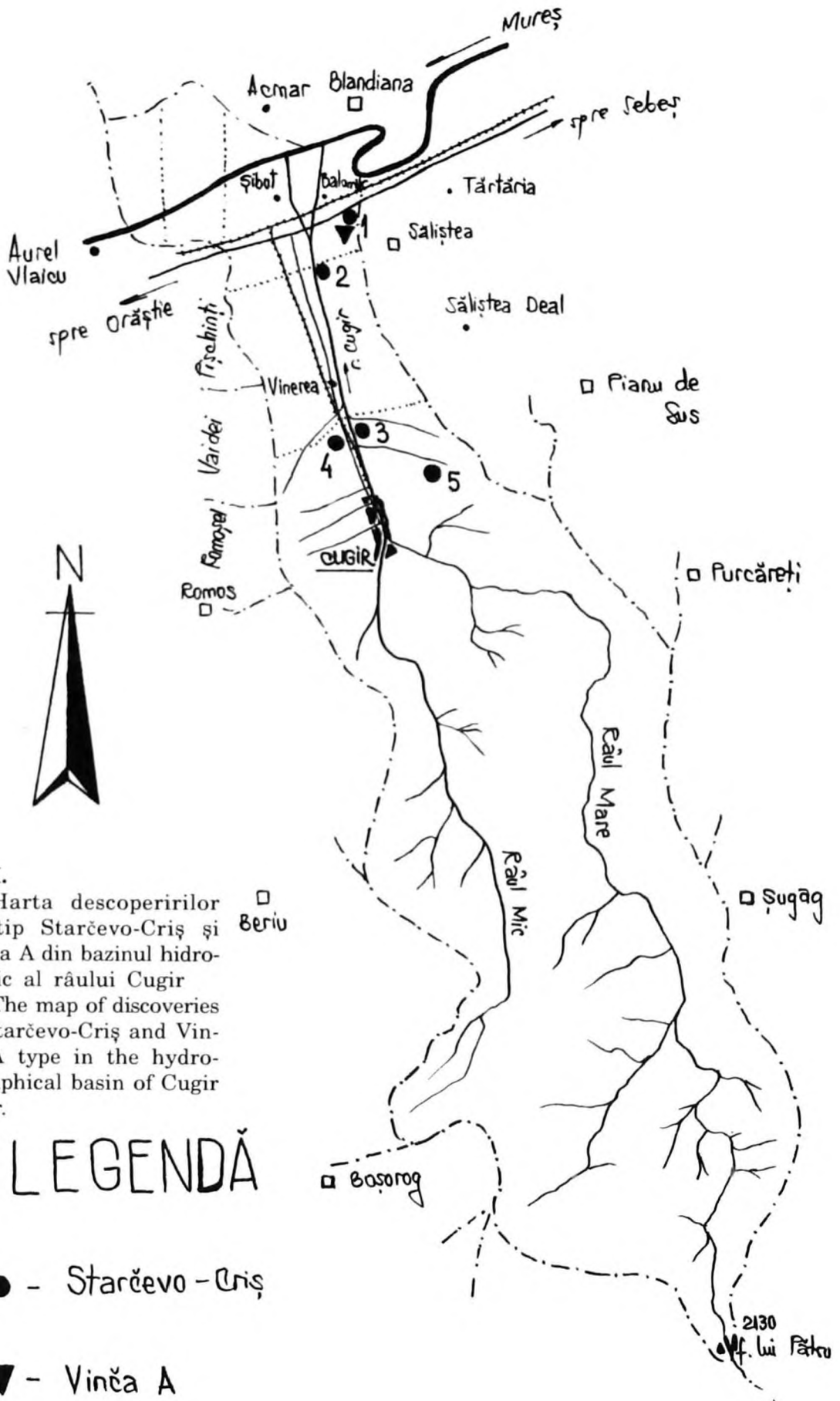
So then, new settlements are identified as discoveries of Starčevo-Criș type, Cugir, in the points *Podereauă*, *La Arini* and *Sub Peret* and also at *Vinerea - Tăbărăște*. Interesting are the materials found in Cugir at *La Arini* and *Podereauă* which, on the base of ceramics forms, decoration, and first of all, the presence of the russet slip polished in red of Starčevo-Criș II A (after Gh. Lazarovici). Besides the Starčevo-Criș II A materials from Balomir - *Gura Văii Cioarei*, who are already known, the ones of the Cugir mention can be put in connection with neolithic processing of the south-Transylvanian zone.

With its characteristic material for the Starčevo-Criș IV A, at *Vinerea* settlement *Tăbărăște* has been found a fragment from a cylindric idol with two protuberances at one of its extremities. The pieces, for which we don't know any analogy in the Starčevo-Criș milieu, seem presenting an idol who has rendered the well-known established horns being the result of some early Vinča influences in Starčevo-Criș fine art, the ones manifested at the Starčevo-Criș IV A - Vinča A.

The Vinča A - type discoveries are reduced, for the moment, at the ones from the site perimeter from Balomir - *Gura Văii Cioarei*. To the material already known in the special literature, can be added the one who is provided from the author's ground researches. These had zoned us the discoveries of some dishes and bowl fragments, among those, the one presented a protuberance with socketed decoration, a little-altar foot and a published stone axe of last type.

The Vinčan discoveries from Balomir - *Gura Văii Cioarei* seem illustrating a later stage the phase A (probably Vinča A₃) who is tied to the beginning of the near and well-known Vinčan settlements, from *Tărtăria - Gura Luncii*.

Also, the author draws us the attention upon the possibility that the cooper-awl found by N. Vlăssă at Balomir - *Gura Văii Cioarei* must belong to the Coțofeni culture - so as was suggested -, fact confirmed about the appearance in the recent researches of vestiges by Coțofeni III type in the respective site.

PL. I.

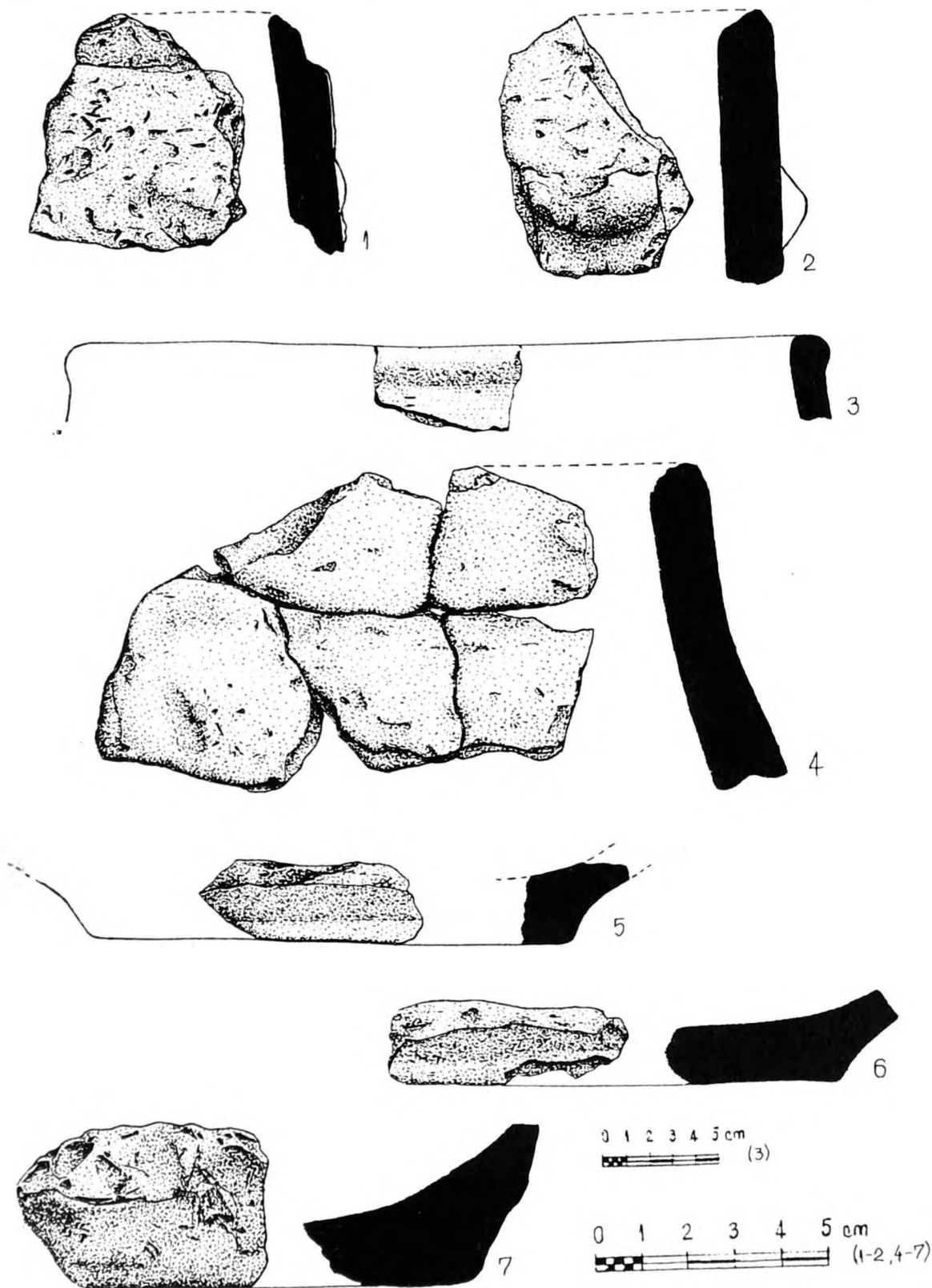
Harta descoperirilor de tip Starčevo-Criș și Vinča A din bazinul hidrografic al râului Cugir

The map of discoveries of Starčevo-Criș and Vinča A type in the hydrographical basin of Cugir river.

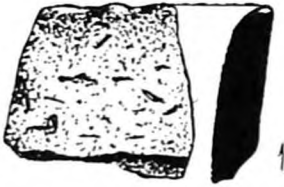
LEGENDĂ

● - Starčevo - Criș

▼ - Vinča A

Pl. II
 Ceramică Starčevo-Criș. Balomir - *Gura Văii Cioarei* (1); Cugir - *Podereauă* (2-7)
 Starčevo-Criș pottery. Balomir - *Gura Văii Cioarei* (1); Cugir - *Podereauă* (2-7)

1

2

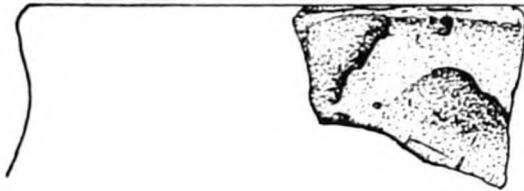
3

5

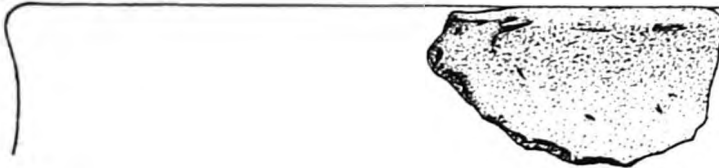
4

6

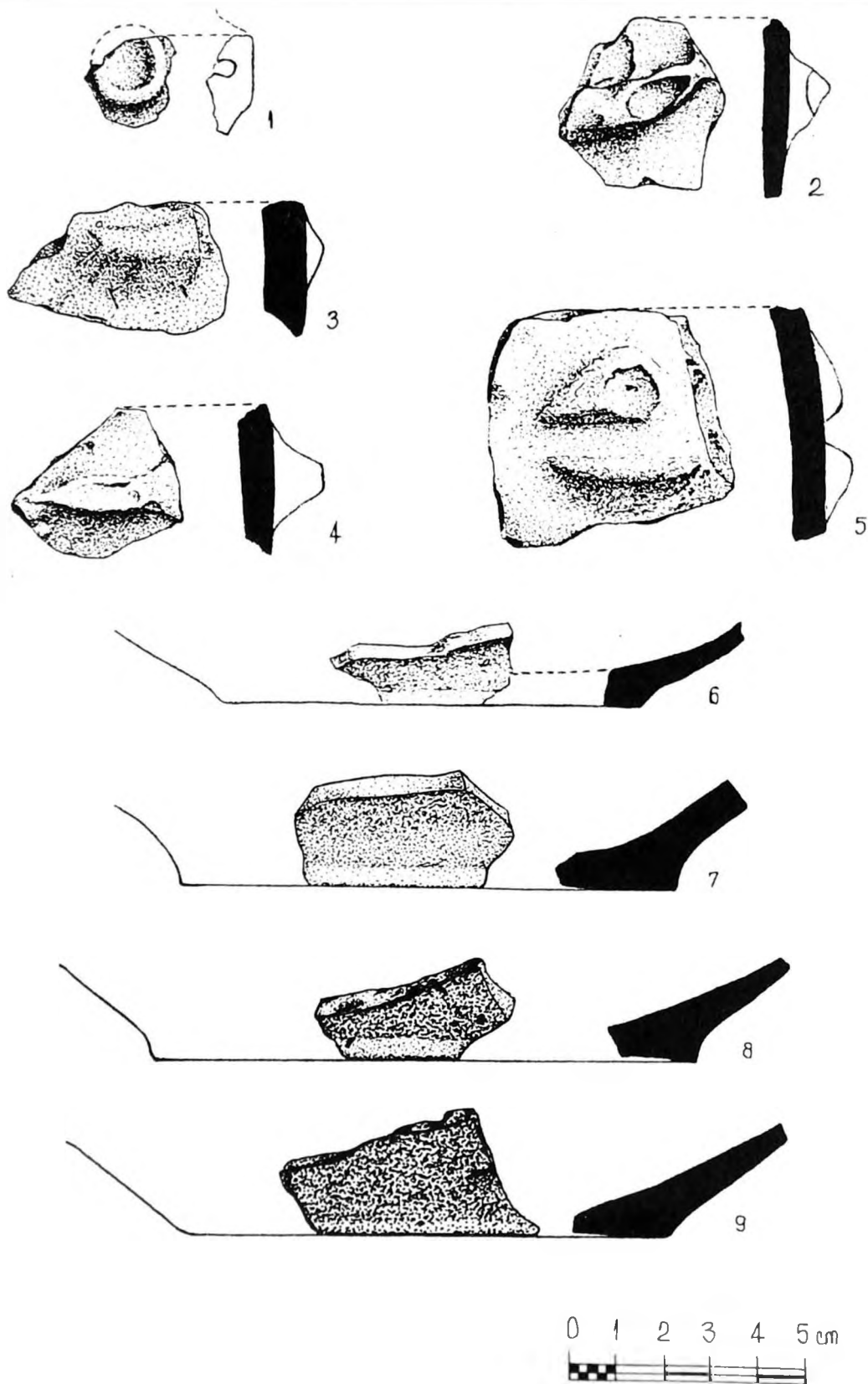
7

8

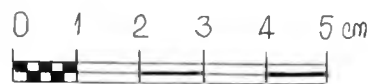
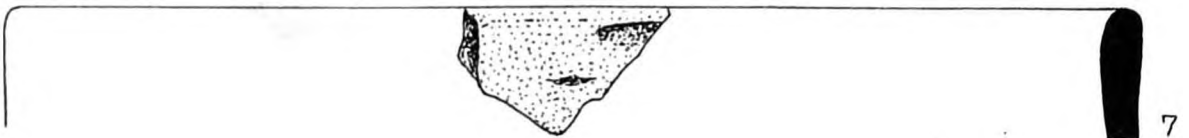
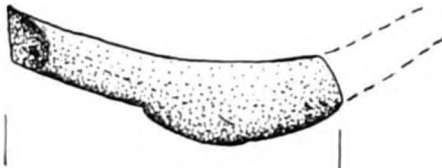
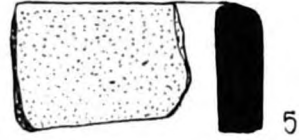
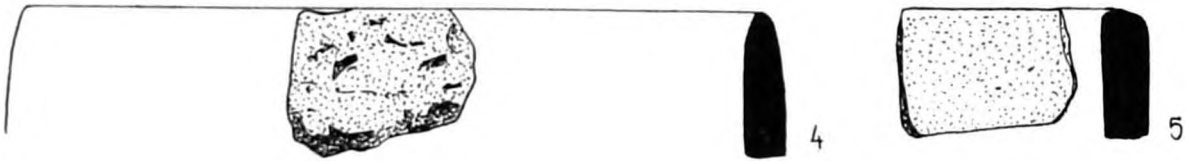
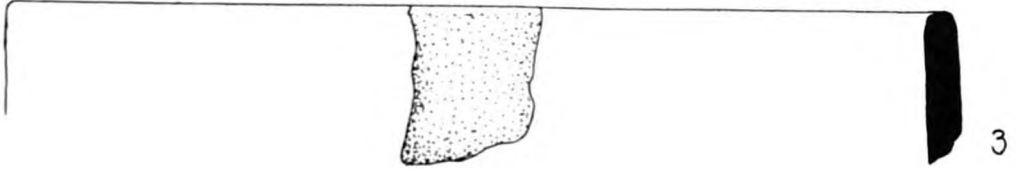
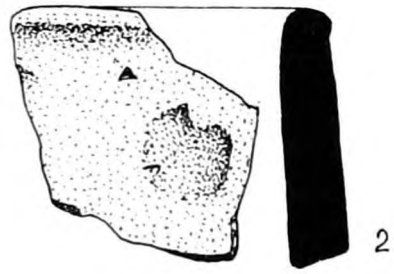
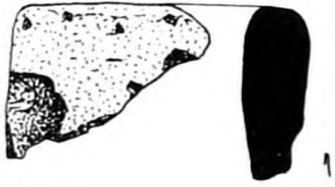
Pl. III
 Ceramică Starcevo-Criș. Cugir - La Arini.
 Starcevo-Criș pottery. Cugir - La Arini.

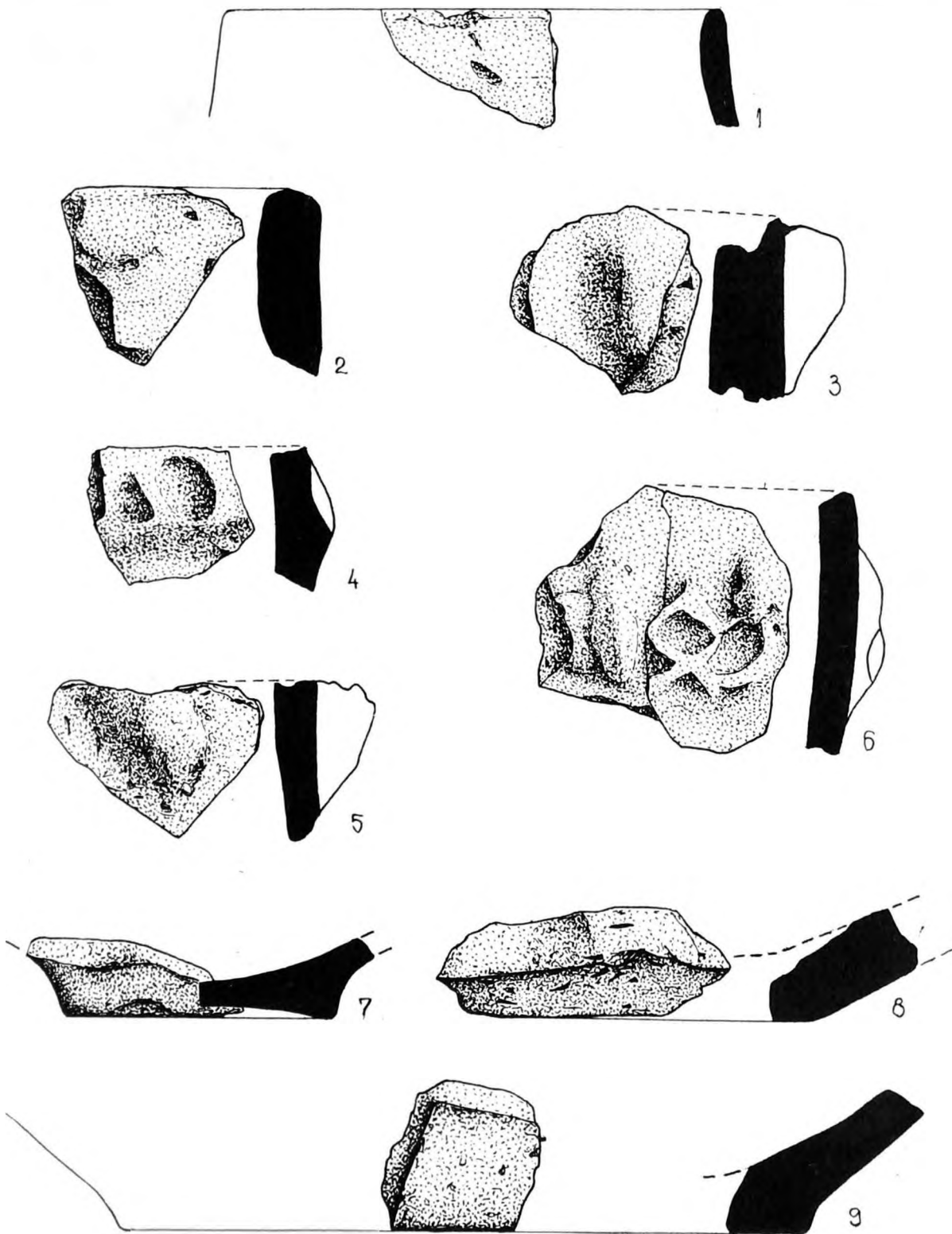
Pl. IV

Ceramică Starčevo-Criș. Cugir - La Arini.
 Starčevo-Criș pottery. Cugir - La Arini.

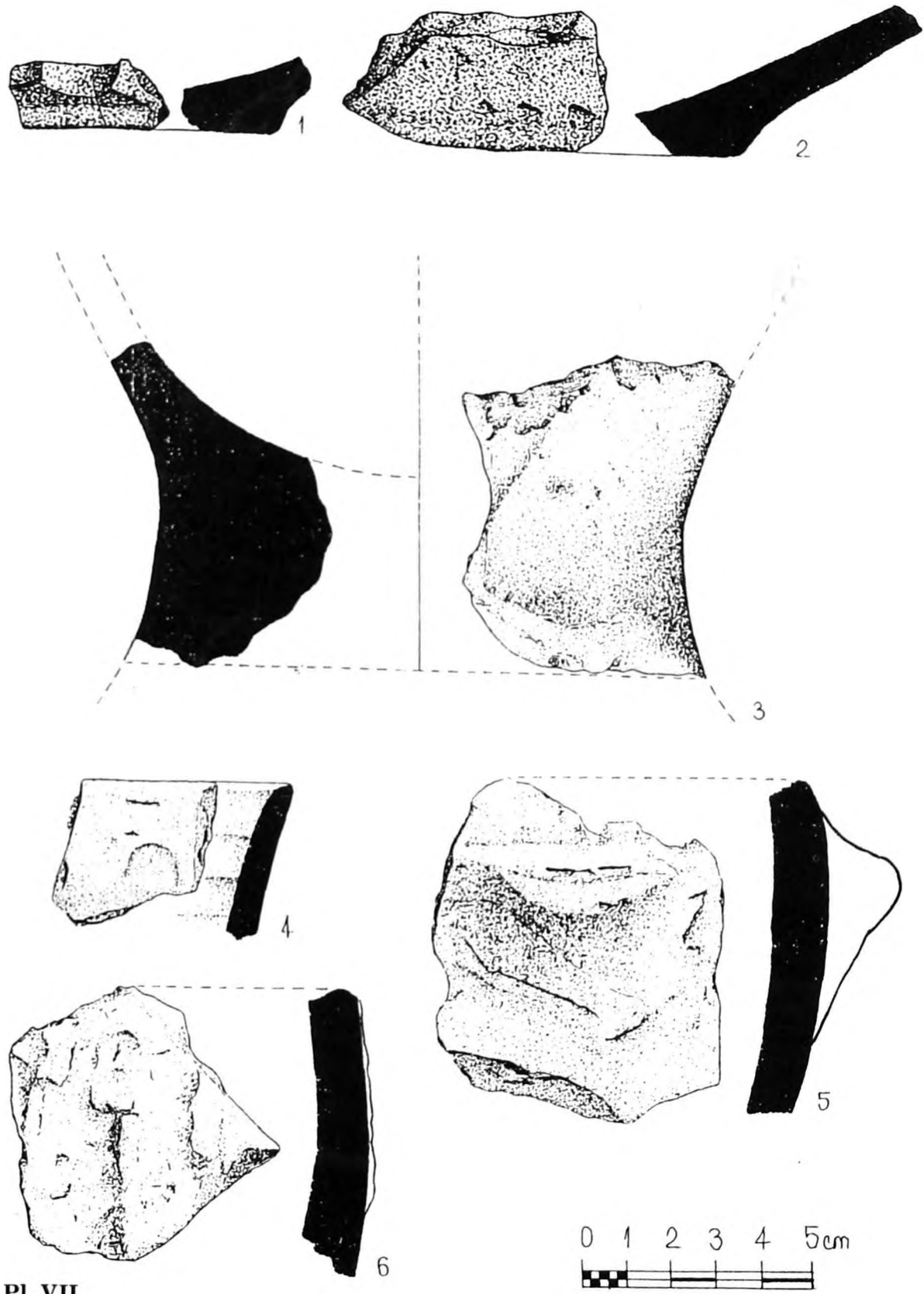

Pl. V
 Ceramică Starcevo-Criș. Cugir - La Arini.
 Starcevo-Criș pottery. Cugir - La Arini.

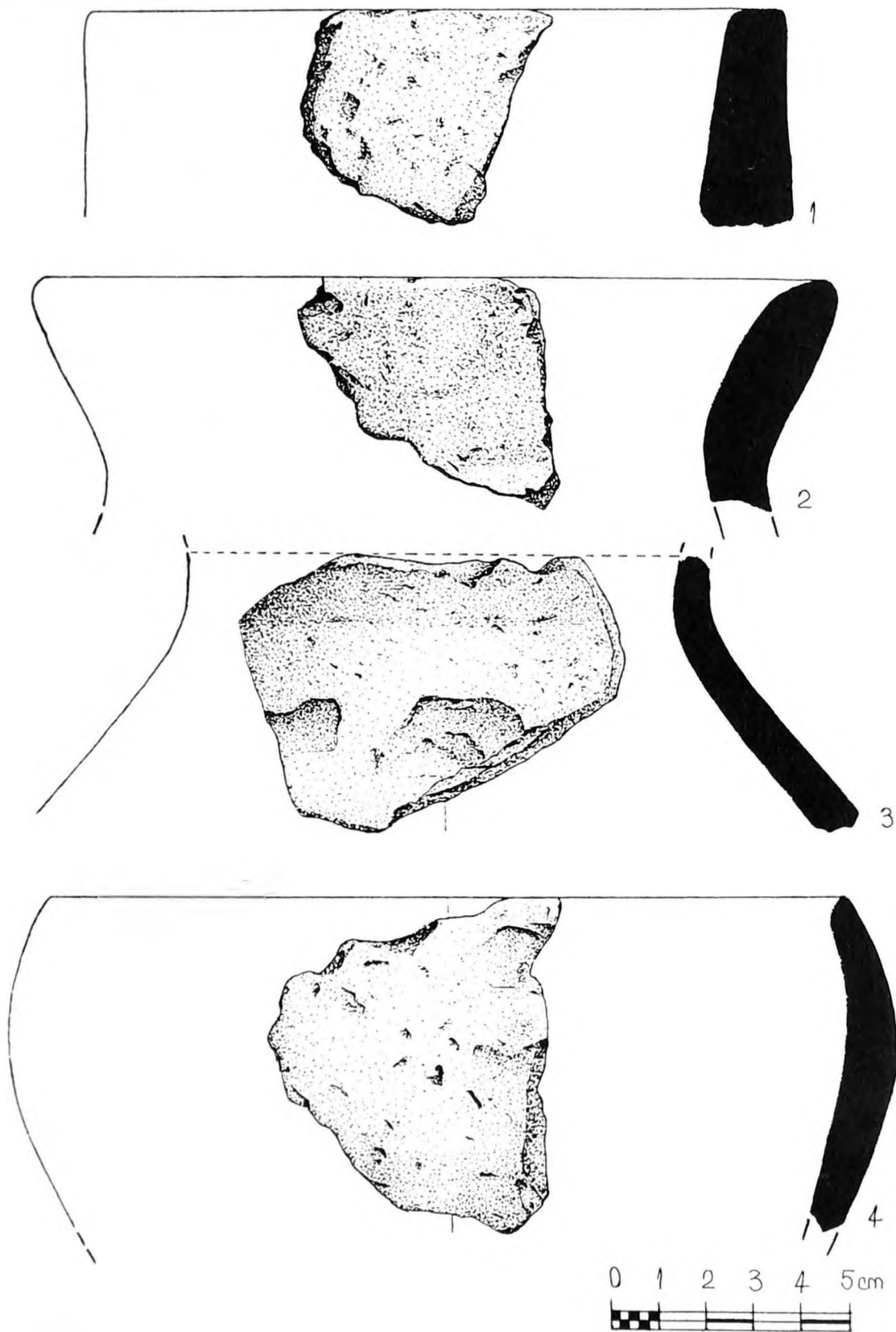
Pl. VI

Ceramică Starcevo-Criș. Cugir - La Arini.
 Starcevo-Criș pottery. Cugir - La Arini.

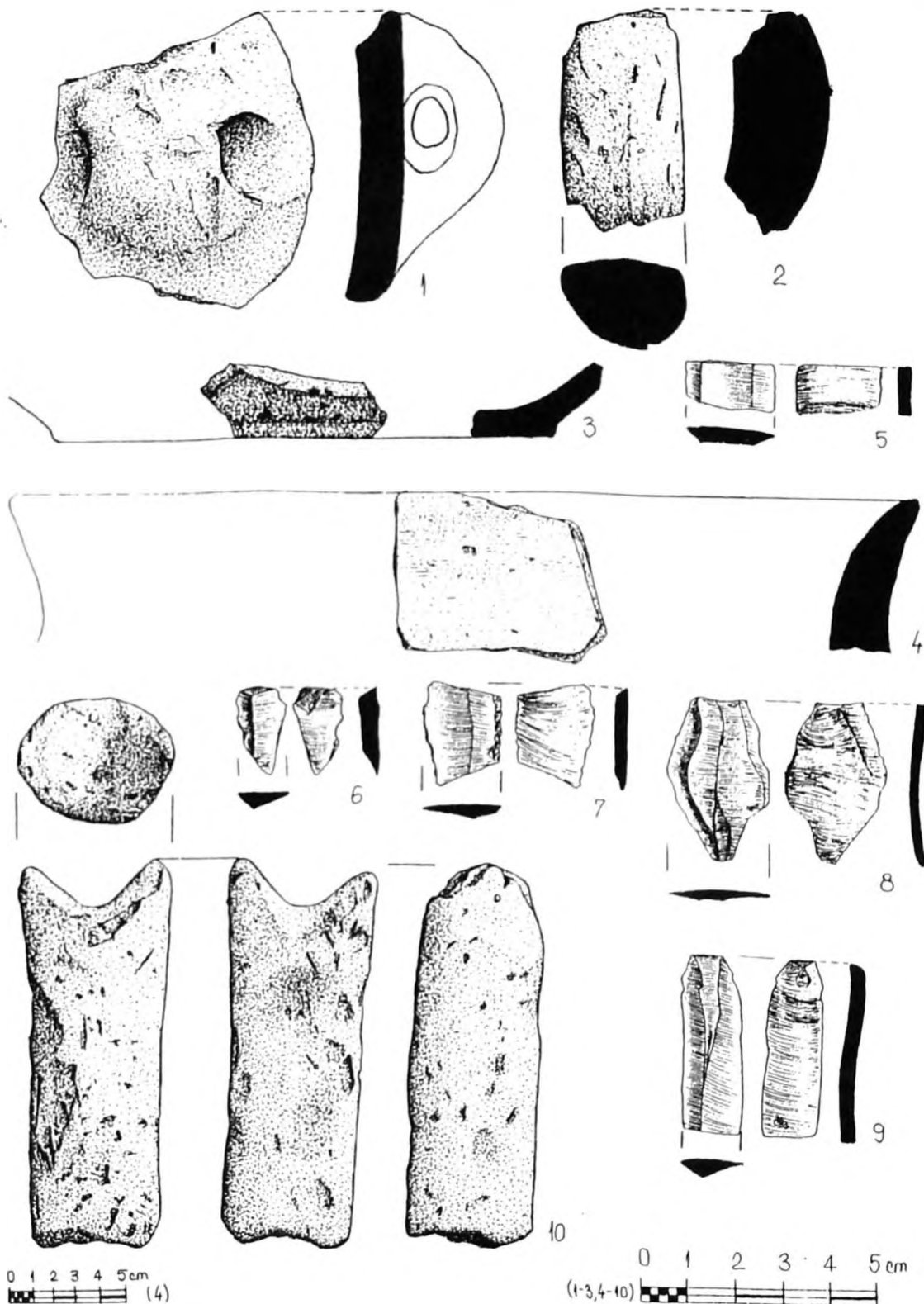

Pl. VII

Ceramică Starcevo-Criș. Cugir - La Arini.
Starcevo-Criș pottery. Cugir - La Arini (1-2); Vinerea - Tăbărăște (3-6).

Pl. VIII

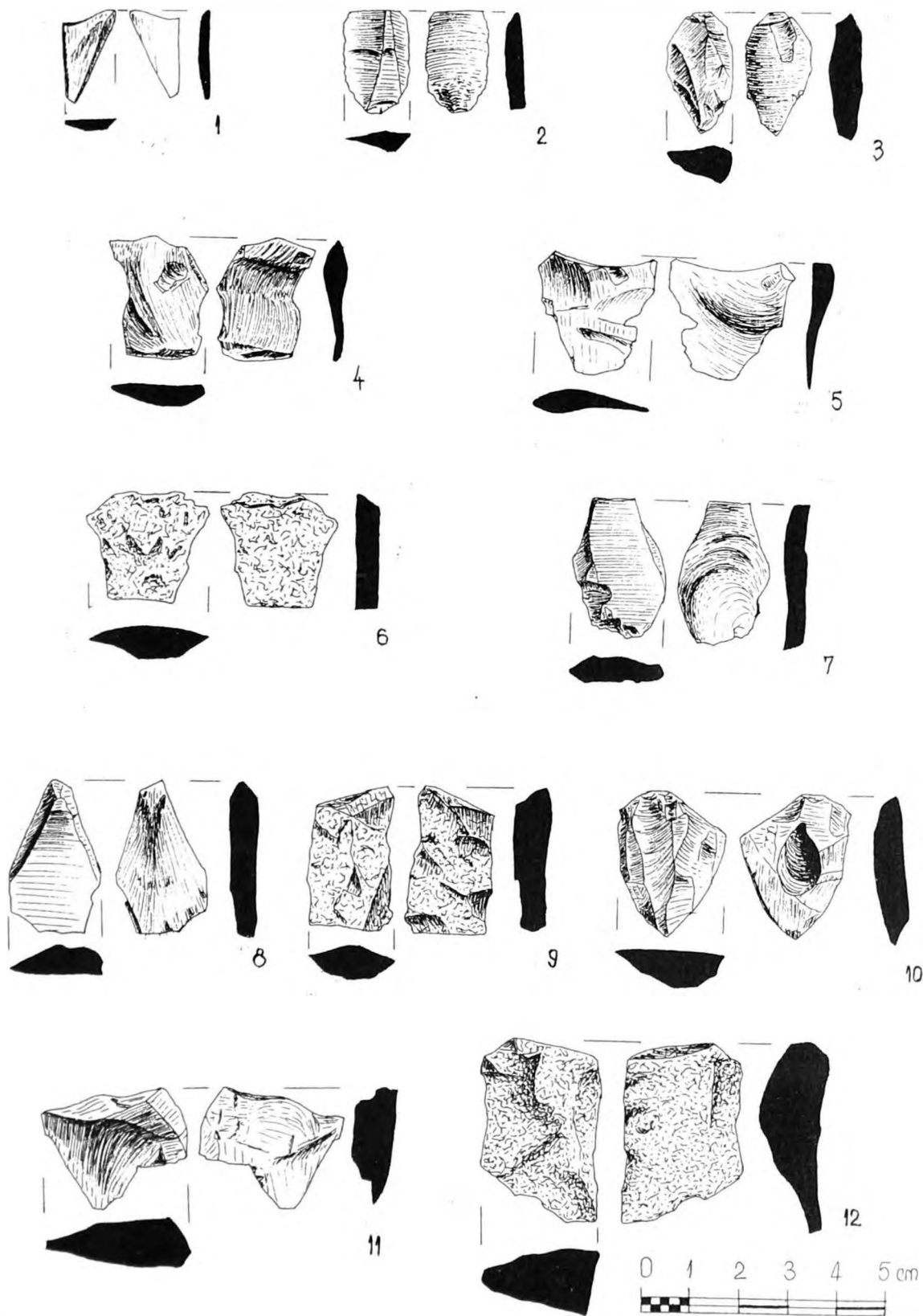
Ceramică Starčevo-Criș. Vinerea - Tăbărăște
 Starčevo-Criș pottery. Vinerea - Tăbărăște

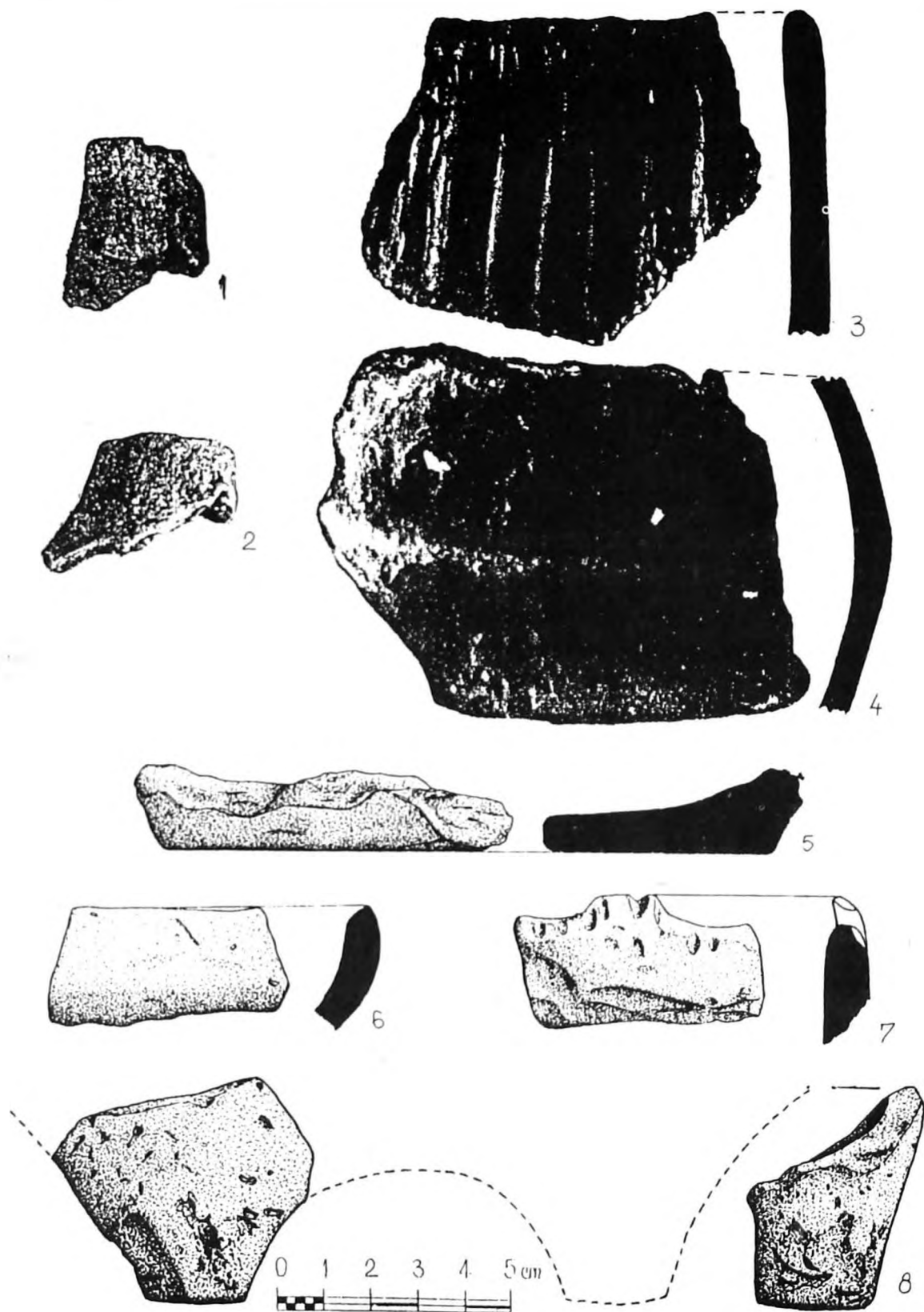
Pl. IX

Ceramică Starčevo-Criș (1-4), idol de lut (10), utilaj litic (5-9); Vinerea - Tăbărăște (1-3, 10); Cugir - Sub Peret (4); Cugir - La Arini (5-8).

Starčevo-Criș pottery (1-4), a clay idol (10), lithic kit (5-9); Vinerea - Tăbărăște (1-3, 10); Cugir - Sub Peret (4); Cugir - La Arini (5-8).

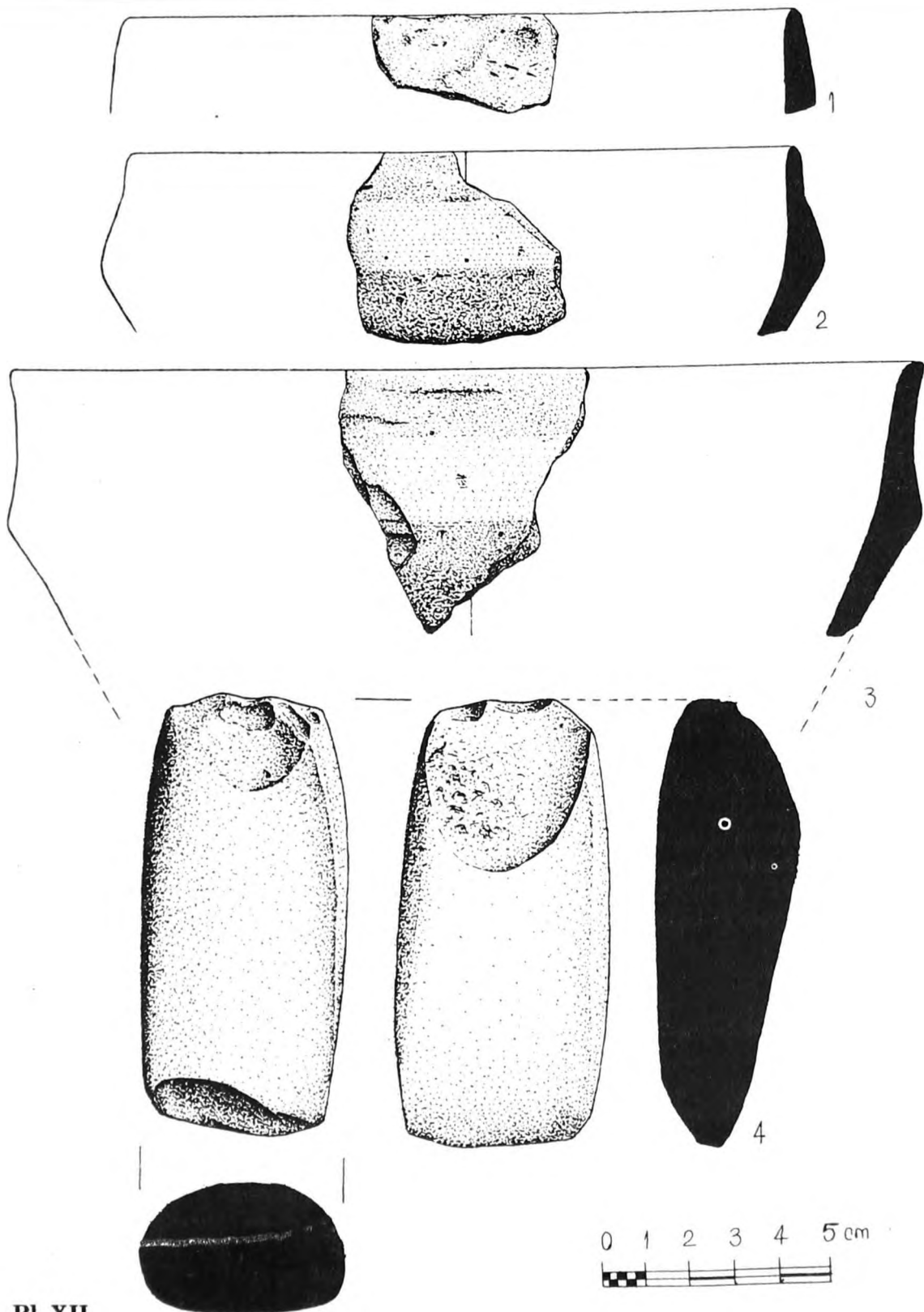
Pl. X
 Utilaj litic. Cugir - La Arini
 Lithic kit. Cugir - La Arini

Pl. XI

Ceramică Vinča A. Balomir - *Gura Văii Cioarei* (1-4, după N. Vlassa).

Vinča A pottery. Balomir - *Gura Văii Cioarei* (1-4, after N. Vlassa).

Pl. XII

Ceramică (1-3) și topor din piatră șlefuită (4) aparținând culturii Vinča (A). Balomir - Gura Văii Cioarei.

Pottery (1-3) and polished stone axe (4) belonging to Vinča (A) culture. Balomir - Gura Văii Cioarei.

**DETERMINAREA RESTURILOR FAUNISTICE
DINTR-O LOCUINȚĂ NEOLITICĂ TIMPURIE
DE LA SEUȘA – “LA CĂRAREA MORII” (JUD. ALBA)**

GEORGETA EL SUSI

Localitatea Seușa cu punctul “La Cărarea Morii” aparține comunei Ciugud, fiind plasată pe malul stâng al Mureșului, vis-à-vis de orașul Alba Iulia. Eșantionul faunistic vizat provine dintr-o locuință aparținând celei mai timpurii faze a culturii Starčevo-Criș, cunoscută până acum în România (Informații Marius Ciută, autorul săpăturii). Materialul determinat cumulează aproximativ 1086 fragmente, conform datelor tabelului următor.

Tabelul 1

Distribuția speciilor în locuință

	Nr.	%	NMI	%
Ovis/Capra	241	57,1	17	45,9
Bos taurus	130	30,8	10	27
Sus domesticus	30	7,1	4	10,8
Canis familiaris	1	0,2	1	2,7
Domestice	402	95,2	32	86,4
Capreolus capreolus	13	3	2	5,4
Cervus elaphus	6	1,4	2	5,4
Bos primigenius	1	0,2	1	2,7
Sălbatic	20	4,7	5	13,5
Determinate	422	100	37	100
Bos sp.	11			
Ov/Capreolus	10			
Bos/Cervus	23			
Așchii sp. talie mică	524			
Așchii sp. talie mare	70			
Oase urme folosire	5			
Păsări	1			
Unio sp.	17			
Melci	3			
Total eșantion	1086			

Oasele sunt sparte în fragmente mici (pentru extragerea măduvei), astfel că procentul de aşchii indeterminabile este de peste 60 %. O mare parte dintre ele, cca 524 fragmente provin de la animale de talie mică: porcine, ovicaprine, căprior și le-am inclus în categoria "aşchii sp. talie mică". Cealaltă categorie cuprinde doar 70 fragmente și se referă la deșeuri aparținând cerbului, bovinelor. Însăși ponderea celor două categorii de resturi faunistice indeterminabile confirmă prevalența mamiferelor de talie mică în spectrul faunistic al locuinței. Cele 5 oase cu urme de folosire se referă la epifize de oase lungi, de la specii de talie mare cu zona periostului deteriorată, datorată folosirii – probabil – ca percutoare. Oasele sunt în totalitatea lor deșeuri menajere, chiar și fragmentul de mandibulă de câine este spart. Doar șase oase au pete de ardere ori sunt calcinate, restul materialului nu prezintă urme de contact cu focul. O singură mandibulă de vită prezintă urme de tăiere în regiunea simfizei. Acumularea de oase a locuinței este sporită, ea constă în mare parte în dentiție izolată, vertebre și coaste. Distribuția pe regiuni scheletice este întâmplătoare, fără conexiuni anatomice, multe piese nu-și găsesc corespondentul (stg. sau dr.). Marea majoritate a resturilor provin de la mamifere. Cele 17 valve de *Unio* aparțin cu siguranță scoicii de râu, iar cele trei cochilii de melci provin de la specii terestre fără vreo importanță în dieta locuitorilor.

Ovicaprinele au cel mai numeros material aparținând tuturor regiunilor scheletice. Din cele 241 oase doar 6 au fost determinate ca aparținând caprei și 15 oii având în vedere faptul că, peste 50 % dintre resturi provin de la tineret și sub-adulți. În plus, gradul de spargere al oaselor este ridicat. Caprinelor le aparțin câteva resturi cu dimensiuni moderate, provenind de la un adult tânăr. Din scheletul cefalic al ovinelor s-au păstrat câteva frontale și procese cornulare extrem de interesante. Astfel de la doi masculi provin două coarne cu dimensiuni moderate, unul fiind măsurabil. Acesta prezintă o secțiune triunghiulară, cu muchia frontală ascuțită și celelalte două slab exprimate. Celălalt provine de la un subadult. De la o femelă s-a păstrat un frontal cu cornul scurt, de tip caprin. Un alt frontal provine de la o femelă acornută. Prezența oilor acornute în această fază timpurie a neoliticului este un semn de domesticire avansată. Cele mai timpurii oi acornute în Europa provin de la Achilleion, la mijloc de mil. 7 B.C (BÖKÖNYI, 1977, 66). La acest palier cronologic nu cunoaștem în România așezări cu astfel de exemple. În schimb, în fauna de la Mihailovač-Knepište, sudul Banatului, pe malul drept al Dunării (BÖKÖNYI, 1992, 80) și de la Nosa (BÖKÖNYI, 1984, 34) s-au evidențiat astfel de indivizi. Așadar, din cei patru indivizi de *Ovis* doi sunt masculi și două sunt femele. Mai mult ca sigur că acest raport pe sexe de 2:2 nu exprimă deloc o realitate obiectivă, el fiind rezultatul unei situații contextuale. Puținele dimensionări ale oaselor sugerează exemplare gracile, tipice acestei epoci (BOLOMEY, 1980, 18; EL SUSI, RUSU, 1995, 184). Un calcaneu provenit de la un animal sacrificat peste trei ani a permis estimarea unei talii de 63,2 cm (Teichert). Este o valoare relativ crescută pentru epocă, probabil este vorba de un mascul. Conform datelor avansate în tabelul 2, din cei 17 indivizi în primul an de viață s-a sacrificat cel mai crescut procent, 41,1%, doar 29,4% în al doilea an de viață și tot atâta între 2-4 ani. Nu s-au

semnalat animale ținute peste 4 ani, în schimb s-au depistat foetusi ori indivizi morți în primele săptămâni de viață.

Tabloul 2**Vârstele de sacrificare**

	0-1 an	1-2 ani	2-3(4) ani	peste 4 ani	Total indivizi
Ovis / Capra	7	5	5	–	17
Bos taurus	2	–	6	2	10
Sus domesticus	2	–	2	–	4

Bovinele însumează 142 oase, dintre care 130 sunt de la vită, unul de la bour și 11 nu s-au putut atribui exact uneia din specii. Credem că ponderea bourului ar putea fi mai mare, însă oasele sunt atât de sparte că determinări precise sunt imposibile. Marea majoritate a oaselor de bovine incluse în categoria “domestice” au date metrice care se apropie de parametrii bourului, sugerând o oarecare prevalență a masculilor printre indivizii prezumați. Evident, aceste date sugerează exemplare robuste ce se încadrează în limitele populațiilor din Oltenia (BOLOMEY, 1976, 469. Idem, 1986, 147), Transilvania (HAIMOVICI, 1992, 261) și Câmpia Banatului.

Din cei 10 indivizi prezumați, juvenalii și adulții reprezintă 80% și 20% sunt maturii. Nu s-au identificat animale subadulte ori bătrâne.

Suinele prezintă un material puțin semnificativ, în mare parte nedimensionabil. Cele 30 oase aparțin la doi indivizi tăiați sub un an și doi între 2,5-3 ani. Oase de mistreț nu au fost determinate.

Cervidele sunt reprezentate prin ambele specii, oasele de căprior fiind mai numeroase decât cele de cerb. Astfel de la un adult și un subadult de căprior provin 13 resturi; cerbului îi aparțin 6 oase provenind de la doi imaturi.

Materialul osteologic recoltat din locuință nu are pretenția de a ilustra pe deplin fauna de mamifere existentă în zonă la acea vreme, ori să ofere o imagine de ansamblu asupra economiei animaliere a comunității neolitice timpurii de la Seușa. Cel mult, ea furnizează unele date asupra mamiferelor ce au fost utilizate în dieta locuitorilor (mai probabil a indivizilor ce au ocupat locuința respectivă) într-un anumit interval de timp, cât și informații legate de vârstele de sacrificare, talie și conformație corporală a speciilor respective. Referindu-ne la cota redusă de specii sălbatice (4,7% pe frgm. și 13,5 % pe NMI), se pare că mamiferele vâdate au contat mai puțin în dieta ocupanților locuinței respective, într-un anumit interval de timp. Probabil că vânatoarea nu depășea 15% cu toată marja de eroare impusă de unele dificultăți de determinare a oaselor de specii sălbatice. Lista mamiferelor sălbatice este săracă, lipsind mistrețul și o serie de carnivore frecvente în astfel de eșantioane. Proporția egală a cerbului și căpriorului (ca NMI) este fortuită, nereflectând, se pare, realitatea obiectivă (Fig 1).

În cadrul speciilor domestice predomină ovicaprinele în proporție de peste 50%. Un astfel de procentaj s-a înregistrat doar în unele așezări Criș din Moldova (NECRASOV, ȘTIRBU, 1980, 20; 27), deși așezările sunt mai târzii. În nivelele cele mai timpurii de la Gura Baciului ovicaprinele înregistrează ponderea majoritară, de 35,5% față de 27,3% cota bovinelor (EL SUSI,

RUSU, 1995, 181) doar ca NMI (număr minim de indivizi). În aşezarea timpurie de la Foeni - "Gaz" din Câmpia Banatului, ovicaprinele domină cu 50,6% faţă de 34,6% rata bovinelor (EL SUSI, date personale, nepublicate), prin utilizarea ambelor metode de calcul, fragmente ori NMI (Fig. 4). În aşezarea neolitică timpurie de la Cârcea - "La Hanuri" ovicaprinele reprezintă doar 13% faţă de bovine ce înregistrează 48,3% (inclusiv oasele de bour) (BOLOMEY, 1976, 473). Aşezările Starčevo-Criş nord dunărene de la Pojejena - "Nucet" (EL SUSI, 1991, 24), Gornea - "Locurile Lungi", Moldova Veche - "Rît" (EL SUSI, 1985-1986, 42-43) par să surprindă o secvenţă de exploatare a animalelor în fazele tâzii ale culturii Starčevo-Criş, când economia animalieră se "reorientează" pe exploatarea cu precădere a bovinelor, ovicaprinele reducându-si considerabil cota. În fazele timpurii ale culturii, se pare că exploatarea ovicaprinelor este pe primul plan așa cum rezultă și din datele oferite de eşantioanele de la Seuşa, Gura Baciului, Foeni - "Gaz" ori Mihailovac-Knepište (51,3% rata ovicaprinelor faţă de cea de 30,4% a bovinelor), nemaivorbind de cele din Serbia și Ungaria (BÖKÖNYI, 1988, 430, Idem, 1984, 30). În schimb, aşezărilor neoliticului timpuriu din Oltenia le este caracteristică exploatarea bovinelor și nu a ovicaprinelor (BOLOMEY, 1980, 473). Până în prezent, deși există o serie de situri neolitice timpurii ce beneficiază de determinări faunistice, datele sunt la ora actuală, totuși insuficiente (eşantioanele nedepășind 500-1000 piese determinabile), oferind informații disparate, ce par a contrazice datele oferite de alte categorii de materiale arheologice. În plus, aşezările sunt plasate în biotopuri diferite, oferind condiții specifice de exploatare a unor resurse naturale diferite. Numai analiza unor loturi de faună mai bogate care să acopere o cât mai mare suprafață a țării pot lămuri o serie de discordanțe existente în prezent.

Revenind la frecvența mamiferelor domestice, în spectrul de la Seuşa se constată o pondere redusă a porcinelor (sub 10%), trăsătură - am spune - comună tuturor siturilor neolitice timpurii din România. Câinele are o importanță economic neglijabilă, deși singurul fragment descoperit este spart, e greu de precizat dacă specia a fost sau nu consumată de către comunitate.

În privința vârstelor de tăiere (Fig. 3), în marea majoritate a cazurilor predomină animalele tinere și subadulte. Este cazul ovicaprinelor și suinelor. În cazul bovinelor există totuși un procent de 20% maturi, ce nu reprezintă totuși animale exploatate timp îndelungat. Marea majoritate a animalelor au fost tăiate în perioada optimă de atingere a greutateii corporale. Este clară utilizarea tuturor speciilor, în primul rând ca furnizoare de carne. Detaliind vârstele de sacrificare a ovicaprinelor, se pare că acestea au fost tăiate, mai ales, spre sfârșitul iernii, primăvara, până la începutul verii. Ponderea animalelor sacrificate la finele verii-toamnei este redusă; evident, respectarea ciclului reproductiv al speciei va fi contat în bună măsură. Coroborând datele oferite de vârstele de sacrificare la ovicaprine și bovine este sigură ocuparea locuinței și implicit a aşezării pe tot parcursul anului.

Cele 36 animale (este exclus câinele) au furnizat aproximativ 3828 kg carne, dintre care bovinele (inclusiv bourul) au furnizat 74%, ovicaprinele 11,2%, porcinele 8,3% iar cervidele 6%. Deși ovicaprinele prevalează în spectrul faunistic al locuinței, totuși bovinele, prin talia lor mare asigurau baza alimentației carnată a comunității respective (Fig. 4).

BIBLIOGRAFIE

BÖKÖNYI SANDOR, 1977, *Les débuts de l'élevage du mouton*, în *Ethnozootechnie*, 21, *Colloque d'ethnozootechnie*, Alfort, 26 XI, p. 65-70.

BÖKÖNYI SANDOR, 1984, *Die Frühneolithische Wirbeltierfauna von Nosa*, în *Acta Archaeologica Hungarica*, 36, p. 34-41.

BÖKÖNYI SANDOR, 1988, *The Neolithic Fauna of Divostin*, Mc. Pherron, A. – Srejić, D (eds.), în *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*, 10, Pittsburgh, p. 419-444.

BÖKÖNYI SANDOR, 1992, *Animal Remains of Mihajlovac-Knepište; An Early Neolithic Settlement of the Iron Gate Gorge*, în *Balkanica*, XXIII, p. 77-87.

BOLOMEY ALEXANDRA, 1976, *Pe marginea analizei arheosteologice a materialului de la Circea-Dolj*, în *SCIVA*, 4, T. 27, p. 465-475.

BOLOMEY ALEXANDRA, 1980, *Analiza resturilor de animale din locuirea Starčevo-Criș de la Circea-Viaduct*, în *Anuarul Muzeului Olteniei*, 1, p. 9-32

BOLOMEY ALEXANDRA, 1986, *Resturile de animale dintr-o groapă neolitică timpurie din Oltenia*, în *Cercetări Arheologice*, VIII, p. 143-153.

EL SUSI GEORGETA, 1985-1986, *Analiza materialelor faunistice provenite din așezările Starčevo-Criș de la Gornea-Locurile Lungi și Moldova Veche-Rât, jud. Caraș-Severin*, în *Acta MN*, XXII-XXIII, p. 41-50.

EL SUSI GEORGETA, 1991, *Analiza resturilor de faună din așezarea Starčevo-Criș de la Pojejena-Nucet, jud. Caraș-Severin*, în *Revista Muzeelor*, p. 20-24.

EL SUSI GEORGETA, RUSU DIANA, 1995, *Raport preliminar asupra materialului faunistic din așezarea neolitică timpurie de la Gura Baciului, jud. Cluj*, în *Acta MN*, 32/1, p. 181-189.

HAIMOVICI SERGIU, 1992, *Cercetări arheozoologice privind materialul provenit din așezarea de la Turia (jud. Covasna) aparținând Culturii Criș*, în *Carpica*, XXIII, p. 259-266.

NECRASOV OLGA, ȘTIRBUMARIA, 1980, *Contribuții la studiul faunei din Cultura Criș*, în *Anuarul Muzeului din Vaslui*, 2, p. 19-34.

**THE FAUNAL REMAINS FROM AN EARLY NEOLITHICAL DWELLING AT
SEUȘA - "LA CĂRAREA MORII" (ALBA COUNTY)**

Summary

The village Seușa is placed on the right bank of the Mureș river, in the vicinity of Alba Iulia city (Transilvania). About 1,086 bones were uncovered in a dwelling belonging to the earliest phase of Starčevo-Criș Culture from Romania (Tab. 1; Fig. 1). Caprovines are the most common species summarising over 50 % of the identified fragments and 45.9% of MNI. Cattle are the second most important species with 30.8%. The contribution of pork to the community diet is lesser, pig bones make 7.1% of the faunal sample and 10.8% of MNI. The dog remains occur in the faunal material in an unimportant percent, 0.2%.

Although the remains of domestics dominate the faunal spectrum it is impossible to ascertain that meat from wild mammals would played a significant role in the meat consumption, given to the small number of hunted animal bones and species (20 remains). Few bones represent the hunted mammal category; they originate from roe deer, red deer and wild cattle. The most part of the presumed individuals was killed at an immature stage as the age class distribution emphasises (Tab. 2, Fig. 3). According to faunal analysis it could be assume that different patterns of faunal picture are rising between Seușa and other sites of the Early Starčevo-Criș from Romania. So an increased percent of caprovines in the community diet is obviously. Cattle rank the second and pig has a lesser contribution to the supply. A seemingly situation is noted in sites from Moldova, Banat Plain (Foeni - "Gaz") or the earliest layer from Gura Baciului (Transilvania). By contrary, in settlements characteristic to the later phases of Starčevo-Cris Culture from Gura Baciului, Southern Banat or Cârcea cattle prevail. The several measurements of bones show caprovines of small stature and bovines of big size. No estimations of wither height couldn't be made.

Datele metrice

Măsurători, cf. A. von den Driesch, 1975

Horn core			Maxilla			
Gd	Sd	Circonf.		M3	Age	
45	31,5	115	Ovis, M	30,5	32 months	Bos
37			Ovis, M	31,5	30 m	Bos
				32,5	36 m	Bos
				33,5	34 m	Bos
				34	32 m	Bos
				36,5	36 m	Bos

Scapula			Ovis/Capra	Mandible		
SLC	GLP	LG				
18		21,5	O/C	M3	Age	
18	34,5	24	C	22,5	3,5-4 y	O/C
18		21	O/C	23	2 years	O/C
18,5	31,5	21,5	C	24	2-2,5 y	O/C
20,5	31,5	23,5	O	42	3-3,5 y	Bos
20,5			O/C			
21,5	32,5	24	O			
	34	24	C			
	31	21	O/C			
51	70	55	Bos			

Humerus			Radius					
Bd	Dd		BFp	Bp	Dp	Bd	Dd	
31	28	C	27	28,5	16,5			O
29	28	O	29,5	31,5	17,5			C
					15			O/C
						78	44	Bos
						82	42	Bos

Metacarpus				Calcaneus			
Bp	Dp	Bd	Dd		Gl	GB	
61	37			Bos	55,5	22	O
		65,5	36,5	Bos			
			34	Bos			
		72	40	B. primig.			
		24	15,5	O			

Metatarsus				Talus			
Bp	Dp	Bd	Dd		GLI	GLm	Bd
58,5	60			Bos	72	66	45,5
51	50			Bos			Bos
	59,5	36,5		Bos			

Phalanx I			Phalanx II		
Gl	BP		Gl	BP	
48	37,5	Bos	39,5	32	Bos
			44,5	30	Bos
			46	31	Cervus

Distribuția speciilor în așezare

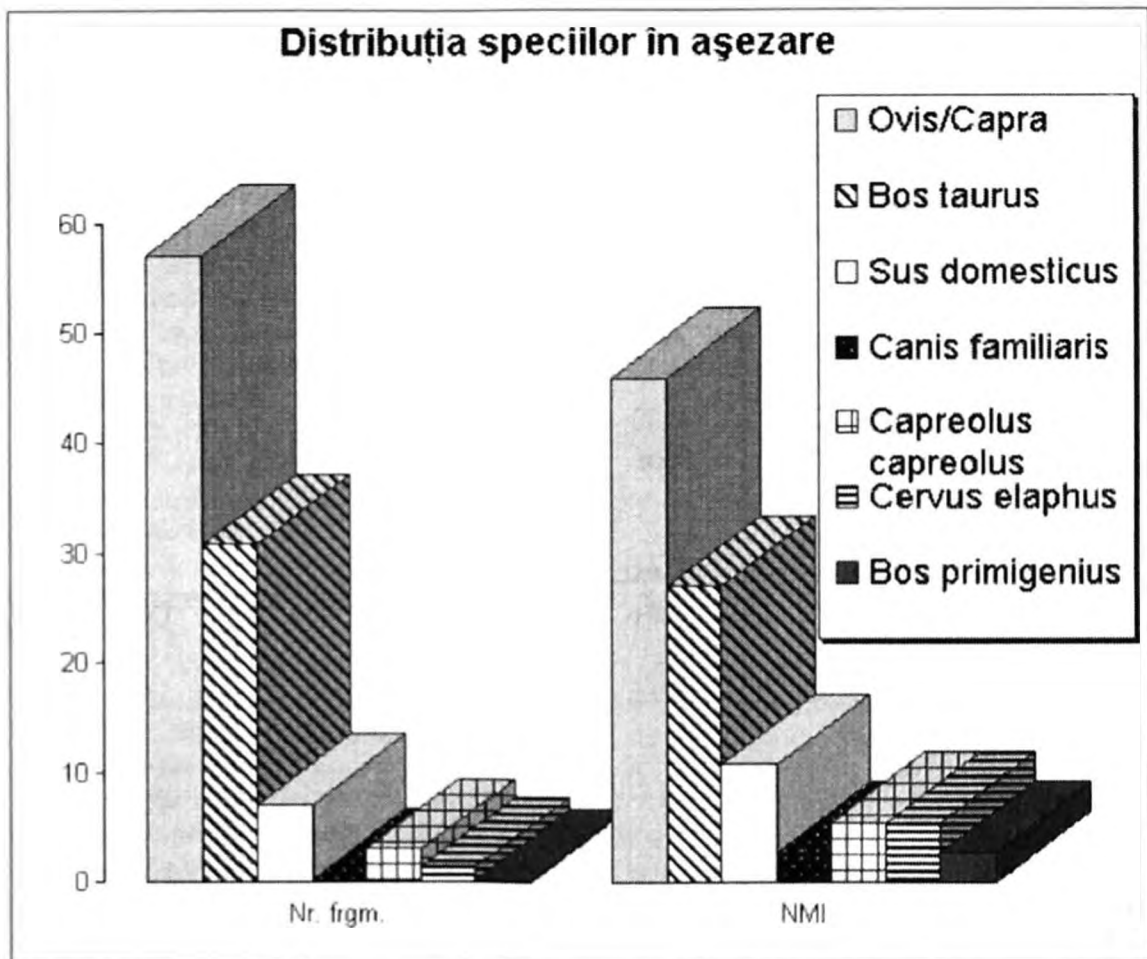

Fig. 1

Ponderea sp. ca și cantitate de carne furnizată

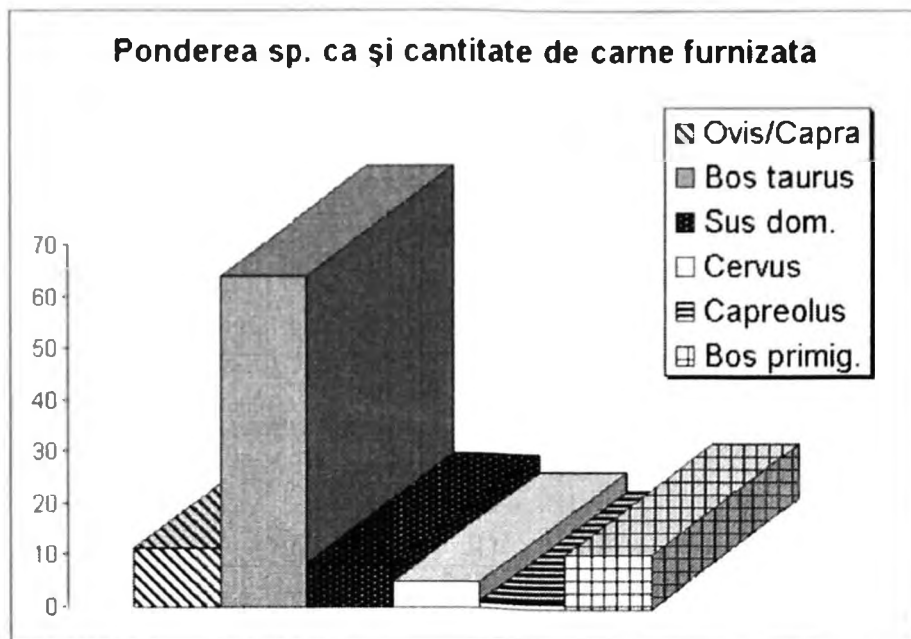

Fig. 2

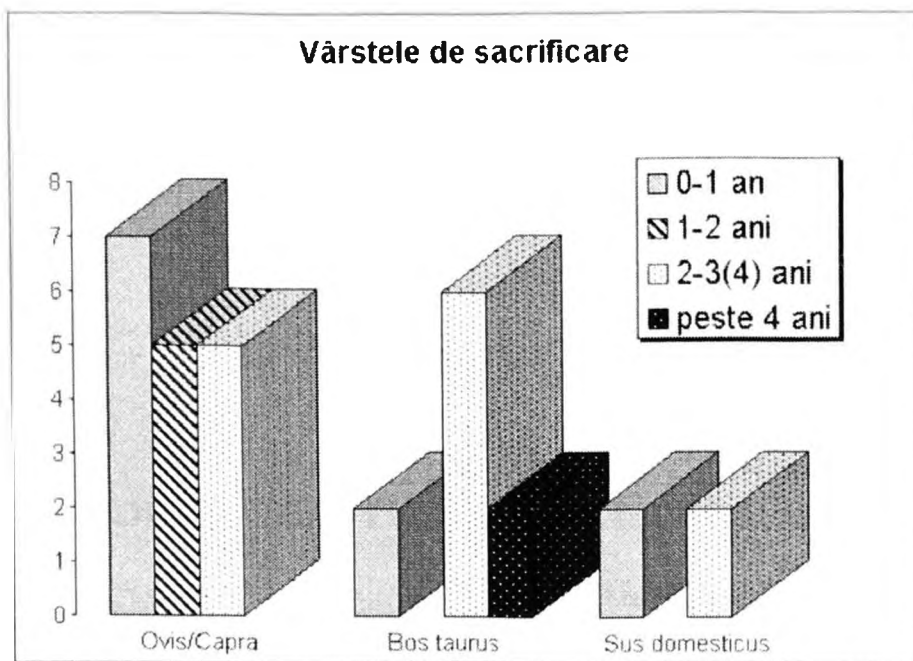

Fig. 3

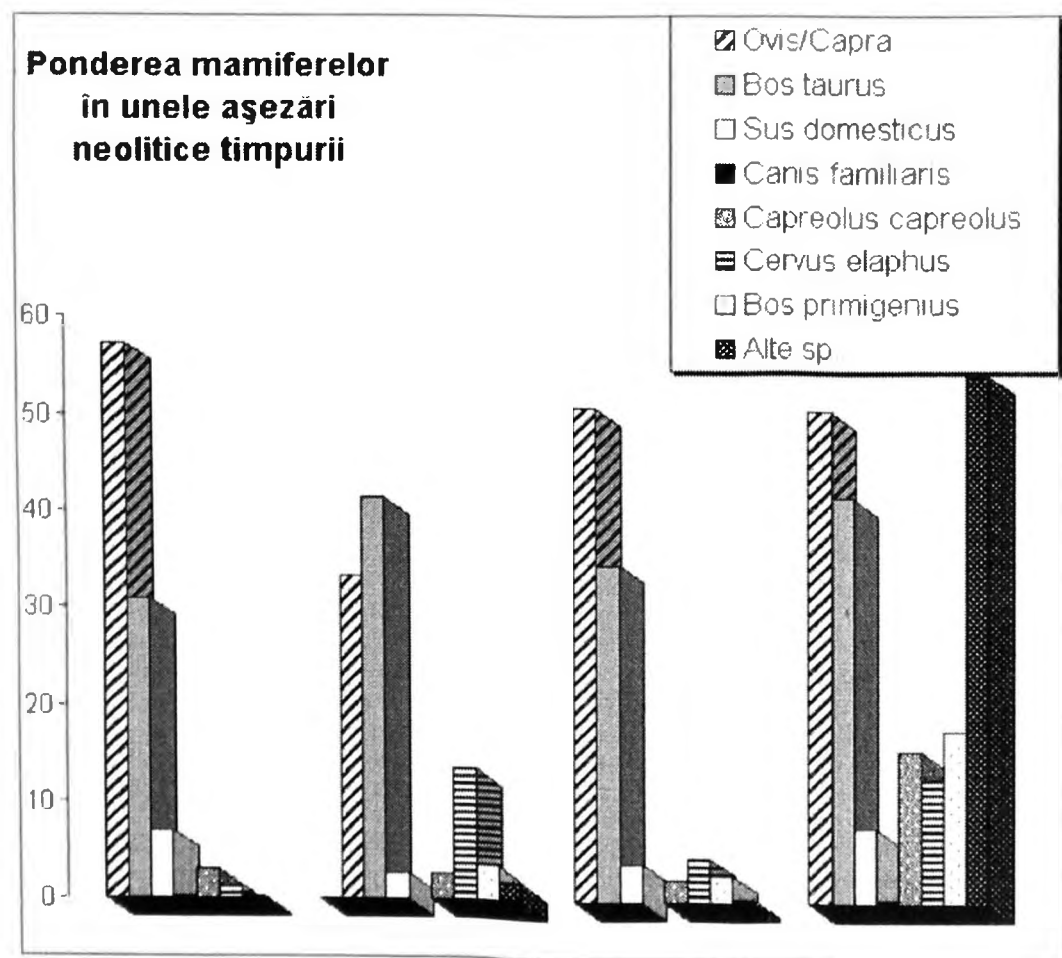

Fig. 4

NECROPOLA TURDĂȘANĂ DE LA ORĂȘTIE – DEALUL PEMILOR, PUNCT X2

SABIN ADRIAN LUCA

Așezarea neolitică situată pe prima terasă neinundabilă a râului Mureș, în estul orașului Orăștie, este cunoscută pentru arheologi încă din anul 1991¹. Primele mențiuni directe la adresa complexului arheologic de pe terasa numită de noi "Dealul Pemilor" s-au făcut în anul 1993², publicațiile ulterioare făcând cunoscută ca atare denumirea propusă de noi³. În prezent

¹ Situl arheologic a fost, de fapt "redescoperit" cu ocazia unei periegeze întreprinse în primăvara anului 1991 de Zeno Pinter, Aurelian Cosma și de autorul acestor rânduri. Prima descoperire a sitului turdășan din acest punct a fost făcută de Nicolae Adam cu aproape 20 ani în urmă.

² S. A. Luca – A. Cosma, *Archäologische Geläudeuntersuchungen im Brooser Gebiet Böhmerberg (Dealul Pemilor)*, în *Forschungen zur Volks-und Landeskunde*, Sibiu, 36, 1993, p. 85-88

³ S. A. Luca – Z. Karl Pinter, *Necropola medievală timpurie de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X2*, în *Corviniana*, I, 1994; S. A. Luca, *Complexul ritual de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X2 (jud. Hunedoara)*, în *SCIVA*, 45, 1994, p. 363-368; idem, *Încadrarea cronologică și culturală a așezării neolitice de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X2*, în *Corviniana*, II, 1995, p. 21-28; idem *Die Kultanlage von Broos/Orăștie Bohmerberg/Dealul Pemilor, Ausgrabungsstelle X2(Kreis Hunedoara)*, în *Forschungen zur Volks-und Landeskunde*, 38/1-2, p. 85-90. Cu toată această abundență publicistică și cu toate aproape cele 20 de comunicări științifice pe teme legate de acest sit, cu toată publicarea aproape în fiecare an a rapoartelor arheologice în revista de rapoarte de specialitate a Comisiei Naționale de arheologie, într-un articol ce se vrea o introducere a autorului în viața științifică aflam lucruri „noi” despre așezarea pe care o studiam de aproape 4 ani în acel moment și de peste 6 ani în acest moment (M. Căstăianu, *Contribuții la repertoriul arheologic al zonei Orăștie*, în *Buletinul cercurilor științifice studențești. Arheologie-istorie*, I, Alba Iulia, 1995, p. 39-52). La pagina 45 aflăm la punctul 3.1 că punctul amintit de atâtea ori se numește "Platoul Rompos" și că așezarea este cam un sfert din ceea ce cunoaștem din săpăturile arheologice sistematice (?). Nu ne-ar mira, dacă autorul nu ar fi fost pe șantierele noastre dar, din contră, este chiar coautor la câteva comunicări și membru al colectivului de cercetare al acestui sit (*Orăștie-Dealul Pemilor, punct X2*) !. Niciodată în ședințele de colectiv nu și-a exprimat opinia atât de tranșant pusă pe hârtie, uitarea așternându-se în atitudinea domniei sale și prin faptul că, dacă citim articolul nu observăm că aici s-au făcut săpături sistematice, nici că acestea au fost publicate în mare parte! Seria semnelor noastre de exclamare se termină în momentul când punem întrebarea: Cine te-a învățat pe dumneata, domnule Căstăian, să alcătuești un articol științific...?

se află în stadiu avansat de publicare o monografie a acestui sit arheologic⁴. Observațiile stratigrafice făcute cu ocazia excavării magistralei MI, cu direcția aproximativă N-S, ne-au făcut să concluzionăm că aproximativ în mijlocul zonei locuite se află un interval fără complexe majore de locuire, cel puțin în faza veche (vezi Planul 1). În acest interval am descoperit gropile de mormânt care, după opinia noastră, ne semnalează o necropolă a epocii neolitice (cimitirul nr. 2, deoarece cimitirul 1 se încadrează la începutul mileniului I⁵). Mormintele descoperite în acest punct au următoarele caracteristici:

MORMÂNTUL M1/1995 (Fig. 1/6; Planul 1) aparține unui adult, de sex masculin, după toate probabilitățile. Groapa mormântului a fost descoperită în partea de S a secțiunii S9/1995, în caroul 13. Pentru dezvelirea integrală a monumentului arheologic a fost deschisă o casetă de 1/1,30 m. Groapa în care a fost așezat decedatul era de formă dreptunghiulară și a fost săpată din întâmplare peste o groapă de stâlp-par. Datorită tasării, în groapa mai veche există o diferență între nivelul de îngropare a capului (0,90 m) și cel al bazinului și picioarelor (1,15 m). Scheletul e orientat E-V, cu capul la răsărit și privirea spre nord. Cadavrul a fost depus în groapă pe partea dreaptă, picioarele fiind flectate sub bazin. Brațele decedatului sunt trase în față, poziția generală a scheletului este ușor chircită.

În umplutura gropii s-au găsit fragmente ceramice de la vase sparte în timpul banchetului funerar (Fig. 2/2-6, 8-10), oase de animale sparte și trecute – în câteva cazuri - prin foc, o bucată de tăbliță-amuletă aparținând, probabil, decedatului (Fig. 2/1) și bucăți de cărbune de lemn. Pe nivelul de săpare al gropii s-a găsit ocru roșu, huma fiind împrăștiată mai mult la picioarele și la capul decedatului. Starea precară a oaselor nu ne-a permis să observăm dacă există ocru roșu și pe acestea. În sfârșit, s-a putut constata existența unei ofrande de carne pe gâtul decedatului (un omoplat de la un animal de talie mare) și a unor piese de silex pe nivelul de înmormântare.

MORMÂNTUL M2/1995 este al unei femei adulte, descoperită în caseta C4/1995 (Fig. 1/3; Planul 1). Groapa mormântului este orientată E-V, decedata având capul spre E și privirea spre N. Corpul a fost așezat pe partea dreaptă, cu mâinile aduse în fața bazinului și genunchii ușor flectați, poziția generală a corpului fiind ușor chircită. Groapa mormântului este dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, adâncimea la care se află corpul fiind de 1,15 m. Pe nivelul de înmormântare s-au constatat urme de ocru roșu în toată groapa, a ofrandei alimentare în zona capului (oase mari provenind de la părți carnoase ale unor bovidee), o bucată mare de cărbune în spatele călcâielor și un vas (strachină simplă), aflat pe cap (Fig. 2/7). Oasele scheletului sunt foarte prost păstrate. Umplutura gropii mormântului conținea fragmente de la vase sparte în urma banchetului funerar (Fig. 1/1-2, 4-5, 7-8), cărbune de lemn, ocru roșu (?) și fragmente de oase animale.

MORMÂNTUL M3/1996 aparține, după opinia noastră unui adult de sex masculin. Scheletul e orientat E-V cu capul spre E și fața spre N, într-o

⁴ S. A. Luca et col., *Așezări neolitice pe Valea Mureșului. Habitatul turdășan de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X2, în Bibliotheca Musei Apulensis, V, 1997*

⁵ S. A. Luca – Z. Pinter, *op. cit., loc. cit.*

poziție chircită pe partea dreaptă. Brațele sunt aduse în fața bazinului, în mâini având un vas (V1- Fig. 3/2) și un topor (T1-Fig. 3/4). În fața craniului era depus, pe lângă ofranda alimentară compusă dintr-un os din regiunea carnată a unui animal de talie mare, un vas (V2-Fig. 3/5). În spatele craniului s-a descoperit un topor (T2-Fig. 3/3). Groapa în care a fost așezat decedatul e patrulateră, cu colțurile larg rotunjite. În umplutura acesteia s-au descoperit fragmente din vasele sparte cu ocazia banchetului funerar, fragmente de oase de animale (unele cu urme de contact cu focul) și urme de ocru roșu. Menționăm că acesta este singurul mormânt pentru care avem o observație stratigrafică fermă: colțul unui rest de platformă de piatră din nivelul superior căpăcuiește parțial groapa mormântului acesta aparținând, în consecință nivelului vechi. Cu toate aceste observații, credem că trebuie să fim încă circumspecți în atribuirea necropolei unuia sau altuia dintre nivelele de locuire ale sitului.

MORMÂNTUL M4/1995, 1997, (cenotaf) a fost descoperit în două reprize succesive, în anii 1995 și 1997. Groapa acestuia este dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite și nu conține urmele vreunui schelet uman. Umplutura gropii este pigmentată cu cărbune de lemn și ocru roșu. Fragmentele ceramice descoperite, ca și oasele de animale sugerează același banchet funerar. Groapa este orientată opus dispunerii generale a mormintelor acestei necropole, în direcția N-S.

MORMÂNTUL M5/1997 (cenotaf) are aceleași caracteristici ca și M4, cu excepția că groapa este orientată E-V și fundul acesteia nu mai este îngrijit lucrat.

Văzând descrierea celor cinci morminte putem să ordonăm câteva idei ce constituie esențialul necropolei de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X2:

- gropile mormintelor sunt orientate, în proporție de 80 % E-V;
- toate gropile sunt dreptunghiulare, cu colțurile rotunjite, ca urmare a tehnologiei de săpare și a uneltelor epocii;
- în umplutura tuturor gropilor există cărbune de lemn, ocru roșu (în cazul mormintelor cu schelet acesta este prezent, cu preponderență, în zona capului, mijlocului și călcâielor), oase de animale (uneori trecute prin foc) și fragmente ceramice (provenind de la vase sparte cu ocazia banchetului funerar, deoarece multe dintre acestea se întregesc parțial);
- scheletele sunt orientate, fără excepție, E-V, cu capul spre est și privirea spre nord; poziția în groapă este pe partea dreaptă, cu genunchii flectați, într-o poziție chircită;
- toate mormintele au ofrandă de carne, în cazul celor cu schelet aceasta e plasată în zona capului;
- în două dintre mormintele cu schelet (M2, 3) s-au descoperit vase (câte unul pe cap sau în zona acestuia și unul în mână – M3) sau în M3, două topoare de piatră șlefuită;
- în M1 s-au descoperit unelte de piatră cioplită în zona șoldurilor și mâinilor.

În cuprinsul așezărilor neolitice din acest punct s-au mai descoperit, cu intermitență, oase de om sparte ori fragmente de calotă craniană ce pot fi puse, fie în legătură cu canibalismul, fie cu existența unui ritual de înhumare,

paralel, care presupune expunerea pentru descarnare; unele dintre aceste oase au uşoare urme de trecere prin foc;

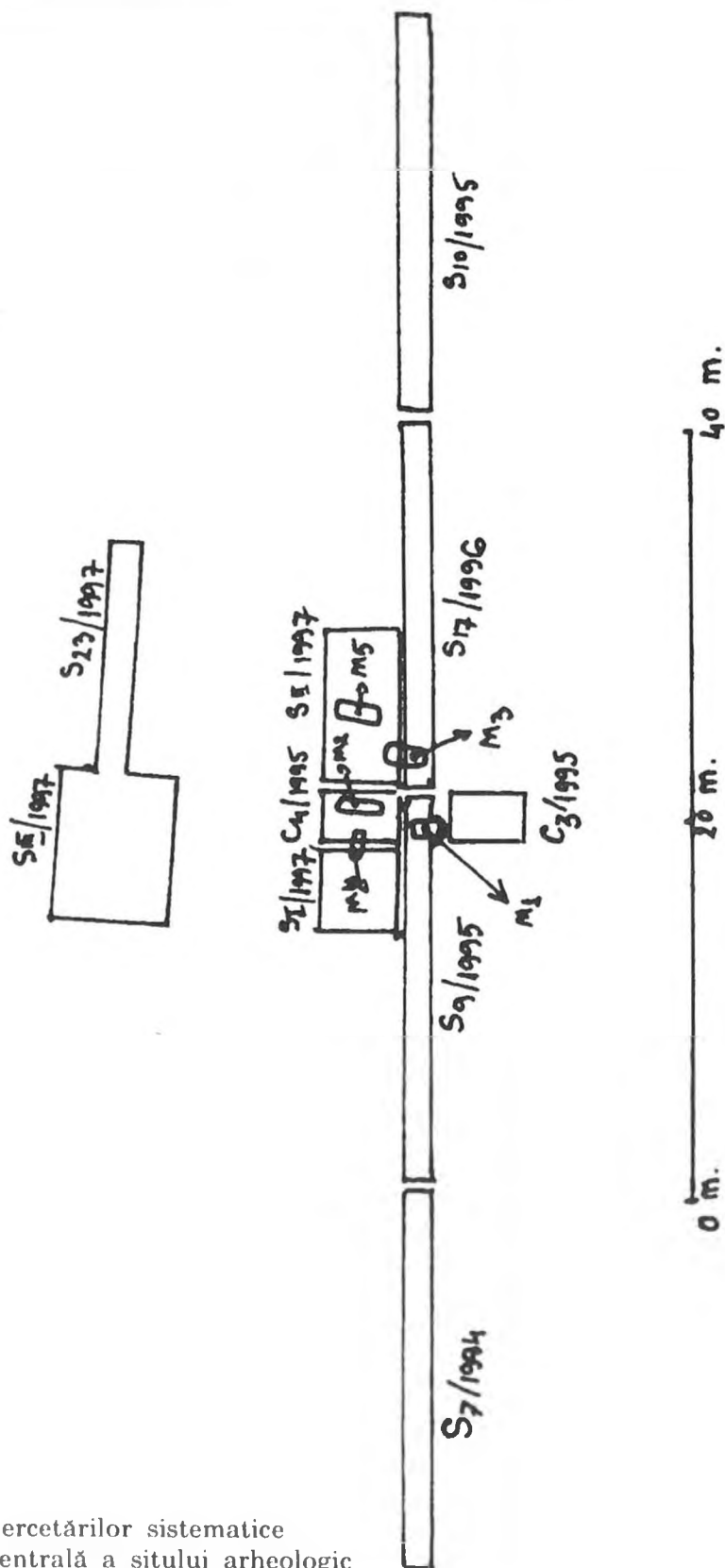
- în bordeiul B2/1994 s-au descoperit, în al doilea orizont de folosire două calote craniene ocupate deasupra arcadelor, folosite fie ca recipiente pentru băut, fie în alte scopuri care ne scapă. Necropola neolitică de la Orăştie este deosebit de importantă pentru aprofundarea imaginii noastre asupra realităţilor neoliticului contemporan cu cultura Turdaş, mai ales că singurele necropole de înmormântare din neoliticul transilvănean, cele de la Iclod⁶, nu sunt încă publicate în întregime.

LA NÉCROPOLE NÉOLITHIQUE D'ORĂȘTIE - DEALUL PEMILOR, POINT X2

Résumé

L'auteur décrit dans cet article la nécropole néolithique d'enterrement d'Orăştie - Dealul Pemilor, point X2. Jusqu'au présent on a recherché 5 tombeaux, décrivant, en même temps, et autres possibles rites d'enterrement découvertes à l'occasion des fouilles systématiques d'ici.

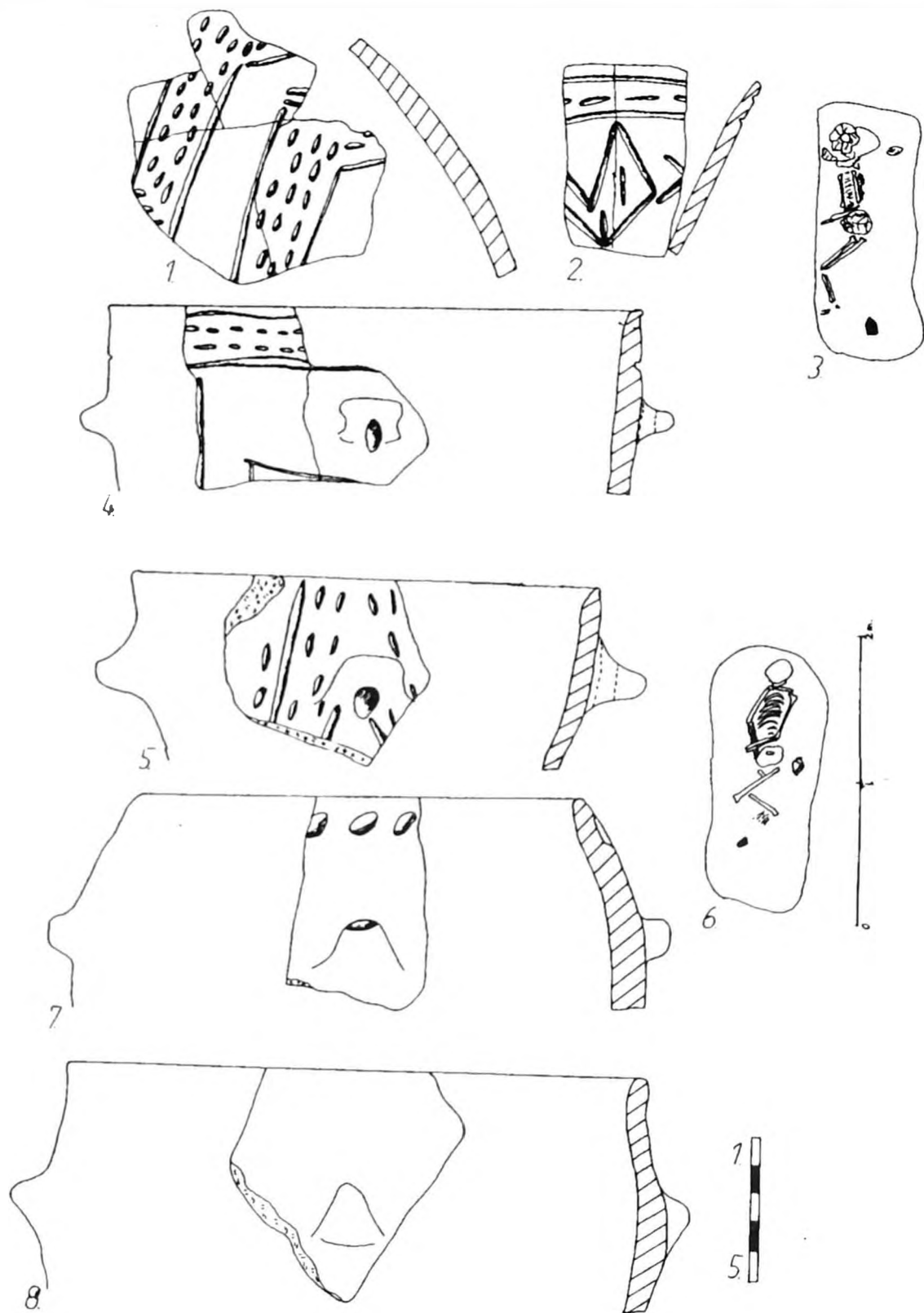
⁶ Gh. Lazarovici, *Grupul și stațiunea Iclod*, Cluj-Napoca, 1991, p. 3-42 (cu bibliografia)

Plan 1

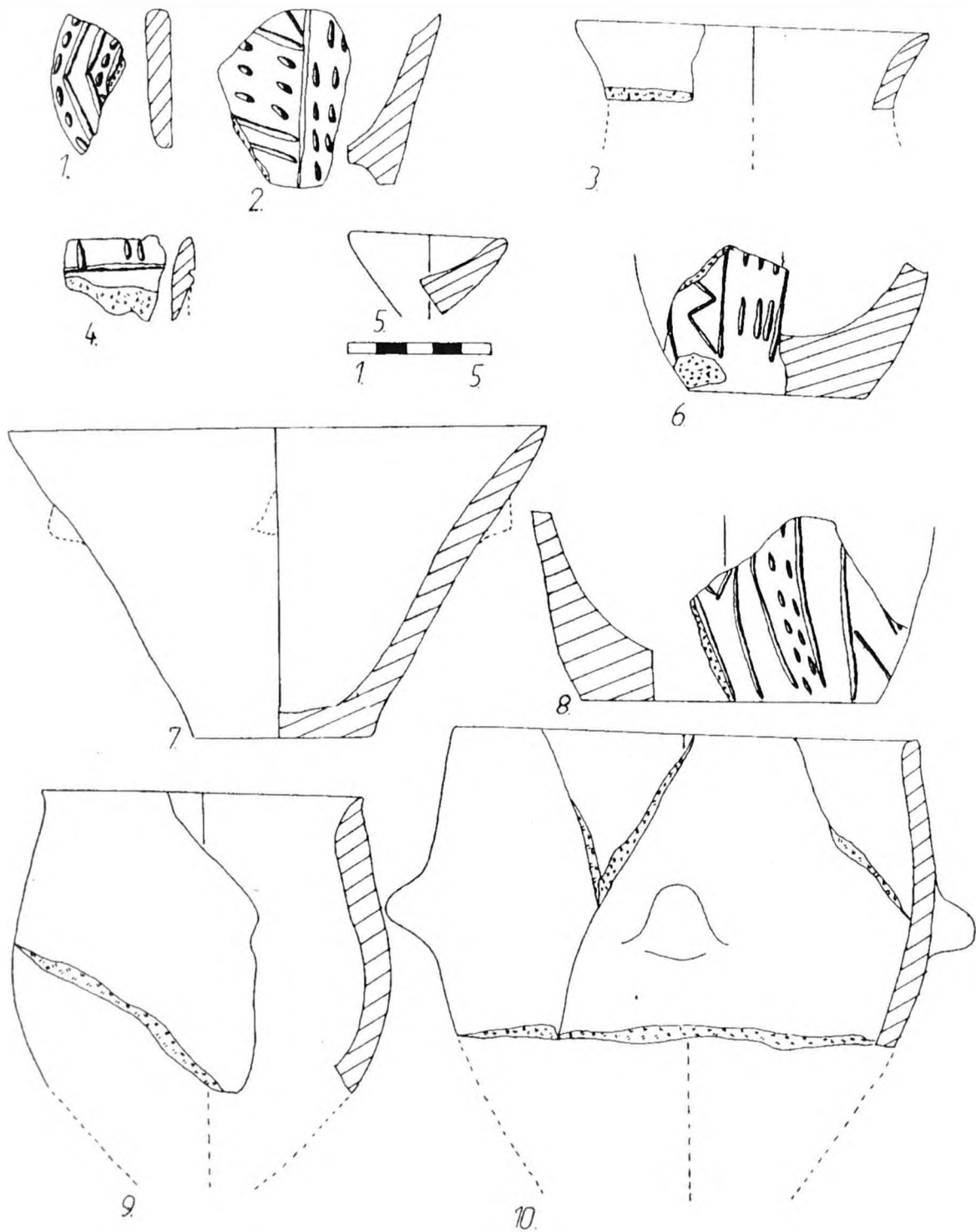
Situația cercetărilor sistematice
în zona centrală a sitului arheologic
Orăștie-Dealul Pemilor, punct X2.

La situation des recherches systematiques dans la zone centrale du site Orăștie-
Dealul Pemilor, punct X2

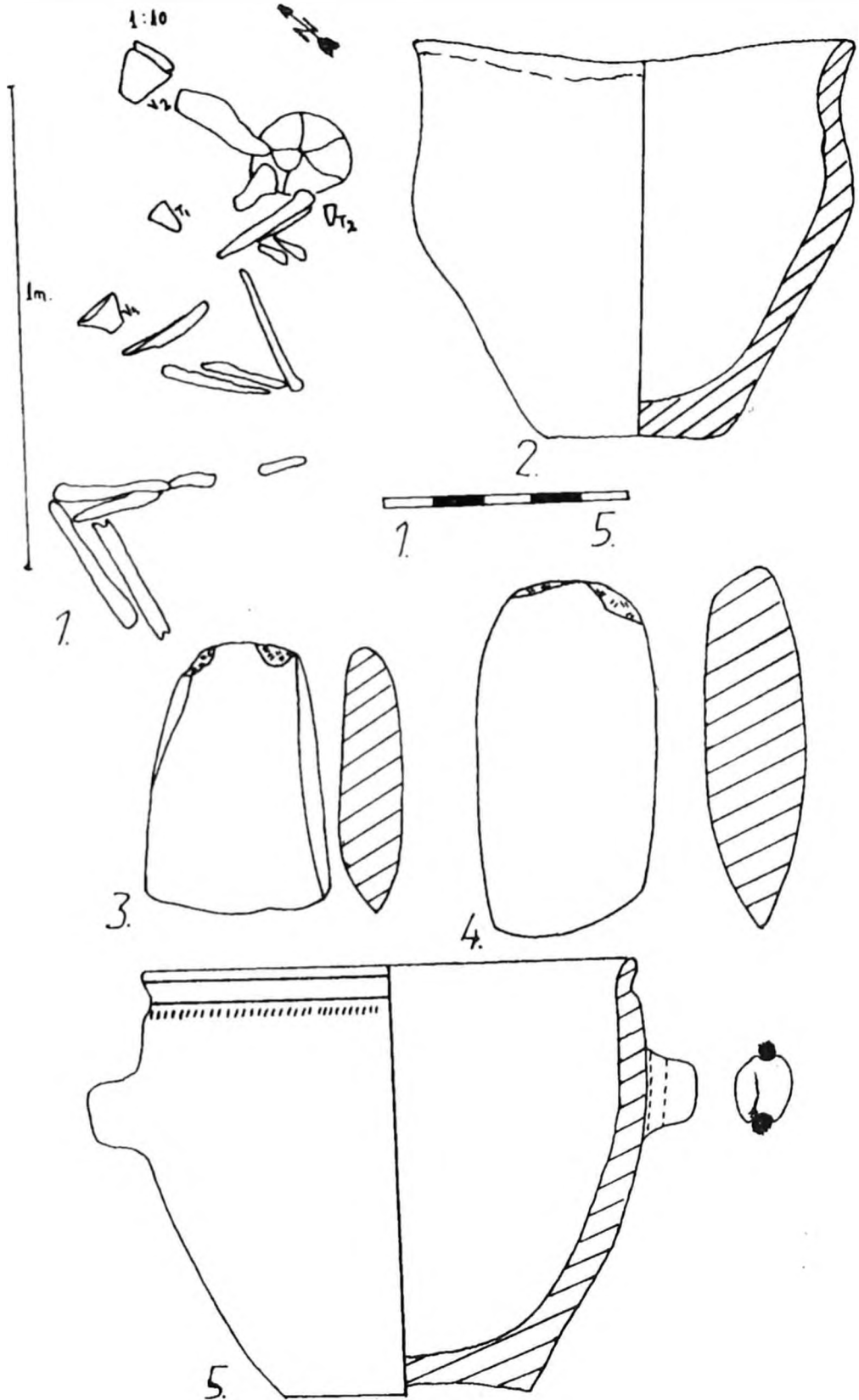

Fig. 1
 Mormintele M1, M2. Ceramică din morminte.
 Les tombeaux M1 et M2. Céramique trouvée dans les tombeaux.

Fig. 2
 Ceramică din morminte.
 Céramique trouvée dans les tombeaux

Fig. 3

Mormântul M3. Ceramică și arme din acest mormânt.

Le tombeau M3. Céramique et armes trouvés dans ce tombeau.

DESPRE O PIESĂ NEOLITICĂ DE CENTURĂ DIN ALABASTRU DESCOPERITĂ LA ČOKA (IUGOSLAVIA)

FLORIN DRAȘOVEAN

În colecțiile vechi ale Muzeului Banatului, înregistrată la nr. 3467 al inventarului I, se află o piesă lucrată dintr-o rocă albă ce provine din stațiunea neolitică de la Čoka – “Kremeniak” (Iugoslavia). Aceasta a fost descoperită în timpul săpăturilor efectuate de Endre Orosz în anul 1908 (nu în 1906 cum opina Banner 1960, 7) și face parte dintr-un lot mai larg de materiale ce au fost înregistrate în catastifele muzeului în anul 1912.

Obiectul în discuție a fost găsit în mormântul nr. 5. În acesta, la adâncimea de 0,95 m., era un schelet uman depus în poziție chirchită orientat nord-sud, fața spre est, iar picioarele erau îndreptate spre sud. Inventarul acestuia conținea, pe lângă un inel dublu din os aflat pe două dintre degete, un șirag din scoici *Dentalium* dispus între gât și brațe și un obiect din piatră albă aflat lângă schelet în zona abdomenului (Orosz 1912, 34; Banner 1960, 7 și 46 nota 275).

Acest obiect din piatră albă, subiectul acestor rânduri, este lucrat din alabastru, are o formă de ciupercă, partea superioară este ovală, are 8,3x9,2 cm. și o grosime, în care includem și “piciorul”, de 4,2 cm. (Fig.1).

Obiecte similare au fost descoperite la Vinča (Vasić 1936, LV/195), Čoka, în săpăturile lui Ferenc Mora (Banner 1960, pl. LII/33; Kalicz-Raczky 1991, fig. 13), precum și în inventarul unui mormânt de la Botos (Milleker 1938, 138; Brukner-Jovanović-Tasić 1974, 73, V.15), toate la un orizont cronologic Vinča B-C. Din cele enumerate mai sus trebuie să remarcăm la acest stadiu al cercetărilor cel puțin, raritatea acestora.

Descoperitorul piesei, Endre Orosz, ținând cont de faptul că a fost găsită în zona bazinului scheletului, în însemnările făcute în registrul vechi de inventar, o considera ca o cataramă și sugerează faptul că poate fi folosită doar în acest scop.

Despre utilizarea acestui tip de piesă ne oferă însă detalii interesante, care deschid o nouă perspectivă de interpretare, două figurine de lut descoperite la Vinča și o alta ce aparține orizontului Dunaveč I din Albania.

Prima dintre acestea provine de la adâncimea de 9,3 m. și înfățișează un personaj feminin cu fața triunghiulară, brațe redade prin două protuberanțe,

iar sâni sunt sugerați prin două umflături. Pe șolduri și pântec statueta are aplicate câte o pastilă de lut de formă circulară aplatizată (fig. 2).

Cea de-a doua piesă, ce poartă în evidențele Facultății de Filosofie din Belgrad numărul 948, a fost descoperită la adâncimea de 6 m. Ea redă o femeie. Pe șolduri, pântec și pe spate în zona lombară are aplicată câte o pastilă circulară aplatizată. Între acestea sunt executate două incizii paralele (fig. 3).

La Dunaveč în nivelul I a fost descoperită o statueta feminină care, pe lângă detalii privind costumul, în zona pelviană și ombilicală are aplicate câte două pastile din lut (Korkuti 1995, pl. 40/1) ce înfățișează, după părerea noastră, astfel de piese de centură (fig. 4).

Din descrierile de mai sus putem aprecia și alte modalități de folosire a tipului de piesă găsită la Čoka. Astfel, obiectul de alabastru în discuție poate fi folosit nu numai ca o simplă cataramă. Figurinele feminine de la Vinča redau, după opinia noastră, prin pastilele aplicate în zona brâului, cingători ce conțin trei și respectiv patru astfel de piese. Mai mult chiar, statueta descoperită la adâncimea de 6 m., prin inciziile paralele executate în zona șoldurilor, are redată o centură compusă fie din două curele sau sfori, fie dintr-o fâșie de piele lată. În centură, pe șolduri, pe spate în zona lombară și în față, pe zona pubiană, sunt fixate, credem noi, astfel de piese. Idolul de la Dunaveč prezintă și o altă modalitate de a purta piesele de centură: cele două pastile sunt executate una deasupra celeilalte, una în zona ombilicală, iar cea de-a doua în zona pubiană, sugerând faptul că au putut fi purtate și în acest fel. Atât în cazul celor două statuete de la Vinča, a celei de la Dunaveč, cât și în cazul de la Čoka, asemenea piese de centură au aparținut femeilor, fiind, după opinia noastră, un accesoriu de prestigiu – purtat singular, câte două, trei sau patru – și ar putea fi legat de rațiuni rituale sau de o demnitate laică.

LISTA PRESCURTĂRILOR BIBLIOGRAFICE

Banner 1960, Janos, *The Neolithic Settlement on the Kremenjak Hill at Csoka*, în *Acta Arch Bp*, 12, (1960), pp. 1-56.

Brukner-Jovanović-Tasić 1974, în *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, (1974)

Kalicz-Raczky 1991, *Le néolithique de la région de la Tisza*, în: P. Raczky (Ed.), *Les agriculteurs de la Grande Plaine Hongroise (4000-3500 av. J.-C.)*, Dijon, (1991), pp. 11-32.

Korkuti 1995, Muzafer, *Das Neolithikum und Chalkolithikum in Albanien*, Ed. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, (1995).

Milleker 1938, Felix, *Vorgeschichte des Banats*, în *Starinar*, XIII, (1938), pp. 102-166.

Orosz 1912, Endre, *Jelentes a Csokai Kremenjak nevu ostelepen 1908 ev nyaranvegzett asatasrol*, în *TRET*, XXVIII/1, (1912), pp. 27-34.

Vasić 1936, Miloje, M., *Preistorijska Vinča*, II, Beograd, (1936).

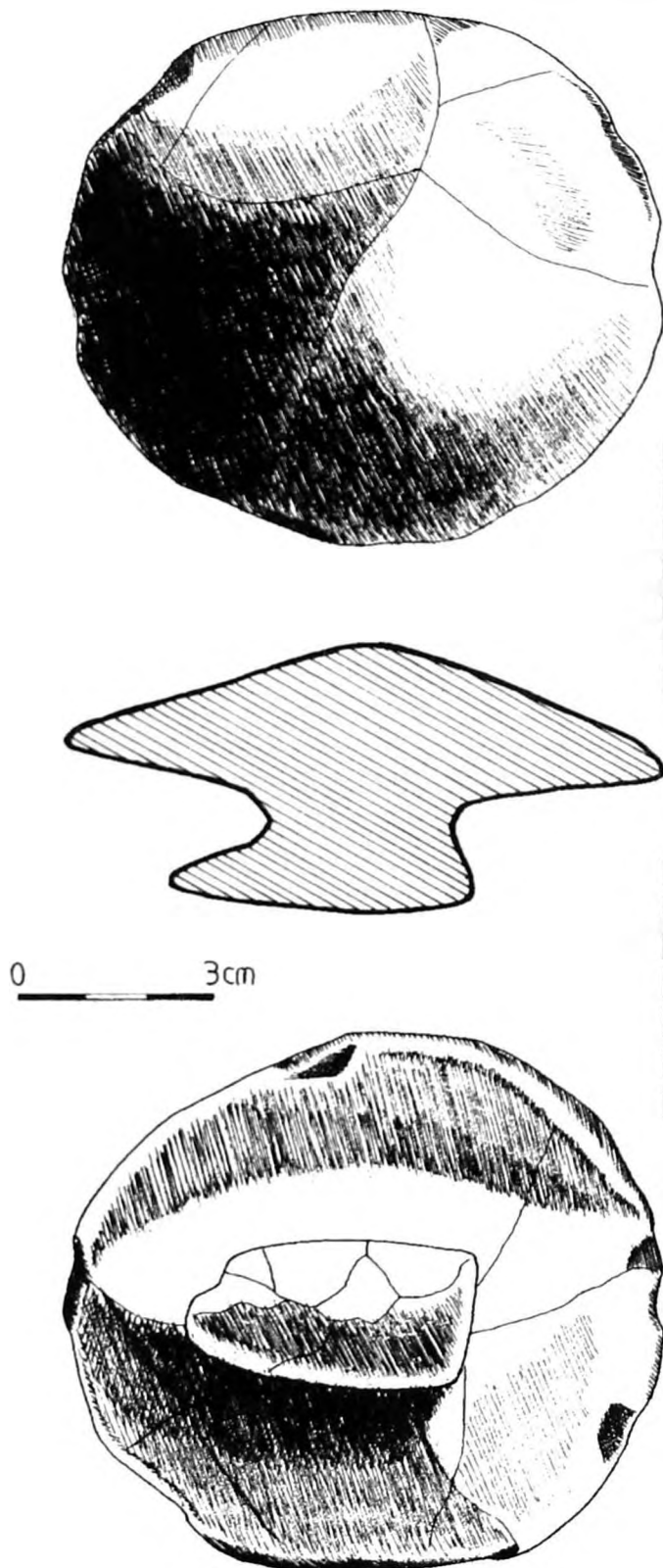
SUR UNE PIÈCE DÉCOUVERTE À ČOKA (YOUGOSLAVIE)

(Résumé)

Dans les anciennes collections du Musée de Banat se trouve une pièce manufacturée d'une roche blanche (no. 3467) qui proviègne de la station néolithique de Čoka – „Kremeniak“ (Yougoslavie), découverte en 1908 par Endre Orosz, dans la tombe no. 5, à la profondeur de 0,95 cm. L'objet en discussion (Fig. 1-ère), a été trouvé dans la zone abdominale d'une skellette humain déposé en position de fœtus, orné d'un anneau et des coquilles Dentalium.

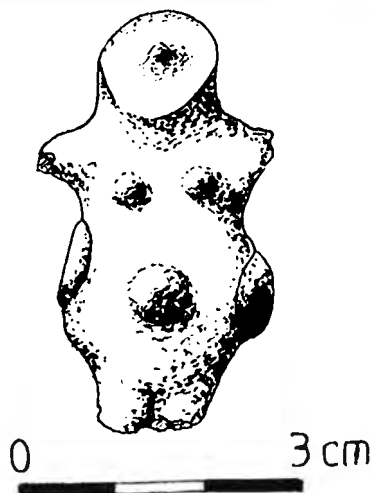
Des objets similaires ont été découverts à un horizon chronologique Vinča B-C à: Vinča, Čoka, Botos. Endre Orosz a considéré que cette pièce est une pièce de ceinture. Deux figurines en terre cuite découvertes à Vinča et une autre dans l'horizon Dunaveč I d'Albanie (Fig. 2-4) nous offrent des autres modalités d'usage de ce type de pièce. Elles présentent par des pastilles appliquées dans la zone médiane de pièces de ce genre, situées distancées, ou placées l'une sur l'autre dans les zones ombilicale et pubienne.

Ils ont appartenu à des femmes, étant un accessoire de prestige concernant des raisons rituelles ou d'une dignité laïque.

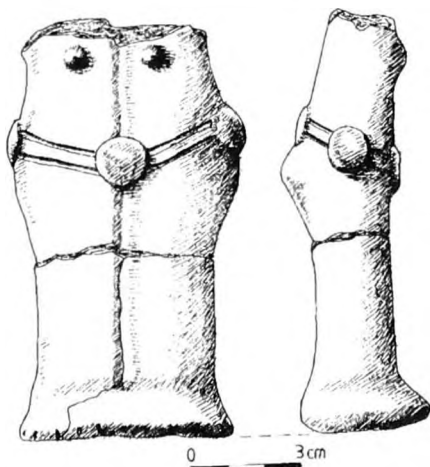
Fig. 1

Piesă de centură descoperită la Čoka - „Kremeniak“.
Pièce de ceinture, découverte à Čoka - „Kremeniak“.

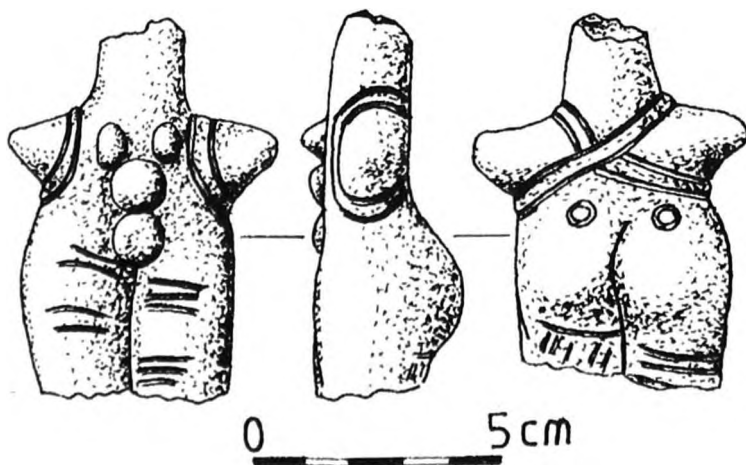
Fig. 2

Figurină feminină descoperită la Vinča.
Figurine feminine, découverte à Vinča.

Fig. 3

Figurină feminină descoperită la Vinča.
Figurine feminine, découverte à Vinča.

Fig. 4

Figurină feminină descoperită la Dunaveč (după M. Korkuti).
Figurine feminine, découverte à Dunaveč (après M. Korkuti).

DIN NOU DESPRE TEHNICA DE PERFORARE A TOPOARELOR DIN PIATRĂ

SORIN PETRESCU

Trebuie precizat de la început că întreaga expunere de mai jos este o reconstituire bazată pe speculații mintale, plecând de la analiza materialelor arheologice. Ea evocă posibilități verosimile, fără să putem afirma categoric că lucrurile s-au petrecut întocmai.

Timp de milenii prelucrarea pietrei a rămas în civilizația populară cea mai conservatoare ramură a producției meșteșugărești. Despre o prelucrare a pietrei – sumară bine-nțeleasă - în scopul realizării unor unelte și arme putem vorbi încă din paleolitic. Odată cu neoliticul apar procedee noi de prelucrare, care vor impulsiona acest meșteșug: șlefuirea și mai ales perforarea. Perforarea pietrei era un procedeu care cerea atenție, îndemânare și nu în ultimul rând răbdare. În primul rând meșterul pietrar avea cunoștințe suficiente de geologie practică pentru a-și procura materia necesară producției (roci dure eruptive și metamorfice: nefrit, diorit, corneană, tuf andezitic cu augit, etc.).

Odată procurată, roca era pregătită sumar. I se dădea forma de topor prin șlefuire după care, cu un punctator din rocă dură era marcat șanțul circular de unde trebuia începută perforarea. Instalația specială care a scos din anonimatul activităților gospodărești nespecializate prelucrarea pietrei a fost dispozitivul ingenios pentru perforarea topoarelor din piatră în scopul fixării mânerului prelungitor “coadă”. Din analogiile întâlnite de arheologi în domeniul etnografic, se crede că invenția care a permis perforarea pietrei a fost “strungul de mână” vertical păstrat în uz până nu demult¹ (Fig. 1).

Dacă asupra instalației de perforare nu poate exista nici o îndoială, problema neclară o constituie perforarea propriu-zisă și mai ales, materialul folosit la aceasta. Din măsurătorile făcute pe un număr mai mare de topoare provenind din arii culturale diferite (vezi tebelul) se desprind trei concluzii:

1. Orificiul de perforare are o formă mai mult sau mai puțin tronconică, diferența între extremități fiind cuprinsă între 0,5-3,7 mm.

¹ *Istoria gândirii și creației științifice și tehnice românești*, I, *Din antichitate până la formarea științei moderne*, Editura Academiei, R. S. R., București, 1982, p. 84

2. Diametrul maxim este întotdeauna dispus în partea superioară, adică acolo de unde a început perforarea, iar diametrul minim este atins atunci când perforarea se încheie.

3. O analiză atentă a suprafeței perforate indică prezența la distanța de 1-2 mm a unor denivelări fine care, credem că marchează etapele de lucru ale meșterului. Fiind un procedeu care necesita un efort prelungit, perforarea s-a făcut cu pauze iar reluarea muncii a lăsat o urmă ce este vizibilă (Fig. 2).

Faptul că diametrele perforațiilor sunt destul de mari, unele ajungând la 25,2 mm (în cazul măsurătorilor noastre) indică folosirea la perforare nu a tuburilor din trestie ci a altor materiale, probabil tuburi din soc, cărora li s-a extras măduva sau chiar unele oase de pasăre (în cazul unor perforații cu diametrul mic). Aceste tuburi se roteau pe un strat de nisip cuarțos umed ce acționa ca abraziv.

În timpul procesului de perforare partea activă a tubului se poliza și ea prin frecarea de pereții canalului și astfel diametrul acestuia se micșora încet și constant (Fig. 3).

Odată perforarea terminată, toporul prezenta un orificiu de formă tronconică, întotdeauna cu baza mare în partea superioară a piesei. Așa și trebuia întrucât coada de lemn era înțepenită în topor cu o pană ce împiedica scăparea lui în timpul utilizării.

Ultima operațiune executată, consta în finisarea atentă care înlătura în majoritatea cazurilor și urmele șanțului circular punctat inițial la începerea perforării. Sunt cazuri în care aceste urme – prea adânci sau din neglijența meșterului – să fie vizibile și astăzi.

Procedeu migălos ce necesită materii prime ușor accesibile, perforarea uneltelor și armelor din piatră a devenit uzuală vreme de câteva milenii și și-a adus contribuția din plin la progresul civilizației umane.

Nr. crt.	Piesă	Rocă	h (mm)	Æ max. (mm)	Æ min. (mm)	Încadrare culturală
1.	Topor	Diorit	41	20	17	Gumelnița
2.	Topor	Metadiorit	38	23,3	22,4	Gumelnița
3.	Topor	Diorit	35	25,2	21,5	Gumelnița
4.	Topor	Diorit	28	20,4	17,1	Gumelnița
5.	Topor	Corneană	32	20,3	19,6	Gumelnița
6.	Topor	Microdiorit	34,8	17	15,4	Gumelnița
7.	Sceptru	Diorit	27	16,6	16	Gumelnița
8.	Topor	Metatufit	30	19	17	Gumelnița
9.	Topor	Ortodiorit	27	24	23,5	Vinča
10.	Topor	Tuf andezitic cu augit	45,6	23,3	22,5	Vinča
11.	Topor	Microdiorit	32	23,2	21,8	Balta Sărată

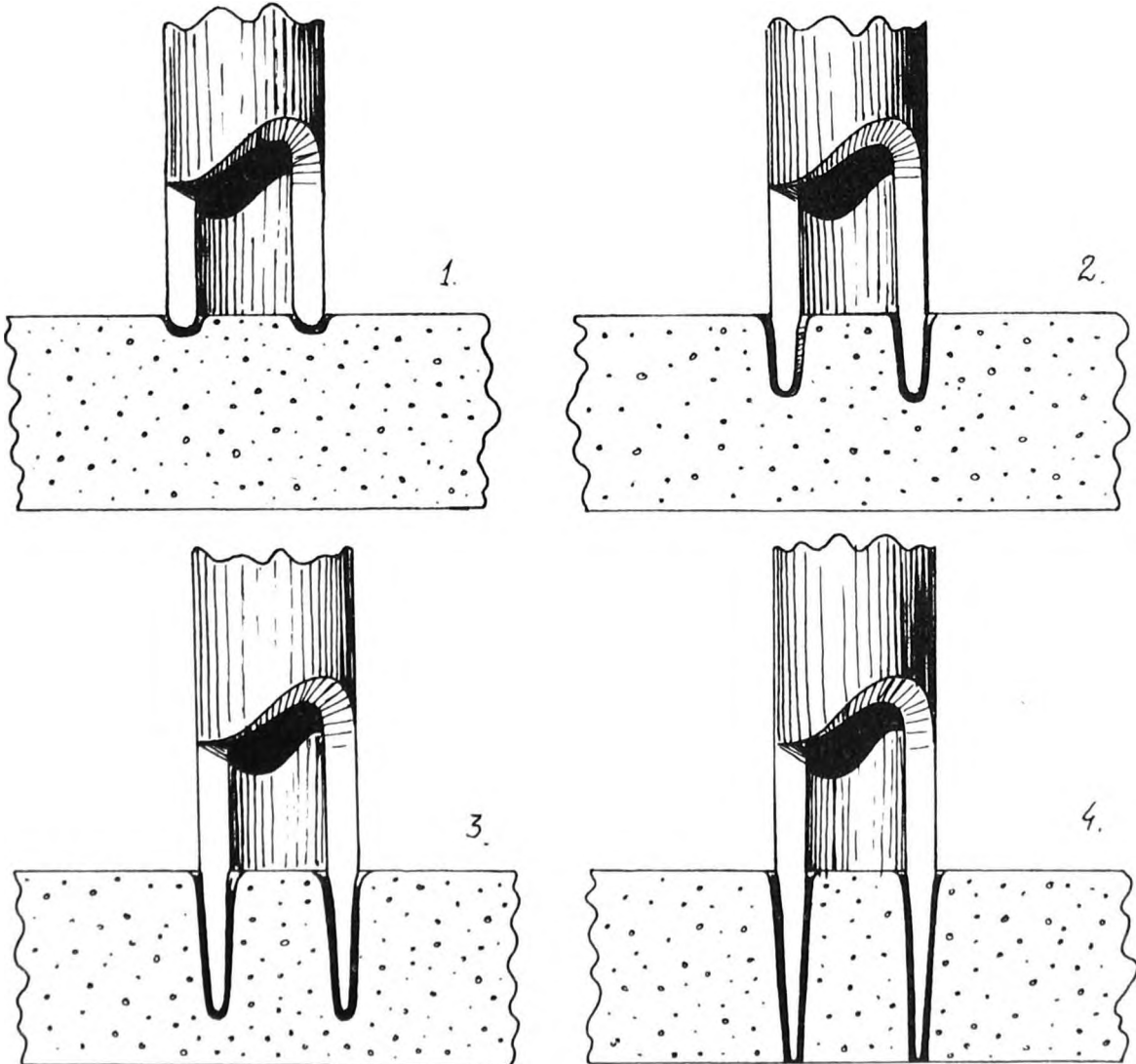
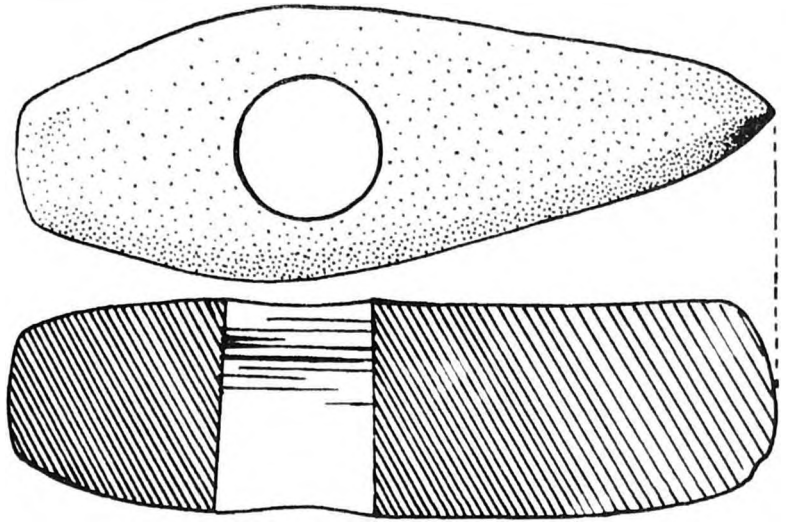
AGAIN ABOUT THE PUNCH TECHNICS OF STONE AXES*(Summary)*

In this study the author presents the etapes and the method of punch stone axes in prehistory. Stone axes are punched with a slow hand-lathe that used reed tubes or local wood tubes. The punch tubes is always trunk/conic with the great base upward. After perforation, the last procedure is the polishing of the tool and its fixing in a tail.

Fig. 1
Strung de mână vertical
Vertical hand-lathe

Fig. 2
 Secțiune printr-un topor
 cu urme de polizare
 A stone axe with punch
 traces on cross-section

Fig. 3
 Etape de perforare a topoarelor din piatră
 Punch etapes of stone axes

MOȘTENIRI DIN FONDUL VINÇA-TURDAȘ ÎN PLASTICA ANTROPOMORFĂ A CULTURII SĂLCUȚA

ADRIANA RADU

Ne-am propus să urmărim, pornind de la variantele tipologice ale plasticii în lut aparținând complexului cultural Sălcuța-Bubanj, forma în care se regăsesc și modul în care au fost preluate elemente tipice pentru reprezentările antropomorfe ale complexului Vinča-Turdaș. Nu am luat în considerare descoperirile aparținând culturii Krivodol.

Din punct de vedere tipologic, reprezentările plastice antropomorfe ale purtătorilor culturii Sălcuța-Bubanj au fost împărțite astfel: 1. în formă de cruce; 2. în picioare; 3. în poziție șezând; 4. cu partea inferioară în formă de clopot; 5. cu cap mobil.

1. Statuete antropomorfe în formă de cruce

O figurină de acest tip se compune din trei părți: capul, brațele întinse lateral și corpul dreptunghiular-rotunjit sau aproape cilindric. Pasta lor este uneori fină, alteori conține elemente organice (păioase) și este insuficient frământată.

În funcție de modul în care au fost modelate brațele, pot fi împărțite în mai multe categorii: 1a. cu brațe ascuțite, conice sau puțin rotunjite; 1b. cu brațe bine definite, rotunde sau dreptunghiulare; 1c. redată pe fusaiole. În cazul primelor două variante, ele pot fi perforate.

1a. Statuete antropomorfe în formă de cruce, cu brațe conice, ascuțite sau puțin rotunjite. Ele au fost realizate în cel mai simplu mod, prin tragerea pastei crude și o finisare mai mult sau mai puțin atentă, prezentându-se în general sub o formă conică.

Statueta de la Valea Anilor (jud. Mehedinți)¹ are capul discoidal, cu nasul puternic reliefat, *en bec d'oiseau*, realizat prin strângerea lutului moale între degete și brațele sub forma a două prelungiri laterale conice (Pl. I/1). Sâni și sexul – un triunghi cu două puncte incizate – îi conferă apartenența

¹ I. Stângă, *Reprezentări plastice aparținând neoliticului târziu din județul Mehedinți*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor. Muzeu*, 6, 1988, București, p. 37, fig. 1.

feminină. Pentru o mai bună stabilitate, baza cilindrică a fost ușor evazată. Urechile lățite și bărbia au fost subliniate prin câte trei perforații, iar nasul și gura printr-o creștătură.

Două capete, în stare fragmentară, asemănătoare cu cel descris mai sus, au fost găsite la Sălcuța-*Piscul Cornișorului* (faza IIc). Unul² dintre ele este aproape identic (prin plasarea în același mod a găurilor din dreptul urechilor și a gurii), iar celălalt³, cu aceeași formă generală, prezintă doar două găuri fine ce îi marchează urechea stângă și gura.

Alte trei statuete întregi și una fragmentară provin de la Valea Anilor⁴ (două piese întregi, Pl. I/2, 6) și *Piscul Cornișorului* (una întreagă, Pl. I/4, și una fragmentară, Pl. I/3) aparținând nivelurilor IIc și III⁵. Ele au fost lucrate rudimentar, fața fiind redată prin strângerea pastei între degete, înscriindu-se șablonului gumelnițean. Piese de la Valea Anilor sunt cu brațele perforate, iar una dintre ele are capul redat printr-o simplă proeminență verticală, asemănându-se cu cel dintr-o perioadă mai târzie de la Brătești⁶.

Ib. Statuete antropomorfe în formă de cruce, cu brațele bine definite, rotunde sau dreptunghiulare. Acest tip a fost realizat voit schematizat, modelarea sa fiind supusă canoanelor. Brațele, uneori robuste, au fost lucrate cu atenție, ceea ce evidențiază încărcătura magică pe care o conțin.

Din nivelul Sălcuța IIb al așezării eponime provine o figurină (Pl. I/5) cu fața aproape prismatică⁷, fără detalii anatomice, având ceafa și creștetul capului drepte. Corpul, dreptunghiular ca formă și secțiune, nu este proporționat în raport cu capul și brațele, ce par masive.

Acceași masivitate a brațelor (mai puțin a capului) o întâlnim la una din piesele provenind din așezarea Maliq (IIa)⁸ din Albania (Pl. I/7).

Cel mai bun corespondent pentru figurina de la Sălcuța îl constituie o reprezentare antropomorfă cruciformă, transformată în toartă, ce provine din stratul IIc al așezării de la Cuptoare-*Sfogea*⁹, județul Caraș-Severin. Brațele și capul (Pl. I/8) fac corp comun cu peretele vasului, suprafața de prindere a fost pictată cu alb și roșu. Aceleași culori se regăsesc și pe capul piesei.

Nici unul din aceste exemplare nu au elemente care să-i indice sexul. O caracteristică comună o constituie proporțiile – înălțimea corpului fiind aproape identică cu lungimea brațelor. Prin schematismul lor se apropie de plastica în os.

Ic. Statuete antropomorfe în formă de cruce redată pe fusaiole. Un braț al fusaiolelor în formă de cruce se termină prin modelarea obișnuită a capului

² D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Editura Academiei, București, 1961, p. 330, 333, fig. 154/3; 157/6.

³ *Ibidem*, fig. 157/6.

⁴ I. Stângă, *op. cit.*, p. 37, fig. 2, 3.

⁵ D. Berciu, *op. cit.*, p. 332, fig. 153/1, 2.

⁶ E. Tudor, *Die Gruppe Brătești*, în *DaciaNS*, 22, București, 1978, Abb. 7/2.

⁷ D. Berciu, *op. cit.*, p. 332, fig. 153/3.

⁸ F. Prendi, *La civilisation préhistorique de Maliq*, în *Studia Albanica*, III, 1/1966, Tirana, Tab. X/a.

⁹ A. Oprinescu, *Die menschen- und tiergestaltige Plastik der äneolithischen Siedlung von Cuptoare-Sfogea, Kreis Caraș-Severin*, în *Banatica*, 12/1, 1993, Reșița, p. 31, 40-41, Taf. II/1.

omenesc. Trei astfel de piese au fost găsite la *Piscul Cornișorului*¹⁰. Una (Pl. II/1) are ochii și nasul subliniate prin puncte fin incizate, iar de cealaltă (Pl. I/9), cu aceeași formă, este fără incizii.

Cel mai interesant exemplar (Pl. I/10) este în stare fragmentară. Capul acesteia, cu nasul în relief, datorită aplatizării din zona urechilor, prezintă urme de pictură *crusted*, cu roșu (pe creștet) și cu alb (dungi pe restul corpului). Legătura realizată între o figurină umană și un obiect casnic ar putea să indice practici magice legate de acest meșteșug.

Analizând materialele vinčiene de la Turdaș, observăm că statuetele în formă de cruce sunt mai puțin numeroase¹¹.

Cele aparținând primului tip sunt reprezentate prin câteva exemplare¹², al căror cap este stilizat în modul specific turdășan (Pl. II/12). Așa cum o documentează descoperirile din zona moravă, evoluția lor se poate observa și în faze mai târzii, brațele fiind două proeminențe conice (Predionica¹³ - Pl. II/5, Jablanica¹⁴ - Pl. II/6), uneori perforate (Valač¹⁵ - Pl. II/8).

Cel de-al doilea tip este ilustrat la Turdaș printr-un exemplar cu brațe masive¹⁶ (Pl. III/1) și unul¹⁷ cu brațe scurte, dreptunghiular-rotunjite și găurite, decorat cu linii paralele în cruce (Pl. III/4). La Turdaș, orificiile sunt mai puțin numeroase decât la Vinča sau Rast (Oltenia)¹⁸. În regiunea sudică a Moravei tipul schematizat în formă de cruce este rar, locul lui fiind luat de figurinele cu corp cilindric și cap de pasăre¹⁹.

Plastica faciesului transilvănean al culturii Vinča se deosebește vizibil de cea a regiunilor dunărene²⁰. A fost acordată mai puțină importanță modului de realizare a capului și a corpului, redat cilindric sau paralelipipedic, cu brațe scurte, conice. În așezarea de la Vinča predomină statuetele antropomorfe cu brațe orizontale, aplatizate sau sub formă de baghetă, care în Valea Moravei sunt destul de rare²¹. Aici sunt frecvente cele cu brațele îndoite spre șolduri, considerate la Vinča atribute ale tipului șezând sau a celui cu manta. În regiunile sudice ele sunt întâlnite atât la statuetele tronând, cât și la cele în picioare.

La Rast, brațele statuetelor seamănă cu cele aparținând tipului 1b din plastica sălcuțeană, fiind mai diversificate ca mod de realizare (Pl. III/2, 3).

¹⁰ D. Berciu, *op. cit.*, p. 331, fig. 152/4; p. 335, fig. 156/1, 2.

¹¹ O. Höckmann, *Die menschengestaltige Figurplastik der südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, erster Teil, Hildesheim, 1968, p. 67.

¹² M. Roška, *Die Sammlung Zsofia von Torma*, Editura Minerva, Cluj, 1941, p. 320, Taf. CXXXVIII/8; CXL/3.

¹³ O. Höckmann, *op. cit.*, Taf. 26/609.

¹⁴ *Ibidem*, Taf. 29/788.

¹⁵ *Ibidem*, Taf. 24/561.

¹⁶ M. Roška, *op. cit.*, p. 320, Taf. CXXXVIII/4.

¹⁷ N. Vlăsa, *Contribuții la problema racordării cronologiei relative a neoliticului transilvănean la cronologia absolută a Orientului Apropiat*, în *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, p. 178, fig. 17.

¹⁸ Vl. Dumitrescu, *Plastica neolitică în așezarea de la Rast*, în *ActaMN*, XXIV-XXV, 1987-1988, Pl. 4/19, 17; 6/26.

¹⁹ O. Höckmann, *op. cit.*, p. 78.

²⁰ *Ibidem*, p. 66.

²¹ *Ibidem*, p. 78.

Foarte multe au cel puțin o singură perforație. Practica găuririi brațelor apare pentru prima dată în așzarea de la Vinča, la adâncimea de 9,3 m. Perforarea brațelor, mai târziu, a umerilor, a șoldurilor și a capetelor constituie o caracteristică a plasticii vinčiene ²².

În ceea ce privește forma capului, la Turdaș apare (mai rar) tratarea piramidală a feței (Pl. II/11), considerată de origine străină ²³. În regiunea Moravei aceste apariții sunt datate în faza târzie C și D. Și aici, astfel de reprezentări au fost puțin numeroase și pot fi exemplificate prin piesele de la Jablanica (Pl. II/6), Predionica (Pl. II/5, 10), Valač (Pl. II/8, 9). Piesa de la Valač (Pl. II/9) are fruntea ușor lătită lateral, un nas lung, asemănător unui cioc de pasăre și ochi executați prin incizii în formă de L. Unele reprezentări antropomorfe de la Rast ²⁴ au tendința de a reda în mod asemănător capul, cu nasul proeminent (Pl. III/3), excuție ce o vom regăsi la statuetele aparținând culturii Gumelnița și Sălcuța.

Începând cu faza C a culturii Vinča, se diferențiază mai multe variante în modul de realizare a capetelor ²⁵. Acum apar capetele de pasăre sau cele cu un nas proeminent, în formă *de cioc*. Perforațiile se înmulțesc și devin foarte numeroase în Vinča D. Forma capului se leagă parțial de tradiția Vinča, parțial de un tip plat, discoidal, străin acesteia ²⁶.

Pictarea statuetelor cu roșu și alb o întâlnim încă din faza timpurie Vinča ²⁷. La început predomina pictura cu alb, față de cea cu roșu. În faza târzie, în sud, la Valač ²⁸, bustul și capetele, precum și reprezentările bisexuate au fost, de asemenea, pictate cu roșu. La Rast multe capete au urme de vopsea roșie ²⁹.

Fusaiiolele cu reprezentări umane găsite la Sălcuța au ca prototipuri figurinele de tip Bicske, cu patru sau cinci brațe, ce provin din așzarea de la Galagonya, satul Bicske (Ungaria) ³⁰ (Pl. II/2, 3). Atribuite fazei B a culturii Vinča ³¹, ele se întâlnesc în regiunile locuite de aceste populații. În Banat au apărut în nivelul B₂C al așzării de la Zorlențu Mare ³² și sunt atestate în fazele Pločnik I și II ale culturii Vinča în așzările de la Crvena Crkva-Carina ³³ (Pl. II/4) și Vršac-At ³⁴ (Pl. II/7). Ca formă, prin patru brațe sunt rediate schematizat părțile componente ale corpului omenesc. Perforate vertical sau oblic, ele au modelată și steatopigia.

²² *Ibidem*, p. 54.

²³ M. Roška, *op. cit.*, Taf. CXXXVIII/8, 4; CXL/3.

²⁴ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, Pl. 3/12.

²⁵ O. Höckmann, *op. cit.*, p. 60.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 80-81.

²⁸ *Ibidem*, p. 74.

²⁹ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p.

³⁰ J. Makkay, *A peculiar clay object of the Vinča culture. The neolithic clays objects from Bicske*, în *Alba Regia*, 8-9, 1967-1968, Székesfehérvár, fig. 8/1-2.

³¹ *Ibidem*, p. 20.

³² Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p. 94, fig. 8/IV d2, a3.

³³ Š. Joanović, *Private Collections' Plastic art from the neolithic locations in the South-East Banat*, în *Rad Vojvodina Muzeja*, 32, Novi Sad, Taf. IV/1.

³⁴ *Ibidem*, Taf. VII/4.

2. Statuete antropomorfe în picioare

Ele se prezintă în general cu partea superioară a corpului plată și cea inferioară modelată mai mult sau mai puțin realist. Se împart în două tipuri: a. cu partea superioară modelată și picioare nediferențiate; b. cu picioarele și șoldurile bipartite.

2a. *Statuete antropomorfe în picioare, cu partea superioară modelată și picioare nediferențiate.* Două exemplare provin din aria culturii Bubanj. Cel de la Krivelj ³⁵ are partea superioară plată (cu săni marcați) și cea inferioară cilindrică, cu o ușoară modelare a feselor și picioarelor, nediferențiate (Pl. III/7). Mai puțin îngrijit prelucrată este statueta de la Zlotska-Pečina ³⁶ (Pl. III/6), cu partea superioară în formă de cruce și brațele perforate. Datorită stării fragmentare, o putem atribui fie acestui tip, fie celui prezentat în continuare, întrucât după zona în care este marcat sexul, partea inferioară lipsește.

2b. *Statuete antropomorfe în picioare, cu picioarele și șoldurile bipartite.* De multe ori picioarele și trunchiul au fost realizate separat și apoi îmbinate. Acest mod de asamblare a permis împărțirea acestui tip în mai multe variante: b1. realizate prin alăturarea jumătăților longitudinale; b2. picioarele și trunchiul au fost executate separat și apoi asamblate.

2b1. *Statuete antropomorfe realizate prin alăturarea jumătăților longitudinale.* Un exemplar bine lucrat, însă fragmentar, este cel descoperit la Cuptoare-Sfogea, în nivelul IIc ³⁷. De dimensiuni mici, fără steatopigie pronunțată (Pl. III/5), nu are indicat sexul, șoldurile au fost subliniate printr-o mică umflătură, iar picioarele sunt redade plastic, insistându-se asupra amănuntelor (genunchi, tălpi). Asemănătoare ca mod de realizare și prezentare a detaliilor este piesa de la Băile Herculane-Peștera Hoților ³⁸ ce aparține fazei Sălcuța III (Pl. III/8).

Prin același procedeu a fost executată o altă statueta ce provine din așezarea de pe Dealul Sfogea ³⁹ (Pl. IV/3). Cel ce a creat-o nu a insistat asupra modului de redare a volumelor. Ea își găsește analogii în figurina de la Almăjel (jud. Mehedinți) (Pl. IV/2) ⁴⁰.

2b2. *Statuete antropomorfe cu picioarele și trunchiul executate separat și asamblate ulterior.* Între materialele provenite din așezarea de la Cuptoare-Sfogea se păstrează partea inferioară a unei reprezentări antropomorfe ⁴¹, unde este evidențiat clar modul în care a fost realizată (Pl. IV/1). Lucrate separat, picioarele au fost alăturate, îmbinate și acoperite cu un slip gros. Zona tălpilor și a gleznelor este nediferențiată. În partea superioară a picioarelor se păstrează o adâncitură finisată în care a fost plasat trunchiul.

³⁵ *Prehistorija Jugoslavija Zemalija*, III, Belgrad, T. XIII/5.

³⁶ *Idem*, T. XIII/6.

³⁷ A. Oprinescu, *op. cit.*, p. 26, Taf. I/2.

³⁸ P. Roman, *Strukturänderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpaten-Raum*, în *DaciaNS*, XV, 1971, București, Abb. 19/10.

³⁹ A. Oprinescu, *op. cit.*, p. 26-27, Taf. II/4.

⁴⁰ D. Galbeniu, *Așezarea de tip Sălcuța de la Almăjel, județul Mehedinți*, în *Cercetări arheologice*, VI, București, 1983, fig. 3/16.

⁴¹ A. Oprinescu, *op. cit.*, p. 27, Taf. I/7.

Picioarele izolate, găsite la Cuptoare ⁴² și Krivelj ⁴³, sunt părți componente ale unor statuete de acest tip. Cel găsit la Cuptoare-*Sfozea* (Pl. IV/10) păstrează în zona tălpilor și în partea superioară urme ale îmbinării cu cealaltă jumătate. Adâncitura în care se fixează trunchiul este bine finisată. Cel de la Krivelj (Pl. IV/9), cu talpa redată, prezintă în zona gleznei o mică umflătură, sugerând încheietura piciorului.

Cea mai frumoasă piesă aparținând acestui tip o constituie o altă reprezentare feminină de la Krivelj ⁴⁴ (Pl. IV/4). Picioarele au fost unite până aproape de genunchi și partea superioară, plată, este în formă de cruce. Capul, fără a avea redate clar elementele anatomice, prezintă în zona centrală a feței - datorită aplatizării și lățirii sale din dreptul urechilor - o evidențiere a nasului și a creștetului. Ornamentul, în formă de spirală lată, ce decorează partea posterioară a statuetei, își găsește analogii apropiate în cultura Gumelnița. Ea vădește o dublă moștenire: cea a culturii vinčiene și cea a culturii gumelnițene.

Din nivelul eneolitic IIB de la Maliq provine partea inferioară a unei statuete feminine ⁴⁵, ale cărei șolduri sunt ornamentate cu un motiv ogival concentric din caneluri lustruite. Picioarele sunt unite până în apropierea gleznei (Pl. IV/5).

Acestei grupe tipologice îi aparține și partea superioară a unei reprezentări antropomorfe găsită în stratul IIc de la Cuptoare-*Sfozea* ⁴⁶ (Pl. IV/8). Se încadrează tipului cruciform ce prezintă un corp plat cu brațe perforate. Absența sânilor și a părții inferioare a făcut imposibilă precizarea sexului. Capul, cu nasul puternic în relief și ochii marcați prin găuri, este foarte asemănător cu al exemplului prezentat mai sus, de la Krivelj. Modul schematizat de redare a feței, nasului, ochilor, precum și imaginea pe care o creează proiecția capului în plan orizontal, dau impresia unei măști.

În sud, în așezarea de la Crnobuki, a fost găsită partea inferioară a unei statuete în picioare ⁴⁷, cu triunghiul sexual incizat și o steatopigie puțin pronunțată, mai degrabă subliniată. De la Kovilovo provine un alt exemplar feminin ⁴⁸, cu sexul și sânii marcați, definit printr-o steatopigie pronunțată.

O altă modalitate de asamblare a părții inferioare este ilustrată printr-o piesă ce provine de la Smedovac ⁴⁹. Picioarele, ușor depărtate, sunt legate printr-o porțiune subțiată, ceea ce le face să pară reliefate.

Cea de-a treia modalitate de realizare a statuetelor antropomorfe constă în unirea pieselor componente prin intermediul unor bețișoare ce pătrund în găuri transversale. Astfel de exemplare au fost găsite în aria culturii Sălcuța-

⁴² *Ibidem*, p. 28, Taf. I/3, 6.

⁴³ N. Tasić, *Finds from Copper Age in eastern part of Serbia*, în *Zbornik Radova*, II, 1982, p. 32, Taf. IV/4.

⁴⁴ *Prehistorija Jugoslavija Zemalija*, III, Belgrad, T. XIII/1.

⁴⁵ F. Prendi, *op. cit.*, Taf. X/a.

⁴⁶ A. Oprinescu, *op. cit.*, p. 25-26, Taf. I/1

⁴⁷ D. Simoka, B. Kitanovski, J. Todorović, *Naselbata Crnobuki i problemot na istoimenata kultura vo svetlinata na novite arheološki istražuvanja*, în *MacAA*, 2, Prilep, 1976, p. 68.

⁴⁸ *Prehistorija Jugoslavija Zemalija*, III, Belgrad, T. XIII/8.

⁴⁹ N. Tasić, *op. cit.*, p. 32, T. IV/1.

Bubanji numai în așezarea de la Cuptoare, de unde se păstrează picioarele unor statuete feminine⁵⁰ (Pl. IV/11, 12). Asamblarea în acest mod a părții inferioare a fost documentată în așezările culturilor Precucuteni și Cucuteni⁵¹.

Motivul statuetelor în picioare apare încă din faza A a culturii Vinča. Între tipurile acestei faze îl întâlnim și pe cel cu picioarele cilindrice, realizate separat și asamblate⁵². În faza B₂ apar o serie de statuete cu picioarele despărțite, deosebite de cele din perioada anterioară și reapar formele mai vechi, cu picioarele unite⁵³, ce au absentat în etapa B₁. Tot acum apar și reprezentări masculine în picioare, a căror existență este documentată până în faza D⁵⁴.

În Valea Moravei, în faza târzie a culturii Vinča, numărul statuetelor masculine în picioare este mult mai mare decât în regiunea dunăreană. Ele sunt dezbrăcate, uneori încinse cu un cordon (Pl. V/9), în timp ce reprezentările feminine, puternic stilizate, sunt îmbrăcate⁵⁵.

Din faza B₂C a culturii Vinča se deosebesc mai multe tipuri de statuete feminine, a căror existență continuă până în etapele târzii. Dintre acestea, caracteristice pentru fazele tinere sunt cele ce au partea inferioară tronconică, arcuită, în încercarea de a reda volumul corpului omenesc și partea superioară în formă de cruce. Pânțele și șoldurile sunt marcate prin umflături și găuri. Brațele, umerii și zona capului sunt de cele mai multe ori fin perforate. Astfel de tipuri întâlnite în așezări datând din fazele C și D ale culturii Vinča, cum sunt cele de la Rast⁵⁶ (Pl. IV/6) și Divostin⁵⁷, se diversifică în mai multe variante, deosebite prin modul de tratare al părții inferioare și a celei superioare. Sunt întâlnite tipuri complexe atât ca mod de realizare, cât și ca încărcătură spirituală, ilustrată prin descoperiri din Iugoslavia și Banat (Liubcova-Ornița)⁵⁸.

Marcarea principalelor elemente ale capului prin orificii, practică utilizată în decorarea reprezentărilor antropomorfe în os, este întâlnită și în plastica în lut a culturii Vinča. În fazele târzii a fost folosit frecvent procedeul sublinierii în acest mod a părților componente, insistându-se asupra ochilor, urechilor și frunții. Printre descoperirile de acest tip se află cele de la Divostin⁵⁹ și din Banat⁶⁰ (Banatska Subotica-Cerovica - Pl. V/1 și Vršac-At).

Categoria statuetelor antropomorfe în picioare realizate prin alăturarea jumătăților longitudinale este întâlnită începând din faza B₂C în descoperiri

⁵⁰ A. Oprinescu, *op. cit.*, p. 29-30, Taf. I/4, 5.

⁵¹ A. Crâșmaru, *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică*, Botoșani, 1977, p. 69, Pl. 58/3.

⁵² O. Höckmann, *op. cit.*, p. 54.

⁵³ *Ibidem*, p. 55.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 78.

⁵⁶ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, Pl. 1/1; 5/23, 25.

⁵⁷ M. Bogdanović, *Die Spätneolithischen Siedlungen in Divostin*, în *Vinča and its World*, Belgrad, 1990, p. 103, Abb. 8.

⁵⁸ S.A. Luca, *Cu privire la o statueta inedită de la Liubcova-Ornița, jud. Caraș-Severin*, în *Banatica*, IX, p. 31-42.

⁵⁹ M. Bogdanović, *op. cit.*, Abb. 8.

⁶⁰ Ș. Joanović, *op. cit.*, Taf. I/1; VII/1.

ca cele de la Zorlențu Mare ⁶¹ (Pl. V/3), unde la bază picioarele nu sunt individualizate. Ele sunt întâlnite și în faze mai târzii ale culturii Vinča, la Rast ⁶² (Pl. V/5) și Gradac ⁶³ (Pl. V/4, 9), cu tălpile mai mult sau mai puțin individualizate.

Alt tip îl constituie cel a cărui piese componente au fost realizate separat și asamblate ulterior. De la Porodin ⁶⁴ (Pl. V/2) provin picioare separate, mărturie a acestui mod de realizare a întregului. Alt exemplar, foarte bine executat, a cărui parte inferioară a fost realizată prin alăturarea picioarelor, este cea de la Kosovska-Mitrovica ⁶⁵ (Pl. V/6). În alte cazuri, după o porțiune în care continuă să rămână apropiate, picioarele se despart, individualizându-se, cum este cazul unei statuete masculine dezbrăcate de la Valač ⁶⁶ (Pl. V/7).

O figurină găsită în Servia ⁶⁷ (Pl. V/8), documentează o altă modalitate de realizare a părții inferioare – cea cu picioarele ușor depărtate și unite printr-o zonă mult subțiată.

Decorul în meandre și cel spiralic sunt amplu ilustrate în plastica antropomorfă din multe așezări vinčiene. Descoperirile de la Rast sunt reprezentative din acest punct de vedere.

3. Statuetele cu partea superioară în formă de cruce și cea inferioară în formă de clopot.

În aria culturii Sălcuța există două astfel de exemplare, ambele fragmentare, descoperite în așezarea eponimă (stratul IIc). O piesă are un decor incizat ⁶⁸ (Pl. V/10), iar brațele în cruce sunt găurite. Cealaltă, ce păstrează partea inferioară aproape în întregime ⁶⁹ (Pl. V/11), prezintă clopotul fustei gol în interior, pe o porțiune mai mică decât cea obișnuită pentru formele tipice din această grupă.

Pentru locuirea vinčiană de la Turdaș este amintită o astfel de figurină ⁷⁰ (Pl. VI/1), cu un decor din puncte incizate, considerată de origine egeeană. O statueta asemănătoare, ce provine de la Gornea ⁷¹ (fragmentară), de dimensiuni mai mari, prezintă un motiv incizat și este goală în interior, mai jos de zona brațelor.

4. Statuete antropomorfe în poziție șezând

Deși constituie o caracteristică a grupei sudice a culturii Bubanj, sunt întâlnite și în alte teritorii. Se împart în trei categorii: a. în poziție semișezând; b. șezând pe un scăunel; c. șezând pe pământ.

4a. Statuete antropomorfe în poziție semișezând

Reprezintă tipul cel mai des întâlnit. Capul, în cazul în care se păstrează, este redat schematizat. Exemplarul din stratul IIa de la Maliq ⁷² are partea

⁶¹ E. Comșa, *Figurinele antropomorfe din epoca neolitică de pe teritoriul României*, Editura Academiei, București, 1995, p. 153, fig. 24/5.

⁶² Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, Pl. 11/54, 57.

⁶³ O. Höckmann, *op. cit.*, Taf. 27/671, 670.

⁶⁴ *Ibidem*, Taf. 16/489.

⁶⁵ *Ibidem*, Taf. 22/759.

⁶⁶ *Ibidem*, Taf. 24/544.

⁶⁷ *Ibidem*, Taf. 16/412.

⁶⁸ D. Berciu, *op. cit.*, Pl. 153/3.

⁶⁹ *Ibidem*, Pl. 156/3.

⁷⁰ M. Roška, *op. cit.*, p. 328, Taf. CXLII/17.

⁷¹ Nepublicată (Muzeul Banatului Montan Reșița)

⁷² F. Prendi, *op. cit.*, Tab. X/a.

superioară în formă de cruce, capul ușor alungit, conic, fără nici o diferențiere anatomică (Pl. VI/6). Cea inferioară, cu picioarele apropiate, are o formă semicirculară, sugerând poziția semișezând. Fesele sunt realizate unghiular.

Mult mai realist executată este reprezentarea feminină (fragmentară) de la Bakarno Gumno ⁷³ (Pl. VI/2), surprinsă în aceeași poziție. Picioarele sunt îndoite în unghi ascuțit și au genunchii și tălpile marcate. Partea dorsală și spatele, cât se păstrează, au fost modelate cu atenție, urmărindu-se redarea trăsăturilor anatomice ale corpului.

Din așezarea de la Crnobuki provin două statuete atribuite acestui tip ⁷⁴, dintre care una este fără cap, brațe și o parte din picioare. Cealaltă, de asemenea fragmentară (îi lipsește partea inferioară a corpului), a fost încadrată acestei grupe datorită poziției aplecate înainte a trunchiului. Elementele feței sunt ceva mai clare: ochii modelați, creștetul capului tras în afară, nasul stilizat. Figurina, cu gâtul alungit și sâni marcați, prezintă pe umeri trei incizii paralele care se încrucișează în spate, corespunzând probabil unor benzi sau unor elemente de costum.

Un alt exemplar ce provine din așezarea de la Šuplevec ⁷⁵ (Pl. VI/4), aflat în poziție semișezând, este o reprezentare feminină fără cap, cu brațele îndreptate în jos. Picioarele continuă arcuirea părții posterioare.

O caracteristică a pieselor prezentate mai sus o constituie absența unei steatopigii pronunțate. Statueta de la Grabar-Svračar ⁷⁶ (Pl. VI/3) constituie o excepție datorită formelor ample din zona pântecului și a feselor.

4b. Statuete reprezentând figurine antropomorfe așezate pe un scăunel

În aria culturii Sălcuța sunt cunoscute puține exemplare de acest tip. Unul provine din Macedonia ⁷⁷ (Pl. VI/7). Partea superioară, realizată cu brațele în cruce, are pântecul și șoldurile în relief, iar cea inferioară nu are picioarele diferențiate, scăunelul fiind o componentă anatomică a corpului. Același mod de tratare a jumătății inferioare a fost întâlnit și la Sălcuța ⁷⁸ (Pl. VI/5) (piesa este păstrată foarte fragmentar).

4c. Statuete antropomorfe șezând pe pământ

De la Valea Anilor (jud. Mehedinți) (Pl. VII/3) provine o astfel de figurină, despre care, datorită stării fragmentare, nu putem să precizăm decât poziția în care se află. Mult mai elaborată este cea din așezarea de la Crnobuki ⁷⁹ (Pl. VII/1), a cărei poziție este șezând, cu genunchii ușor ridicați. Capul prismatic, nu are delimitate componentele feței, iar corpul este zvelt, cu brațele îndreptate în jos. În stațiunea Bakarno Gumno ⁸⁰ (lângă Prilep) în

⁷³ B. Kitanovski, *op. cit.*, fig. X/9.

⁷⁴ D. Simoka, B. Kitanovski, J. Todorović, *op. cit.*, p. 68.

⁷⁵ M. Garašanin, V. Sanev, D. Simoska, B. Kitanovski, *Les civilisations préhistoriques de la Macédonie*, în *Musée National Štip*, Štip, septembrie-octombrie 1971, p. 78, 168, fig. 170.

⁷⁶ V. Trbuhović, J. Vuković, *op. cit.*, Taf. VIII/2.

⁷⁷ *Prehistorija Jugoslavija Zemalija*, III, Belgrad, T. XIII/3.

⁷⁸ D. Berciu, *op. cit.*, Pl. 152/6.

⁷⁹ I. Stângă, *op. cit.*, p. 37, fig. 7.

⁸⁰ *Prehistorija Jugoslavija Zemalija*, III, Belgrad, T. XIII/4.

nivelurile Ia, Ib, II, au fost întâlnite atât figurine antropomorfe așezate pe sol, cât și pe tron ⁸¹. Cele de la Usta na Drim ⁸² (pe Struga) se apropie de tipurile descoperite la Crnobuki și Bakarno Gumno.

Pentru varianta transilvăneană a culturii Vinča statuetele tronând sunt rare. Din stațiunea de la Turdaș, figurina (Pl. VI/8) ⁸³ ce păstrează detalii ale îmbrăcăminteii, ședea probabil pe un tron. Ea păstrează între umeri o gaură pentru fixarea unui cap mobil, fiind o combinație între tipul șezând și cel cu cap mobil.

La Vinča, încă de la adâncimea de 8 m, au apărut resturile unor statuete șezând ⁸⁴. La sfârșitul fazei B₂C tipurile se diversifică și apar unele noutăți: figurine tronând și altele ghemuite ⁸⁵. Primele stau pe scăunele (cu porțiuni închise) și au mâinile arcuite, așezate pe șolduri, așa cum este cazul statuetei de la Rast ⁸⁶ (Pl. VII/6). Ele au fost mult mai bine realizate decât cele ghemuite. Pieseile aparținând fazei D ⁸⁷, reflectă o degradare calitativă. Tipul dispare (la Vinča) de la 3,2 m adâncime. De o calitate mai bună sunt figurinele cu scăunele, fără partea inferioară. Statuetele așezate pe un scăunel de la Temes-Kubin (faza D) se deosebesc foarte puțin de cele din regiunea dunăreană sârbă ⁸⁸.

Motivul tronând este ilustrat și prin figurine masculine, întâlnite frecvent pe Valea Moravei ⁸⁹. În regiunile sudice, piesele sunt de o calitate deosebită, bine modelate și bogat ornamentate ⁹⁰, caracteristică ce se menține și în fazele târzii. În Serbia numărul lor a fost mai scăzut decât în regiunea dunăreană.

Din descoperirile atribuite fazelor Vinča-Pločnik I sau II din Banatul Iugoslav, de la Crvena Crvka-Carina ⁹¹, provine o statueta așezată pe un scăunel, cu sâni și fără a avea sexul marcat. Ea a fost realizată disproporționat, cu partea superioară de dimensiuni mult mai mari decât cea inferioară, masivă și în raport cu scaunul pe care se află. Această jumătate, cu brațe redete plastic, emană o forță deosebită. Figurinele cu picioare scurte se întâlnesc îndeosebi în cultura Vinča târzie din regiunea Moravei, fiind mai frecvente decât la Vinča ⁹².

Un alt tip de statueta așezată pe un scăunel o reprezintă cea de la Divostin ⁹³, din faza Ib, cu detaliile anatomice (mai puțin fața) redete realist. Și în acest caz remarcăm că brațele și capul sunt mai puternice comparativ cu restul corpului.

⁸¹ B. Kitanovski, *op. cit.*, p. 139.

⁸² *Ibidem*, p. 26.

⁸³ N. Vlassa, *op. cit.*, p. 102, fig. 2/9, 10.

⁸⁴ O. Höckmann, *op. cit.*, p. 55.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 56.

⁸⁶ Vl. Dumitrescu, *Notes sur certaines aspects de la plastique de la phase moyenne de la culture Vinča à la lumière des feuilles de Rast*, în *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, II, Sofia, 1970, p. 545, fig. 1.

⁸⁷ O. Höckmann, *op. cit.*, p. 56.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 68.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 74.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 78.

⁹¹ Š. Jovanović, *op. cit.*, Taf. II/3.

⁹² O. Höckmann, *op. cit.*, p. 59.

⁹³ M. Bogdanović, *op. cit.*, p. 102, Abb. 7.

În cultura Vinča reprezentările antropomorfe așezate direct pe pământ sunt mai puțin numeroase decât cele pe tron sau scăunel. Acestui tip categorial îi aparține piesa de la Crvena Crvka-*Carina*⁹⁴, redată cu picioarele ușor depărtate și o steatopigie pronunțată. Brațele și sexul nu sunt indicate, iar partea dorsală este străbătută de o perforație verticală.

Originea sud-balcanică a statuetelor pe tron este clar documentată, căci ele au fost întâlnite în Thessalia încă din neoliticul timpuriu⁹⁵.

5. Statuete antropomorfe cu cap mobil

Prezintă între umeri un șanțuleț pentru fixarea capului mobil. El are lungimi și grosimi diferite și uneori străbate întregul corp.

Întocmai ca în cazul tipului precedent, ele sunt mai numeroase în regiunile sudice (Șuplevec, Bakarno Gumno) și în stratul IIa de la Maliq, însă se întâlnesc și în nord, în aria culturii Sălcuța.

Două exemplare provin de aici, ambele fragmentare. Cel de la Cuptoare-*Sfozea*⁹⁶ prezintă jumătatea superioară a unei statuete fără sâni (Pl. VII/2), trapezoidală în secțiune transversală, cu brațe conice în formă de cruce. Pe piept sunt plasate alveole ușor adâncite, redând probabil un accesoriu vestimentar. Gaura pentru fixarea capului, puțin adâncă, nu este masivă. Cu totul altfel arată piesa de la Sălcuța-*Piscul Cornișorului*⁹⁷ (Pl. VIII/3), legată de această grupă datorită perforației ce o străbate în întregime. Ea este de tipul cu brațele în cruce, cu sâni marcați și cap trapezoidal, cu elementele feței redade realist și marcate prin mici perforații în zona gurii și a urechilor. Din canalul ce o traversează vertical se desprinde unul mai subțire, ce comunică cu zona gurii. Această reprezentare feminină a fost legată de practici magice.

În regiunile sudice acest tip de statuete se prezintă sub mai multe variante. Cele mai frumoase sunt cele în picioare, dezbrăcate, cu trăsăturile anatomice armonios realizate. Ambele exemplare astfel executate sunt feminine, cu sâni marcați și brațe laterale. Ele provin de la Șuplevec⁹⁸ (Pl. VIII/2) și din stratul Maliq IIa (Pl. VIII/1)⁹⁹.

Alte piese reprezintă tot statuete în picioare, însă îmbrăcate. Vestimentația este sugerată prin incizii ce o fac să pară mai simplă sau mai amplă. Exemplarul de la Maliq¹⁰⁰ (Pl. VIII/4) este foarte bine realizat din acest punct de vedere, efectul obținându-se doar prin modelare și puține linii incizate. Cel de la Șuplevec¹⁰¹ (Pl. VIII/5), fragmentar, redă o îmbrăcăminte mai complicată.

Altă parte dintre descoperiri păstrează jumătatea superioară, cu sâni marcați (Șuplevec¹⁰² - Pl. VII/7, 8; Bakarno Gumno¹⁰³ - Pl. VIII/6; Maliq

⁹⁴ Š. Joanovič, *op. cit.*, Taf. IV/6.

⁹⁵ O. Höckmann, *op. cit.*, p. 83.

⁹⁶ A. Oprinescu, *op. cit.*, p. 30, Taf. II/2.

⁹⁷ D. Berciu, *op. cit.*, p. 330, fig. 152/1.

⁹⁸ *Prehistorija Jugoslavija Zemalija*, III, Belgrad, T. XIII/2.

⁹⁹ F. Prendi, *op. cit.*, Tab. X/a.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ H. Hauptmann, *Zum Neolithikum in Makedonien*, în *Istambuler Mitteilungen*, 17, 1967, Tübingen, Abb. 6/7-10.

¹⁰² *Ibidem*, Abb. 6/8-9.

¹⁰³ B. Kitanovski, *op. cit.*, fig. X/7.

¹⁰⁴ - Pl. IX/1) sau nu (Šuplevec ¹⁰⁵ - Pl. IX/4). Uneori în gaura de fixare a rămas o parte din tija capului (Pl. VII/8). Statueta de la Bakarno Gumno (Pl. VIII/6) prezintă paralele în Macedonia și în sud, în aria Rachmani ¹⁰⁶.

Figurinele cu cap mobil sunt bine cunoscute în aria culturii Vinča, însă aici predomină cele de tip thessalic stilizate, în formă de V, comparativ cu cele ce redau trăsăturile anatomice ale corpului omenesc.

De la Turdaș provin mai multe descoperiri ale unor astfel de reprezentări (Pl. IX/2, 6) care, datorită stării fragmentare, păstrează partea superioară cu brațe în formă de cruce sau ușor arcuite ¹⁰⁷, sâni modelați și pe spate sunt indicate două linii în relief (probabil pieptănătura). Ca formă se regăsesc aproape identic în cultura Gumelnița și Sălcuța-Bubanj. Din aceeași așezare provine și o figurină antropomorfă cilindrică prevăzută cu două brațe rudimentare și îmbrăcăminte redată prin incizii ¹⁰⁸ (Pl. IX/3).

Dintre reprezentările de acest tip găsite în aria culturii Vinča, menționăm exemplarul din Banatul iugoslav de la Banatska Subotica-Cerovica, atribuit fazei Vinča-Pločnik I sau II ¹⁰⁹. Cu o secțiune transversală dreptunghiulară și o perforație adâncă, statueta feminină cu sâni și sex marcate prezintă o centură incizată în jurul mijlocului. În Banatul românesc, îndeosebi în așezarea de la Zorlențu Mare sunt foarte bine reprezentate, fiind prezente toate variantele acestui tip ¹¹⁰.

Figurinele cu cap mobil de la Vinča, care prin formă aparțin sfârșitului fazei D, se pot lega de Thessalia și sunt caracteristice pentru faza Rachmani ¹¹¹.

În încheiere putem spune că multe elemente ale culturii Vinča, îndeosebi cele aparținând fazelor târzii, începând cu etapa B₂C, se regăsesc în cadrul culturii Bubanj-Sălcuța. Ele s-au aflat în componența substratului cultural premergător acestui complex, iar în anumite zone indică chiar contacte culturale directe, fiind enunțat sincronismul Sălcuța-Bubanj-Vinča D₂.

Uneori anumite reprezentări plastice considerate izolate sau regionale în cultura Vinča vor deveni elemente definitorii ale plasticii sălcuțene (capetele de pasăre). Altele, caracteristice pentru prima cultură, își vor menține importanța în anumite zone ale celei de-a doua. Aceste fenomene documentează manifestări spirituale cu multe elemente comune, importante în realizarea unității culturale pe spații întinse.

¹⁰⁴ F. Prendi, *op. cit.*, Taf. X/a..

¹⁰⁵ H. Hauptmann, *op. cit.*, Abb. 6/7.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 19.

¹⁰⁷ N. Vlăsa, *Doisprezece figurine cu cap mobil de la Turdaș, în Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, fig. 2/9; 3/11.

¹⁰⁸ *Ibidem*, fig. 3/12.

¹⁰⁹ Š. Joanović, *op. cit.*, Taf. V/6.

¹¹⁰ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 94-97, fig. 8.

¹¹¹ O. Höckmann, *op. cit.*, p. 84.

DER EINFLUSS DER VINČA-TURDAŞ KULTUR IN DER ANTHROPOMORPHEN PLASTIK DER SĂLCUŢA KULTUR

(Zusammenfassung)

Von den typologischen Varianten der Tonplastik des Sălcuța-Bubanj Komplexes ausgehend, verfolgen wir die typischen Elemente der anthropomorphen Plastik der Vinča-Turdaş Kultur. Dabei haben wir die Krivodol Kultur nicht in Betracht gezogen. Aus typologischer Sicht kann man die Plastik der Sălcuța Kultur folgendermaßen einteilen: 1. Kreuzförmige Statuetten; 2. Stehende Statuetten, 3. Sitzende Statuetten; 4. Figurinen mit mit glockenförmigem Unterteil; 5. Figurinen mit beweglichen Kopf.

1. Kreuzförmige anthropomorphe Statuetten

Die Erzeugungsart der Arme erlaubt diese in mehreren Kategorien einzuteilen: la. mit gespitzten, kegelförmigen oder abgerundeten Armen ; lb. mit gut differenzierten, abgerundeten oder rechteckigen Armen, die manchmal in einem nach oben oder nach unten gerichteten Spitze enden ; lc. Figurinen die auf Gewichte erzeugt wurden. Im Falle der ersten zwei Varianten sind die Figurinen manchmal durchlöchert. Dies wird von den Funden aus Sălcuța, Valea Anilor, Cuptoare und Brătești belegt.

Im Vinča Material aus Turdaş erscheinen die kreuzförmigen Statuetten nur in geringer Anzahl. Die Plastik der siebenbürgischen Funde unterscheidet sich von der Plastik aus dem Donautal dadurch daß der Darstellung des Kopfes, des Körpers und der Arme weniger Bedeutung zugemeßen wird. Gute Korrespondenzen finden wir in den Siedlungen dieser Art im Banat. Aus typologischer Sicht sind diese vielfältiger weil eben wegen ihrer Nähe an den südlichen Gebieten.

Interessant sind die anthropomorphen Charakteristiken der Gewichte. Diese hatten ihren Prototypus in der Vinča Kultur in den Bicske Statuetten, deren magische Rolle sich auf wirtschaftlicher Ebene widerspiegelt.

Die Bemalung mit weißer und roter Farbe erscheint schon in der frühen Vinča-Turdaş Phase und dauert auch später an. Man begegnet sie auch in den Sălcuța Siedlungen.

2. Stehende anthropomorphe Statuetten

Gewöhnlich ist der Oberteil des Körpers flach während der Unterteil mehr oder weniger realistisch dargestellt ist usw.: a. mit unbetonten Beinen; b. mit zweiseitigen Beinen und Hüften. Nach der Art wie die untere Hälfte dargestellt ist kann man den zweiten Typus in mehrere varianten einteilen: b1. Die beiden, der Länge nach gerichteten Hälften, sind einheitlich erzeugt; b2. Die Beine und der Körper wurden getrennt hergestellt und nachträglich zusammengeklebt. Solche Funde sind von Krivelj, Aläjel, Brătești, Maliq IIa, Kovilovo, die Höhle Zlót.

Die stehenden Statuetten erscheinen schon in der Phase A der Vinča-Kultur und sie werden in der siebenbürgischen Variante nicht begegnet. In der B2 Phase erscheinen in Vinča einige neue Motive wie z.B. das der stehenden Männer. Reichlich vertreten sind die eingeschnittenen Mäander- und Spiralornamente in einigen Vinča-Siedlungen (Rast). Diese begegnet man auch auf den Sălcuța-Objekte.

3. Anthropomorphe Statuetten mit glockenförmigem Unterteil

Der Oberteil dieser Statuetten ist kreuzförmig. Man kennt zwei Gegenstände die aus dem Gebiet der Sălcuța Kultur stammen und zwar die aus *Piscul Cornișorului*. Diese sind für die Vinča-Bevölkerung fremde Erscheinungen (ägäische, kretanische).

4. Sitzenden anthropomorphe Statuetten.

Diese sind charakteristisch für die südliche Gruppe der Bubanj-Kultur. Sie erscheinen auch auf dem Gebiet der Sălcuța-Kultur.

Man kann sie in drei Kategorien einteilen: a. halbsitzende; b. auf einem Stühlchen sitzende; c. direkt auf der Erde sitzende. Man fand solche in Crnobuki, Suplevec, Bakarno Gumno, Metohija, Valea Anilor, Maliq IIa.

Die auf den Thron sitzende Statuetten erscheinen selten in der siebenbürgischen

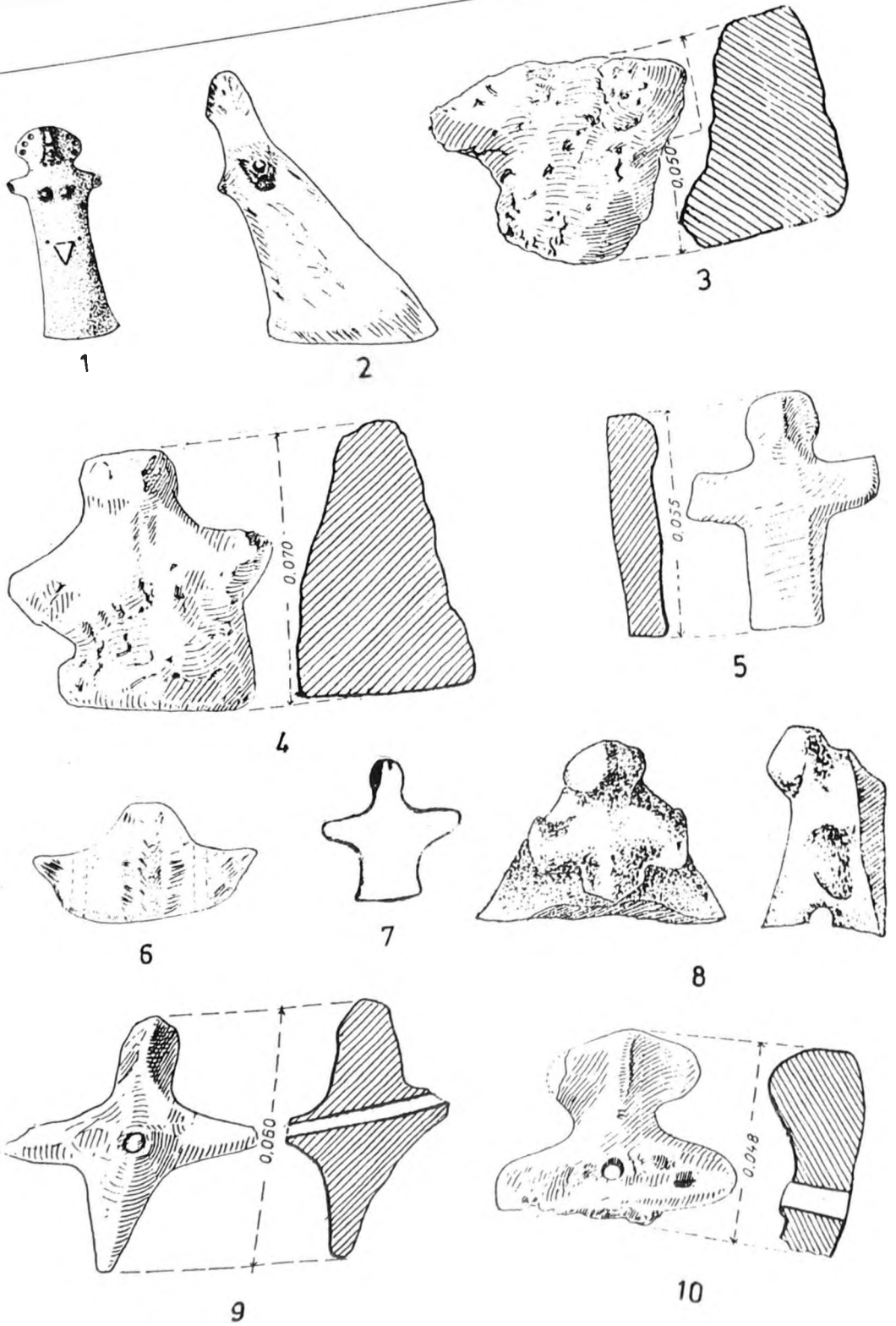
Variante der Vinča Kultur. Man begegnet sie viel öfter im Süden und zwar in Vinča. Am Ende der Phase B2C erscheinen einige Neuigkeiten: thronende oder kauernde weibliche Figurinen. Es existieren aber auch gleichartige männliche Darstellungen. Die sitzenden Figurinen haben einen süd-balkanischen Ursprung. Die thessalischen Statuetten befinden sich schon früh im südlichen Raum der Vinča-Kultur.

5. Statuetten mit mobilem Kopf.

Zwischen den Schultern befindet sich eine Vertiefung die zur Einfügung des Kopfes dient. Auch diesen Typus begegnet man öfter im südlichen Bubanj Gebiet. Es werden die Entdeckungen von Bakarno-Gumno, Šuplevec, Maliq Ila, Cuptoare, Sălcuța präsentiert. Oft sind die anatomischen Details und die Kleider betont. Es existiert auch der Typus wo der Kopf nicht mit dem Körper fortgesetzt wird, der senkrecht durchlöchert ist.

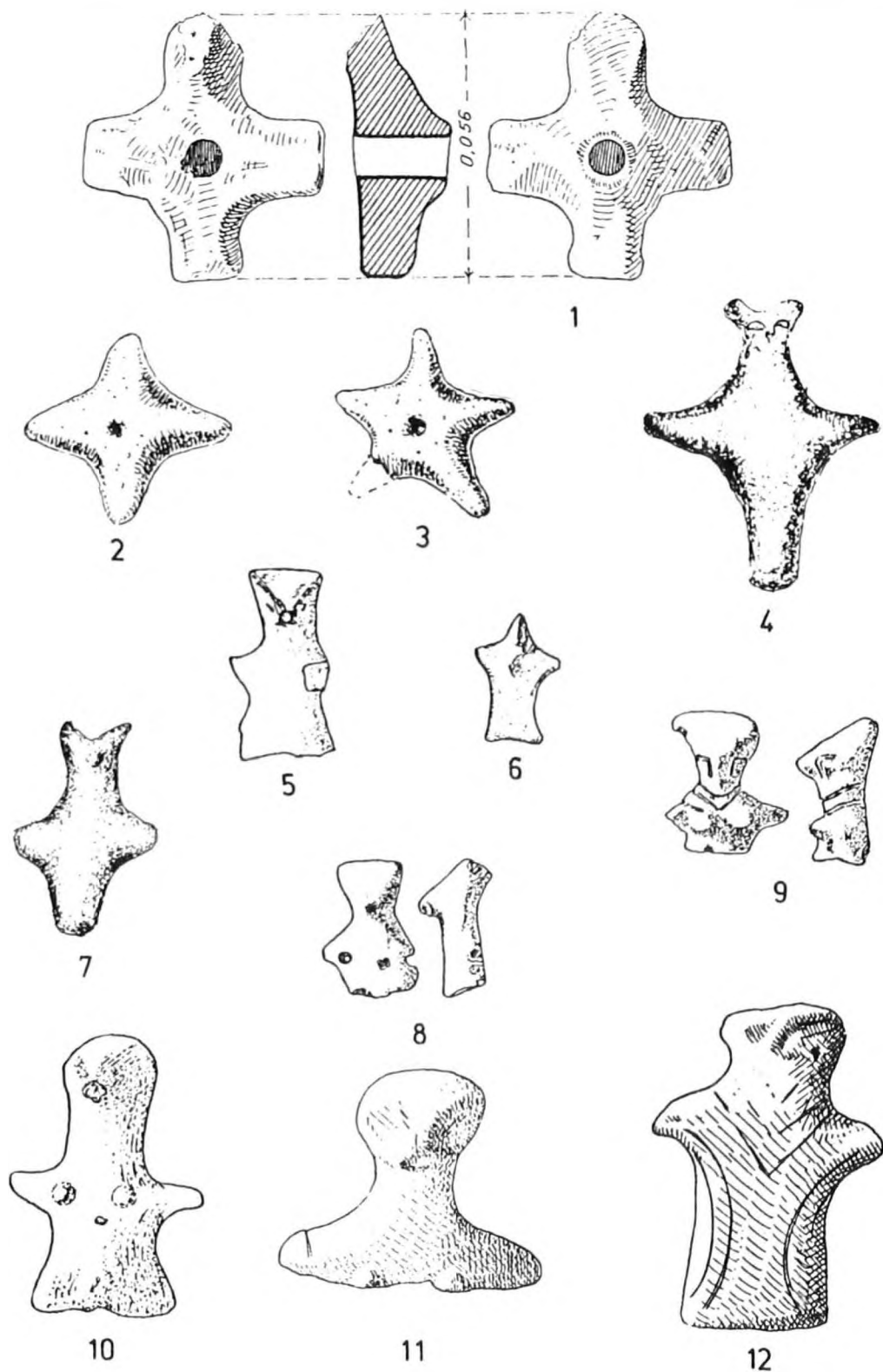
Diese darstellungsart ist gutbekannt in Raum der Vinča-Kultur, wo auch die thessalischen schematisierten Idole erscheinen.

Zahlreiche Elemente der anthropomorphen Plastik der Vinča-Kultur, insbesondere die aus den Phasen B2C und C finden wir auch im Falle der Bubanj-Sălcuța-Kultur. Sie dringen ein in den kulturellen Hintergrund der diesem Komplex vorausgeht oder beweisen in einigen Zonen einen direkten kulturellen Kontakt und kündigen gleichzeitig die Salcuța-Bubanj-Vinča D2 Phase an. Einige plastische Darstellungen, die als regionale Erscheinungen in der Vinča-Kultur betrachtet wurden oder eine geringe Frequenz haben wurden manchmal kennzeichnende Elemente der Sălcuța-Plastik.

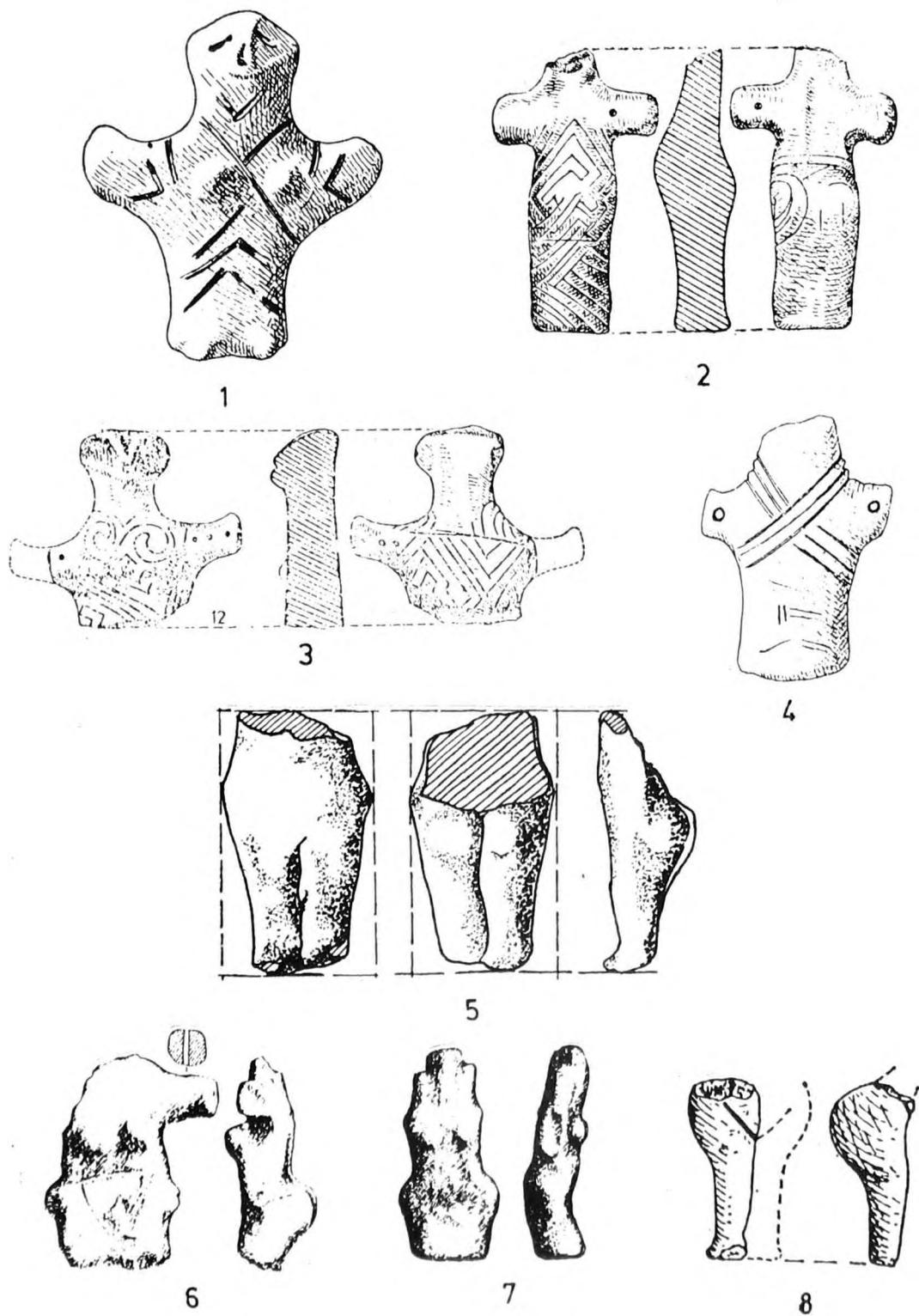
Pl. I

Cultura Sălcuța-Bubanj: 1, 2, 6 - Valea Anilor; 3-5, 9-10 - Sălcuța; 7 - Maliq; 8 - Cuptoare

Pl. II

Cultura Sălcuța-Bubanj: 1 - Sălcuța; Cultura Vinča-Turdaș: 2-3 - Bicske; 4 - Crvena Crvka-Carina; 5, 10 - Predionica; 6 - Jablanica; 7 - Vršac-At; 8-9 - Valač; 11-12 - Turdaș

Pl. III

Cultura Vinča-Turdaș: 1, 4 - Turdaș; 2-3 - Rast Cultura Sălcuța-Bubanj; 5 - Cuptoare; 6 - Zlottska Pečina; 7 - Krivelj; 8 - Băile Herculane

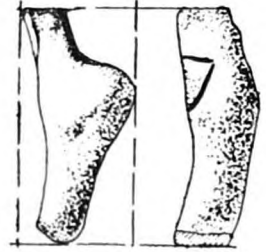

1

2

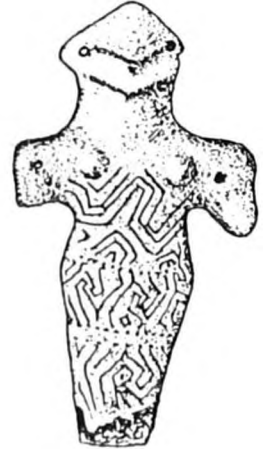
3

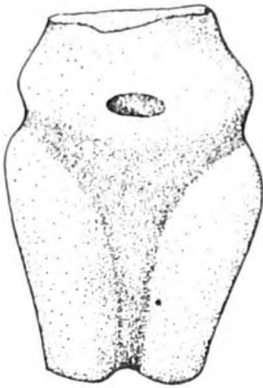
4

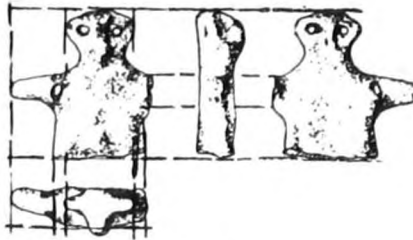
5

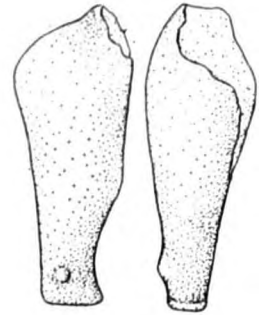
6

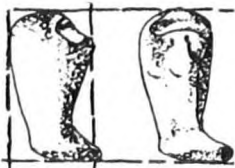
7

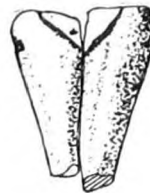
8

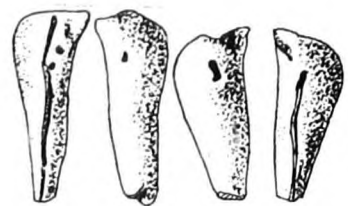
9

10

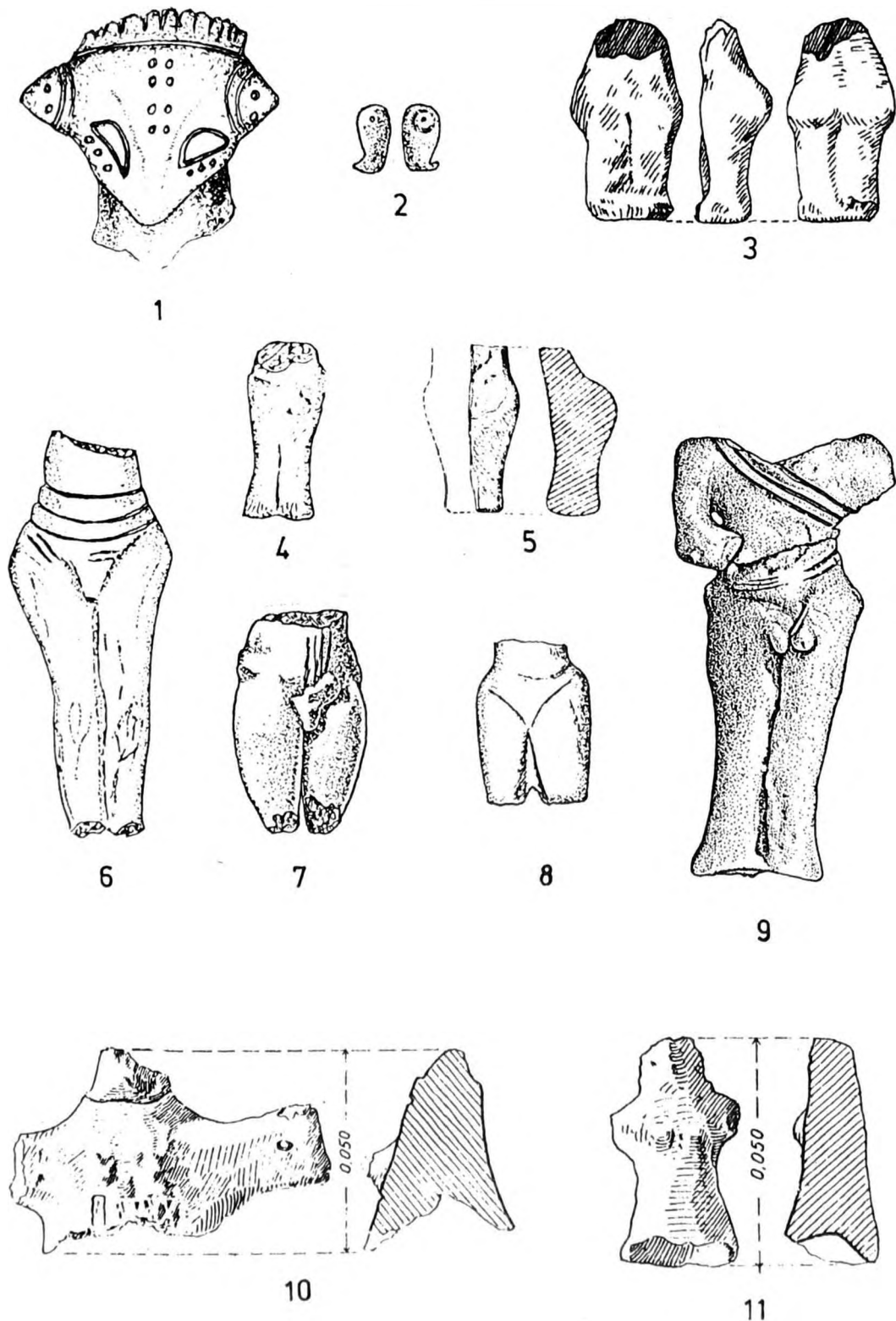
11

12

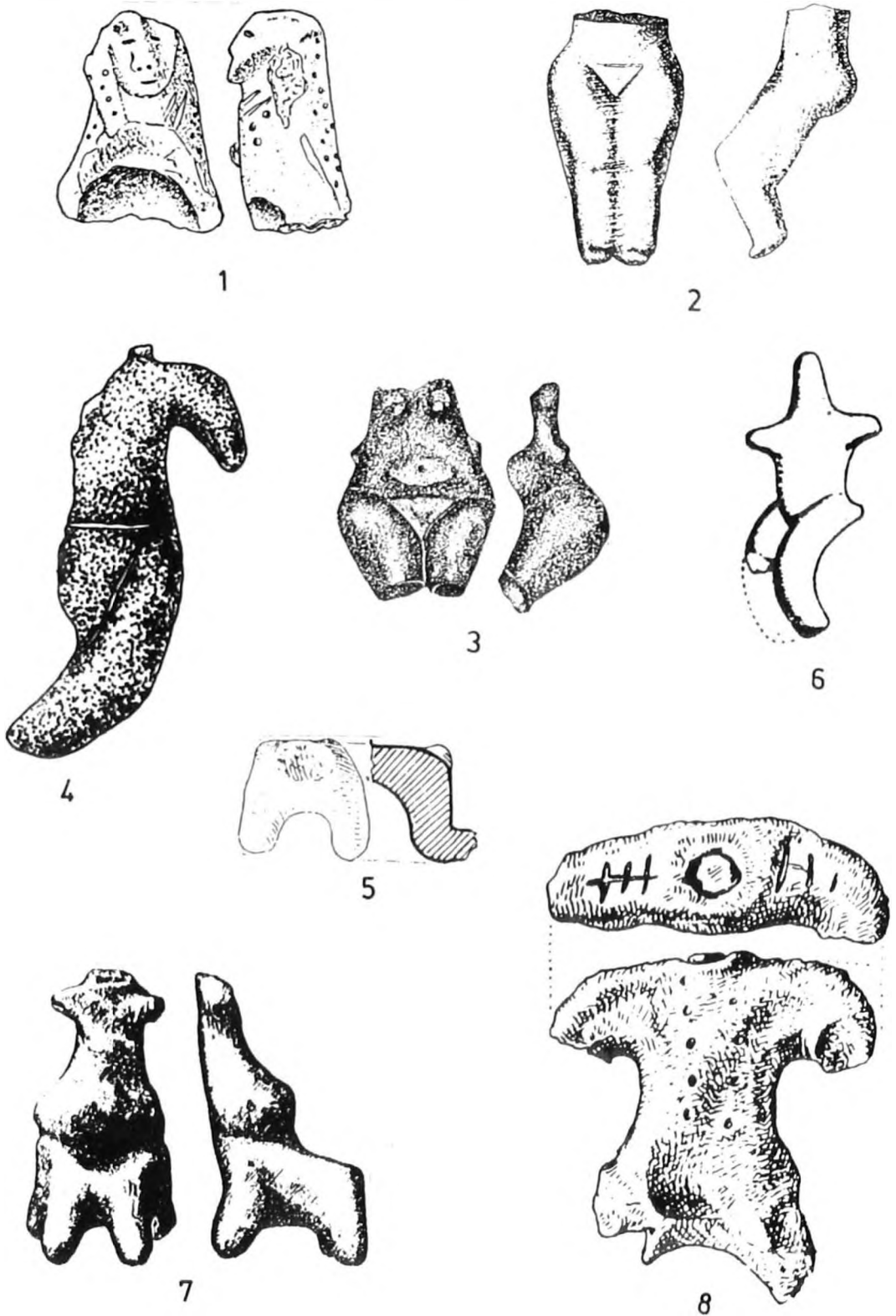
Pl. IV

Cultura Sălcuța-Bubanji: 1, 3, 8, 10-12 - Cuptoare; 2 - Almăjel; 4, 9 - Krivelj; 5 - Maliq; 7 - Smedovac Cultura Vinča-Turdaș: 6 - Rast

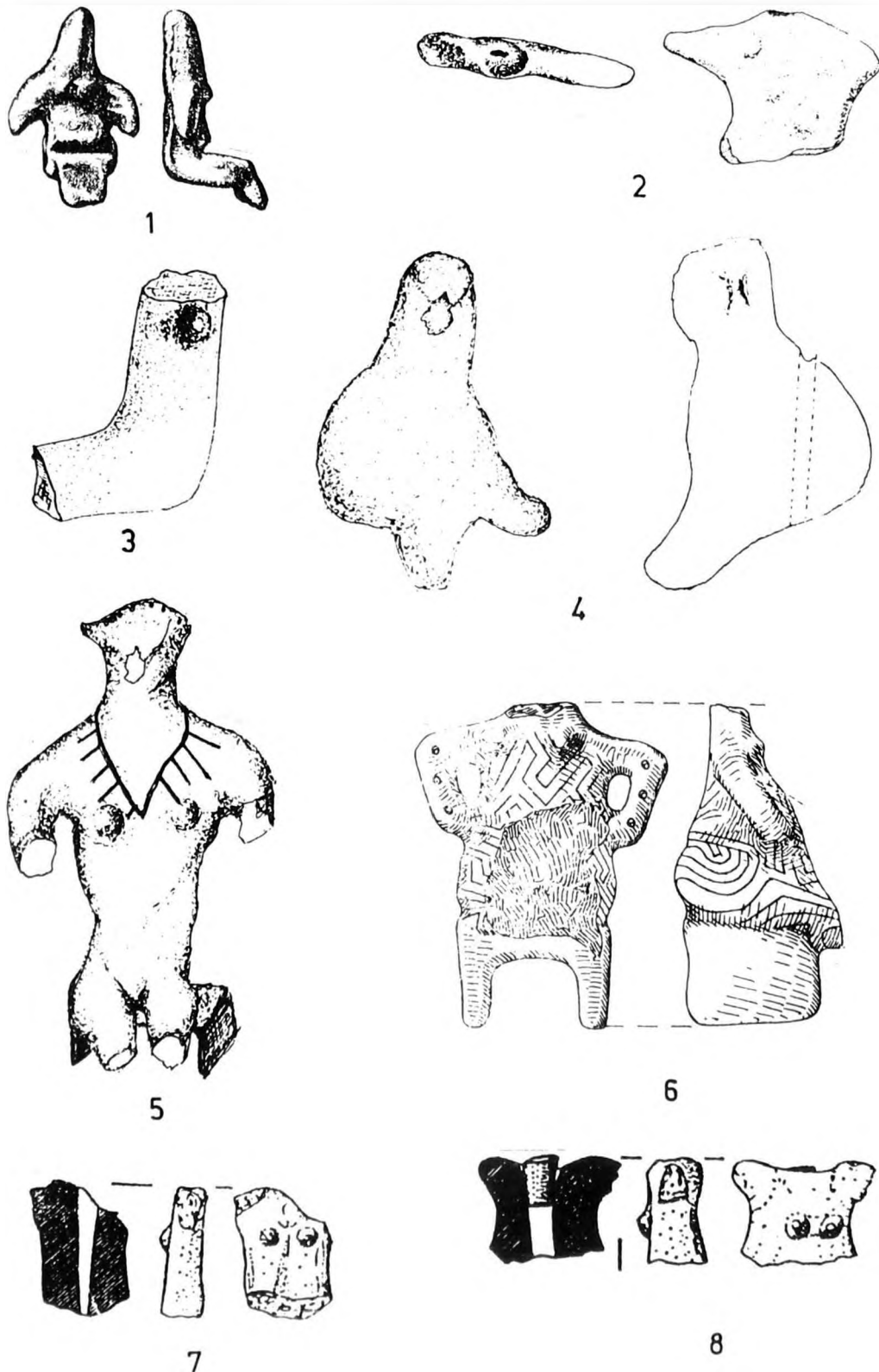

Pl. V

Cultura Vinča-Turdaș: 1 - Banatska Subotica-Cerovica; 2 - Porodin; 3 - Zorlențu Mare; 4 - Gradac; 5 - Rast; 6 - Kosovska Mitrovica; 7, 9 - Valaë; 8 - Servia; Cultura Sălcuța-Bubanj: 10-11 - Sălcuța

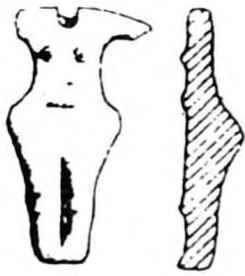

Pl. VI
 Cultura Vinča-Turdaș: 1, 8 - Turdaș; Cultura Sălcuța-Bubanji: 2 - Bakarno Gumno;
 3 - Grabar Svracă; 4 - Șuplevec; 5 - Sălcuța; 6 - Maliq; 7 - Macedonia

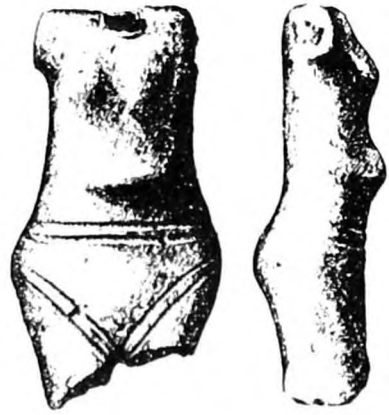

Pl. VII

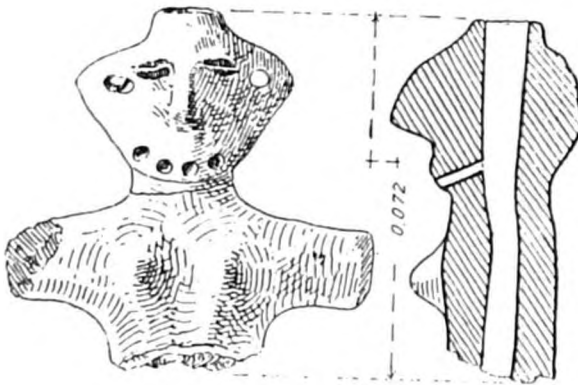
Cultura Sălcuța-Bubanj: 1 - Krnobuki; 2 - Cuptoare; 3 - Valea Anilor; 7-8 - Șuplevec. Cultura Vinča-Turdaș: 4-5 - Crvena Crvka-Carina; 6 - Rast

1

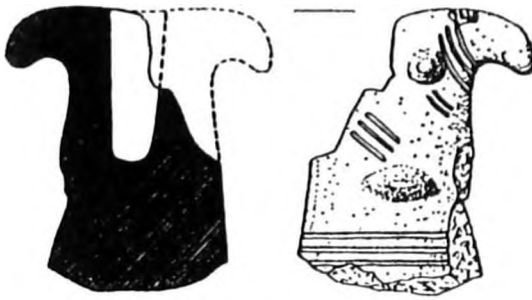
2

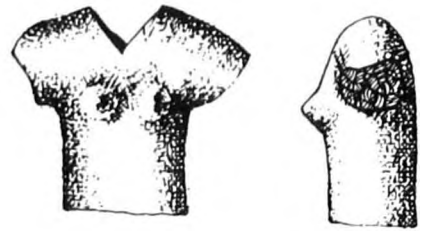
3

4

5

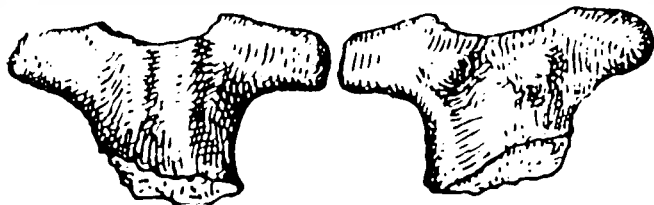
6

Pl. VIII

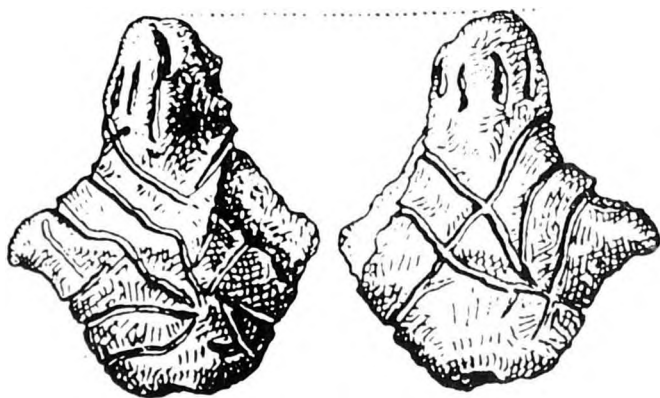
Cultura Sălcuța-Bujanj: 1, 4 - Maliq; 2, 5 - Șuplevec; 3 - Sălcuța; 6 - Bakarno Gumno

1

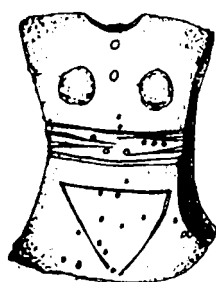
2

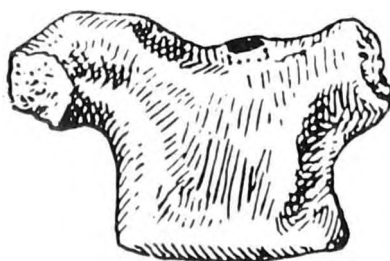
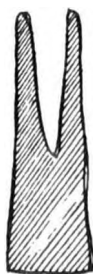
3

4

5

6

Pl. IX

Cultura Sălcuța-Bujanj: 1 - Maliq; 4 - Șuplevec; Cultura Vinča-Turdaș: 2-3, 6 - Turdaș; 5 - Banatska Subotica-Cerovica

ANALIZA RESTURILOR FAUNISTICE DINTR-UN MORMÂNT DE EPOCA BRONZULUI DE LA BALTA-SĂRATĂ (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

GEORGETA EL SUSI

Resturile osteologice determinate provin dintr-un mormânt de incineratie, plan, aparținând grupului cultural Balta Sărată, faza a II-a, de la Balta Sărată (jud. Caraș-Severin). Informațiile arheologice ne-au fost furnizate de către arheologul Sorin Petrescu, autorul descoperirii. Mormântul conținea, pe lângă o serie de alte vase și o urnă, de unde au fost prelevate resturile incinerate. Oasele au o pigmentație albicios-cenușie, suferind probabil un proces de ardere îndelungată, la temperaturi înalte în mediu oxidant (VIGNE, 1988, 43). Resturile faunistice aparțin unui individ de *Ovis aries* (oaie), fără a se putea preciza sexul animalului sacrificat. Este vorba de o serie de fragmente provenind din două mandibule, stg. și dr. de la același animal. S-au determinat fragmente din regiunea simfizei, a apofizei coronoide, corpului mandibular. Pe baza premolarului (P3) definitiv dr. și a molarului (M2) s-a estimat că vârsta de sacrificare a animalului respectiv este plasată între 25-28 luni. Așadar înmormântarea membrului comunității respective s-a făcut cândva primăvara, cel mult începutul verii. De asemenea, s-au identificat fragmente dintr-un astragal stg. cu lț. max. 18 mm și lg. med. 26 mm. Astragalul respectiv provine de la același animal, având o talie de cca 60-62 cm. Cu siguranță, rațiuni economice vor fi dictat alegerea unui animal de talie mică pentru sacrificiu. Este interesant faptul că, toate fragmentele identificate provin din regiuni corporale slab carnate, respectiv craniu și extremitatea distală a membrului posterior drept. De la om provine o singură falangă proximală de la mână, detaliile de natură antropologică vor fi furnizate odată cu cercetarea piesei respective de către un specialist în domeniu.

Din păcate, alte studii arheozoologice asupra unor ofrande animale din morminte de incineratie din această perioadă a epocii bronzului în Banat nu există, ca atare ne vom mulțumi doar să notăm cazul mai sus discutat.

BIBLIOGRAFIE

1. VIGNE JEAN-DENIS, 1988, *Les mammifères post-glaciaires de Corse. Étude Archéozoologique*, XXVIe, supplément a „Gallia Préhistoire“, p. 21-44

**THE ANALYSIS OF FAUNAL REMAINS FROM A BRONZE AGE BURIAL AT
BALTA SĂRATĂ (CARAȘ-SEVERIN COUNTY)****(Summary)**

The article is concerned with the animal bones as offerings, uncovered in a cremation burial from Balta Sărată, a well-known site belonging to Bronze Age in Banat. The cremated animal bones mixed with the human ones were found in a urn. Fragments of a right talus and mandibulla (right and left parts) originating in an adult sheep were determined. Maybe the economic factor was important in the community choice of an animal a small stature in the sacrificial ritual. The human remains consist of a proximal phalanx. For the moment, the analysis of human remains was not accomplished yet.

CAVALERUL ÎN ARTA TRACICĂ (sec V a. Chr. – I d. Chr.) (materiale, tehnici, ateliere, iconografie, posibile interpretări)

VALERIU SÎRBU, GELU FLOREA

Introducere. Vom analiza, pe de o parte, aria de răspândire, contextele arheologice și cronologia pieselor și, pe de altă parte, materialele, tipurile de piese, tehnicile, iconografia și posibilele interpretări ale reprezentărilor de cavaleri.

În privința denumirilor etnice, pentru a nu se crea confuzii și a fragmenta excesiv tipurile de reprezentări, vom folosi sintagma “artă traco-getică” pentru a desemna reprezentările din zona dintre Balcani și Carpați, din sec. V - II a. Chr., și “artă daco-getică” pentru cele din spațiul intracarpatic și Moldova central-sudică, din sec. I a. Chr. – I d. Chr. Desigur, unele reprezentări (de ex., Dušancy) provin din mediul odrysilor, iar altele din zona locuită de triballi (nord-vestul Bulgariei).

Folosirea acestei terminologii diferențiate este în concordanță nu numai cu realitățile arheologice pe care le cunoaștem și cu informațiile păstrate de la autorii antici despre locuitorii din aceste zone, dar ea este și mai utilă pentru înțelegerea corectă a unor fenomene culturale ce au, adesea, aspecte zonale.

După informațiile noastre, până în prezent, se cunosc 34 de piese cu 45 de reprezentări de cavaleri, provenind din 19 descoperiri. (Fig.18).

Aria de răspândire a motivului cavalerului cuprinde aproape toată zona locuită de traci, dar cu o evidentă migrație, în timp, de la sud spre nord. Astfel, dacă cele mai timpurii piese, din sec. V - IV a. Chr., provin din sudul Balcanilor (Dušancy¹, Brezovo²), cele mai numeroase descoperiri, din sec. IV - II a. Chr., sunt din nord-vestul Bulgariei, iar cele mai târzii reprezentări, din sec. I a. Chr. - I d. Chr., sunt din zona intracarpatică (Lupu³, Surcea⁴)

¹ N. Theodossiev, *Kraterăt ot Dušancy (Kulturno-istoričeski analiz i interpretacia)*, în *Arheologija Sofija*, 33, 1991, 4, p.13-21.

² *Traci. Arte e cultura nelle terre di Bulgaria dalle origini alla tarda romanità. Ausstellungenkat.* Venedig, Milano, 1989, pl.130/8.

³ I. Glodariu, V.Moga, *Tezaurul dacic de la Lupu*, în *Ephemeris Napocensis*, 4, 1994, p.33-49.

⁴ L. Mărghitan, *Tezaure de argint dacice*, București, 1976.

sau din Moldova central-sudică (Răcătău⁵, Cârломănești⁶). (Fig. 19).

Aplicele descoperite în mormântul scitic de la Oguz⁷ (Fig. 4/3) s-au aflat în afara lumii tracice, dar este evident că, prin tipurile de piese și de reprezentări, ele aparțin acesteia, mai greu de precizat fiind calea prin care ele au ajuns acolo. Pe un rhyton de la Kerçi (Ucraina) este redat un cavaler ce atacă cu lancea⁸ (Fig. 12/1), într-o poziție asemănătoare cu imaginile de pe coiful de la Agighiol sau unele aplici de la Letnica. De altfel, maniera de redare a întregului decor al piesei este similară cu cea din toreutica traco-getică. De asemenea, două falere de la Krivaja Luka⁹, de pe Volga, în Astrahan, descoperite într-un mormânt datat în jurul anului 100 a. Chr., redau doi cavaleri cu lănci (Fig. 13), a căror iconografie este apropiată de cea din aria daco-getică.

Cronologia. Dacă din sec. V – 1/1 sec. IV a. Chr. se cunosc doar 2 piese (Dušancy și Lovec¹⁰), din “secolul de aur” al aristocrației getice și triballice (+/- 350 – +/- 250 a. Chr.) sunt 10 descoperiri cu 20 piese și 30 de reprezentări, deci majoritatea, pe când din sec. II – I a. Chr. sunt 5 descoperiri cu 8 piese și 9 reprezentări, iar din sec. I p. Chr. sunt doar 4 piese, trei provenind de la Răcătău (Fig.18) și una de la Polovragi (Fig. 9/1).

Faptul că aceste reprezentări apar în aria getică după mijlocul sec. IV a. Chr. are o explicație istorică - tocmai de acum lumea getică cunoaște o dezvoltare deosebită, care va duce la coagularea primelor structuri politice, având în frunte *basilei*, schimburile comerciale cu lumea grecească iau un mare avânt și au loc expedițiile macedonene conduse de Filip al II-lea, Alexandru Macedon, Zopyrion, ca și cea a regelui scit Atheas, astfel că aristocrația autohtonă intră în contact direct cu fastul de la curtea acestora.

Tipuri de descoperiri: 8 piese și 16 reprezentări provin din morminte, alte 16 piese și 17 de reprezentări sunt din tezaure, iar 7 piese, cu același număr de reprezentări, sunt din așezări și cetăți, pentru 3 piese necunoscându-se contextul (colecția “Severeanu”, Lovec și “Bulgaria”) (Fig.18).

Tipuri de piese. Deși există o relativă varietate, se observă totuși, o predilecție pentru anumite categorii de piese. Astfel, dintr-un total de 33 de piese, dacă 12 sunt aplici de harnașament (din care 8 de la Letnica¹¹), 7

⁵ V. Căpitanu, *Objets à signification culturelle exceptionnelle découvertes dans la dăva de Răcătău – dép. de Bacău*, în *Relations Thraco-Illyro-Hellénique*, București, 1994, p. 335-343.

⁶ M. Babeș, *Statuetele geto-dace de la Cârломănești (jud. Buzău)*, în *SCIV*, 28, 1977, 3, p.319-352.

⁷ E. E. Fialko, *Frakijjskaja uzda iz kurgana Oguz*, în *Rosiiskaja Arheologija*, 1, 1995, p. 133-147.

⁸ I. Marazov, *Kerèeski riton s protomoi konija iz Ermitaža*, în *Studia Thracica*, 1975, p.214-224.

⁹ V. V. Dvornicenko, G.A.Fedorov-Davydov, *Sererbrjaye falary iz sarmatskogo o pogrebenija mogilnika Krivaja Luka, IX, v Astrahanskoj oblasti*, în *KSIA*, 168, 1981, p. 100-105.

¹⁰ I. Marazov, *Sjuzetăt “lov na gligan” v kolana ot s. Lovec*, în *Arheologija Sofija*, 17, 1975, 2, p. 30-42.

¹¹ R. Pittioni, *Bemerkungen zur religionshistorischen Interpretation des Verwahrfundes von Letniza, Bezirk Lovec, Bulgarien*, în *Osterv. Akad. Wiss. Phillo.-Hist. Kl.321* (Wien, 1977), I.Venedikov, *Sokrovišteto ot Letnica*, Sofija, 1974.

vase, 3 statuete, 2 plăci decorative, 2 inele și 2 phalere, altele sunt reprezentate prin câte un singur exemplar - coiful și cnemida de la Agighiol¹², placa de centură de la Lovce, placa de la Polovragi¹³ și tiparul de la Răcătău (Fig.18).

Materialele. Majoritatea pieselor – 22 exemplare, sunt din argint, din care 16 au fost aurite, 2 sunt din aur și una din bronz, iar 8 exemplare au fost modelate din lut, la care se adaugă pictura de la Sveštari¹⁴ (Fig.18).

După cum se cunoaște, în aria locuită de traci erau zăcăminte de metale prețioase, între care amintim pe cele de aur din Carpații Apuseni, metal ce putea fi obținut aici și din albia râurilor, sau de argint din sudul Balcanilor. Din păcate, dispunem încă de puține analize metalografice pentru a emite concluzii ferme.

Tehnicile de prelucrare diferă, evident, în funcție de materialul folosit, de tipul de piesă și de decor ce urmau a fi obținute. Unele tehnici sunt tradiționale, pe când altele, ca, de exemplu, folosirea matrițelor și poansoanelor cu reprezentări figurative, antropomorfe sau zoomorfe, își au originea în lumea grecească.¹⁵

În cazul pieselor de aur și argint, după obținerea lingoului, se foloseau, ciocănirea, decuparea, aplicarea, ca și ornamentarea secundară prin incizare. Piese din tablă metalică erau, de obicei, decorate prin repusaj (au repoussé). Aurirea pieselor din argint se făcea cu ajutorul amalgamului. Evident, piesa de bronz de la Polovragi a fost obținută prin turnare.

Ornamentele de pe vasele ceramice au fost obținute prin incizare (Dušancy), imprimare (Zimnicea)¹⁶, tehnica reliefului (Răcătău), în ultima localitate descoperindu-se chiar un tipar din argilă.

În aproape toate marile așezări tracice s-au identificat ateliere de orfevrărie, dovedite de creuzetele, lingourile de materie primă, de trusele de unelte și ustensile specifice (nicovale, ciocane, dălți, clești, foarfeci, poansoane etc.)¹⁷.

De altfel, este și dificil de localizat obținerea unui anumit tip de piese într-un anume loc, cunoscut fiind faptul că, după obținere, acestea luau imediat drumul destinatarului (numai șansa face, uneori, ca ele să fie găsite în locul producerii, de obicei în urma unei distrugerii –incendiu, atac străin etc.). Ilustrativ este, în acest sens, faptul că în nici unul din locurile unde s-au descoperit poansoane sau matrițe cu imagini figurative nu s-au găsit și piese cu asemenea reprezentări.

Ateliere. Noțiunea de “atelier” o folosim ca reprezentând acele produse care, printr-o serie de elemente comune, fără a fi însă standardizate, pot fi grupate în aceeași categorie.

¹² D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 33-76.

¹³ F. Marinescu, *Cetatea dacică de la Polovragi, jud.Gorj (Oltenia)*, în *SMMIM*, 10, 1977, p. 30-31.

¹⁴ M. Eiëikova, *The Thracian Tomb near Sveshtari*, în *Helis*, II, 1992, p. 143-163.

¹⁵ V.P. Vasiliev, *Einige Charakteristische unde Traditionelle Methoden in der Thrakischen Toreutik*, în *Pulpudeva*, 3, 1980, p. 149-165; M. Babeș, *O unealtă toreutică din sec. IV – III a. Chr. de la Oprișor (jud. Mehedinți)*, în *SCIVA*, 44, 2, 1993, p. 125-134; B.Kull, I.Stângă, *Die Siedlung Oprișor bei Turnu Severin (Rumänien) und ihre Bedeutung für die thrakische Toreutik*, în *Germania*, 75, 1997, p. 551-584; M. Tonkova, *Vestiges d'ateliers d'orfevrerie thraces des V-IIIe s av.J.-C. (sur le territoire de la Bulgarie)*, în *Helis*, 3, 1995, p. 175-214.

¹⁶ E. Moscalu, *Ceramica daco-getică*, București, 1983, p. 459, pl. LXVII.

¹⁷ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î.Chr. - sec. I d.Chr.) Tehnici, ateliere și produse de bronz*, București, 1996; E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997.

Pentru toreutica tracică, încă din 1985, Petre Alexandrescu a putut grupa artefactele în câteva ateliere: Agighiol, Letnica, Lukovit, Băiceni, Borovo.¹⁸ Excepționala descoperire de la Rogozen avea să aducă și confirmarea scrisă, întrucât câteva din cele 165 de piese din argint, unele aurite, au inscripții ce menționează atât numele unor meșteri și a localităților, cât și a destinatarilor (Fig. 16).¹⁹

Desigur, aceste ateliere nu trebuie înțelese numai ca sedentare, căci existența unor meșteri itineranți cu trusele specifice (matrițe, poansoane, unelte și ustensile, materie primă și "caiete de modele") mergând la curțile aristocraților este mai mult decât probabilă. Este încă dificil de precizat dacă termenul de "atelier" trebuie înțeles și ca "școală de modele", deci ca centru de iradiere a temelor iconografice, sau doar ca centru – sedentar sau itinerant - de făurire a pieselor. În ultimă instanță, însă, esențială nu este atât etnicitatea propriu-zisă a toreutului, cât latura etno-culturală a producției, deci a mesajului său.

Descoperirea unor poansoane la Oprișor²⁰, Radoveanu²¹, Cățelu Nou²² și Arbanași²³ (Fig.14) și a unor matrițe la Gărcinovo, Pîrjoaia, Kubrat și Gorsko Ablanovo²⁴ (Fig. 15), cu reprezentări similare cu a unor piese de toreutică tracică sau scitică, sunt dovezi certe că, cel puțin, o parte din produse erau aici obținute. La acestea, amintim tiparul în lut de la Răcătău²⁵ (Fig. 8/1).

Meșterii traci au dat dovadă de multă pricepere, dar și de un spirit mai liber în obținerea imaginilor figurative, întrucât, deseori, reprezentările nu sunt identice și nici simetrice, ceea ce demonstrează caracterul lor artizanal.

Iconografie. Deși există o mare varietate de reprezentări în iconografia cavalerului, fapt explicabil având în vedere aria largă de difuzare și perioada de peste jumătate de mileniu de perpetuare a motivului, totuși se pot distinge câteva tipuri caracteristice.

Cele mai numeroase piese redau un cavaler în mișcare, spre stânga sau dreapta, fără coif și scut, uneori având cuirasă, cu lancea în mâna dreaptă sau stângă, pregătită pentru atac, și cu cealaltă mână pe frâie sau pe cal: coiful de la Agighiol (Fig. 1/1), 6 aplice de la Letnica (Fig. 2-3), cana nr. 159 de la Rogozen (Fig. 5/2).

Alte piese redau un cavaler fără coif ce atacă cu lancea un leu (Lukovit²⁶ Fig. 4/1, Oguz – Fig. 4/3), un urs (Letnica - Fig. 3/1) sau un mistreț (Lovec

¹⁸ P. Alexandrescu, *Le groupe de trésors thraces du Nord des Balkans*, în *Dacia, N.S.*, 27, 1983, p.45-66(I); idem, în *Dacia, N.S.*, 28, 1984, p. 85-97(II).

¹⁹ B. Nikolov, S. Mašov, P. Ivanov, *Trakijsko srebărno sâkrovice ot Rogozen*, Sofia, 1987; I.Marazov, *Rogozen*, Sofia, 1997.

²⁰ B. Kull, I. Stângă, *op.cit.*, p. 567, fig.8.

²¹ D. Șerbănescu, *Rezultatele cercetărilor de la Radovanu, punctul "Gorgana a doua" (jud. Călărași). Așezarea geto-dacică*, în *Thraco-Dacica*, 6, 1985, p. 21-28.

²² V. Leahu, *Săpăturile arheologice de la Cățelu Nou*, în *Cercetări arheologice în București*, 2, 1965, p. 60, fig. 38/6.

²³ D. Agre, *On the Semantics of the Images on the Matrices found in the Town of Kubrat and the Village of Gorno Ablanovo*, în *Thracia*, 11, 1995, p.289-298.

²⁴ *Ibidem*; V. Culică, *O unealtă scitică de orfăurărie la Dunărea de Jos*, în *SCIV*, 18, 1967, 4, p. 677-685;

²⁵ Inedită, cercetări V. Căpitanu.

²⁶ M.Èièikova, *Trakijkoto sâkrovište ot Lukovit*, Sofija, 1980.

– Fig. 5/1). Sunt de evidențiat cele 8 aplici de la Letnica, pe unele din ele fiind redade, alături de cavaleri, capete umane sau de cai (Fig. 2-3).

Pe falera de la Surcea s-a redat un cavaler cu coif și spadă lungă, însoțit de un câine (Fig. 9/2), iar pe kantharosul de la Răcătău este un cavaler cu o spadă cu antene și lance (Fig. 8/2). Alteori, cavalerul prezintă arcul (cnemida nr. 1 de la Agighiol – Fig. 1/2) sau i se observă tolba cu săgeți (o aplică de la Letnica – Fig. 3/1).

Cavaleri fără coif, cuirase și armament ofensiv, dar cu scuturi, apar pe două plăci ornamentale de la Lupu (Fig. 6). Pe o singură aplică, de la Letnica, un cavaler are în mâna dreaptă un bol adânc (Fig. 3/3)

Alte piese redau cavaleri fără echipament defensiv și armament ofensiv, uneori ținând calul de frâie (Galice²⁷ – Fig. 4/4, “Bulgaria”²⁸ - Fig. 12) sau cu mâinile pe corpul acestuia (Zimnicea – Fig. 5/5). În unele cazuri, cavalerul este salutat de unul (Răcătău – Fig. 8/1; Brezovo – Fig. 5/4) sau două (Polovragi – Fig. 9/1a) personaje sau primește o coroană (Sveštari – Fig. 10/1). La Răcătău există un vas-butoi în formă de cavaler. (Fig. 7).

Pentru unele piese fragmentare nu se pot observa decât unele detalii: la Jakimovo cavalerul are o spadă lungă²⁹, pe pocalul din colecția “Severeanu” (Fig. 4/2) el nu pare a avea nici un fel de echipament sau armament³⁰, iar statuetele din lut de la Cârломănești ar putea reda cavaleri cu scut în mâna stângă și lance în mâna dreaptă.

Desigur, motivul cavalerului este unul întâlnit și în arta altor popoare antice, clasice (Fig. 10/2) sau “barbare” (Fig. 11; 13), dar reprezentările din lumea tracică au unele trăsături proprii, care le individualizează.

Sigur e faptul că imaginea cavalerului a avut un rol eminent în mitologia tracilor, dovadă fiind persistența ei în zona Dunării de Jos timp de peste cinci secole, atât înaintea cuceririi romane (106 d. Chr.), cât și după aceea.³¹

Sunt la fel de sigure și schimbările în iconografie (Fig. 17), deci și în semnificațiile reprezentărilor, normale, de altfel, datorită modificărilor din mentalitățile tracilor, ca urmare a evoluțiilor interne sau a influențelor străine.

De exemplu, în timp ce marea majoritate a reprezentărilor din sec. IV – III a. Chr. sunt pe echipament defensiv (coif, cnemidă) sau aplici de harnașament din argint aurit și se află între Balcani și Dunăre, în sec. I a. Chr. – I d. Chr. aceste tipuri de piese dispar, imaginile fiind acum redade pe plăci, falere, vase ceramice, statuete și tipare din argint, bronz și argilă (Fig. 18).

Dacă aproape toți cavalerii sec. IV – III a. Chr. au lănci, deseori atacând cu ele animale sălbatice și n-au coifuri sau scuturi, în sec. I a. Chr. – I d. Chr. ei fie au scuturi, coifuri sau spade, fie sunt salutați de alte personaje.

Posibilele semnificații. Întrebarea esențială este dacă aceste imagini redau divinități, basilei croizați sau basilei și aristocrați în ocupațiile lor tradiționale – războiul, vânătoarea și ospețele.

²⁷ B. Nikolov, *Thracian Treasures Vraca Area*, Sofija, 1988.

²⁸ I. Venedikov, *Trakijskoto săkvovište ot Letnica*, Sofija, 1996, fig. 28.

²⁹ I. Marazov, *Săkvovišeteto ot Jakimovo*, Sofija, 1979.

³⁰ M. Gramatopol, *Artă și arheologie dacică și romană*, București, 1982.

³¹ D. Tudor, *I cavaleri danubiani*, în *EF*, 1937, p. 189-356; M. Alexandrescu-Vianu, în *SCIVA*, 31,1980, p. 355-363; B. Rantz, în *Pulpudeva*, 4, 1983, p. 200-219.

Încă de la început, vom face, două observații: sub nici o imagine nu este trecut numele vreunei divinități autohtone și niciodată nu se redă vreo scenă de luptă, adică o confruntare umană, fapt insolit pentru cavaleri înarmați.³²

De aceea, opinia noastră este că majoritatea pieselor redau regi și înalți aristocrați la vânătoare, iar faptul că vânatul este alcătuit doar din animale puternice, chiar feroce – leul, mistrețul, ursul, lupul – constituie probe de vitejie pe care aceștia trebuiau să le treacă pentru a aspira la ranguri înalte în societate și nemurire în “lumea de dincolo”.³³ Doar aceste animale feroce erau capabile să măsoare curajul și capacitățile de care trebuia să dea dovadă un viitor rege sau să pună în valoare virtuțile războinice ale cavalerilor.

Din punct de vedere formal, al iconografiei, este de menționat că plăcuțele de la Letnica ar putea avea funcția de ilustrare a unor momente semnificative din ciclul mitologic al acestui călăreț, având în vedere că ele reprezintă, în același context arheologic, ipostaze diferite ale aceluiași personaj. Privite din același punct de vedere, plăcuțele de la Lupu ar putea ilustra, la rândul lor, personaje diferite calitativ, însă aparținând aceleiași categorii (un pantheon? un ciclu mitologic?).

Sunt greu de reconstituit, din pricina absenței surselor scrise antice care să dea sens, astăzi, unor imagini care, în antichitate, vorbeau de la sine. Această situație ar putea fi comparată cu o bandă desenată incompletă căreia i-ar lipsi textul. Din aceste motive interpretările, care pornesc de la o analiză formală, pot să se apropie, eventual, de manifestarea iconografică a mitului (“istoriei sacre”), al cărui personaj central era călărețul, fără a avea, însă, certitudinea că se apropie de esență.

Este remarcabilă perenitatea temei călărețului în cursul celor peste cinci secole ale intervalului avut în vedere, perioadă în care, din punct de vedere istoric și cultural, s-au petrecut schimbări semnificative în spațiul locuit de traco-geți și daco-geți. Din această perspectivă se pot constata unele schimbări ale suporturilor pe care a fost redată imaginea: în “secolul de aur” foarte frecvente erau anumite categorii de piese de prestigiu (coifuri, cnemide, vase din metal prețios, aplice de harnașament), de obicei de uz personal, atribuibile unor aristocrați de rang înalt. În epoca regatului dacic se poate observa o “democratizare” parțială a materialelor pe care au fost făcute aceste reprezentări: vase și obiecte din lut, o piesă din bronz. Este adevărat că ele apar și pe obiecte din argint (plăcuțele de la Lupu, falera de la Surcea etc.), însă acestea sunt mai “modeste” (dimensiuni, cantități, funcționalitate) decât cele din perioada precedentă. De asemenea, este de notat absența, în aceeași perioadă târzie, a mormintelor fastuoase cu amenajări și inventar bogat³⁴.

³² V. Sirbu, G. Florea, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, București, 1997, p. 112-113.

³³ I. Marazov, *Mit, ritual i izkustvo u Trakite*, Sofija, 1992; idem, *Sacrificial Crisis and Cultural Change*, în *Thracia*, 11, 1995, p.353-364; V.Sirbu, G.Florea, *op.cit.*, p. 63-68.

³⁴ Despre raportul dintre statutul social și ritualul funerar la traci, vezi D. Gergova, *Obredătna obezsmărtjavaneto v drevna Trakija*, Sofia, 1996; Z. Archibald, *The Odrysian Kingdom of Thrace. Orpheus Unmasked*, în *Clarendon Press*, Oxford, 1998, p.244 sqq; V. Sirbu, *The Funeral Inventory and the Social, Political and Military Status of the Dead in the some Getic - Dacian Tombs of the La Tène Period* (sub tipar).

Judecând după unele contexte iconografice, din sec. IV – III a. Chr., în care apar imaginile călărețului, este de presupus că situațiile în care un personaj masculin pedestru sau așezat, de cele mai ori reprezentat identic din punct de vedere al detaliilor (vezi cnemida nr. 1 de la Agighiol - Fig. 1/2-3 și plăcuța cu scena hierogamiei de la Letnica) ar putea reda ipostaze diferite ale aceluiași erou, deci a unui posibil decor "historiat". Este posibil, fără însă a avea o certitudine absolută, ca și alte reprezentări pedestre, însă în atitudini ceremoniale, să facă referire la același erou (scena sacrificiului de pe paragnatidele coifului de aur de la Poiana-Coțofenești sau ipostaza *in majestate* redată pe casca de la Băiceni).

Scena vânătorii, frecventă pe mai multe piese din sec. IV – III a. Chr., a fost interpretată ca parte a unui ceremonial sacru, inițiativ, obligatoriu pentru viitorul basileu în vederea investirii (vezi textul lui Herodot – I, 36-45, care se referă la Atys, fiu al regelui Cressus, și vânătoarea mistrețului monstruos coborât de pe muntele Olimp). Vânătoarea, ca probă eroică, este bine reprezentată și în mitologia greacă, iar în ideologia regală ahemenidă ea are conotații cosmogonice (marele Rege luptă cu fiara haosului, el este, deci, păstrătorul ordinii universale)³⁵.

Ceremonialul sacrificiului sau al libațiilor, cu ajutorul vaselor adecvate (rhyton, phiala) sau consacrarea suveranului cu ajutorul cununii de lauri sunt tot atâtea ipostaze în care basileul își subliniază statutul special în comunitate, fiind în viață sau (poate heroizat) *post-mortem*.

Convivialitatea și instituția darului reprezintă un alt aspect al ceremonialurilor publice în care aristocratul sau basileul își manifestă condiția proeminentă în toate societățile barbare³⁶. În lumea tracică și geto-dacică, cel puțin din prima perioadă avută de noi în vedere, sursele scrise (e.g. Diodor din Sicilia, XXI, 12, 1-5; Xenophon, *Anabasis*, VII, 3) și descoperirile arheologice (tezaurele în compoziția cărora intră veselă metalică) confirmă această realitate. Descoperirea de la Rogozen, conținând vase din argint inscripționate cu nume ale unor reprezentanți ai elitelor tracice sunt elocvente în acest sens (despre simbolistica și conținutul averii, ale bogăției la traci vezi Z.Archibald³⁷).

Modelele acestei lumi au fost ceremonialurile și ideologiile aulice specifice polilor civilizațiilor majore ale vremii: cea ahemenidă, scitică și macedoneană. Elitele tracice și getice nutreau idealuri și promovau valori eroice care stabileau măsura vieții și a morții. Întreaga motivistică prezentă pe aceste piese reprezintă un limbaj de clișee și ipostaze a cărui înțelesuri pot fi descifrate doar în această cheie.³⁸ Este foarte posibil ca în acest context imaginea cavalerului, în mare măsură alusivă pentru noi în privința înțelesurilor ei, să reprezinte condiția eroică a basileilor. Este posibil ca aceștia să se identifice cu *Heroi*-i pe care-i venerau.

³⁵ A. Kuhrt, în vol. *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies*, Ed. by D. Cannadine, Cambridge University Press, 1992, p. 53.

³⁶ B. Cunliffe, *La Gaule et ses voisins. Le grand commerce dans l'Antiquité*, Paris, 1993, p. 345-378.

³⁷ Z. Archibald, *op.cit.*, p. 173 *sqq.*

³⁸ I. Marazov, *Orpheus*, 1, 1991, p.73-87; Al. Fol, I. Marazov, *Goldene Fahrte Thrakien*, Innsbruck, p. 17-60.

Transmiterea clișeelor iconografice în perioada târzie (sec. I a. Chr. – I p. Chr.) la nordul Dunării rămâne destul de neclară. O explicație, plauzibilă, constă în permanența unor nuclee mitologice specifice ideologiei aristocrației prin secole și care se manifestă în forme ușor modificate într-o perioadă în care valorile războinice și accentuarea greutății religiei se află din nou pe primul plan. Epoca regatului dacic a însemnat și instituționalizarea militară³⁹ și religioasă, reprezentată prin apariția la nordul fluviului a unor sanctuare, inclusiv în apropierea fortificațiilor, stabilirea unor ierarhii ale clerului (vezi activitatea lui Deceneu: Iordanes, *Getica*, 71-72). Se poate constata o simplificare a iconografiei cavalerului (având în vedere descoperirile din sec. I a. Chr. – I p. Chr.): nu mai apar decât câteva ipostaze (lipsește scenele de vânatoare, de hierogamie, *in majestate*) care ar putea sugera o evoluție la nivelul mitologiei acestuia (poate în sensul eliminării secvențelor care exprimă ascensiunea spre o condiție supraumană). Situându-ne în sfera unor ipoteze, și având în vedere restructurările religioase petrecute în aceste două veacuri, nu este exclus ca acestui personaj să i se fi conferit atribute divine. Editorii tezaurului de la Lupu identifică imaginea călărețului de pe plăcuțele de argint, datate în sec. I a. Chr., cu divinitatea războiului, sugerând în același timp că ansamblul de piese avea funcții în cult: fibulele din argint pentru un costum sacerdotal și vasele pentru libații⁴⁰. Imaginea polimorfă și mobilă a *Heros*-ului din sec. IV – III a. Chr. încremenește în etapa ulterioară într-o “icoană” statică cu valoare de emblemă. Singurele gesturi schițate de acest personaj în reprezentările târzii sunt cele ale mâinii ridicare, fie de tip cosmocrator, după unele interpretări, fie în semn de benedicție sau de vindecare⁴¹, iar prezența scutului asociat cavalerului de pe plăcuțele de la Lupu este interpretabilă ca un simbol solar al puterii⁴².

Desigur că această prea scurtă schiță a unei mitologii reconstituite din fragmente disparate comportă mari riscuri de interpretare. Este însă importantă, credem, orice încercare de descifrare a destinului unui personaj care a populat veacuri în șir imaginarul unor populații cu o istorie și o mitologie atât de bogată cum este cea a tracilor și geto-dacilor.

Dincolo de opiniile contradictorii privind unele aspecte ale artei tracice-gețice și daco-gețice, îndeosebi privind interpretarea imaginilor, câteva lucruri sunt certe. O mare parte din aceste piese s-au produs pe pământurile tracilor, întrucât s-a dovedit: a) existența unor ateliere și meșteri autohtoni, b) piese specifice pe care se exprimă, c) o ideologie proprie, d) o modalitate specifică de redare a acestui univers.⁴³

De asemenea, este indubitabil că descoperirile din morminte și tezaure au avut o determinare socială și inițiativă, întrucât numai înaltei aristocrații puteau să-i aparțină aceste uriașe acumulări de piese din aur și argint și că numai cei care cunoșteau fondul ideologic al reprezentărilor reușeau să le descifreze.

³⁹ I. Glodariu, *Arhitectura dacică. Civilă și militară*, Cluj, 1983, p. 131 sqq.

⁴⁰ I. Glodariu, V. Moga, *op.cit.*, p.46-48.

⁴¹ H. P. Orange, *Studies on the Iconography of Cosmic Kingship in the Ancient World*, Oslo, 1953, pl. 139-165.

⁴² *Ibidem*, p.90-94, cu bibliografia.

⁴³ D. Berciu, *op.cit.*; P. Alexandrescu, *op.cit.*; I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986; I. Marazov, *Mit, ritual i izkustvo u Trakite*; V. Sîrbu, G. Florea *op.cit.*, p.28-31; B. Kull, *Tod und Apotheose*, în *BRGK*, 78, 1997, Frankfurt a. Main.

THE RIDER REPRESENTED IN THE THRACIAN ART

(5th century BC – 1st century AD)

(Materials, Techniques, Workshops, Iconography, Possible Significations)

Abstract

Introduction. We are going to make an analysis of the diffusion, the archaeological chronology of the pieces, on the one hand and the types of pieces, techniques, iconography and the possible significations of the riders representations, on the other. So far, we know, 34 items with 45 representations of riders, from 19 findings (Fig. 18).

The diffusion area. The motif of the rider is spread in almost all the area inhabited by Thracians, with an obvious migration in time, from the south to the north. So, if the earliest pieces, 5th – 4th centuries BC were found in the southern Balkans (Dušancy, Brezovo), the most numerous were found in the north-west of Bulgaria (4th – 2nd centuries BC); the latest representations (1st century BC – 1st century AD) come from the inner-Carpathian area (Lupu, Surcea) or the central-southern Moldavia (Răcătău, Cârlomanești) (Fig.17).

Chronology. If, for the 5th – 4th centuries BC, we know only two pieces, (Dušancy and Lovec), from the “golden century” of the Getic and Triballian aristocracy ($\pm 350 - \pm 250$ BC) there are 10 findings with 20 pieces and 30 representations (so the most part of them), for 2nd – 1st centuries BC, there are only 5 findings with 8 pieces and 9 representations and finally, for the 1st century AD, there are only 3 pieces from Răcătău (Fig.18).

Types of findings. 8 pieces and 16 representations were found in the tombs, 16 pieces and 17 representations in treasures and 7 pieces with 7 representations, in settlements and fortresses (Fig.18).

Types of pieces. Although there is a relative variety, one can see there is a preference for some categories. So, out of 33 pieces, 12 are harness appliqués, (8 of them from Letnica!), 7 vessels and 3 statuettes, 2 tabs, 2 phalerae and 2 rings while others are represented by only one item – the helmet and cnemid at Agighiol, the belt plaque at Lovec, the plaque at Polovragi and the matrix at Răcătău (Fig.18).

The fact that these representations of 4th – 3rd centuries BC appear particularly on some golden or silver pieces (helmet, cnemid, harness appliqués) is not casually. Although the helmet and the cnemid find their origins elsewhere, however, there is only in the getic northern-Balkans area that pieces made of precious metals have this kind of representation – Agighiol, Băiceni, Peretu, Poiana - Coțofenești, The Iron Gates, while the harness appliqués of this type are a local output.

We must emphasize the 8 appliqués of Letnica, which can represent, together with the other pieces of the treasure, scenes of a myth, like the representations on the helmet and cnemid no.1 of Agighiol, where we can see a horseman with spear and bow, or on the throne *in majestate*, with a rhyton and a mythical bird in his hands.

Materials. Most of the pieces (22) are made of silver; 16 of them have been gilded, 8 items shaped in clay, 2 of gold and only one piece of each is made of bronze; let's add to these the painting of Sveștari (Fig.18).

The techniques of processing are different, according to the materials used, the type of the piece and the background. Some techniques are traditional, while some others, such as the use of matrix and stamps with the use of figurative anthropomorphic or zoomorphic representations, come from the Greek world. As for the gold and silver pieces, first they got the ingot and then they do the deep cutting up and the hammering, the application and the secondary ornament by incision. Usually, they decorated the pieces of metal sheet *au repoussé*. The gilding of the silver was made by the amalgam. It is obviously that the bronze pieces of Polovragi were made by

moulding. The ornaments on the pottery vessels were made by incision (Dušancy), stamping (Zimnicea), the technique in relief (Răcătău). In the last one it was also discovered a clay pattern.

Workshops. By workshop we mean those outputs that, by a series of common features, but not standardised, may be placed in the same category. It is hard to know exactly where a certain type of pieces has been created, as after being manufactured, these pieces were dispatched to the buyers.

The discovery of stamps at Oprișor, Radovanu, Cățelu Nou and Arbanași (Fig.14) as well as patterns at Gărcinovo, Pârjoaia, Kubrat and Gorško Ablanovo (Fig.15), bearing representations similar to some pieces of thracian toreutics proves that at least a part of the outputs were manufactured on the spot. Let's add to these the clay pattern of Răcătău. The Thracian craftsmen were more skilful, but they also had a free spirit in creating figurative images as, sometimes, the representations are neither identical, nor symmetrical, fact that illustrates their handicraft character.

Iconography. Although the rider's iconography has a wide variety of representations because of the vast area of space and the half millennium of time of this motif, one can however distinguish some characteristic types. For example, while the major part of the representations, from 4th – 3rd centuries BC are on the defensive equipment (helmet, cnemid) or gilded silver harness appliqués and they are found between the Balkans and the Danube, these types of pieces disappear during the 1st century BC – 1st century AD, and the images are now on tabs, phalerae, pottery vessel, statuettes and matrix made of silver, bronze and clay.

If almost all the riders of the 4th – 3rd centuries have spears, attacking the wild animals, but no shields or helmets, in the 1st century BC - 1st century AD they either have shields, helmets or swords, or are greeted by other characters.

Possible significations. We make two remarks: no image bears the name of an autochthon god whatsoever and there is never rendered a fight scene, that is, a human confrontation. The question is if these images render gods, heroized basilei or basilei and aristocrats during their traditional occupations – the war, the hunting and the feasts. Therefore, we consider that the majority of pieces render kings and high ranked aristocrats, hunting, and the game being of strong, ferocious beasts – lion, wild boar, wolf, bear – is the test of bravery these had to pass in order to obtain high ranks in the society and the immortality in the "other world".

It's very hard to reconstitute them, because of the lack of written sources to make sense, nowadays, to some images that spoke for themselves, in ancient times. We could compare it with an incomplete cartoon, which has the image but not the text below it. Therefore, the interpretations originating in a formal analysis may, probably, approach the iconographic manifestation of the myth ("the sacred history"), for which the rider was the main character, but are not certain that the whole point was understood.

More frequent on pieces of the 4th – 3rd centuries BC, the hunting scene has been interpreted as a part of a sacred, initiating, ceremonial, binding upon the prospective basileus for the investiture (see Herodotus' text –I, 36-45, referring to Atys, King Cressus' son, and the hunting of the monstrous wild boar descending the mount Olympus). Being a heroic test, the hunting is well represented in Greek mythology, and the Achaemenid royal ideology has some cosmogonical connotations (the Great King struggles with the chaos beast, so he is the guard of the universal order).

All the motifs on these pieces form a language of clichés and hypostasis that only one key can decipher. Consequently, it is very likely that the rider's image, whose meanings we can only suggest, represents the heroic condition of the basilei. Perhaps, the basilei identified themselves with the *Heroi* they worshipped.

It is not clear enough the way that the iconographic clichés of the late period (1st century BC – 1st century AD) have been enough conveyed at the north of the Danube.

There is an explanation, that is the permanence of some mythological nuclei specific to the aristocratic ideology living through the centuries and manifesting itself in forms slightly, in a time when the warrior values and the religion importance reappear on the front page. The period of the Dacian kingdom meant also the military institution (see the bulk of fortresses) and the religious one, the occurrence, north of the river, of sanctuaries, near the fortresses too, of the clergy hierarchies (see Deceneu's actions in Jordan's, *Getica*, 71-72). We can also notice a simpler way of rendering the rider (if we take in consideration the findings of the 1st century BC – 1st century AD); there aren't more than a few hypotheses (no more hunting hierogamy or *in majestate* scenes) which might suggest an evolution at the rider's mythology level (perhaps, by eliminating the scenes that express the ascent to a superhuman condition).

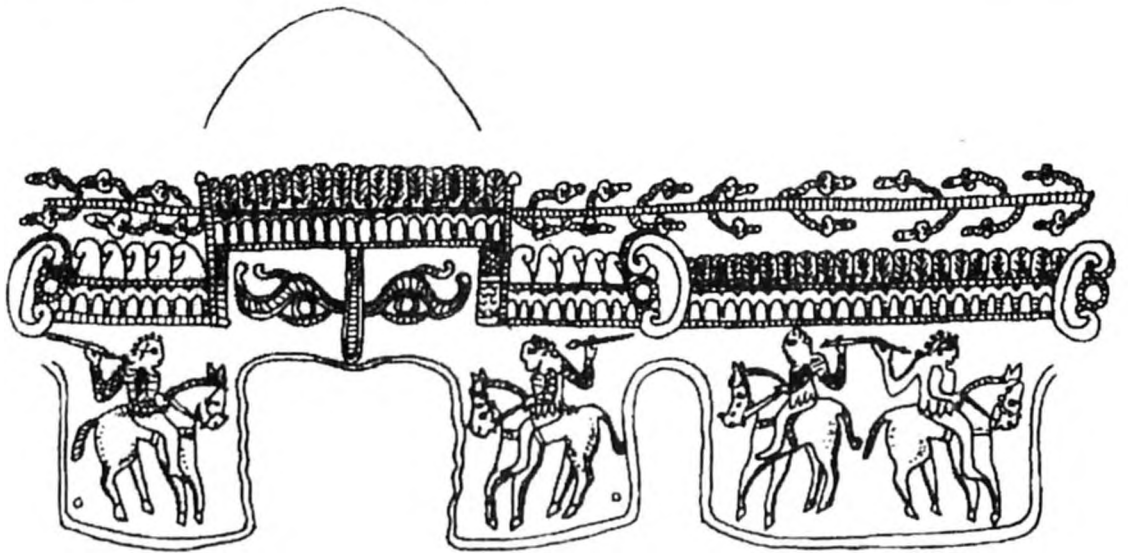
These are only hypotheses and if we take into consideration the religious changes during the two centuries, it is very likely that this character had been given divine features.

It is only too brief a sketch of a mythology rebuilt from heterogeneous fragments and the interpretation is too risky. But we think that it is important to try to decipher the destiny of a character that has haunted for centuries the imagery of peoples very rich in history and mythology, that is, the Thracians and the Getae-Dacians.

Besides the contradicting opinions regarding some aspects of the thracian-getic and dacian-getic art, particularly the interpretations of images, a few things are clear and certain.

A great part of these pieces have been manufactured in the thracian territories, as long as it is proven: a) the existence of the workshops and the local craftsmen; b) specific pieces on which they express themselves; c) an ideology of their own; d) a specific method of representing this universe.

It is beyond any doubt that the representations in the tombs and the treasures had a social and initiated determination, as only the high aristocrats could have owned these huge accumulations of golden and silver pieces, and only the ones who knew the ideological background of the representations were able to decipher them.

1

2

3

Fig. 1
 Mormântul regal de la Agighiol: coif(1); cnemida nr. 1 (2-3) (după P. Alexandrescu)
 Royal tomb from Agighiol-helmet (1) and cnemide no. 1 (2-3) (after P. Alexandrescu)

1

2

3

4

Fig. 2.
 Aplici din tezaurul de la Letnica (1-4) (după B. Kull)
 Appliques treasure from Letnic. (1-4) (after B. Kull).

1

2

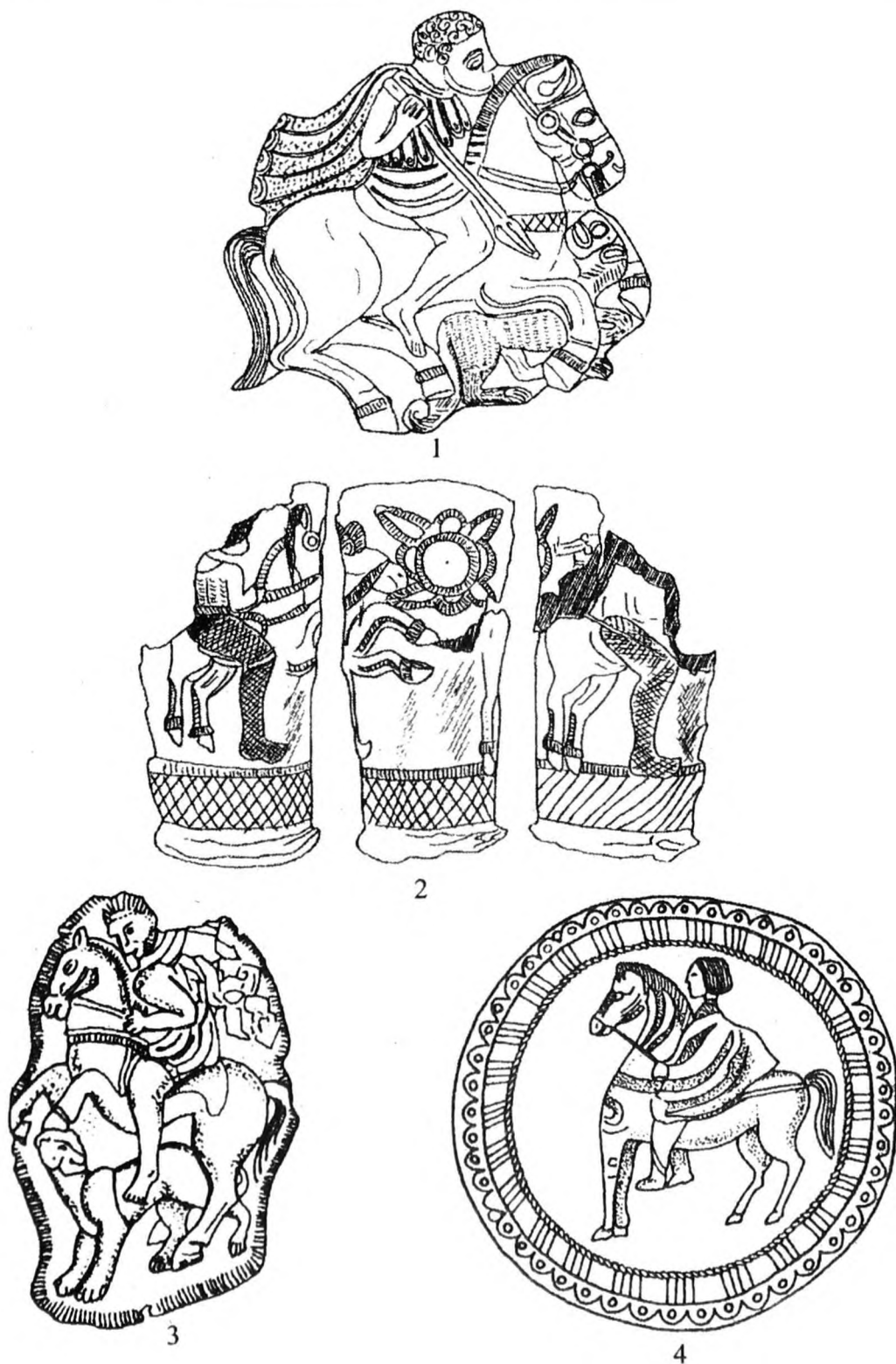
3

4

Fig. 3.

Aplicii din tezaurul de la Letnica (1-4) (după B. Kull)
 Appliques – treasure from Letnica. (1-4) (after B. Kull).

Fig. 4.

Aplici din tezaurul de la Lokovit (1) și mormântul de la Oguz (3), pocalul din colecția „Severeanu” (2) și falera de la Galice (4) (după B. Kull - 1, M. Gramatopol - 2, E. E. Fialko - 3, B. Nikolov - 4).

Appliques-treasures from Lukovit (1), “Severeanu” collection (2), tomb of Oguz (3) and phalerae from Galice (4). (after B. Kull - 1, M. Gramatopol - 2, E. E. Fialko - 3, B. Nikolov - 4).

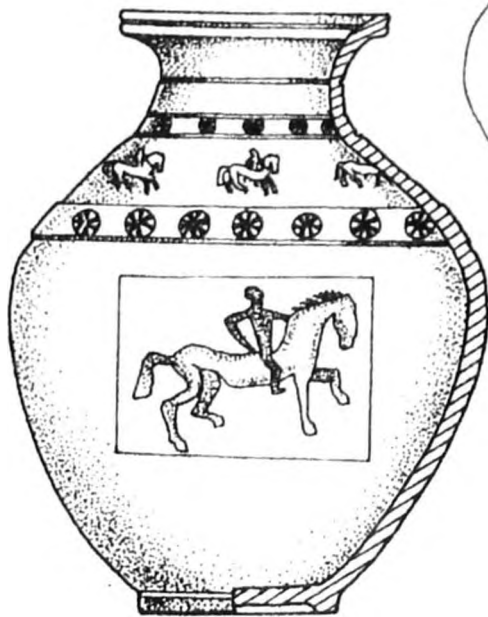
1

2

3

5

4

Fig. 5

Placa de la Lovec (1); Cana nr. 159 de la Rogozen (2); Kraterul de la Dușancy (3); Inelul de la Brezovo (4); Pithosul de la Zimnicea (5).

Belt from Lovec (1), Jug no. 159 from Rogozen (2), Krateros from Dușanty (3), Ring from Brezovo (4), Pithos from Zimnicea (5). (after I. Marazov - 1, B. Nikolov, S. Mašov, P. Ivanov - 2, N. Theodossiev - 3, *Traci* - 4, E. Moscalu - 5).

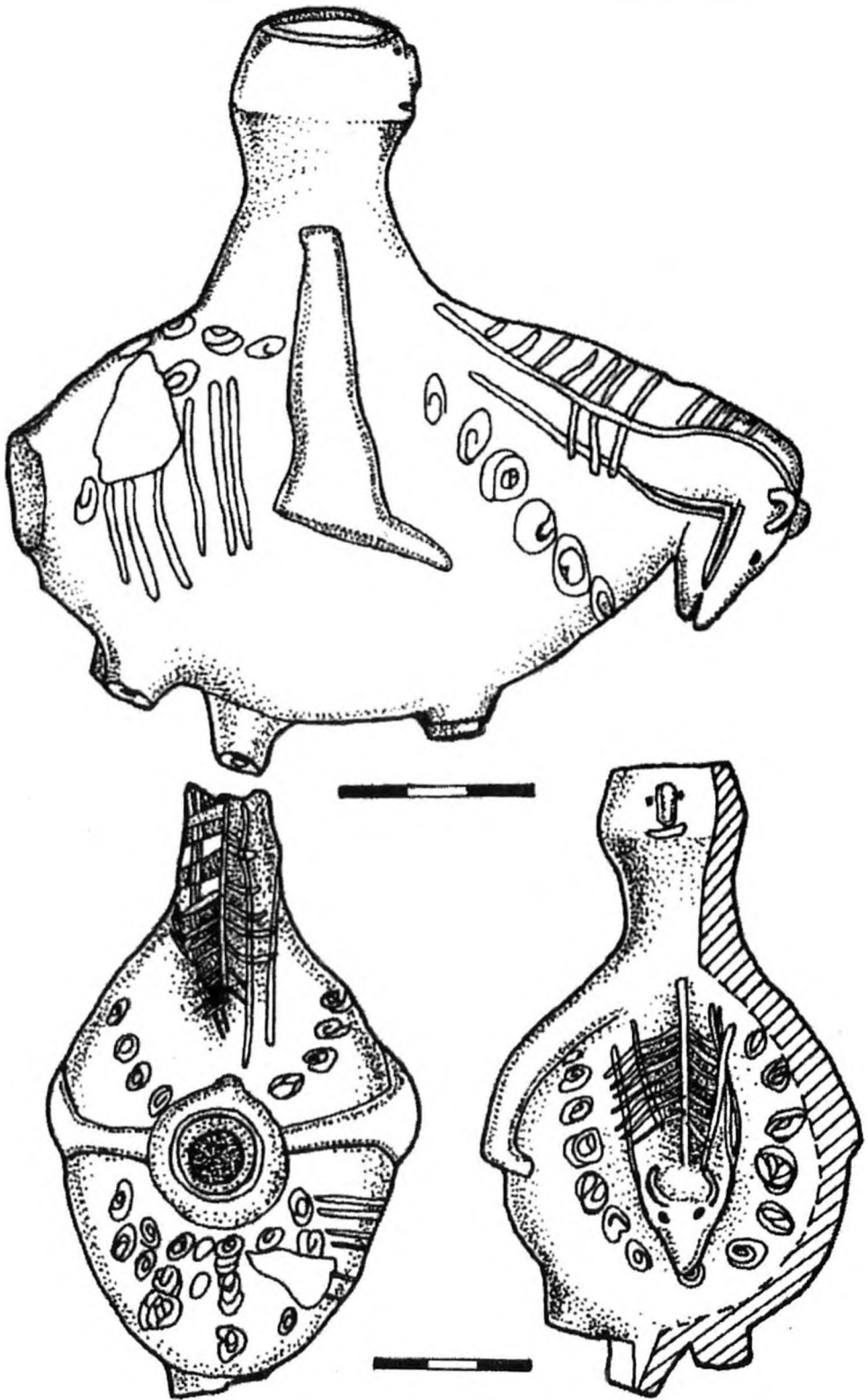
1

2

Fig. 6

Plăci din tezaurul de la Lupu (1-2) (după I. Glodariu, V. Moga).
 Silver tabs of the treasure from Lupu (1-2) (after I. Glodariu, V. Moga).

Fig. 7

Răcătău: vas-butoi reprezentând un cavaler (după V. Căpitanu)

Barrel-shaped vessel representing a rider from Răcătău (after V. Căpitanu)

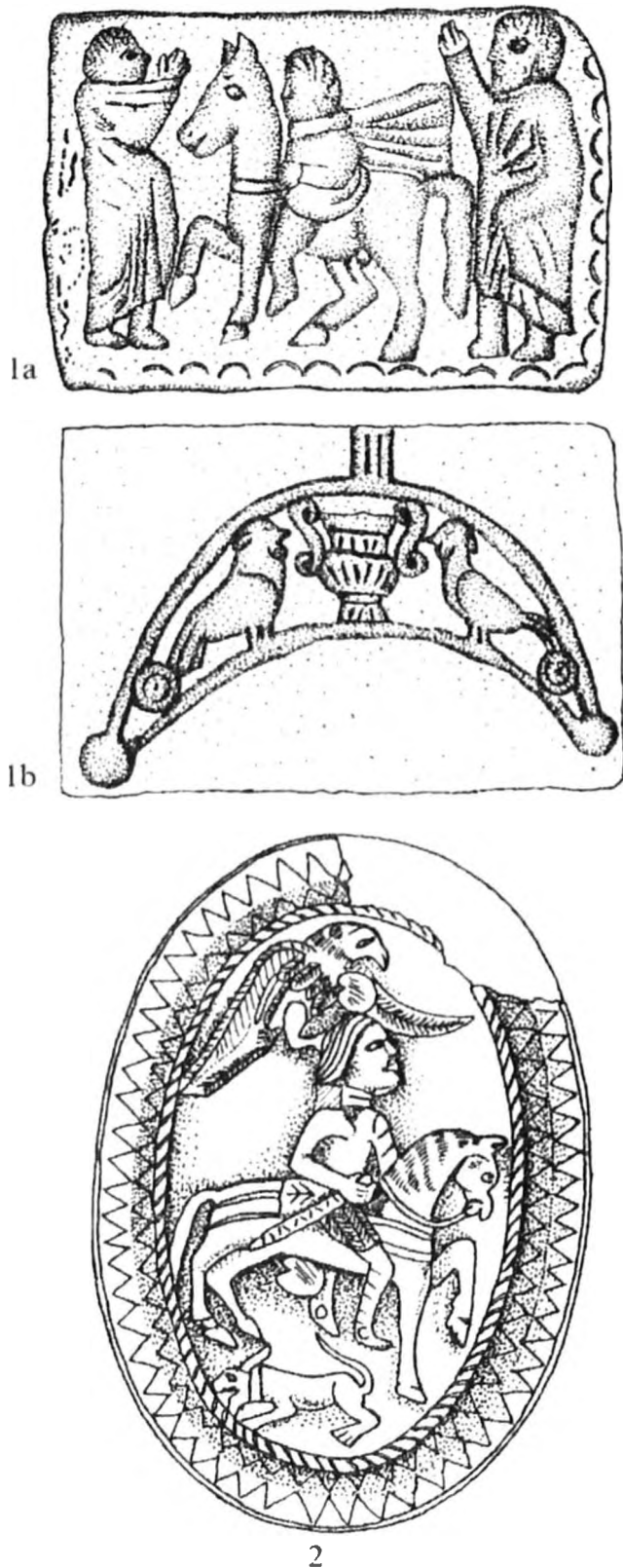
1

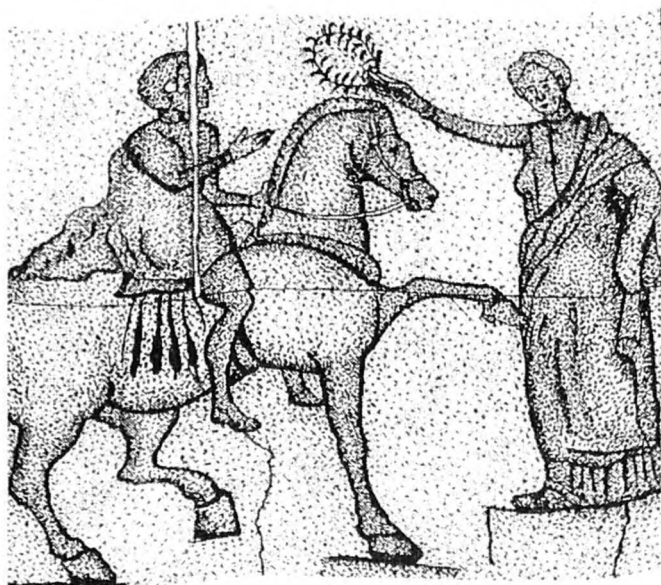
2

Fig. 8

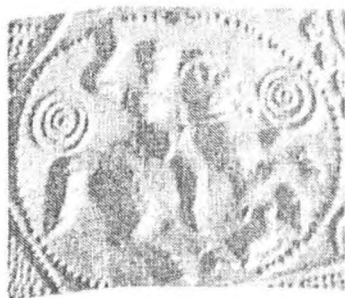
Tipar (1) și kantharos (2) de la Răcătău (după V. Căpitanu)
Matrix (1) and kantharos (2) from Răcătău (after V. Căpitanu)

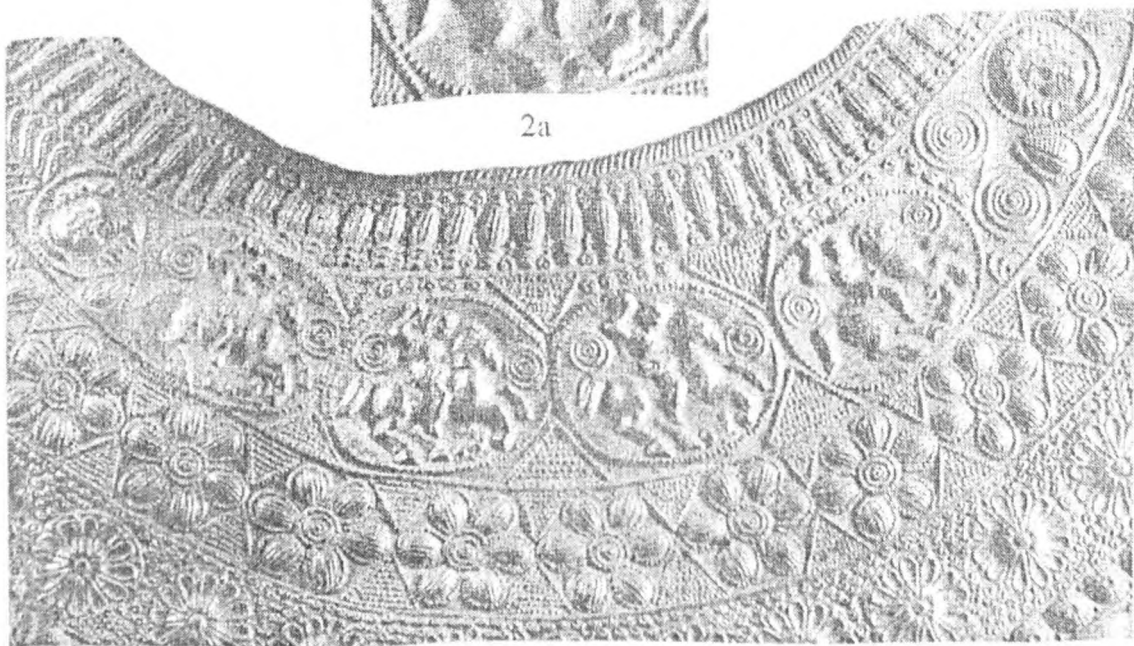
Fig. 9
 Placa de la Polovragi (1a-b) și phalera de la Surcea (2) (după Fl. Marinescu – 1, L. Mărghitan – 2)
 Plaque from Polovragi (1a-b) and phalerae from Surcea (2). (after Fl. Marinescu – 1, L. Mărghitan – 2)

1

2a

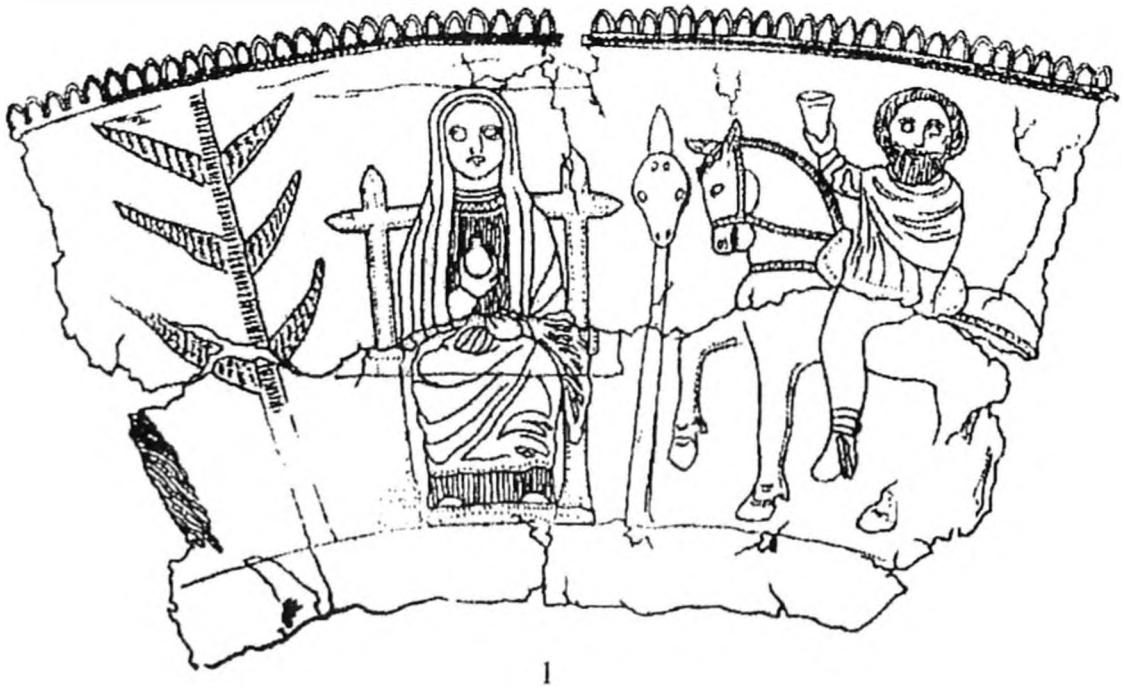

2

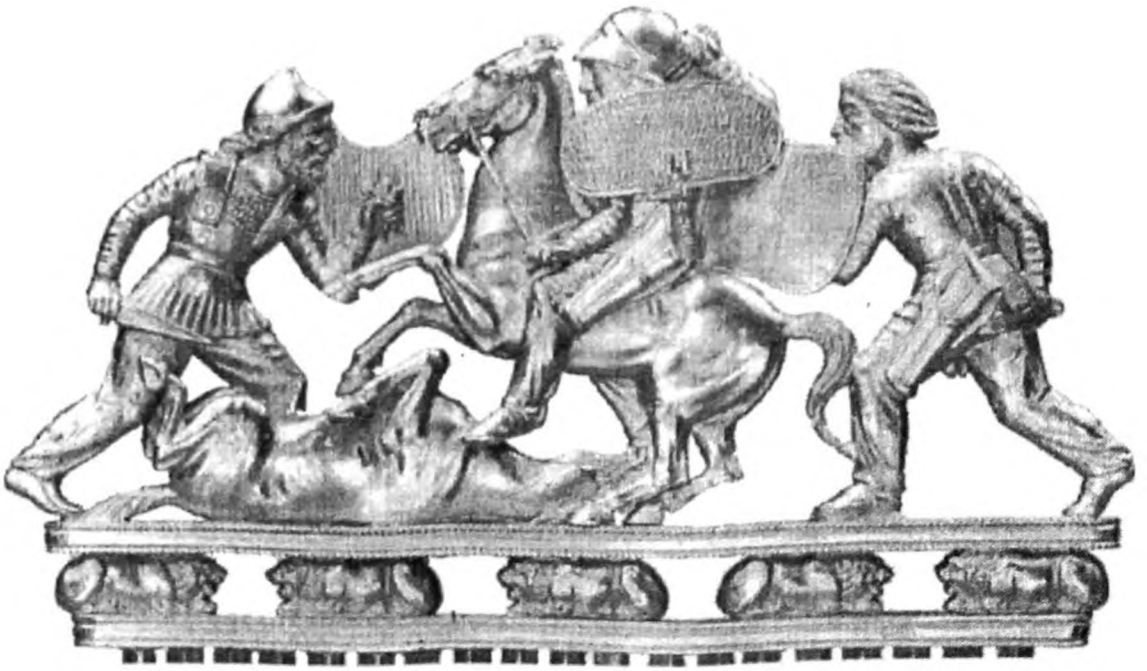
Fig. 10

„Scenă de investitură“ din mormântul de la Svestari (1) și detaliu al pectoralului din mormântul de la Vergina (2) (după M. Čičikova 1, M. Andronicos 2).

Scene of investiture-tomb Sveštari (1) and detail of pectoral from Vergina tomb (2). (after M. Čičikova 1, M. Andronicos 2).

1

2

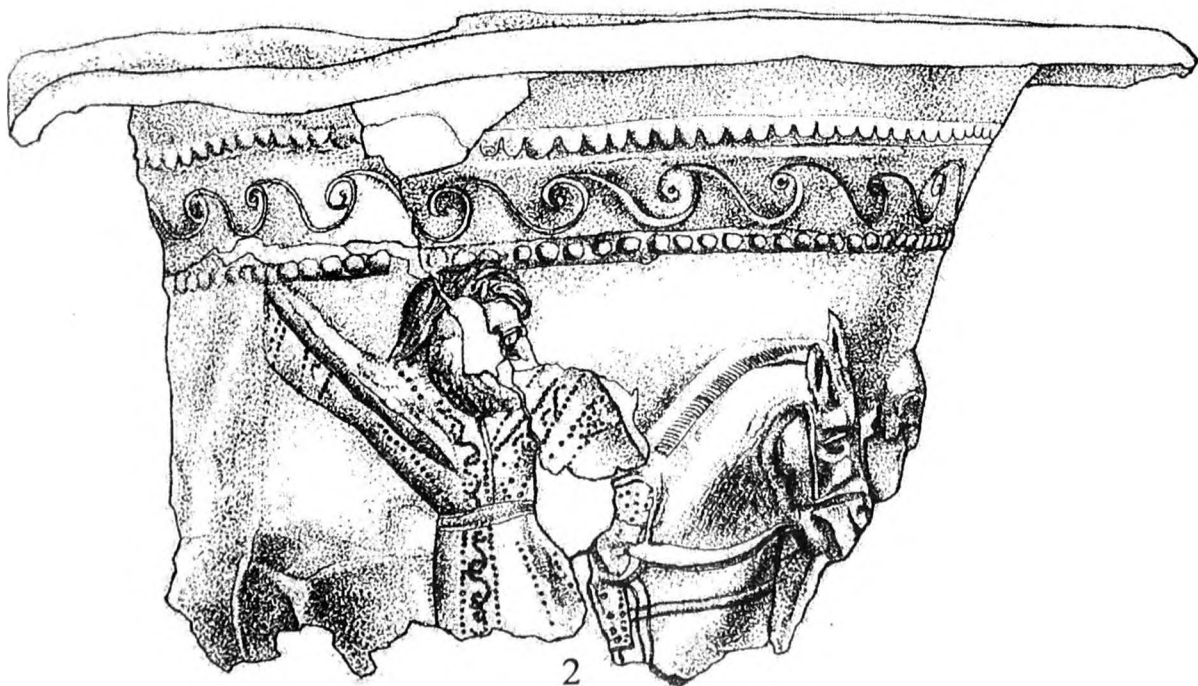
Fig. 11

Sciți. Rhytonul de la Merdjani (1) și pieptenul de la Solokha (2). (după S. S. Bessonova – 1, *Scythian Art* – 2)

The Scythians. Rhyton from Merdjani (1) and comb from Solokha (2). (after S. S. Bessonova – 1, *Scythian Art* – 2)

1

2

Fig. 12

Inel din Bulgaria (1); Rhyton de la Kerçi (Ucraina) (2)
 Ring from Bulgaria (1); Rhyron-Kerçi (Ukraine) (2)

1

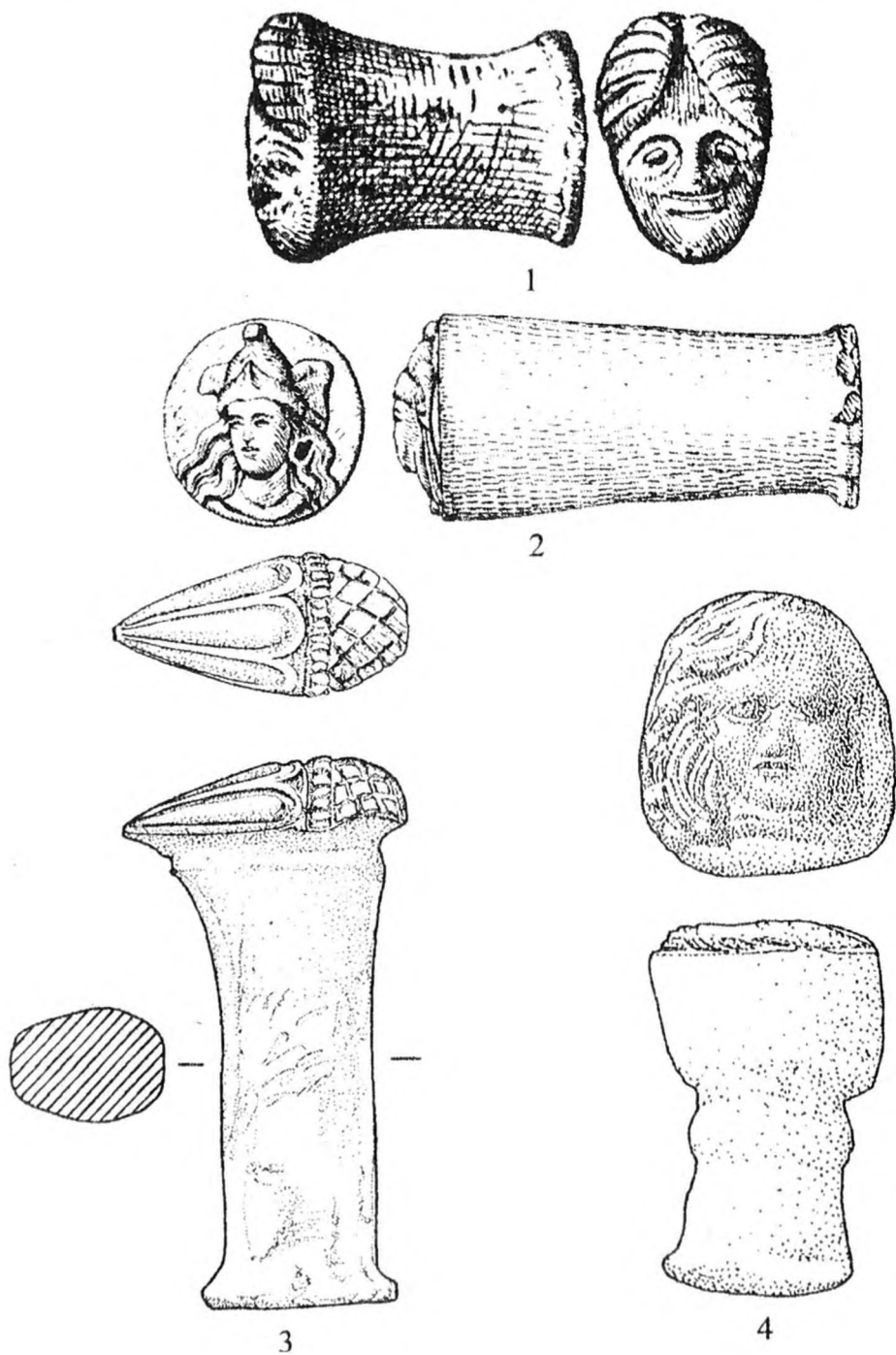

2

Fig. 13

Sarmați. Phalere de la Krivaja Luka (Astrahan) (1-2). (după V. V. Dvornicenko, G. A. Fedorov Davidov)

The Sarmathians. Phalerae - Krivaja Luka (Astrakhan) (1-2). (after V. V. Dvornicenko, G. A. Fedorov Davydov)

Fig. 14

Poansoane de la Cățelu Nou (1), Radovanu (2), Oprișor (3) și Arbanăși (4) (după V. Leahu 1, D. Șerbănescu 2, B. Kull, I. Stângă - 3, D. Agre 4)

Stamps to decorate the metal vessel from Cățelu Nou (1), Radovanu (2), Oprișor (3) and Arbanăși (4). (after V. Leahu 1, D. Șerbănescu 2, B. Kull, I. Stângă 3, D. Agre 4)

1

2

3

4

Fig. 15

Matrițele de la Gărcinovo (1), Pîrjoaia (2), Koubrat (3) și Gorsko Ablanovo (4). (după V. Schiltz – 1, V. Culică – 2, D. Agre – 3-4)

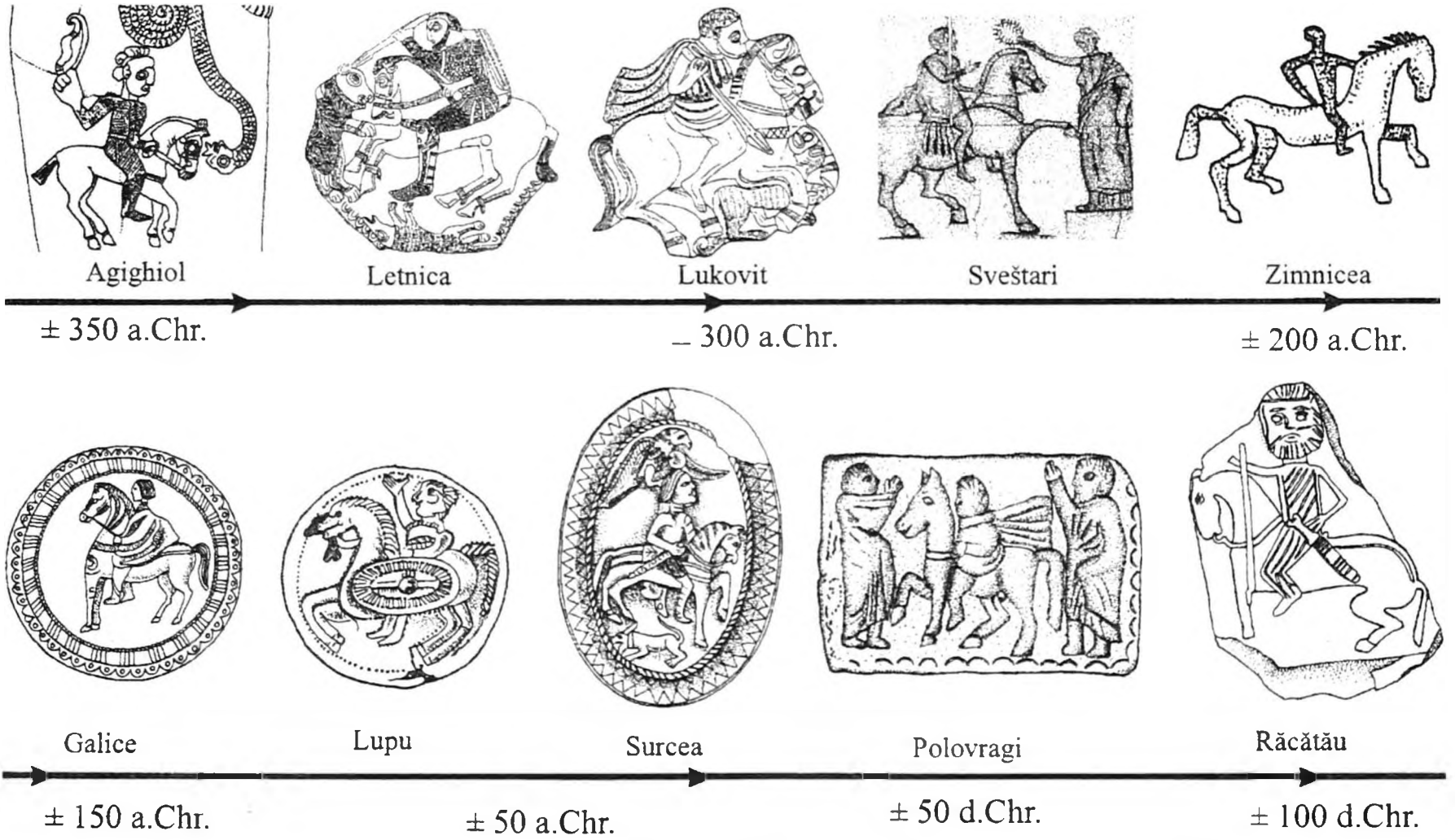
Matrix from Gărcinovo (1), Pîrjoaia (2), Koubrat (3) and Gorsko Ablanovo (4). (after V. Schiltz – 1, V. Culică – 2, D. Agre – 3-4)

ΚΑΙΝΟ ΚΟΤΥΟΣΕ ΕΒΕΟ
 ΚΕΥΣΕΒΛΕΠΤΕΞΑΡΓΙΕΚΗΝ
 ΚΟΤΥΟΣΕΞΑΡΓΙΕΚΗΝ
 ΚΟΤΥΟΣΕΞΑΥΘΑΒΛΕ
 ΕΞΑΠΡΟΚΟΤΥΟΣ
 ΚΟΤΥΟΣΕΕΒΕΟ
 ΚΟΤΥΟΣΕΞΑΠΡΟ
 ΚΟΤΥΟΣΕΚΡΕΙΣΤΑΝ
 ΚΟΤΥΟΣΕΓΓΗΙΕΤΑΝ
 ΚΟΤΥ ΚΟΤΥΟΣΕΞΑΡΓΙΕΚΗΝ
 ΚΟΤΥΟΣΕΓΒΕΟ ΔΙΕΛΟΙΑΣΕΠΟΙΗΣΕ
 ΚΟΤΥΣΑΠΟΛΛΟΝΟΕΠΑΙΣ
 ΑΥΤΗ ΔΙΑΑΔΗ ΔΟΥΚΑΙΜΟ
 ΣΑΤΟΚΟ

Fig. 16

Tezaurul de la Rogozen cu inscripții cuprinzând numele meșterilor, destinatarilor și al localităților lor de origine (after B. Nikolov)

Inscriptions containing the workers names, the addresses and their residence. (after B. Nikolov)

Fig. 17
 Evoluția motivului cavalerului în arta tracică (sec. IV a.Chr – sec. I d.Chr).
 The rider's motif evolution in the Thracian art (4th B. C. – 1st A. D.)

Nr Crt	LOCALITATEA	TIPURI DE SITURI				MATERIALE			TEHNICI						TIPURI DE PIESE								CRONOLOGIA	NUMĂR DE PIESE	ARMAMENT ECHIPAMENT							
		MORMINTE	TEZAURE	DESCOP. ISOLATE	AȘEZĂRI, CETĂȚI	ARGINT	ARGINT AURIT	BRONZ	AUR	LLT	ȘTANȚARE	AU ÎE POUȘE	ȘTAMPILARE	AURIRE	TURNARE	IMPRIMARE	INCIZARE	BASORELIEF	PICTARE	COIFURI	CNEMIDE	PHALERE			PLĂCI DECORAT	PLĂCI	APLICI	INELE	TIPARE	STATUETE	VASE	DE ATAC
1	AGIGHIOL	2				1	1			*	*	*							1	1								350-301 BC	2	lânci, arc		
2	BREZOVO	1						1																				350-301 BC	1			
3	BULGARIA							1																				400-301 BC	1			
4	CĂRLOMĂNEȘTI				3			3																				75-51 BC	3	lânci?	scuturi	
5	DUȘANCI	1						1													1							500-401 BC	1			
6	GALICE		1							*	*	*									1							150-51 BC	1	spadă		
7	JAKIMOVO		1							*	*	*											8					350-301 BC	8	lânci-7	amură, cnemidă	
8	LETNICA		8			8				*	*	*										1						450-401 BC	1	lânci-2	scuturi-2	
9	LOVEC		1			1				*	*	*										2						350-301 BC	2	lânci-2		
10	LUKOVIT		2			2				*	*	*										2						100-51 BC	2		scuturi-2	
11	LUPU		2							*	*	*											2					350-301 BC	2	lânci-2		
12	OGUZ		2			2				*	*	*											1					1-100 AD	1			
13	POLOVRAGI			1		1							*															1-100 AD	3	lance, spadă		
14	RĂCĂTĂU				3			3									*											1-100 AD	3	lance, spadă		
15	ROGOZEN		1			1				*	*	*																350-301 BC	1	lânci-3		
16	SURCEA		1			1				*	*	*									1							100-51 BC	1	spadă	coif	
17	SVEȘTARI		1															*										300-251 BC	1			
18	COLECȚIA SEVEREANU					1				*	*	*																	300-251 BC	1		
19	ZIMNICEA		1?					1			*	*	*															300-201 BC	1			

Fig. 18

Tipuri de situri, de materiale, de tehnici, de piese, cronologie.

Types of site, materials, techniques, types of pieces, chronology.

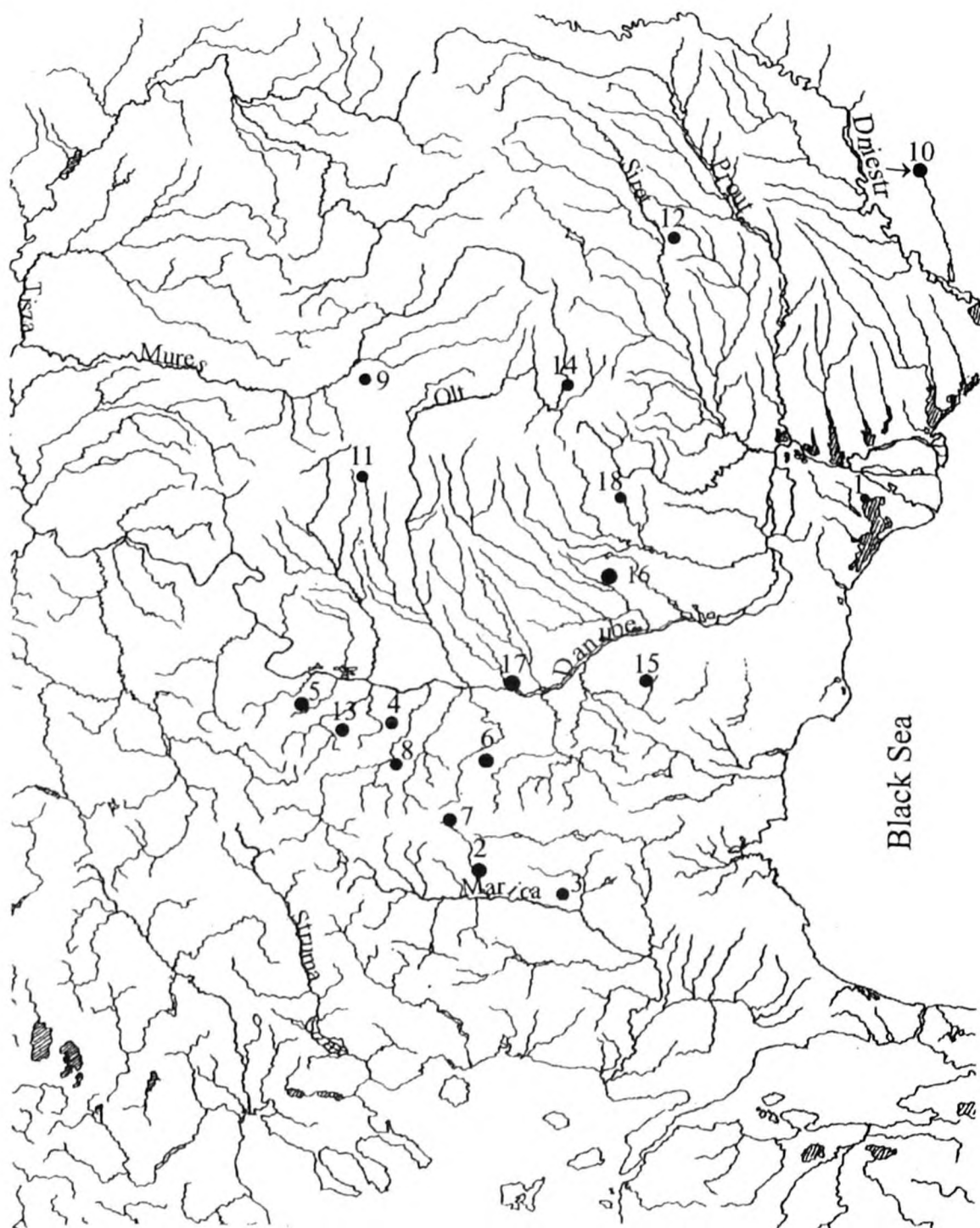

Fig. 19
 Descoperiri de piese cu reprezentări de cavaleri: / Map of the discoveries:
 1) Agighiol, 2) Brezovo, 3) Dușancy, 4) Galice, 5) Jakimovo, 6) Letnica, 7) Lovec,
 8) Lukovit, 9) Lupu, 10) Oguz, 11) Polovrași, 12) Răcătău, 13) Rogozen, 14) Surcea,
 15) Svestari, 16) colecția „Severeanu” collection, 17) Zimnicea, 18) Cârломănești.

SPAȚII ȘI FUNCȚIONALITĂȚI ÎN CONSTRUCȚIILE DACICE CLASICE. O PERSPECTIVĂ ETNO-ARHEOLOGICĂ

ANGELICA BĂLOS

În arhetipurile umanității casa (fie ea templu, palat sau colibă) deține un loc privilegiat printre simbolurile intimității¹. Pentru mentalitatea arhaică acest spațiu este unul bine delimitat în care se desfășoară cea mai mare parte a vieții familiei, momentele sale de vârf și de asemenea, este unitatea spirituală cea mai importantă.

Locuințele sunt atât expresia posibilităților de ordin tehnic și material cât și a modului și a pretențiilor de trai ale membrilor unei comunități omenești dintr-o anumită epocă².

În perioada de timp cuprinsă între sec. I î.Chr. - înc.sec. II d.Chr., în așezările geto-dacilor se întâlnesc două tipuri de construcții ce conțin abside: unele cu plan patulater, iar altele concentrice. Din punctul de vedere al caracterului lor, aceste construcții sunt permanente sau sezoniere.

Construcții cu încăperi concentrice, având un caracter de locuire permanentă s-au descoperit în așezarea civilă de la Fețele Albe, în apropierea Sarmizegetusei Regia. Cele trei clădiri aveau încăperea exterioară poligonală, iar cea interioară cu plan absidal. Podina încăperii interioare era mai sus cu 0,15 – 0,20 m decât cea exterioară, iar vatra de foc era întotdeauna în încăperea interioară. Majoritatea inventarului era masat în încăperea exterioară, așa încât autorii săpăturilor au concluzionat că servea drept magazie, camera interioară fiind cea în care se locuia³.

Construcțiile cu caracter sezonier au planurile asemănătoare cu ale locuințelor permanente, însă apar particularități în sistemul lor de construcție. Ele au fost concepute ca fiind adăposturi pe timp limitat în zone cu altitudini

¹ Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, București, 1998, p. 238.

² I.Glodariu, *Arhitectura dacilor - civilă și militară*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, p. 9.

³ *Ibidem*, p. 21.

mari. Descoperiri de acest fel sunt cunoscute în apropierea Sarmizegetusei Regia, la Melcia și Rudele. Sunt construcții cu două sau trei încăperi "concentrice" din care cea interioară absidată. Vetrele de foc se aflau în încăperile interioare, podina fiind din lut și acoperișul din paie sau, mai probabil, din șindrilă. În construcțiile de pe terasele Meleii inventarul este redus, însă construcțiile de pe platou, incendiate, conțineau un material arheologic divers și în cantitate mai mare: vase de diferite mărimi, inclusiv ceramică pictată, calapoade, fusaiole, câteva materiale de construcție din fier, câteva arme, unelte, grâu și mci carbonizat, zgură, râșnițe. Inventarul construcțiilor de la Rudele conținea multă ceramică, calapoade de lut ars, câteva unelte de fier și zgură⁴.

Construcții cu o cameră patrulateră continuată de o absidă au fost descoperite la Piatra Roșie, Pecica, Popești, Cetățeni și Brad.

Construcția absidată de la Piatra Roșie⁵ se află pe prima terasă de sub platou și de la ea pleacă o cărare pavată cu lespezi de piatră. Clădirea se compune din două încăperi: una rectangulară în față (7,50 x 7,80 m) urmată de o încăpere absidată (7,80 x 3,20 m) și are temelia din blocuri de piatră cioplite. Era acoperită cu stuf sau șindrilă și vatra camerelor era din lut galben, fiind din loc în loc arsă. Obiectele descoperite sunt puține: în colțul de SV al camerei absidate – scutul de paradă, câteva resturi ceramice și cuie de fier.

La Pecica s-a descoperit o clădire cu plan asemănător în jumătatea de NV a promontoriului, în apropierea sanctuarului rotund și a atelierului. Vatra, aflată în apropierea peretelui de sud a construcției, este la nivelul podelei și fragmentele ceramice din jur sunt puține. S-au mai descoperit un fragment dintr-o vatră portativă de lut, o râșniță și fragmente ceramice. Pereții clădirii erau ornamentați cu motive în relief (unicat la Pecica)⁶ și absida era orientată NNV-SSE.

În nivelul II al clădirii complexe de la Popești⁷ s-a descoperit o construcție cu două încăperi, dintre care una absidată. Camera absidată are două vetre pătrate ridicate deasupra pavimentului și având o crustă netezită cu grijă. O vatră este orientată spre E și cealaltă spre V, crusta ultimei vetre având un decor cu linii incise. În camera dreptunghiulară se mai află o vatră, ridicată și ea deasupra pavimentului, cu o crustă simplă. În colțul de NV al camerei se află o poliță dreptunghiulară, având deasupra o gaură. Părerea autorului este că ea servea ca postament pentru un idol sau pentru o amforă cu vin pentru libațiile sacre. Absida este orientată NNV.

Sub partea de sud a acestei construcții a fost descoperit pavimentul unei clădiri mai vechi având aceeași formă, cu absida orientată tot NNV. La mijloc avea o vatră de cult cu o crustă simplă⁸.

⁴ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru, Fl. Stănescu, *Sarmizegetusa Regia*, Deva, 1996, p. 158-160.

⁵ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, Ed. Academiei, 1954, p. 64-65.

⁶ I.H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 106-107.

⁷ R. Vulpe, *M.C.A.*, VI, 1959, p. 310.

⁸ Idem, *Așezări getice din Muntenia*, Ed. Meridiane, București, 1966, p. 33.

La Cetățeni a fost săpată o construcție absidală, analogă celor de la Popești, fiind orientată NNV. Avea inventar asemănător celui de la Popești și conținea un mormânt⁹.

Sub sanctuarul rotund de la Brad există o construcție cu două faze, ultima fiind absidată. Absida este orientată NNV-SSE. Această construcție se afla în interiorul celei mai vechi și avea în colțul de SE o anexă, de formă dreptunghiulară, ce constituia probabil intrarea. Construcția era din lemn, acoperită cu stuf sau șindrilă. După părerea autorului¹⁰ această zonă constituia perimetrul sacru al așezării.

Analogii ale planului construcțiilor cu absidă se întâlnesc la sanctuarul mare circular de la Sarmizegetusa Regia și la sanctuarul rotund de la Racoș. În toate cazurile absida are orientare NV cu mici deviații, în funcție de sezonul când a fost ridicată construcția. De aceea, construcțiile de acest fel au fost interpretate ca având o destinație religioasă¹¹.

Însă la fiecare construcție în parte, destinația trebuie stabilită analizând atât planul ei, cât și inventarul ce-l conține.

Detaliile care diferențiază sanctuarele de locuințe sunt: traiectoria impecabilă a cercului sanctuarelor, grija cu care au fost fasonați stâlpii de piatră, grosimea uniformă realizată prin șlefuire și stâlpii de lemn ai construcțiilor de cult¹².

Poziția în cadrul așezărilor a construcțiilor absidate ce aveau o cameră patrulateră, de asemenea, orientarea spre NV a absidelor, prezența vetrelor și a pereților cu ornamente, a resturilor de vetre portative, conduc spre concluzia că aceste construcții, chiar dacă nu erau sanctuare, aveau funcții religioase, camera patrulateră putând servi și ca loc de adunare a reprezentanților comunității.

Analogii etnografice ale acestui tip de construcție se întâlnesc pe Platforma Luncanilor: construcții "concentrice" folosite ca "staul" pentru animale și de asemenea în satele-crânguri din Apuseni, "șura cu absidă".

"Staulul"¹³ este o construcție de bârne care realizează o suprafață aproape circulară din opt-nouă pereți simetrici și cu un acoperiș conic susținut de 16-18 căpriori care se întâlnesc în vârf. Construcția este acoperită cu șindrilă. Economicitatea staulului rotund este evidentă în comparație cu a colnei dreptunghiulare mari. Folosind mai puțin material de construcție se obține o suprafață mai mare acoperită. De altfel, un adăpost rotund oferă o rezistență în timp a materialului lemnos în fața vânturilor și a zăpezilor. Construcția folosește bârne mai scurte, mai ușor de găsit și de prelucrat.

"Șura" absidală¹⁴ are un plan hexagonal asimetric, cu pereții de lemn pe o bază de piatră, cu învelitoare de paie sau de șindrilă. În partea rotunjită a șurei, de formă absidală, se realizează aria necesară pentru îmblătitul cerealelor.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ V. Ursachi, în *Memoria Antiquitatis*, XII-XIV, 1980-1982, p. 98-99.

¹¹ Al. Vulpe, în *Thraco-Dacica*, VII, 1986 p. 105; D. Antonescu, *Introducere în arheologia dacilor*, Ed. Tehnică, București, p.47, 80-88.

¹² I. Glodariu, în *Thraco-Dacica*, I, 1976, p. 258.

¹³ L. Apolzan, *Carpații-tezaur de istorie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 104.

¹⁴ *Ibidem*, p. 104-105.

Aceste două construcții au destinații diferite, pastorale sau agro-pastorale, iar forma concentrică a staulului și cea absidală a șurii corespund unor necesități economice, utilul fiind factorul esențial al menținerii acestor forme tradiționale. Ele sunt o dovadă a raportului între necesitate și formă, necesitatea fiind factorul hotărâtor în alegerea formei.

Construcțiile cu plan concentric din zona Luncanilor și a Grădiștei Muncelului au oferit soluția pentru reconstituirea clădirilor cu încăperi "concentrice". Pentru lumină¹⁵ nu era necesară existența unor deschideri în învelitoarea de șindrilă, deoarece spațiile dintre șindrilele suprapuse înlesneau pătrunderea ei, ca și evacuarea fumului din interior.

Deși absida din aceste construcții este de obicei orientată, inventarul și modul de ridicare a lor le diferențiază de sanctuare. În clădirile de tipul celor prezentate aici, materialul arheologic, majoritatea descoperit în camera exterioară la locuințele cu încăperi "concentrice", este bogat și divers, având rosturi menajere. La aceasta se adaugă caracterul sezonier al construcțiilor de pe Meleia și Rudele, ele neputând funcționa ca și sanctuare. Ultimele au fost considerate și ca fiind stâne dacice¹⁶, dar ceramica abundentă, uneltele și zgura de fier este neobișnuită și inutilă în îndeletnicirile pastorale.

La construcțiile cu încăperi concentrice, în cazul când ele constau din trei piese, prima era pridvorul care folosea probabil și drept magazie, ca de altfel și prima încăpere, iar cea din mijloc era utilizată ca și încăperea propriu-zisă de locuit.

Prin planul și amploarea lor, prin materialul de construcție utilizat și prin inventarul descoperit, aceste clădiri reflectă starea materială și socială a posesorilor lor, care făceau parte din elită, constituind și aceasta un indiciu al stratificării sociale accentuate a societății dacice în sec. I î.Chr – I d.Chr.

Transpunerea concepției de construcție și a planului¹⁷ (în liniile lor esențiale) arhitecturii profane în arhitectura religioasă este un fenomen des întâlnit la diferite popoare în diferite epoci. Planul absidal a izvorât probabil din rațiuni utilitare pe care nu le cunoaștem. Absida din locuințe¹⁸, având în vedere lipsa totală a inventarului, cât și orientarea solstițială a acesteia, poate reprezenta locul sacru prin excelență, rezervat unei divinități adorate necunoscute de noi, fără ca aceasta să implice prezența acolo a unei statui a divinității. Nu este exclus ca absida să fi fost destinată unor ritualuri sau sau practicării unor culte. Dar, deocamdată nu avem nici un indiciu în această privință, cele afirmate nedepășind limitele unei ipoteze. Poate descoperirile viitoare vor aduce certitudini în această problemă.

¹⁵ I. Glodariu, op. cit., p. 22.

¹⁶ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Ed. Dacia, Cluj, 1972, p. 157-160.

¹⁷ I. Glodariu, în *Thraco-Dacica*, I, 1976, p. 258.

¹⁸ I. Glodariu, Fl. Costea, în *Ephemeris Napocensis*, I, 1991, p. 39.

**SPACES AND FUNCTIONALITIES OF THE
DACIAN BUILDINGS. AN ETNO-ARCHEOLOGICAL PERSPECTIVE**

(Abstract)

The buildings presenting the "absida" (that is a room in a horseshoe form) meant to be lived in, are from the point of view of their nature of two kinds: permanent or temporary.

The majority of these building plans are similar to the big circular sanctuary of Sarmizegetusa Regia and to the round sanctuary of Racoș, the "absida" presenting in all cases an orientation according to the solstice (North-West or North-North-West orientation).

The "absida" in houses, having in view the total lack of inventay, might be by excelence the divinity, as well as we find this sort of spaces predestinated to serve into this purpose at in the "absida" were venerated protecting divinities, but one cannot say anything certain in this respect.

The ethnographic analogys of these type are meeting on Platforma Luncanilor, having agro-pastoral destinations, the constructs being raising for economic necessities.

The designs and scope of those constructions, the material using and the inventory discovered reflect the material and social circumstances, that ones belonged to elite and constitute a sign of walks of life in the centuries I B.C. – I A.C.

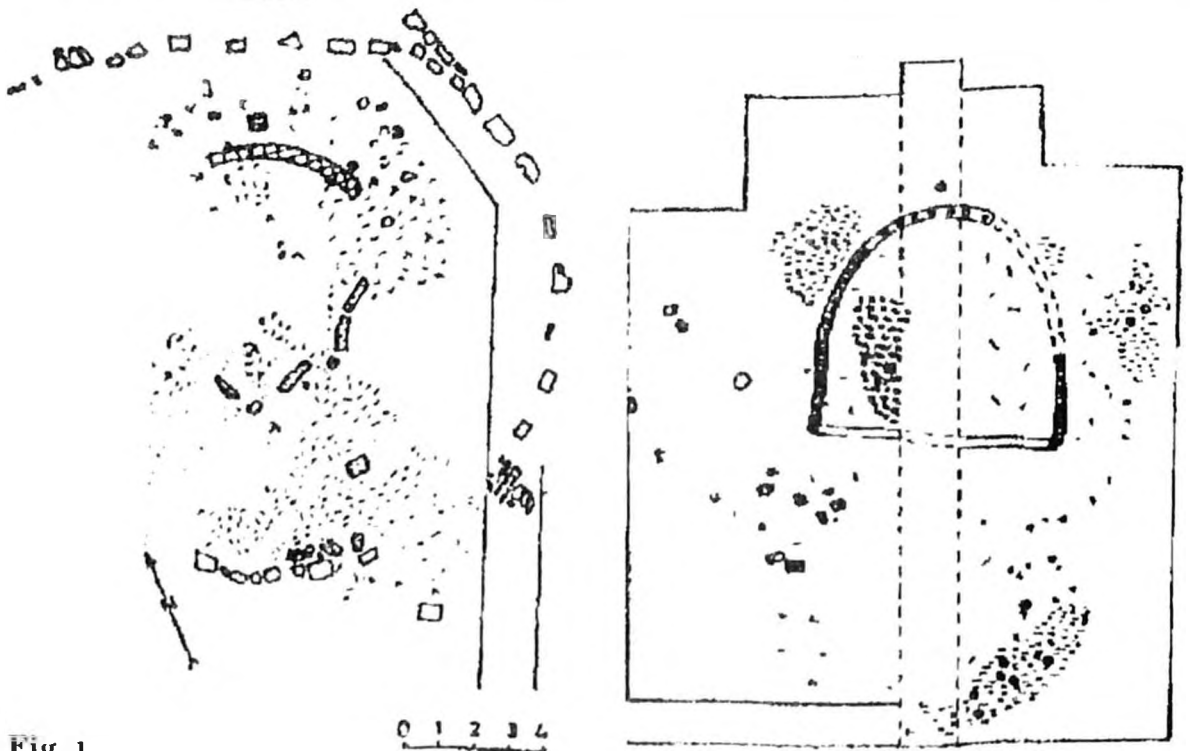

Fig. 1

Locuințe cu încăperi concentrice de la Fețele Albe (plan)

Dwellings with concentric rooms at Fețele Albe (plan)

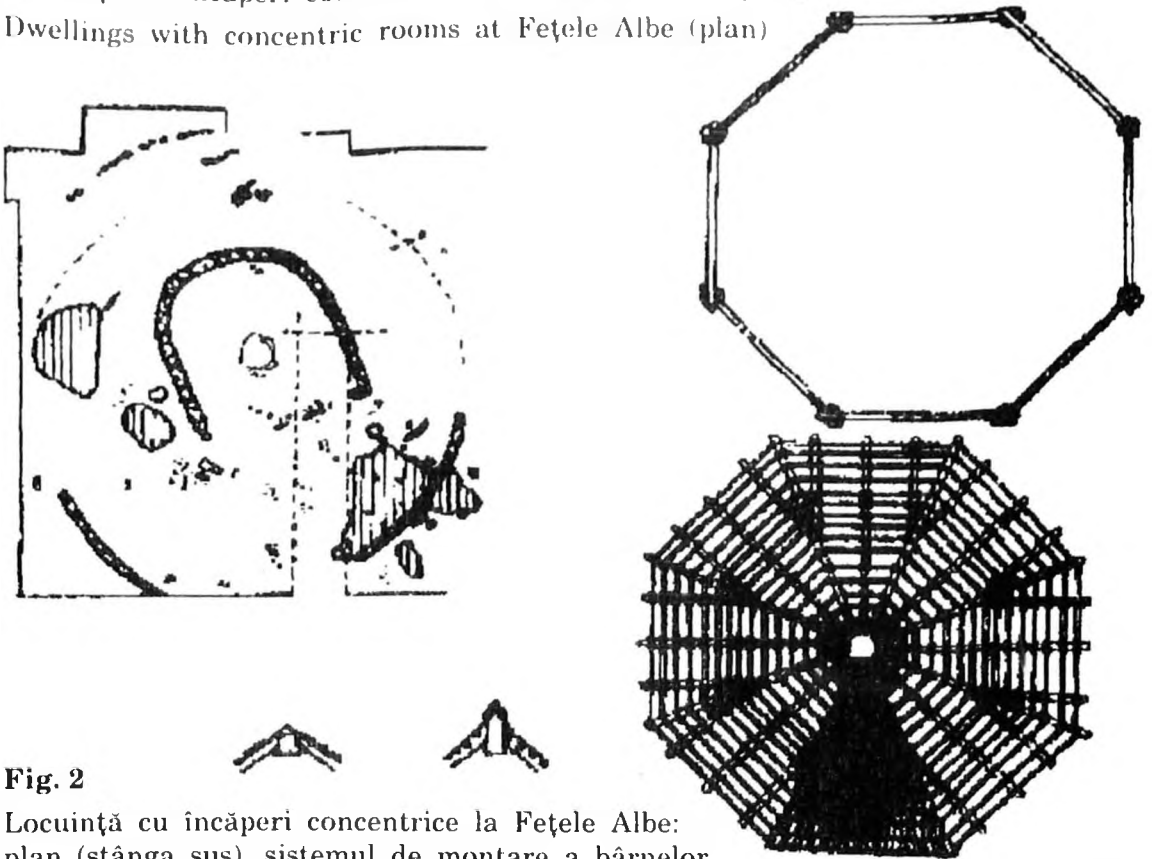

Fig. 2

Locuință cu încăperi concentrice la Fețele Albe:

plan (stânga sus), sistemul de montare a bârnelor

pereților (dreapta sus), învelitoarea (dreapta jos) și vârful învelitorii (stânga jos)

Dwellings with concentric rooms at Fetele Albe: (left top), the installment system of walls' beams (right bottom), the roof (right bottom), and the top of the roof (left bottom).

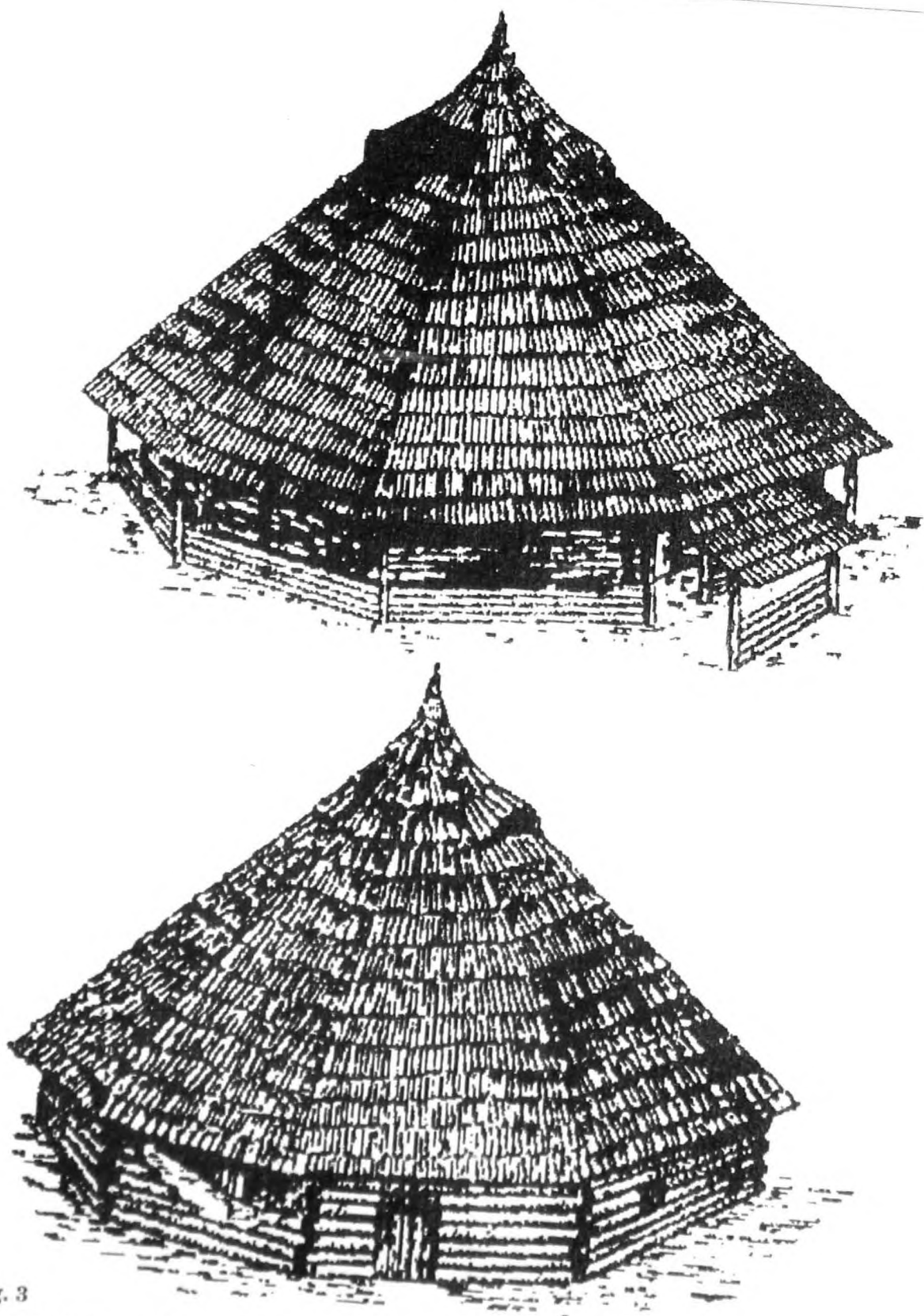

Fig. 3

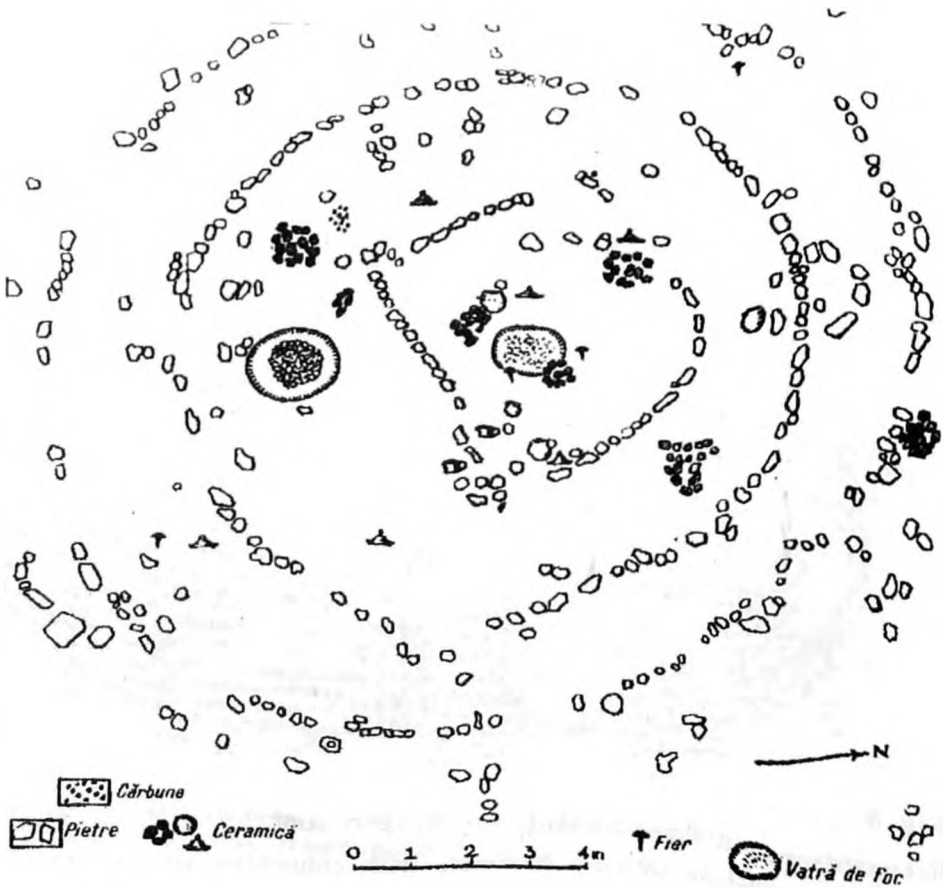
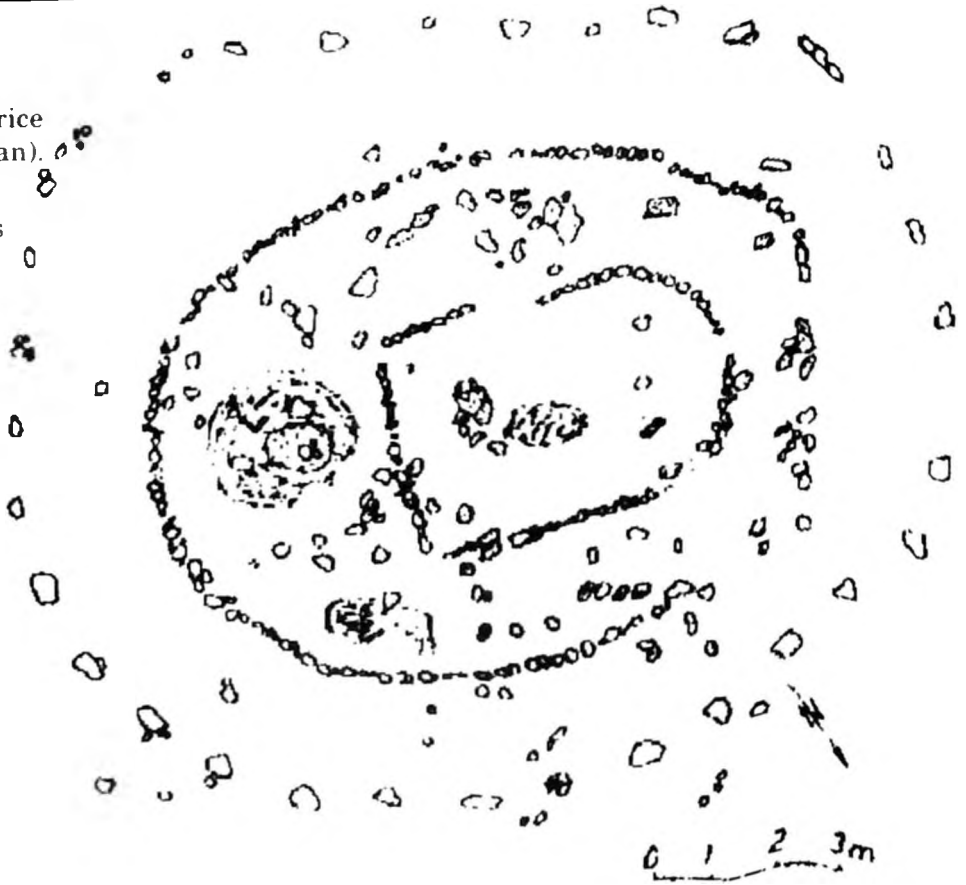
Reconstituirea a două locuințe cu încăperi concentrice de la Fetele Albe.

The reconstruction of two dwellings with concentric rooms from Fetele Albe.

Fig. 4

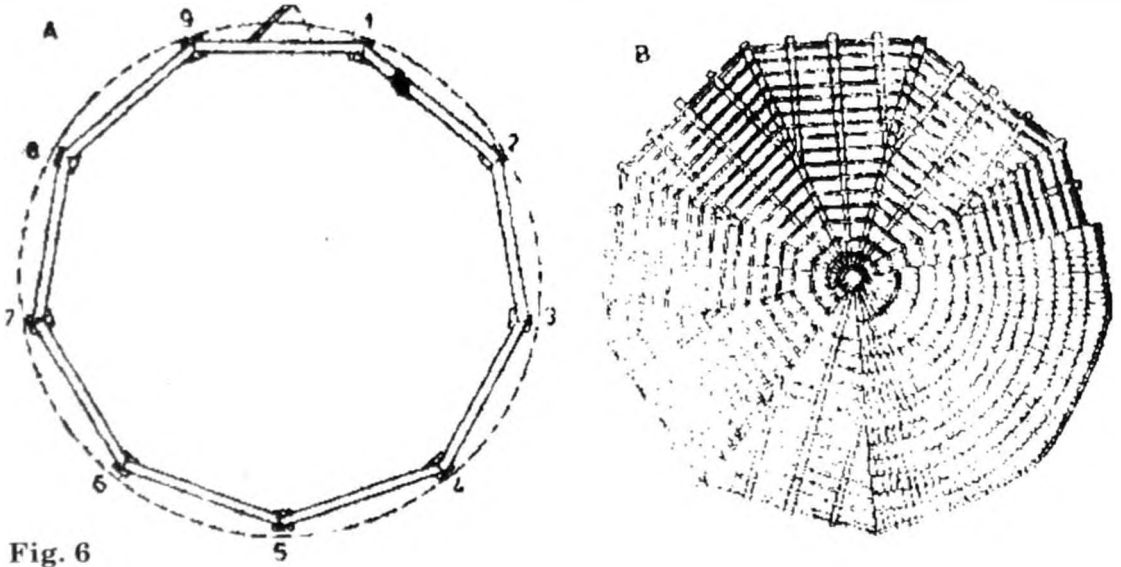
Construcție cu
încăperi concentrice
de la Meleia (plan).

Building with
concentric rooms
from Meleia
(plan)

Fig. 5

Planul locuinței
de la Rudele

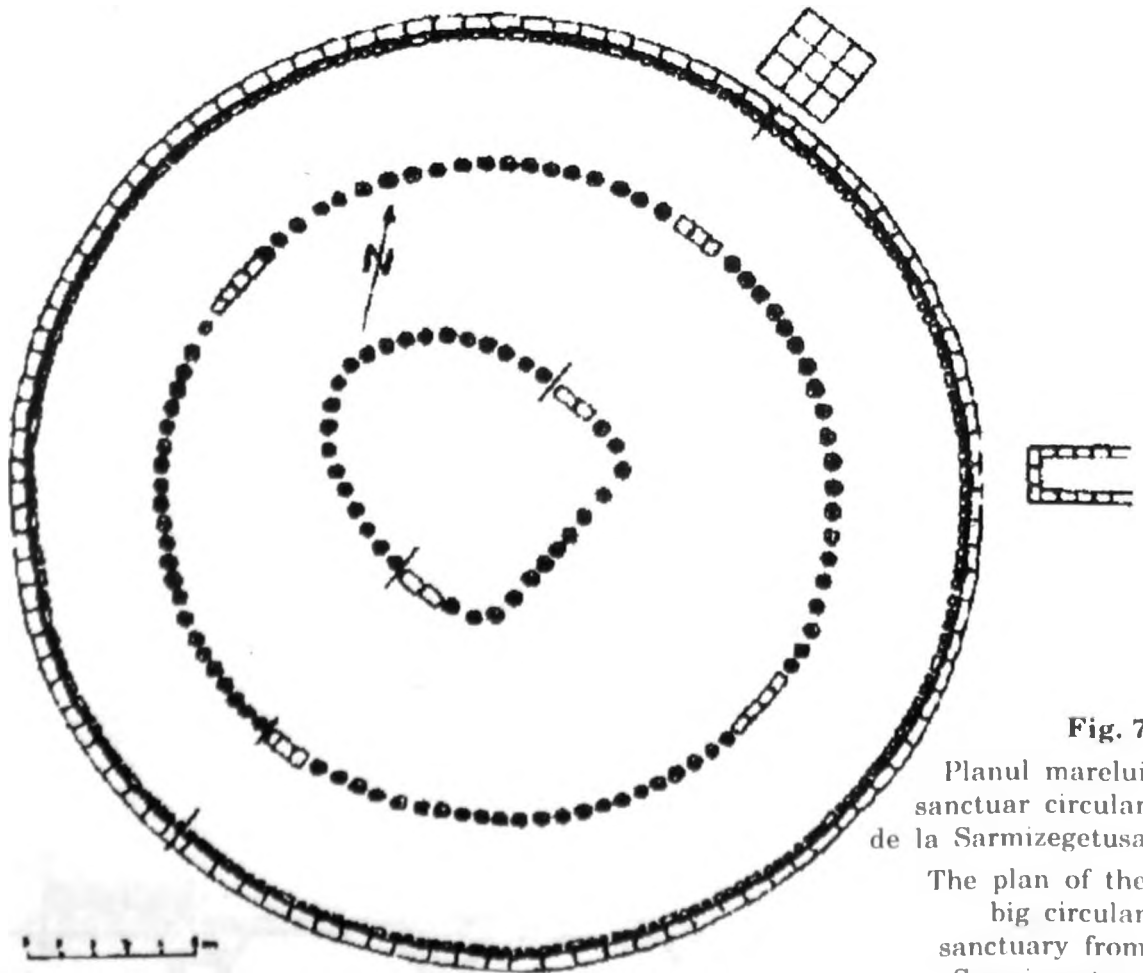
The plan
of the dwelling
from Rudele

Fig. 6

Construcție arhaică a staulului rotund cu acoperiș conic – adăpost de iarnă pentru oi (Munții Orăștiei)

Archaic construction representing a round fold with conical roof – shelter for sheep in winter

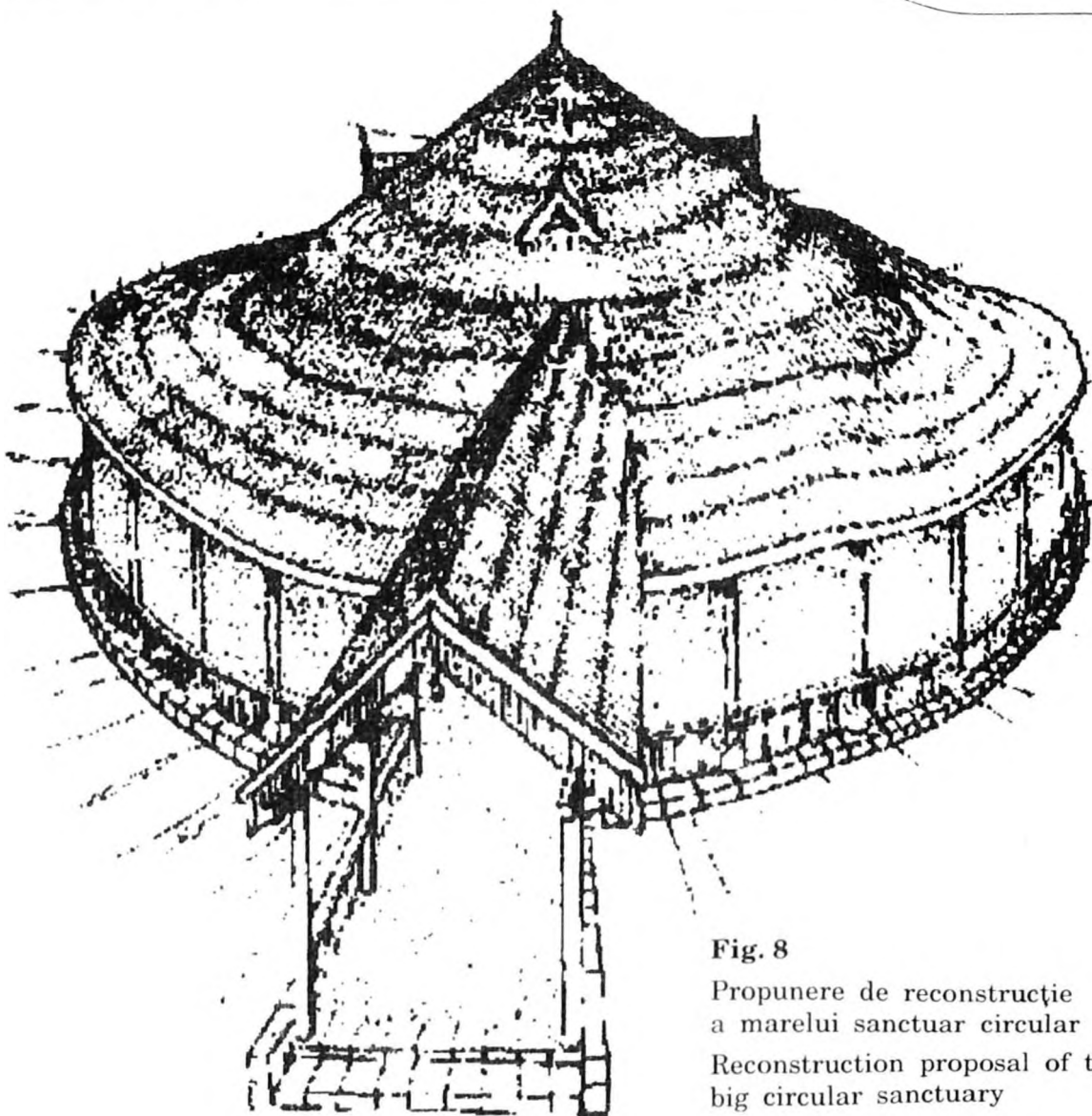

Fig. 7

Planul marelui sanctuar circular de la Sarmizegetusa

The plan of the big circular sanctuary from Sarmizegetusa

Fig. 8

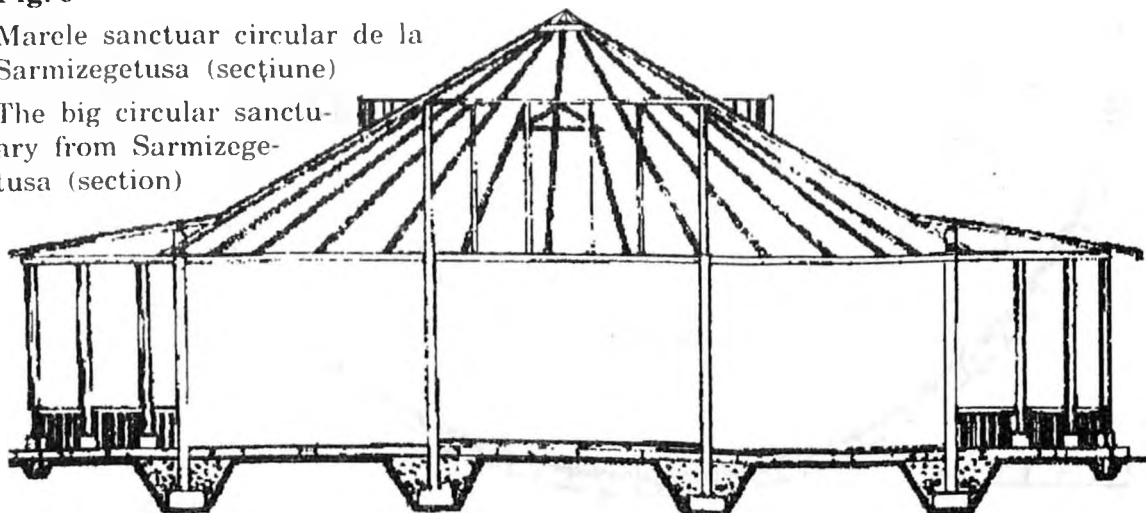
Propunere de reconstrucție
a marelui sanctuar circular

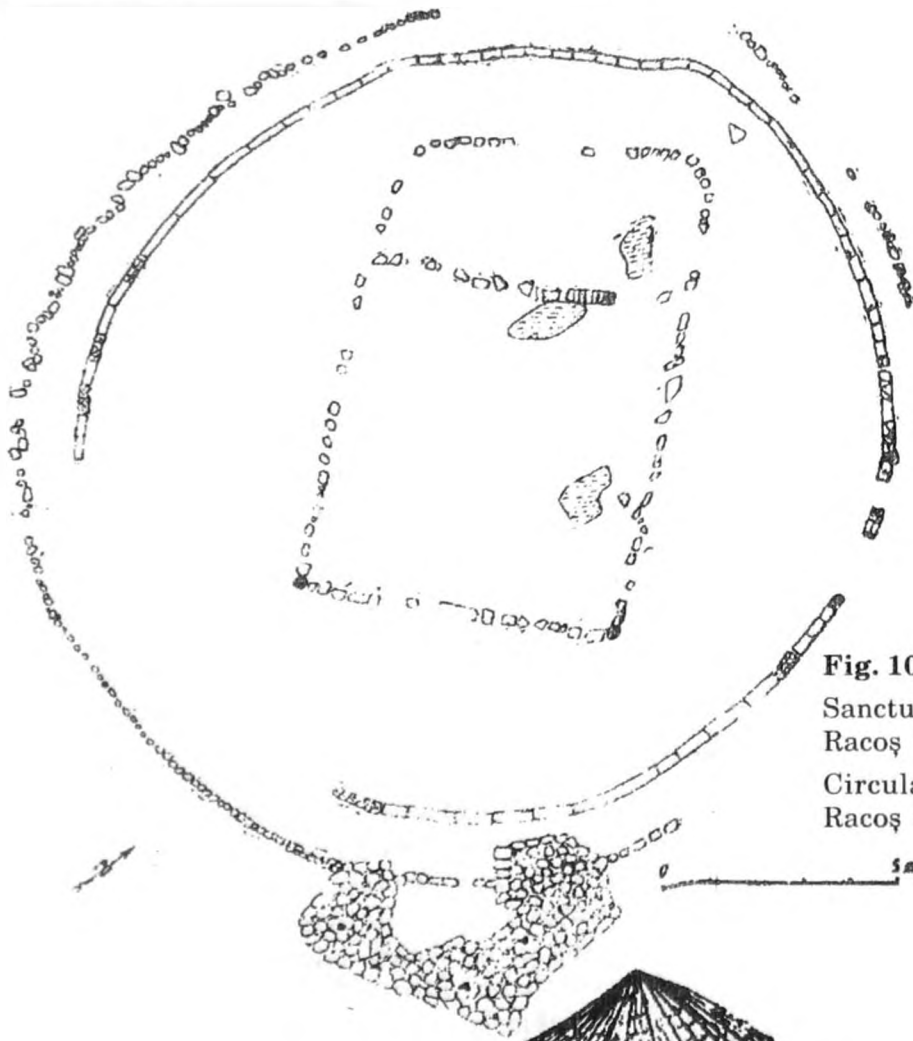
Reconstruction proposal of the
big circular sanctuary

Fig. 9

Marele sanctuar circular de la
Sarmizegetusa (secțiune)

The big circular sanctu-
ary from Sarmizege-
tusa (section)

Fig. 10

Sanctuarul circular de la Racoș (jud. Brașov)

Circular sanctuary from Racoș (Brașov County)

Fig. 11

Propunere de reconstituire a sanctuarului circular de la Racoș (jud. Brașov)

Reconstruction proposal of the big sanctuary from Racoș (Brașov County)

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA BANAT ÎNAINTE DE CUCERIREA ROMANĂ

OVIDIU BOZU

Banatul și bazinul mijlociu al Dunării în izvoarele literare antice.

Referindu-se la spațiul geografic circumscris Dunării înainte și după cucerirea Daciei de către romani, Vasile Pârvan a ținut să sublinieze că: *“...independent de națiunile care îl locuiesc, bazinul Dunării a fost prin definiție din vremurile cele mai îndepărtate, o singură lume, un singur organism de geografie umană. În momentul în care lupta dintre daci și romani s-a hotărât în folosul celor din urmă, civilizația romană a unificat sub steagul său tot bazinul fluviului. Romanii au influențat și au fost influențați și o întreagă cultură deosebită, romanismul danubian, diferit de cel galic sau de cel spaniol a luat naștere”*¹.

Istoria Europei sfârșitului de mileniu I a.Chr. și a primului secol al erei creștine consemnează puterea și mărimea statului roman care, *“sub conducerea împăratului Augustus... a învins pe dalmați, panoni, iliri, germani, cantabri și a pacificat pe deplin întregul pământ, afară de inzi, parți, sarmați și daci, deoarece pe aceștia soarta i-a păstrat pentru triumfurile împăratului Traian”*².

După cucerirea regiunilor ilirice dintre Adriatica și Sava, a Pannoniei, Noricului și Vindelicii (6-12 p.Chr.), întreg cursul Dunării, de la izvoare și până la Marea Neagră, constituia frontiera Imperiului Roman, limesul fortificat al lumii și civilizației mediteraneene în fața vastelor întinderi din nordul și estul Europei.

Fixarea granițelor Imperiului de-a lungul Dunării Mijlocii și Inferioare a însemnat pentru geto-daci pierderea definitivă a unor teritorii de la sud și vest de fluviu. Aceste teritorii locuite de geto-daci în amestec cu alte populații (traci, celți, dardani, iliri, panoni, sarmați) acționau ca spații de complementaritate și complinitate ocupațională, asigurau și făceau posibilă o circulație concentrică, dimensionată economic și social, atât din zonele exterioare spre cele interioare statului dac, cât și invers.

Privite din acest punct de vedere, campaniile militare geto-dacice conduse de Burebista, conflictele militare daco-romane își găsesc motivația în acel

1 V. Pârvan, *Dacia*, Buc., 1967, p.111

2 Lucius Ampelius, II, 7, în *Izvoare...*, p.111

instinct de conservare, dar și de expansiune izvorât din temeuri istorice și mai ales geografice.

Așezarea unui stat în geopolitica lui înseamnă dependența evenimentelor politice din teritoriul etnonim, indiferent de timpul istoric la care ne raportăm de: vecinătatea simplă sau complicată în raport direct față de statele mari sau mici; din distanțele ample sau reduse ce le despart de centrele de forță și cultură a timpului; din situația față de punctele de fricțiune sensibile ale marii politici; de componența geografică, prin așezarea la centru, intermediară sau la margine față de marile puteri în care relieful, resursele naturale, dinamica umană joacă un rol determinant. În această dinamică se subsumează temperamentul și particularitățile etnice, educația militară și știința războiului, organizarea vieții sociale, astfel încât statul devine expresia politică a unei comunități de viață, dotată cu instinct de conservare, dar și de expansiune, ambele izvorâte din complexitatea temeiurilor istorice și mai ales geografice.

Așezarea frontierei pe cele două fluvii Rin și Dunăre, includerea curburii interioare a Carpaților la Imperiu decurge din gândirea geostrategică a generalilor și împăraților romani, care considerau că astfel Imperiul putea să controleze și să se apere împotriva invaziilor ce amenințau statul roman dinspre nord și răsărit. În acest context, Dacia a reprezentat pentru Imperiu o zonă de maximă importanță geopolitică, strategică, economică și de mare convergență comercială.

Anexarea Daciei și a masivului carpatic de către romani s-a făcut pe etape, a avut o anumită congruență în aplicarea și finalizarea planului de ocupare și transformare în provincie romană a statului dac.

Din arsenalul militar și diplomatic al Romei, în vederea realizării scopului urmărit nu au lipsit expedițiile de pedepsire, deplasările forțate ale populației geto-dace de la nord de Dunăre la sud de aceasta, implantarea de populații de neam străin în spațiul locuit de dacii dintre Dunăre și Tisa, stări de conflict prelungit, acordarea statutului de stat și rege clientelar, plățirea de subsidii și, în final, cucerirea definitivă și transformarea unei părți din Dacia în provincie romană.

Geografic, Defileul Dunării face legătura dintre două mari arii geografice distincte: una aparținând de bazinul mijlociu al Dunării și cealaltă aparținând de bazinul Dunării Inferioare. Această realitate geografică o regăsim și la geografii și istoricii antici, atunci când aceștia se referă la Dunăre sau la pământul locuit de geto-daci.

Cele mai însemnate știri le avem de la Strabon, care consemnează: *“partea de miazăzi a Germaniei, de dincolo de Elba, este - cel puțin acolo unde se învecinează cu fluviul - în stăpânirea suebilor. Apoi, îndată urmează teritoriul geților, la început îngust - mărginit la sud cu Istrul, în partea opusă cu munții Pădurii Hercinice și cuprinzând și o parte din munți. Apoi se lărgeste și se întinde spre nord până la tirageți, fruntarii pe care nu le putem descrie precis”. În paragraful următor, geograful ține să precizeze: “Acești geți locuiau și pe un mal și pe celălalt al Istrului, ca și misii, care sunt și ei traci - acum ei se numesc moesi”³.*

Geograful antic ține să precizeze însă în continuare: *“A existat și o altă împărțire a teritoriului, chiar din cele mai vechi timpuri: căci pe unii îi denumesc*

³ Strabon, *Geografia*, VII,3,1, în *Izvoare...*, p. 225-227.

(autorii) daci, iar pe alții geți. Geții sunt cei care se întind spre Pont și spre răsărit, iar dacii cei care locuiesc în partea opusă, spre Germania și spre izvoarele Istrului”⁴.

Deosebit de semnificativă pentru ținuturile bănățene locuite de daci este menționarea de către Strabon a faptului că: “Prin țara lor curge râul Marisos, care se varsă în Dunăre. Pe acesta își făceau romanii aprovizionările pentru război”, și în continuare vine cu o precizare de finețe: “Ei numeau Danubius partea superioară a fluviului și cea dinspre izvoare până la cataracte. Ținuturile de aici se află, în cea mai mare parte, în stăpânirea dacilor”⁵.

Din acest text reiese clar și fără echivoc faptul că zona Defileului Dunării separă pe daci de geți.

Informația este cu atât mai valoroasă prin faptul că același autor antic ține să precizeze în continuare: “Partea inferioară a fluviului, până la Pont - de-a lungul căreia trăiesc geții - ei o numesc Istru”; că “dacii au aceeași limbă ca și geții. Aceștia sunt mai binecunoscuți de eleni, deoarece se mută des de pe o parte pe alta a Istrului... trăind în amestec cu tracii și cu misii”⁶. În epopeea *Pharsalia*, Luncan face câteva referiri indirecte la situația enunțată mai sus, considerând ca separate forțele geto-dacice care pun în primejdie Imperiul, “dintr-o parte să ne apere dacul și din alta getul”, ce sugerează două direcții de atac din tot atâtea zone de concentrare militară. În continuare este de-a dreptul înspăimântat de un posibil atac comun daco-get: “Zei cerești, țineți departe de mine această nebunie, și anume că, printr-un dezastru, i-ar pune în mișcare pe daci și pe geți”⁷.

Despre locuitorii din vestul și sud-vestul Daciei deosebit de prețioase sunt informațiile transmise de Pliniu cel Bătrân: “...iar în părțile mai sus de Dunăre și Pădurea Hercinică, până la lagărele de iarnă de la Carnuntum din Pannonia și la hotarele de dincolo cu germanii; câmpiile și șesurile sunt stăpânite de sarmații iazygi, iar munții și pădurile de daci împinși de primii până la râul Pathissus (Tisa - n.n.)”⁸.

Un alt mare istoric antic, P. Cornelius Tacitus, relatând istoria romană de la Augustus până la Vespasian, face referiri la aceiași locuitori ai bazinei mijlocii al Dunării: “Germania, în totalitatea ei, este separată de gali, geți și pannoni prin fluviile Rin și Dunăre, de sarmați și de daci prin teama pe care o au unii față de alții sau prin munți”⁹. În *Istorie*, III, 46, 2, același istoric relatează despre dacii din această zonă: “S-au mișcat și dacii, un neam care nu era niciodată de bună credință, iar atunci și fără frică, deoarece fusese luată armata din Moesia... luară cu asalt taberele de iarnă ale cohortelor și cavaleriei auxiliare și se făcură stăpâni pe ambele maluri ale Dunării”¹⁰.

Despre zona muntoasă și împădurită de-a lungul Defileului Dunării, probabil între localitățile Baziaș și Turnu Severin, aflăm în lucrarea *Războiul cu dacii*, aparținând istoricului L. Annaeus Florus, unde sunt prezentate

⁴ *Ibidem*, p. 239.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 239-241.

⁷ Luncan, *Pharsalia*, II.,295-297, în *Izvoare ...*, p. 375

⁸ Pliniu cel Bătrân, *Istoria Naturală*, IV, 12 (25) 80, în *Izvoare ...*, p. 403

⁹ Tacit, *Germania*, 1, 1, în *Izvoare...*, p. 487

¹⁰ *Ibidem*, p. 493

amănunte ce nu le regăsim în alte izvoare: *“Dacii trăiesc nedeslipiți de munți. De acolo, sub conducerea regelui Cotiso obișnuiau să coboare și să pustiiască ținuturile vecine, ori de câte ori Dunărea, înghețată de ger, își unea malurile”*¹¹.

La rândul său, Appianus ne trimite într-un ținut apropiat de Banatul antic, unde *“Sava se varsă în Istru”*. Acolo, împăratul Octavianus Augustus intenționa să cucerească orașul Sageste pentru a-l transforma într-o bază militară și de aprovizionare în războiul pe care îl proiecta împotriva dacilor și bastarnilor. Iată descrierea autorului antic: *“... sosi la râul Sava, în ținutul segestanilor... În regiunea aceasta se află un oraș bine întărit, ocrotit de cursul râului și un șanț foarte mare. Astfel fiind, cezarul dorea foarte mult să-l ocupe, spre a-l folosi ca depozit (de aprovizionare) împotriva dacilor și bastarnilor, care sunt dincolo de Istru. Fluviul este numit Danubius în partea locului și ajunge (să se numească) puțin după aceea Istru. Sava se varsă în Istru. Corăbiile (necesare) cezarului trebuiau să se pregătească pe Sava ca să transporte alimente până la Danubius”*¹².

Opera, prin excelență cartografică, în care Dacia este prezentată ca o unitate aparte, cu numeroase etnonime și localități cu referiri directe și la spațiul bănățean este *Geographia* sau *Îndreptar geografic* al lui Ptolemeu.

Astfel, în capitolele despre așezarea Daciei și Moesiei (*Harta a IX-a a Europei*), Ptolemeu delimitează latitudinal și longitudinal în grade și minute granițele și localitățile existente înainte de cucerirea romană.

La geograful antic, *“râul Tibiscos”* reprezenta granița de vest dintre teritoriul locuit de daci și sarmații iazygi, *“la apus cu iazygii metanasci, pe lângă râul Tibiscos”*. În interiorul țării iazyge este amintită localitatea Partiscum, situată pe malul drept al Tisei (Pathisus), din apropierea orașului Seghedin din Ungaria. De asemenea, în cotul de nord-vest al Dunării, în apropierea Budapestei de azi, este menționată localitatea Carpis care amintește de populația dacică ce popula Câmpia Pannonică înainte de implantarea iazygă în spațiul dintre Tisa și Dunăre.

În continuare sunt date gradele de latitudine și longitudine ale marelui cot pe care Dunărea îl face după vărsarea râului Tisa în fluviu: *“După vărsarea râului Tibiscos, prima cotitură spre sud-vest (are gradele) 47°27'-44°45'”*¹³.

În același mod sunt localizate orașele de pe malul drept al Dunării, din imediata apropiere cu Banatul: *“Pe fluviul Dunărea sunt orașele Singidunum 45°30'-44°30', Tricornium 46°44'10', lângă care se varsă râul Moschios, Viminacium 46°30'-44°20'”*¹⁴.

Pe harta ptolemeică regăsim menționate următoarele localități dacice din Banat: *Ziridava*, identificată arheologic la Pecica (jud. Arad); *Argidava* (Vărădia, jud. Caraș-Severin), *Aizisi* (Duleu-Valea Mare, jud. Caraș-Severin); *Tibiscum* (Jupa, jud. Caraș-Severin), *Acmonia* (Zăvoi, jud. Caraș-Severin), *Dierna* (Orșova, jud. Mehedinți)¹⁵.

Alte două localități, Berzobis și Aizisis - din care una se regăsește și la Ptolemeu, sunt consemnate de către însuși împăratul Traian și descriu

¹¹ Florus, *Războiul cu dacii*, II, 28, 20, în *Izvoare...*, p. 525

¹² Apian, *Iliria*, 22, 65, în *Izvoare...*, p. 569

¹³ Ptolemeu, *Îndreptar geografic. Așezarea Daciei*, III,8, 2, în *Izvoare...*, p. 543.

¹⁴ *Ibidem*, p. 547-549.

¹⁵ *Ibidem*, p. 545-547.

înaintarea armatei romane în prima campanie împotriva dacilor prin teritoriul de azi al județului Caraș-Severin "*inde Berzobim, deinde Aizi processimus*"¹⁶.

Dio Cassius, ilustrul istoric din a doua jumătate a secolului II și prima jumătate a secolului I p.Chr., a lăsat posterității o mare și cuprinzătoare operă intitulată *Istoria Romană*, compusă din 80 de cărți. În cartea *LI, 22*, 6 autorul antic face trimitere la dacii și geții din zona bazinului mijlociu și inferior al Dunării consemnând că: "*Acești suebi, ca să vorbim mai precis, locuiesc dincolo de Rin. Ceilalți (adică dacii) locuiesc pe ambele maluri ale Istrului. Dar cei care sînt dincoace de fluviu - lângă țara tribalilor - țin cu plata birurilor de Moesia și se numesc moesi, afară de cei așezați foarte aproape de tribali. Cei de dincolo poartă numele de daci, fie că sînt geți, fie că sînt traci din neamul dacilor*"¹⁷.

De asemenea, în cartea *LI, 27, 1*, Dio Cassius ține să sublinieze că "*mai înainte vreme moesii și geții locuiau întreg ținutul dintre Haemus și Istru*,"¹⁸ iar în cartea *LXVII*, consacrată domniei împăratului Domitian și a războiului dintre acesta și Decebal, găsim, de asemenea, precizarea "*eu îi numesc daci pe oamenii pomeniți mai sus, cum își spun ei înșiși și cum le zic și romanii, căci eu îmi dau bine seama că geții locuiesc dincolo de Haemus, de-a lungul Istrului*,"¹⁹.

Izvoarele antice prezentate mai sus, traduse și interpretate de autorii primului volum din seria *Izvoarele Istoriei României (FHDR, I)* pun în lumină faptul că istoricii și geografii antici, în comentariile lor referitoare la Dacia și la locuitorii ei, au făcut o distincție clară între geți și daci, nu sub raport etnolingvistic, ci raportat la spațiul pe care îl populau.

Etnonimul de daci și geți avea la autorii antici o constantă semnificație geografică. Atât dacii cât și geții locuiau până la cucerirea romană de o parte și de alta a Dunării.

Dacii erau aceia care locuiau în interiorul și de-a lungul arcului carpatic, precum și în întinse spații din bazinul mijlociu al Dunării. Geții populau zonele extracarpatiche la sud și est de Carpați, având ca limite Munții Balcani și Nistrul.

Întreaga evoluție a societății geto-dace, cu implicații de ordin politic și demografic, începând cu a doua jumătate a secolului I a. Chr. și până în primul deceniu al secolului II p. Chr. s-a desfășurat pe fondul politicii expansioniste a Imperiului Roman, fapt ce a creat de-a lungul Dunării Mijlocii și Inferioare o situație de conflict prelungit, în care au fost antrenati în primul rând geto-dacii, dar și celelalte populații din zonă: ilirii, pannonii, celții scordiscii, bastarnii, sarmații, roxolanii etc.

Dacii din Banat înainte de stăpânirea romană.

Fondul demografic al epocii La Tène, își are adânc înfipte rădăcinile în modul de viață și de habitat hallstattian, care poate fi considerat ca matricea de existență a geto-dacilor²⁰.

¹⁶ Împăratul Traian, *Războaiele cu dacii*, în *Izvoare...*, p. 485

¹⁷ Dio Cassius, *Istoria Romana*, *LI, 22, 6*, în *Izvoare...*, p. 671

¹⁸ *Ibidem*, p. 677

¹⁹ *Ibidem*, p. 683

²⁰ *Istoria României*, I, 1960, Buc., p. 218-225; D. Berciu, *Zorii istoriei în Carpați și la Dunăre*, Buc., 1966, p. 217 și în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Buc.1968, p. 35-39; I.H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, Buc.,1975, p. 9

Dimensiunea culturii și civilizației geto-dacilor reprezintă o ecuație în timp și spațiu în care trăsăturile tradiționale hallstattiene sunt supuse influențelor venite din lumea sud-tracică, celtică și greco-romane ²¹.

Contactul direct sau indirect cu aceste lumi, cu purtătorii acestor orizonturi de cultură și civilizație, a impulsionat dezvoltarea economico-socială și spirituală a geto-dacilor, a impus ritmuri de dezvoltare, care, sub raport geografic au fost resimțite în mod inegal, favorizând mutații de ordin social și politic în structura societății autohtone geto-dacice, grăbind și determinând în mare măsură apariția statului geto-dac ²².

Apariția, afirmarea și evoluția statului geto-dac de-a lungul secolelor I a.Chr. - I p.Chr., coincide cu maxima înflorire și afirmare a culturii și civilizației geto-dacice în ansamblul ei care, în contextul civilizației europene aparține după părerea cercetătorilor români, lumii clasice ²³. A însemnat totodată, definirea identității politice, economice, culturale și militare a societății geto-dacice, ca o conștientizare a spațiului geografic pe care îl ocupau și îl controlau, promovându-și interesele politice, economice și militare în strânsă corelație cu vecinii.

În Europa secolelor amintite, Roma devine o entitate dominantă, care își implică puterea celorlalte popoare din afara garnițelor sale, urmărind impunerea valorilor sale de cultură și civilizație materială, practicile și instituțiile sale.

Asistăm în paralel la o bifurcație culturală, o divizare a Europei între civilizația romană și tot ce există în afara acesteia, "barbaricum". Istoria consemnează faptul, că cele mai frecvente și mai periculoase conflicte de ordin politic și militar se desfășoară de-a lungul liniilor de falie între diferitele tipuri de culturi și civilizații ²⁴.

În contextul secolelor I a. Chr. - I p. Chr., Dunărea Mijlocie și Inferioară reprezintă o astfel de "falie" ce desparte civilizația clasică mediteraneană de civilizația geto-dacică nord dunăreană. Este perioada ce coincide cu apariția și afirmarea statului geto-dac, care sub Burebista și Decebal, pe planul politicii interne și externe își maximizează și consolidează puterea pentru a-și asigura propria securitate și supraviețuire în fața politicii de expansiune și colonizare promovată de Roma.

Așezările dacice din Banat, ca formațiuni socio-economice de organizare în teritoriu, au cunoscut pe tot parcursul epocii La Tène același destin

²¹ I. Preda, *Un nou aspect al începuturilor epocii Latène în Dacia*, în SCIV, 11, 1960, 1, p. 28-35; M. Petrescu-Dâmbovița, *Peuples et civilisations dans l'espace carpto-ponto-danubien a l'âge des métaux*, în Actes du III-ième Symposium de Thracologie, Roma, 1982, p. 213-214.

²² I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 18-35; D. Pippidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, Buc. 1965, p. 110-120; Al. Vulpe, *Die Geto-Daker. Geschichte eines Jahrtausends vor Burebista*, în *Dacia*, N.S, 31, 1987, 1-2, p. 77-80 și în *Dacia înainte de Dromichete*, Buc., 1988, p.113-114; *Istoria României*, I, p. 218-231; H. Daicoviciu, *Dacii*, Buc., 1972, p. 69-70; I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 90-111 și în *Arhitectura dacilor*, Cluj, 1983, p. 71 și urm., p. 132.

²³ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Buc., 1971, p. 341; I.H. Crișan, *op. cit.*, p. 24; *Istoria României*, I, p. 317; C. Preda, *Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior*, Buc. 1984, p. 124-127; V. Mihăilescu-Bârliba, *Dacia Răsăriteană în sec.VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 115-125; G. Popilian, *Unitatea culturală din provinciile romane și Moesia*, în *Drobeta*, VII, 1996, p. 59-61.

²⁴ S. P. Huntington, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Buc., 1988, p. 27 și urm.

istoric ca și cele situate în vestul și nord-vestul Daciei (Transilvania, Maramureș și Crișana)²⁵.

Coroborate cu așezările și descoperirile dacice, de pe teritoriul Ungariei, Slovaciei, Austriei și Iugoslaviei²⁶, fără a comenta în acest cadru opiniile și concluziile sub raport cronologic a diferiților cercetători și autori străini sau români, toate aceste descoperiri aflate sub incidența geografiei istorice, atestă o intensă locuire dacică, celto-dacică, daco-celtică, daco-sarmată, sarmato-dacă a căror cultură materială, cu aspecte regionale firești și explicabile, se subordonează bazinului mijlociu al Dunării.

Prezența dacilor sau în amestec cu celelalte etnii menționate mai sus se regăsesc în izvoarele literare antice la autori ca Cezar, Strabon, Appian, Pliniu cel Bătrân, Seneca, Ptolemeu, Dio Cassius, majoritatea lor contemporani perioadei la care ne referim.

Factorii locali de ordin geografic, economic și social din Banat, au imprimat o anumită dinamică demografică și ocupațională în evoluția așezărilor geto-dace din acest spațiu într-un mediu de contact timpuriu și nemijlocit cu cultura materială și civilizația celtică sec. III a.Chr. - I a.Chr. și apoi cu cea romană sec. I a.Chr. - I p.Chr.

Datele și informațiile arheologice și numismatice de care dispunem în prezent fac posibilă reconstituirea habitatului dacic în cele două zone distincte ale Banatului: Banatul de câmpie și Banatul muntos cu terminațiile sale piemontane.

Primei secțiuni îi corespund așezările de la Remetea Mare, Timișoara, Gătaia, Șemlacul Mic, Sânnicolaul Mare, Sânnandrei, Parța, Arad, Cozia, Câmpuri Surduc, Vărădia, Berindia, Cladova, Clit, Pecica, Călugăreni, Cuvin, Groșeni, Lipova, Moroda, Vladimirescu, Zerindul Mic, Săvârșin²⁷, Bela Crkva no Dunavu, Hretkovič, Kovin, Banatska-Palanka, Banatski-Karlovac, Botos, Dubovac, Kovacica, Oresat, Pavliš, Potporani, Vrșac, Seleus²⁸, Felnac, în total 37 așezări dacice, din care 10 fortificate.

²⁵ S. Dumitrașcu, I. Mărghitan, *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României, din sec. III î.e.n. - II e.n.*, în *Sargeția*, VIII, 1971, p. 47-54; S. Dumitrașcu, *Dacia Apuseană*, Oradea, 1993, p. 44-47; V. Kotigorosko, *Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. - IV e.n.*, Buc., 1995, p. 33-103.

²⁶ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 36-43; A. T. Vaday, *The Dacian Question in the Sarmatian Barbaricum*, în *Antaeus*, 19-20, Budapesta, 1990-1991, p. 75-83.

²⁷ M. Barbu, *Săpăturile arheologice de la Arad-Vladimirescu. Campania 1979*, în *Ziridava*, XII, p. 151-184 și în *Fortificații dacice pe valea Mureșului Inferior*, în *Ziridava*, XIX-XX, 1996, p. 45-52; I. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, I, Timișoara, 1979, p. 143-177; E. Dorner, *Din activitatea Muzeului Județean Arad*, în *RevMuz.*, 2, Buc., p. 149; Fl. Medeleț, I. Burigan, *Câteva puncte arheologice în județul Timiș*, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 85-87; V. Tomescu, *Monografia comunei Gătaia și a satelor aparținătoare*, Timișoara, 1972, p. 55; Șt. Pascu și colab., *Timișoara 700*, p. 30; I.H. Crișan, *Ceramica daco-geților*, p. 186 și în *Continuitatea dacică în Câmpia Aradului*, în *Apulum*, VII/1, p. 421; A. Bejan, *Descoperiri dacice și sarmatice la Șeitan (jud. Arad)*, în *Crisia*, V, 1975; M. Moga, *Un tezaur de monede republicane romane descoperite la Jdioara*, în *Tibiscus*, IV, p. 77-85.

²⁸ R. Rasajsk, *Dacka srebrna ostava iz Kovina*, în *Rad. Vojv. Muz.*, X, 1961, p. 81, pl. 19; B. H. Gavela, *Keltski oppidum Židovar*, Belgrad, 1952, p. 52; N. Simovljevic, *Rekognostirane i zastitno otkopavanac u Seleušu, 1955 godine*, în *RadVojvMuz.*, V, 1956, p. 156; N. Tasić, *Scordisci and the Native Population in the Middle Danube Region*, Belgrad, 1992, p. 32 și 113; B. Jovanović, *Obermoesien, Gomolava*, 2, 1988, p. 200; I. H. Crișan, *Burebista ...*, p. 265-266 și 301-302; A. Jovanović, *Dakische Graberformen*, în *Enterrement des défunctes de l'aspect des mouvements sociaux et économiques dans la préhistoire et l'antiquité*, Belgrad, 1985, p. 121-138.

Banatului de munte, colinar și subcolinar îi corespund așezările dacice de la Bucova, Cuptoare, Dalboșeț, Duleu, Iaz, Ciclova-Oravița, Brădișorul de Jos, Pătaș, Valea Timișului, Vărădia, Berzeasca, Gornea, Liubcova, Pescari, Divici, Socol, Orșova,²⁹ în total 17 așezări din care 4 fortificate.

Mult mai numeroase decât urmele de cultură materială și de habitat dacic sunt mărturiile de natură numismatică reprezentate de monedele izolate și tezaure monetare prezente pe tot cuprinsul Banatului.

Cel mai recent repertoriu numismatic al Banatului secolelor IV a.Chr. – I p.Chr.³⁰ consemnează 161 de localități de pe raza cărora au fost descoperite tezaure sau monede.

Statistic, autorul repertoriului prezintă un total de 2919 monede pe care le repartizează cronologic după cum urmează: 52 descoperiri de monedă izolată cu un număr de 76 piese și 29 tezaure monetare însumând 752 piese pentru intervalul de timp cuprins între secolele III a.Chr. – II a.Chr.; în secolele II a.Chr. – I a.Chr. sunt prezentate 25 descoperiri monetare izolate cu un număr de 29 piese și 13 tezaure monetare totalizând 627 monede teaurizate; perioadei de timp cuprinsă între sec. I a.Chr. – I p.Chr. corespund 84 de descoperiri de monedă izolată, totalizând 116 piese și un număr de 20 tezaure monetare ce totalizează 1313 piese.

Odată constatate arheologic și numismatic, prezența descoperirilor și așezărilor dacice de dinaintea stăpânirii romane în Banat, este necesară o succintă prezentare a evoluției societății autohtone aflată sub incidența fenomenelor de ordin economic, social, militar și politic.

Majoritatea populației dacice din Banat trăia în așezări deschise, risipite printre culturile agricole de-a lungul teraselor și văilor principalelor râuri. În zonele de culoar depresional, de deal și munte, cu terenuri propice îndeosebi păstoritului, creșterii animalelor, dar și cultivării pământului. Pe suprafețe arabile restrânse aceste așezări sunt și mai risipite, unele din ele având un caracter sezonier.

Locuințele, construcțiile destinate adăpostului animalelor domestice, se constituie în repere arheologice din cele mai semnificative și sugestive pentru conturarea vieții de zi cu zi, a modului în care familia și comunitatea rurală geto-dacă și-a amenajat, rezolvat și asigurat adăpostul permanent. Pe

²⁹ H. Daicoviciu, *Dacii și civilizația lor în sec. I î.e.n.-I e.n.*, în *ActaMN*, V, 1968, 9.57; I. H. Crișan, *Burebista...*, p.90-113, 139-140, 283; P. Bona, P. Rogozea, *Necropola dacică-de la Iaz*, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, p.439-452; N. Gumă, *Cercetări arheologice pe Stenca Liubcovei*, în *Banatica*, IV, 1977, p. 69-101 și în *Materiale și cercetări arheologice*, Buc., 1983, p.135-137; M. Gumă, C. Săcărin, *Principalele rezultate ale cercetărilor efectuate în cetatea dacică de la Divici între anii 1985-1987*, în *Banatica*, IX, 1987, p.199-238; Gh. Lazarovici, *Gornea. Preistorie.*, în *Caiete Banatica*, 5, *Seria Arheologie*, 1975, p.103-105; Fl. Medeleț și colab., *Descoperiri arheologice din epoca dacică de la Pescari*, în *ActaMN*, VIII, 1974, p.465-475; M. Gumă, *Vestigii de civilizație dacică în zona piemontului bănățean*, în *Symposia Thracologica*, 9, Buc., 1922, p.38-41; O. Bozu, C. Săcărin, *O expediție arheologică în Valea Almăjului*, în *Banatica*, V, 1979, p.553-558.

³⁰ Fl. Medeleț, *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului. Epoca Latene, secolele IV în.d.Ch.-106*, în *Analele Banatului. Seria Nouă, Arheologie-Istorie*, III, 1994, p.246-294

baza constatărilor de detaliu efectuate în urma săpăturilor arheologice, locuințele geto-dacilor sunt împărțite în două categorii principale: adâncite în pământ și construite la suprafață, ambele tipuri fiind întâlnite și în Banat ³¹.

Considerăm că este potrivit să amintim că locuințele de suprafață ale geto-dacilor sunt "casae" cum le pomenește poetul Publius Ovidius Naso (*Triste*, III,10,66) denumire des uzitată și astăzi.

Alături de așezările deschise cu caracter risipit, care, în general grupează un număr restrâns de locuințe adâncite sau de suprafață, în peisajul de câmpie și muntos al Banatului, existau aglomerări sătești a căror importanță a fost sesizată și de izvoarele literare antice.

Pe baza coordonatelor transmise de geografii antici, fără a încerca aici, localizarea mai mult sau mai puțin ipotetică a acestor așezări dacice din Banat, simpla privire asupra numelui lor de rezonanță dacică este suficientă: Acmonia, Arcidava, Bacauca, Berzobis, Canonina, Dierna, Gaganae, Tibiscus, Ziridava ³², la care adăugăm hidronimele Marisos și Tibiscos.

În afară de așezările rurale deschise, dacii de pe cuprinsul bănațean și-au construit și așezări fortificate. În această categorie, se înscriu șirul de fortificații din valea Mureșului inferior din hotarul localităților Cozia, Câmpuri-Surduc, Pecica, Vărădia, Berindia, Clit, Rădești, Moroda, Vladimirescu, Zerindul Mare, Cladova ³³; cele din Clisura Dunării de la Liubcova, Pescari, Divici, Socol ³⁴ precum și cea de la Dalboșeț din depresiunea intramontană Bozovici ³⁵.

Excepție, face doar așezarea fortificată dacică de la Židovar din Banatul sârbesc, așezate pe tell-uri ce domină câmpia Carașului ³⁶, toate aceste așezări fortificate încadrându-se în tipul I al clasificării realizate de I. Glodariu ³⁷.

Așezate pe înălțimi, cu vedere deschisă până la orizont, în imediata apropiere a unor căi obligatorii de acces și pătrundere spre interiorul Daciei ³⁸, cum se constituie valea Mureșului și a Dunării, aceste fortificații aveau fără îndoială un caracter privat, aparținând unor familii de nobili daci locali (tarabostes) ce stăpâneau și controlau un anumit teritoriu.

Aceste adevărate fortărețe private au evidente caracteristici militar-defensive deoarece pe lângă locul strategic în care au fost construite dispuneau de: val de apărare, palisadă, ziduri din pământ și piatră, incinte cu ziduri de piatră construite în diferite tehnici, locuințe-turn; amenajări speciale cum sunt cisternele pentru rezerva de apă; posibilități de cazare în locuințe de suprafață sau adâncite a unui număr limitat de luptători permanenți;

³¹ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista...*, p. 150; I.H.Crișan, *Burebista...*, p. 39; I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, p.10-24

³² C.C. Giurescu, D.C. Giurescu, *Istoria României*, I, Buc., 1970, p. 41; *Izvoare...*, p. 545-547

³³ M. Barbu, în *Ziridava*, XIX-XX, 1996, p. 42-45

³⁴ M. Gumă, în *Symposia Thracologica*, 9, 1992, p. 38-42

³⁵ I. Lotreanu, *Monografia Banatului*, I, 1935, p.156; D. Protase, în *SCIV*, 21, 1970; 3, p. 506; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 111; O.Bozu, C. Săcărin, *op. cit.*, p. 554-558

³⁶ I. Glodariu, *op. cit.*, p. 54

³⁷ *Ibidem*, p. 111

³⁸ *Ibidem*, p. 128

constituiau totodată locuri de refugiu și apărare pentru populația civilă din așezările rurale deschise situate în vecinătatea apropiată a acestor fortificații³⁹.

Dunărea, văile și cursurile râurilor Mureș, Timiș, Bârzava, Caraș, Nera, Cerna cu afluenții lor; culoarele depresionale Caransebeș-Mehadia, Bistra; depresiunea intramontană Bozovici; zonele de maximă metalogeneză a minereurilor utile, îndeosebi cupru, fier, argint, aur, plumb etc. din Munții Banatului situate pe axele Văliug-Moldova Nouă și Văliug-Mehadia alcătuiau toate la un loc sistemul nervos al așezărilor dacice din Banat înainte de cucerirea romană și apoi a celor daco-romane din timpul stăpânirii și administrației romane a provinciei Dacia.

Într-o societate alcătuită din descendențe, fundamentul acesteia o constituia familia, obștea sătească care în teritoriu se subordona autorității exercitate de familiile nobililor locali, ce la rândul lor recunoșteau și se supuneau regelui, reprezentanților acestuia în teritoriu, a marilor preoți, ce alcătuiau clasa socială și politică conducătoare a statului geto-dac⁴⁰.

Unirea tuturor triburilor și întemeierea într-un timp scurt a statului geto-dac condus de Burebista și apoi de Decebal, își găsesc explicația în: evoluția societății geto-dacice pe un plan socio-politic superior ce a putut face posibil acest demers; în sentimentul înrudirii; al originii comune; al solidarității în fața primejdiilor venite din exterior, într-un spațiu geografic ce nu era deosebit de întins dar omogen populat de același neam și ale cărei părți comunicau între ele⁴¹.

Numărul așezărilor și fortificațiilor cunoscute până în prezent, descoperirile arheologice de tot felul, de factură dacică, acțiunile militare purtate de Burebista în sud-vestul și nord-vestul Daciei, izvoarele antice ce fac trimitere la acest spațiu, sunt dovezi convingătoare că Banatul și Crișana aparținuseră statului geto-dac⁴².

Daco-romanitatea așezărilor din Banatul secolelor II-IV p.Chr., decurge din însăși spectrul vieții economice a societății dacice preromane care s-a constituit într-un principiu de organizare și ocupare a teritoriului.

Statul geto-dac într-o oarecare măsură și, mai târziu, Imperiul roman într-o formă mult superioară au intervenit în organizarea vieții economice, a exploatării fondului funciar și a resurselor și bogățiilor naturale.

Ne putem face o imagine a spațiului, a ecosistemului în care locuia și se mișca liberă populația dacică din Banat în ultimile două secole ale existenței sale, din interpretarea trăsăturilor prezentate astăzi de același spațiu.

“Cultura dacilor poate fi considerată o cultură de tip superior stadiului primitiv-rural al triburilor patriarhale, având caracterul unei civilizații oppidane cu tendințe vădite de atingere a civilizației agro-orășenești, cu centre economice puternice constând din agricultori și meșteșugari”⁴³.

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Istoria României*, I, p. 284.

⁴¹ I.H. Crișan, *Burebista...*, p. 136-149; Al. Vulpe, *Getul Burebista - conducător al întregului neam geto-dac*, în *Studii și Comunicări*, I, Pitești, 1968, p. 53 și în *Les getes de la rive gauche du Bas Danube et les Romains*, în *Dacia N.S.*, IV, 1960, p.309-322; H. Daicoviciu, *Dacia de la...*, p. 103.

⁴² I.H. Crișan, *op. cit.*, p.136 și 266; M. Mcreea, *Burebista și celții la Dunărea de Mijloc*, în *SCIV*, VII, 1-2, 1956, p. 119-133; H. Daicoviciu, *Dacia de la...*, p. 91.

⁴³ *Istoria României*, I, p. 317.

În zona de câmpie a Banatului încadrată de cursul râurilor Mureș, Timiș, Bârzava, Caraș, Nera, populația autohtonă dacă trăia în așezări (sate) risipite printre culturile de grâu, mei, orz, secară, alac. Este zona cea mai fertilă și cea mai productivă din punct de vedere agricol. Reprezenta un adevărat grâнар atât pentru dacii de dinaintea stăpânirii romane și mai apoi pentru armata și administrația romană din Banat⁴⁴. În acest areal întâlnim așezările dacice de la Pecica, Arad, Sânnicolaul Mare, Cenad, Sânpetru German, Satchinez, Hodoni, Timișoara, Remetea Mare, Budinț, Gătaia, Berzovia, Parța.

Situate pe rămășițele terasei de loess cu aspect de podiș, scutite de veșnicele inundații ce făceau nelocuibile zona largă de mlaștini și terenuri inundabile situate de-a lungul Tisei, întâlnim același tip de așezări deschise dacice care grupau un număr mai mare sau mai mic de locuințe. Aceste terase-platou, cu sol afânat și cu o vegetație tipică de stepă, reprezentau zone cu un potențial ridicat îndeosebi pentru pășunatul pastoral, dar și pentru culturi agricole pe suprafețe restrânse. În acest sector sunt semnalate așezările dacice din raza localităților: Gad, Cărpiniș, Rudna, Teremia Mare, Foeni, Deta, Șemlacul Mare, Felnac, Vârșeț, Oreșăț, Židovar, Potporani, Banatski Karlovac, Pancevo etc.

Tezaurile și descoperirile monetare din așezările predominant agro-pastorale, de la Pecica, Cenad, Sânnicolaul Mare, Timișoara, Remetea Mare, Satchinez, Lenauheim, Dudeștii Vechi, Periam, Mănăstur, Variaș, Pișchia, Velcani, Gătaia etc., sugerează îndeajuns faptul că populația dacică din câmpia bănățeană, nu s-a rezumat doar la exploatarea pământului doar pentru satisfacerea cerințelor de consum strict familiare sau ale obștii sătești, ci și-au orientat economia rurală către piață. În sprijinul acestei afirmații vine și știrea transmisă de Strabon (*Geografia*, VII, 3.13) care consemna: "*Prin țara lor curge Marisos, care se varsă în Dunăre. Pe acolo își făceau romanii aprovizionările de război*"⁴⁵.

În câmpia Banatului, sunt localizate două așezări dacice fortificate. Este vorba despre așezarea de la Pecica, unde autorul cercetărilor, I.H. Crișan, localizează antica așezare dacică Ziridava și cea de la Židovar.

După toate probabilitățile afirmă I.H. Crișan "*așezarea fortificată de la Židovar constituia centrul dacilor ce locuiau pe teritoriul Banatului iugoslav de azi, tot așa cum cea de la Pecica-Șanțu Mare a fost centrul dacilor din câmpia Aradului*"⁴⁶.

Fără a lăsa urme vădite de exploatare, tipic zăcămintelor aluvionar-aurifere din majoritatea râurilor și pârâurilor ce izvorăsc din Munții Banatului, și a concentrațiilor de minereuri utile în afloriment situate imediat sub mantaua de pământ din zonele de metalogeneză ale Banatului muntos, este de presupus că acestea au fost extrase și exploatate tehnic în atelierele meșteșugarilor din așezările dacice din Banat.

În acest caz, economia rurală este complementată de activități tehnice meșteșugărești, începând cu extracția și prelucrarea aurului, argintului,

⁴⁴ C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum a Traian*, Viena, 1937, p. 217

⁴⁵ *Izvoare...*, p. 239, nota 73

⁴⁶ I.H. Crișan, în *Ziridava*, Arad, 1979, p. 72-73

bronzului, fierului din care se confecționau unelte, arme, podoabe, accesorii de uz gospodăresc. Amintim, de asemenea, activitățile meșteșugărești comune așezărilor dacice, cum sunt prelucrarea lemnului, a pietrei (confecționarea râșnițelor), olăritul, prelucrarea pieilor sau îndeletniciri ca pescuitul, stupăritul etc.

Acestui tip de economie rurală complexă atribuim așezărilor dacice și descoperirilor numismatice din zona Duleu - Berzovia - Bocșa - Dognecea, Brădișorul de Jos - Oravița - Potoc - Sasca, Moldova Nouă-Liubcova, Dalboșeț-Bozovici, așezări situate în piemontul caraș-severinean.

O altă categorie de așezări dacice ce se diferențiază în peisajul montan al Banatului sunt cele așezate pe traseul drumurilor naturale de pătrundere de la sud spre nord-est spre interiorul Daciei, străbătând culoarul depresional Caransebeș-Mehadia și Bistra-Porțile de Fier ale Transilvaniei: Dierna, Gaganae, Tibiscus, Acmonia consemnate în izvoarele antice, la care adăugăm așezările și descoperirile monetare dacice de la Mehadia, Cuptoare, Goleț, Tincova, Iaz, Oțelul Roșu, Bucova.

Din cele prezentate reiese faptul amintit deja, că pentru așezările dacice din Banat, viața economică a devenit un mod de organizare în teritoriu, societatea dacică a secolelor I a.Chr. - II p.Chr. dezvoltând economii complementare începând cu zonele de munte și sfârșind cu cele de câmpie ⁴⁷.

Estimarea numerică a populației epocii La Tene, în actualul stadiu al cercetării arheologice și numismatice, nu oferă garanția unei rezultante corecte, ci doar a unor date statistice posibile. Considerând acceptabilă densitatea de 6 locuitori pe kilometrul pătrat, cifră cu care s-a operat în teritoriile sau provinciile central-europene ⁴⁸, populația dacică din Banat, raportată la o suprafață de 28.526 km² s-ar fi putut ridica la 171.154 locuitori.

Sub împăratul Octavianus Augustus hotarul Imperiului, pe axa est-vest, a fost fixat pe Rin și Dunăre. Pe acest limes, începând de la Nijmegen (Noviomagus) din Germania și până la Iglița (Troesmis) în România, a fost cantonată în tabere militare cea mai mare parte a armatei romane.

Asistăm astfel, la sfârșitul primului secol creștin, la divizarea continentului european în două segmente distincte: Barbaricum - situat la nord de linia Rin-Dunăre și o Europă a lumii și civilizației romane - situată la sud de această linie de demarcație. Foarte sugestivă în acest sens este și afirmația lui Rufius Festus (din *Breviarul Rerum Gestarum Populi Romani*, VIII, 1) ce consemna: "... *Limes inter Romanus ac barbaros ab Augusta Vindelicorum per Noricum, Pannonius ac Moesiam est constitutus*" ⁴⁹.

Expansiunea puterii unei civilizații, se produce simultan cu înflorirea culturii ei, și aproape întotdeauna a implicat puterea sa de a-și extinde valorile, practicile și instituțiile sale la alte societăți, întrucât posedă "*instrumentele necesare de expansiune exprimate printr-o eficientă organizare militară, religioasă, politică și economică*" ⁵⁰.

⁴⁷ Fl. Medeleț, *op. cit.*, p.298

⁴⁸ D. Jons, *The Economy of the Roman Empire*, Cambridge, 1974, p.259 și urm.

⁴⁹ D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei*, Buc., 1978, p. 20, nota 31.

⁵⁰ S. Huntington, *op. cit.*, p.450.

Într-o astfel de situație regăsim civilizația romană, ajunsă în contact direct cu geto-dacii și civilizația lor de-a lungul secolelor I a.Chr-I p.Chr. Este știut că cele mai periculoase conflicte între civilizații iau nașterea de-a lungul liniilor de falie a acestora ⁵¹. Dunărea Mijlocie și cea Inferioară a devenit în perioada la care ne referim o astfel de falie între civilizația romană și cea geto-dacă. Astfel poate fi explicat șirul neîntrerupt de conflicte militare și soluții diplomatice ce au loc de-a lungul frontierei dunărene între Imperiul Roman și popoarele ce locuiau la nord de fluviu.

Conflictele dintre geto-daci și romani au fost cu atât mai dure și mai cunoscute vremii, deoarece politica statului dac condus de Decebal izvora și dintr-un complex de temeuri istorice și mai ales geografice prin care își defineau identitatea, deoarece "suntem ceea ce suntem numai atunci când știm unde suntem și nu atunci când știm împotriva cui suntem" ⁵².

DAS BANAT VOR DER RÖMISCHEN EROBERUNG (Zusammenfassung)

Die Eroberung und Eingliederung Dakiens und des Karpatenraumes durch die Römer fand etappenweise statt. Es existierte eine gewisse Übereinstimmung zwischen dem Besatzungsplan und der Umwandlung des dakischen Staates in eine römische Provinz.

Im 1. Jh. v.Chr.-1. Jh. n.Chr. wird Rom eine dominierende Macht die die Energien der Völker, die sich ausserhalb seiner Grenzen befinden, involviert und dessen Ziel ist die Durchsetzung seiner materiellen und kulturellen Zivilisation sowie seiner Praktiken und Institutionen.

Paralell kann man eine kulturelle Trennung beobachten, eine Teilung Europas zwischen der römischen Zivilisation und jener die sich auserhalb seines Territoriums befindet - *das Barbarricum*. Die Geschichte zeigt daß die häufigsten und gefährlichsten politischen und militärischen Konflikte auf der Trennungslinie zwischen den Kulturen und Zivilisationen stattfinden.

In der besprochenen Zeitspanne ist die mittleren Donau eine solche *Bruchlinie* die die klassische Zivilisation des Mittelmeeres von der Zivilisation der Geto-Daker, aus dem Gebiet nördlich der Donau trennt. Es ist die Zeit in der sich der dakische Staat bildet und behauptet, in der unter den Königen Burebista und Decebal die innere und äussere Macht des dakischen Staates ihren Höhepunkt erreicht.

Zu den dakischen Siedlungen aus dem Banat, als soziale und wirtschaftliche Gebilde, kommen die dakischen Siedlungen und Entdeckungen aus Ungarn, der Slowakei, aus Österreich und Jugoslawien dazu. Wir besprechen hier nicht die chronologischen Feststellungen der ausländischen und rumänischen Autoren. Die Entdeckungen beweisen eine kräftige dakische, dakisch-keltische, dakisch-sarmatische und sarmatisch-dakische Bewohnung, deren materielle Kultur -mit regionalen Eigenschaften- sich den anderen Belegen des mittleren Donaubeckens anschließt.

Die Präsenz der Daker oder der Daker die mit den oben erwähnten Völkern sich vermischt hatten, wird belegt von den klassischen antiken Autoren wie Cäsar, Strabon, Appianus, Seneca, Dio Cassius. Diese waren meistens Zeitgenossen der von uns besprochenen Periode.

⁵¹ *Ibidem*, p.36

⁵² *Ibidem*, p.29

Der geto-dakische Staat und später das Römische Reich kannten eine viel höhere Organisationsform des wirtschaftlichen Lebens, der Förderung des Grundbesitzes sowie der natürlichen Ressourcen und Reichtümer.

Die Konflikte zwischen den Geto-Dakern und den Römern waren besonders heftig weil die Politik des von Decebal geführten Staates aus einer Vielfalt von historischen und geographischen Gründen entstammte, die die Identität der Daker definierte, denn wir sind das was wir sind nur weil wir wissen wo wir sind und gegen wen wir sind.

Die Dako-Romanität der Siedlungen des Banats des 2.-4. Jh. ergibt sich aus dem Bereich der wirtschaftlichen Lebens der vorrömischen dakischen Gesellschaft das ein Prinzip für die Besetzung und Organisation des dakischen Territorium wird.

CÂTEVA CONSIDERAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU NECROPOLELE MEDIEVALE RURALE DIN SUDUL BANATULUI (SEC. XII-XV)

SILVIU OȚA

Una dintre cele mai studiate probleme ale arheologiei medievale din Banatul sudic o constituie cercetarea necropolelor rurale. Investigarea lor a început încă de la sfârșitul veacului trecut, dar cea mai mare parte a rezultatelor ne sunt în prezent foarte puțin cunoscute, de cele mai multe ori din cauza unei publicări incorecte. Inventarierea unei părți a acestor necropole (cele cercetate în județul Caraș-Severin) a fost deja realizată și publicată în anul 1993 de către Dumitru Țeicu (ȚEICU 1993, 229-272) și cuprinde descoperirile din hotarul a 21 de localități.

Prin cercetările arheologice sistematice, sondajele și periegezele din ultimii ani, s-a reușit cartarea unui mare număr de necropole medievale și s-a oferit o imagine bună asupra răspândirii și cronologiei acestui tip de situri. În acest mod au fost create premisele unei cercetări sistematice a necropolelor și monumentelor de cult din sudul Banatului. Totuși, pentru conturarea unei imagini mai cuprinzătoare a acestei regiuni la nivelul studiului cimitirelor din secolele XII-XV nu trebuie uitată nici descoperirile din actualul județ Mehedinți, măcar de la Orșova spre vest, și pe cele din Banatul sârbesc (fostul comitat Cuvin și vestul comitatului Caraș).

Până în acest moment se poate spune că regiunea cea mai bine cunoscută este cea din zona de deal și de munte; excepție fac doar necropolele de la Voilovica (A,B) (STANOJEV 1989, 38-42). În total au fost publicate 27 de puncte în care s-au efectuat cercetări arheologice sistematice sau sondaje și în care au fost găsite morminte medievale: Berzovia-*Pătruieni* (ȚEICU 1996b, 37-47; ȚEICU 1990, 279-281), Cârnecea-*Dealul Bisericii* (ȚEICU 1996c, 56-76), Ciclova Română-*Morminți* (UZUM-ȚEICU 1981, 211-216), Cuptoare-*Sfogea* (UZUM 1987, 281-315; ȚEICU 1993, 231-235), Divici (UZUM-LAZAROVICI 1974, 47-57), Gornea (*Căunița de Sus, Ogașul lui Udrescu, Păzăriște, Țărmuri, Țărcheviște, Zomonită*) (UZUM 1974, 159-164; UZUM 1975, 131-143; UZUM 1977, 220-221; UZUM 1981, 181-210; UZUM 1983, 255), Ilidia (*Cetate, Oblia*) (UZUM-LAZAROVICI 1971, 157-162; UZUM 1979, 387-389; ȚEICU 1993, 237-238), Caransebeș-*Măhala* (IAROSLAVSCHI 1975, 356-

363), Jupa-Sector *Țigănești*, Mehadia-*Ulici* (ȚEICU 1993, 238), Obreja-*Sat Bătrân* (ȚEICU-RANCU 1997, 40-41), Pojejena (*Nucet, Șișca*), Pescari-*Culă* (UZUM 1974, 161-162, PL. XXIV-XXVI; ȚEICU 1993, 239), Reșița-*Ogășele* (ȚEICU 1996a, 5-20), Svinița-Km. 1004 (BORONEANȚ 1985, 111-118), Socol-*Kruglița de Mijloc*, Șopotu Vechi-*Mârvilă* (ȚEICU 1993, 240-241), Voilovica (A,B), Vărădia-*Chilii* (MUNTEANU 1983, 231-238; ȚEICU 1993, 241). Ultimul punct este mai dificil de folosit în actualul demers, de aceea am preferat eliminarea sa, întrucât nu a fost publicat într-o variantă minimal utilizată pentru acest subiect. În punctele enumerate au fost studiate necropole cu biserică (Reșița, Cârnecea, Berzovia, Ilidia-*Cetate* și *Oblița*, Svinița (?), Mehadia, Obreja, Socol) sau fără (Șopotu Vechi, Gornea, Ciclova Română, Cuptoare, Caransebeș-*Măhala*, Divici, Pojejena, Pescari, Voilovica); necropolele datează din secolele XII-XIII, XII-XIV, XIV-XV, XII-XV.

Între aceste necropole trebuie făcute câteva diferențieri de ordin tipologic și cronologic, deoarece perioada studiată (sec. XII-XV) cuprinde mai multe faze de evoluție a necropolelor.

Pentru Banatul sudic, informațiile de ordin istorico-politic sunt indispensabile în studiul necropolelor, deoarece de multe ori se pot explica astfel unele caracteristici tipologice și evolutive.

În primul rând trebuie precizat că zona muntoasă din sud a intrat definitiv în stăpânirea regatului maghiar abia spre sfârșitul secolului al XII-lea, iar organizarea sa administrativă are ca repere cronologice anul 1200, când în documente apare prima dată un comite de Caraș (D.I.R., C., Transilvania, veacurile XI-XIII, vol. 1, p. 19) și anii 1231-1233, care reprezintă debutul reorganizării frontierelor sudice ale Ungariei (ACHIM 1994, 231-247). Până în acel moment, partea de sud-est a Banatului actual a fost într-o formă sau alta în sfera de influență bizantină și bulgară. Zona studiată, fiind la limita dintre două state, într-o regiune dificil de controlat de ambele părți, la nivelul culturii materiale (obiecte de podoabă și de port) și a caracteristicilor necropolelor, se observă elemente specifice. Ca o caracteristică principală poate fi menționată existența podoabelor specifice orizontului de necropole Bjelo-Brdo (faza târzie 1075-1200) - necropole mari, dar sărace, care au ca inventar funerar cercei cu capătul în formă de S, inele de păr, brățări din platbandă - în combinație cu podoabe provenite din ateliere sud-dunărene - cercei din argint cu astragali, brățări din fire de bronz răsucite și terminate la capete cu ochiuri, cercei globulari simpli sau decorați în tehnica granulației și filigranului, cercei bitronconici, măregele din sticlă.

Necropolele din sudul Banatului au exact caracteristicile enumerate la nivelul inventarului, dar element specific zonei studiate, tradiția aceasta se menține până spre a doua jumătate a secolului al XIII-lea. De asemenea, între necropolele de pe malul stâng și cel drept al Dunării se remarcă o unitate a culturii materiale, atât la nivelul circulației pieselor de podoabă, cât și ca mod de utilizare al lor; singura observație privește bogăția inventarului funerar, în zona Serbiei actuale mormintele fiind mult mai bogate. Cele mai multe dintre obiectele de podoabă din Banat au analogii cu piesele din necropolele de la Hajdučka-*Vodenica*, Brestovik, Glamija-*Ljubičevac*, Brza-

Palanka, Trjane, Vinča, Kostol, Prahovo, Korbovo, Niš, Popovac, Konjusa, Rogotina, Kurjace (ȚEICU 1993, 229-272; COROVIĆ-LJUBINOVIĆ 1956, 135; ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ 1966, 151-152; ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ 1982-1983, 366-367; GARAŠANIN M.-GARAŠANIN D. 1956, 191-205; JOVANOVIĆ 1977, 121; JANKOVIĆ M. 1973-1974, 240-241; JANKOVIĆ J. 1966, 121; MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1984, Passim; MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1985, 103-114; PAVLOVIĆ 1969, 208-211).

În Voievodina, în spațiul dintre Dunăre și Tisa, aceste tipuri de descoperiri sunt relativ sporadice pentru secolele XII-XIII. Cerceii globulari au fost descoperiți doar la Nosa (STANOEV 1989, 72, 79-80, 83), însă există un număr mare de brățări executate din platbandă. Foarte probabil este vorba de o preferință a populației de acolo pentru un tip sau altul de podoabe, din moment ce anumite piese au pătruns mai greu sau aproape deloc.

Abia în ultima treime a secolului al XIII-lea, Banatul sudic nu mai constituia o zonă marginală a Ungariei, peste Dunăre fiind constituite pe rând Banatele de Mačva/Macsó, Braničevo/Barancs, Kučevo/Kucsó, Uzora/Ozora și Tuzla/Só (ACHIM 1994, 243).

La nivelul necropolelor, pe alocuri au apărut monumente de cult, dar din păcate în acest stadiu al cercetării nu se poate preciza exact când au fost ridicate în cursul secolului al XIII-lea Svinița-Km. 1004 (BORONEANȚ 1985, 111-118); Ilidia-Cetate - faza din lemn (UZUM 1972, 155-159). Necropolele din secolul al XIII-lea sunt de regulă bogate în inventar funerar, dar din a doua jumătate a veacului obiectele de podoabă încep să se rărească. Tot atunci s-a produs o schimbare, anume aceea a abandonării vechilor cimitire, doar câteva mai funcționând până în a doua jumătate a secolului al XIII-lea sau până în veacul al XV-lea (Cuptoare-Sfogea, Ilidia-Cetate) (UZUM 1972, 155-159; UZUM 1979, 387-389; UZUM 1987, 281-315).

Din secolul al XIV-lea necropolele se diferențiază atât ca loc de amplasare, cât și tipologic. Cele mai multe au o fază inițială fără biserică (Reșița, Berzovia, Obreja, Cârnecea) (ȚEICU 1996a, 5-20; ȚEICU 1996b, 37-47; ȚEICU 1996c, 56-76; ȚEICU-RANCU 1997, 40-41), apoi pe parcurs a fost ridicat și monumentul de cult din piatră. O situație mai dificilă este acolo unde biserica a fost construită probabil din lemn; în aceste cazuri este aproape imposibil de surprins în pământ. Încă un impediment în sesizarea acestor monumente este faptul că o mare parte a satelor actuale le suprapun pe cele din secolul al XIV-lea. Inventarele mormintelor, odată cu veacul al XV-lea, sunt tot mai puțin variate, predominând inelele de mână și monedele, mai rar fiind găsiți cerceii. Alte piese, precum brățările, diademele-fruntar, mărgelile, pandantivele dispar, dar aceasta nu înseamnă că nu se mai purtau, ci doar s-a renunțat la înmormântarea cu podoabe pentru o perioadă (descoperirile de plăcuțe de diademă, de exemplu cele de la Macoviște, care se datează în secolul al XIV-lea, matrița de la Vârșeț, sunt doar câteva exemple care vin să confirme faptul că ele se purtau în continuare.) Fenomenul va reapare, dar abia în secolul al XVI-lea (BONA, 1993, passim).

O altă caracteristică a necropolelor din secolele XIV-XV o constituie spațiul lor relativ limitat, iar consecința este aceea a prezenței unui mare număr de indivizi reînhuțați, ca și suprapunerile și deranjările de morminte.

În total au fost menționate ca fiind cercetate 899 de morminte (calculul nu cuprinde necropola de la Caransebeș-*Centru*, considerată urbană (BONA, 1993, *passim*), și diversele înmormântări de la Vârșeț din secolele X-XI (BÁLINT 1991, 260-261; STANOJEV 1989, 43; KOVÁCS 1991, 408, 422). Din acest număr, doar 256 (+1?) sunt utilizate pentru un studiu al poziției brațelor (vezi Anexa 1). Li se adaugă și alte 36 de morminte care aveau lipsă o mână sau chiar ambele antebrațe (vezi Anexa 3). Din totalul de 899 de morminte, 96 au avut ca inventar funerar obiecte de podoabă și de port și obiecte de uz casnic.

Departajarea cronologică foarte exactă a necropolelor (data de început și de sfârșit) este foarte dificil de realizat în acest stadiu al cercetării, dat fiind numărul mare de morminte deranjate sau fără inventar. La aceasta se adaugă și cercetarea, de regulă parțială, a necropolelor, din motive obiective de cele mai multe ori. Nici măcar prezența monedelor nu este un indiciu foarte exact în datarea unui mormânt, dată fiind circulația lor în perioadă (fiecare monedă, în funcție de valoare, este păstrată pe piață mai mult sau mai puțin timp).

În cadrul necropolelor studiate se disting cinci poziții ale brațelor în raport cu corpul. Acestea le-am marcat cu litere de la A la E, după cum urmează:

Varianta A: cu brațele depuse de-a lungul corpului. Sunt și situații în care palmele erau ușor alunecate sub bazin, probabil în funcție de cum a fost așezat mortul în groapă.

Varianta B: cu brațele pe lângă corp, dar cu palmele depuse pe bazin.

Varianta C: cu palmele depuse pe abdomen.

Varianta D: cu palmele depuse pe cutia toracică.

Varianta E: cu palmele aduse pe clavicule, pe umeri sau pe gât (morminte bogomile).

Pe lângă aceste variante de bază, există și câteva subvariante rezultate din depunerea variată a brațelor pe corp (vezi Anexa 2).

O serie de morminte prezintă diverse anomalii, făcând abstracție cele care nu au craniul, sunt macerate sau au suferit în mod clar diferite deranjamente. Se remarcă în special lipsa unei mâini sau amputarea ambelor antebrațe (vezi Anexa 3). Fenomenul surprinde, deoarece în mod evident mormintele nu au făcut obiectul unui jaf, o bună parte a lor având un inventar funerar. Au fost descoperite până acum 36 de astfel de morminte, atât în necropolele din secolele XII-XIII, cât și în cele din secolele XIV-XV, iar fenomenul se constată atât la adulți, cât și la copii. În acest stadiu al cercetărilor este foarte greu de precizat dacă fenomenul este general sau de influență sud-dunăreană. Interesant este faptul că predominant lipsește antebrațul stâng. De asemenea, în două cazuri (M40 de la Gornea-*Căunița de Sus* și M1 de la Gornea-*Păzăriște*) morților li s-a tăiat palma stângă, care a fost depusă lângă schelet și respectiv pe el. Frecvența cu care apare acest fenomen ne face să ne întrebăm dacă nu cumva este vorba de niște practici rituale desfășurate după decesul individului. În lipsa unor cercetări antropologice amănunțite, acestea nu sunt decât supoziții, ceea ce ne rămâne de făcut este doar să semnalăm fenomenul.

Evoluția cronologică a variantelor

Varianta A cuprinde un număr de 27 de morminte, din care 13 au fost găsite în necropole din secolele XII-XIII și 5 în necropole din secolele XIV-XV. Este greu de precizat în cazul mormintelor 29 și 39 de la *Ilidia-Cetate* a cărei faze de utilizare a necropolei îi aparțin. Alte 7 morminte, de la *Gornea-Ogașul lui Udrescu*, *Socol-Kruglița* și *Divici* nu pot fi încadrate în lipsa inventarului.

Subvariantele AB și AD se întâlnesc predominant în necropolele timpurii și sunt destul de rare.

Mormintele cu un braț lipsă și celălalt pe lângă corp apar însă în necropolele târzii.

Ca repartiție geografică, mormintele variantei A apar predominant pe linia Dunării. Făcând abstracție de necropola de la Șopotu Vechi, unde sunt 8 morminte (variantă și subvariantă A și AB), în celelalte necropole din interior se întâlnesc rar.

Cronologic, varianta A nu are o limită exactă, dar se observă că se perpetuează în comunități circumscrise unui anumit areal foarte bine delimitat geografic.

Inventarul, cu două excepții, este foarte sărac (M12 și 21 de la Șopotu Vechi; doar M12 are podoabe provenite de la sudul Dunării, restul pieselor de inventar fiind produse ale atelierelor locale).

Varianta A cuprinde atât morminte masculine, cât și morminte feminine.

Varianta B, mai importantă numeric (28 de morminte), este și mai larg răspândită cu subvariantele sale BC (16 morminte), BD (8 morminte). Din totalul mormintelor tip B, BC și BD, doar 13 aparțin unor necropole larg datate în secolele XIV-XV. Inventarul este mult mai bogat (20 de morminte în total) și constă din piese aproape fără excepție tipic feminine, provenite de la sudul Dunării.

Ca răspândire geografică, aria este mult mai largă, dar predominant tot în zonele extrem-sudice, pe linia Dunării și Cuptoare-Șopot-Ilidia. Singurul punct izolat este Cârnea.

Se poate afirma că varianta B este specifică secolelor XII-XIII; o mare parte a femeilor (luând în considerație inventarul) este îngropată având brațele depuse în acest mod.

Varianta C este cea mai numeroasă și cuprinde 52 de morminte; lor li se adaugă alte 18 morminte ale subvariantei CD. Aceasta tinde să se confunde cu **varianta D** (23 de morminte), poziția brațelor fiind foarte apropiată.

Inventarul funerar al variantelor C și D și al subvariantei CD este sărăcăcios și constă în special din monede, cercei cu capătul îndoit în formă de S și inel de mână. Excepție face doar necropola de la Cuptoare-Șfoga, unde mormintele au inventar funerar specific feminin (19 morminte în total, din care 12 au podoabe: cercei globulari, plăcuțe de diademă, brățări din fire răsucite, brățări din pastă de sticlă și platbandă, cercei din argint filigranați, cercei cu astragali etc.). Se adaugă M.44 și M.48 de la *Gornea-Căunița de Sus* (inventarul constă din brățară din fire împletite, cercei cu astragali, mărgelile din sticlă verde și albastră, pietricele șlefuite, scoici, perle din foiță de bronz argintată, pandantiv-clopoțel - M.44 și două brățări din fire împletite și colier de mărgelile din pastă de sticlă și lut și o scoică - M.48).

Teritorial, cele două variante C și D și subvarianta CD apar în toate necropolele. Cronologic, observă că în secolele XIV-XV se tinde spre renunțarea parțială la alte variante și subvariante în favoarea depunerii palmelor pe abdomen sau torace (variantele C și D). Ca o consecință a acestui fapt, în veacul al XVI-lea se observă că în necropola de la Caransebeș-Centru marea majoritate a mormintelor au brațele în pozițiile C, D și CD.

Varianta E și subvariantele ei reprezintă morminte bogomile care fac obiectul unui studiu aparte. Ele se întâlnesc în aproape toate necropolele din secolele XII-XV, amestecate printre celelalte morminte.

Concluzii

Necropolele din sudul Banatului prezintă în cursul veacurilor XII-XV variante de ritual foarte diverse. Faptul nu este deloc întâmplător, date fiind mutațiile de ordin politic din zonă, precum și deplasările de populație. Atât la sudul Dunării, cât și în Regatul maghiar, în permanență au avut loc pătrunderi ale diverselor populații de stepă (pecenegi, cumani, sarmați târzii, chazari). Treptat, ele au fost creștinate, dar o parte a lor au mai păstrat elemente specifice de înhumăție. Odată pătrunse în zona sud-dunăreană, în Imperiul Bizantin sau statul vlaho-bulgar și în regatul maghiar, populațiile acestea au cunoscut modificări în ceea ce privește folosirea obiectelor de port și de podoabă. Cei care au pătruns în Ungaria, au cunoscut o sărăcire a inventarului funerar; la celălalt pol, în Bulgaria actuală și nord-estul Serbiei actuale, își pierd elementele caracteristice de port, dar le adoptă pe cele de influență bizantină. În ambele cazuri, mai repede sau mai încet, populațiile de stepă au fost absorbite de către autohtoni și au trecut la creștinism. Procesul s-a desfășurat mai rapid la sudul fluviului, unde ei s-au slavizat asemeni bulgarilor.

În secolul al XIV-lea încetarea procesului de pătrundere a populațiilor de stepă a coincis cu debutul procesului de mutare în Banat și alte părți ale Ungariei a populației din Peninsula Balcanică, creștină sau eretică bogomilă (1366, 1391-1393). Procesul va continua și în secolul al XV-lea (prezența refugiaților bulgari sau sârbi din fața pericolului otoman).

Ceea ce se observă la nivelul necropolelor medievale din sudul Banatului, adică marea varietate a poziției brațelor, este o consecință a acestor pendulări de populație, fiecare având elemente specifice de înhumăție. În acest moment, distincțiile de ordin etnic sunt premature, dat fiind faptul că populațiile din spațiul nord-balcanic s-au influențat reciproc. Poziția brațelor poate oglindi stadiul de creștinare al anumitor grupuri și reminiscențe pre-creștine în domeniul funerar.

Necropolele timpurii cu elemente tipic balcanice în amestec cu elemente specifice orizontului târziu Bjelo-Brdo aparțin unei populații eterogene, care însă rezida în aceleași localități și foloseau aceleași necropole. Se distinge în primul rând o populație cu un anumit stadiu de evoluție al culturii materiale, în general cu un inventar sărăcăcios, fără o valoare deosebită. În aceste morminte se constată o prezență mai mare a monedelor, în cazul variantelor de ritual C, D, și CD.

În al doilea rând se remarcă o altă populație, cu un inventar bogat, tipic de influență bizantină; aceasta se împarte în două categorii: o populație ale

cărei morminte sunt larg răspândite (Șopotu Vechi, Cuptoare, Gornea-Căunița de Sus) și practică variantele B, BC și BD. A doua categorie o reprezintă mormintele cu un inventar bogat, dar care practică variantele C, D și CD și se concentrează la Cuptoare-Sfogea; acestea au ca inventar un număr mai mare de monede față de prima categorie.

La necropolele din secolele XIV-XV se constată abandonarea îngropării morților cu obiecte de podoabă; fac excepție inelele de mână și uneori cerceii. Locul bijuteriilor pentru brațe, gât și cap a fost luat de depunerile de monede ca obol funerar. Depunerile de vase sesizate în perioada precedentă (Șopotu Vechi – ȚEICU 1993, 249; Svinița-Km 1004 – BORONEANȚ 1985, 111-113) au continuat, ele fiind identificate la Mehadia-Ulici (ȚEICU 1993, 249) și Gornea-Țârcheviște (UZUM 1975, 138, Fig. 6 și 136; fig. 2). Variantele B, BC și BD au devenit tot mai rar utilizate și de regulă se mai surprind în necropolele care le-au continuat (pe același loc sau altul) pe cele din secolele XII-XIII. Excepție face doar necropola de la Cârnecea.

În perioada Evului Mediu mijlociu se constată o uniformizare tot mai pronunțată a poziției brațelor în morminte, probabil și ca o consecință a întăririi influenței bisericii.

Localitate-Punct	Nr .mor- minte	Morminte cu variante ale poziției brațelor	Morminte cu obiecte de inventar
Berzovia-Pătruieni	12	M2, 3 = 2	-
Cârnecea- Dealul Bisericii	54	M1, 2, 14, 16, 19, 21, 23, 25, 33, 42, 43(?), 45 = 12(-1?)	M12 = 1
Ciclova Română- Morminți	25	M4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25 = 17	M4 = 1
Cuptoare-Sfogea	347	M4, 8, 29, 87, 92, 106, 128, 130, 131, 150, 173, 209, 213, 214, 218, 221, 225, 228, 229, 230, 232, 241, 244, 262, 252, 264, 276, 278, 291, 294, 293, 300, 303, 306, 312, 316, 317, 327, 328, 329, 331, 332, 342 = 44	M4, 8,29, 87, 92, 106, 209, 150, 213, 214, 217, 218, 225, 228, 232, 241, 252, 264, 278, 291, 294, 300, 303, 316, 317, 327, 328, 331, 332, 336, 338, 340, 342, 343, 344, 345, 346 = 37
Divici	3	M1, 2, 3 = 3	-
Gornea-Căunița de Sus	65	M3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 43, 44, 48, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 65 = 45	M5, 12, 26, 29, 38, 50, 44, 48, 50, 51, 54, 57, 59, 63, 65 = 15
Gornea- Ogașul lui Udrescu	25	M6, 7, 16, 23, 24, 25 = 6	-
Gornea-Păzăriște	7	M1, 3, 4, 5, 6, 7 = 6	-
Gornea-Țărmuri	1	-	-
Gornea-Țărcheviște	56	M1, 2, 3, 6, 8, 11, 12, 18, 20, 21, 22, 28, 29, 30, 33, 37, 38, 40, 44, 48, 49, 50, 53, 51, 52 = 25	M21, 22, 23, 39 = 4
Gornea-Zomoniță	1	M1 = 1	-

Localitate-Punct	Nr .mor- minte	Morminte cu variante ale poziției brațelor	Morminte cu obiecte de inventar
Ilidia-Cetate	92	M1, 2, 3, 5, 7, 8, 11, 14, 17, 23, 25, 29, 31, 32, 39, 40, 45, 33, 51, 52, 53, 54, 60, 62, 67, 68, 71, 80, 85 = 29	M12, 17, 23, 35, 37, 39, 51, 68, 71, 86 = 10
Ilidia-Oblița	37	M2, 5, 8, 21, 24, 25, 23, 28, 29, 33, 34, 35, 36, 37 = 14	M34 = 1
Caransebeș-Măhala	6	M1, 2, 3 = 3	M3 = 1
Jupa-Tibiscum, sector Țigănești	6	-	-
Mehadia-Ulici	16	-	M12 = 1
Obreja-Sat Bătrân	13	M2, 10 = 2	-
Pojejena-Nucet	9	M1, 7, 8	-
Pojejena-Șușca	1	-	M1 = 1
Pescari-Culă	1	-	M1 = 1
Reșița-Ogășele	42	M3, 4, 8, 13, 14, 16, 21, 22, 26, 28, 32, 34, 40, 42 = 14	M32, 24, 15 = 3
Socol-Kruglița	1	M1 = 1	-
Svinița-Km1004	13	M4a, b, 5, 6, 7, 8, 11 = 7	M10 = 1
Șopotu Vechi-Mărvilă	47	M6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 16, 19, 21, 29, 30, 37, 39, 40, 41, 42 = 17	M2, 8, 12, 20, 21, 23, 17, 25, 37 = 9
Voilovica - A	5	M4 = 1	M4 = 1
Voilovica - B	14	M1, 6, 11, 12, 14 = 5	M1, 2, 5, 6, 7, 11, 12, 13, 14 = 9
TOTAL: 26	899	256 (+1?)	96

Localitatea - Punctul	
Varianta A	
Ciclova Română - <i>Morminți</i>	M6
Divici	M1, 2, 3
Gornea – <i>Căunița de Sus</i>	M6, 15, 16, 34
Gornea – <i>Ogașul lui Udrescu</i>	M6, 7, 24
Gornea - <i>Țârcheviște</i>	M12, 20, 21, 28
Gornea - <i>Zomoniță</i>	M1
Ilidia - <i>Cetate</i>	M29, 39
Socol - <i>Kruglița</i>	M1
Șopotu Vechi - <i>Mârvilă</i>	M11, 12, 16, 21, 39, 42
Svinița – <i>Km 1004</i>	M5, 6
Varianta B	
Cârnecea – <i>Dealul Bisericii</i>	M42, 45
Cuptoare - <i>Sfoge</i>	M29, 213, 232, 241, 262, 291, 294, 317, 332
Gornea – <i>Căunița de Sus</i>	M19, 41, 43, 62, 65
Gornea - <i>Țârcheviște</i>	M48, 52
Ilidia - <i>Cetate</i>	M5, 7, 31, 32
Ilidia - <i>Oblița</i>	M29, 35
Șopotu Vechi - <i>Mârvilă</i>	M19, 20, 37, 40
Varianta C	
Berzovia - <i>Pătruieni</i>	M2
Cârnecea – <i>Dealul Bisericii</i>	M1, 14, 25, 43 (?)
Ciclova Română - <i>Morminți</i>	M1, 10, 25
Cuptoare - <i>Sfoge</i>	M173, 214, 228, 252, 342, 130, 131, 312
Gornea – <i>Căunița de Sus</i>	M3, 35, 36, 52, 53, 57, 63
Gornea - <i>Păzăriște</i>	M6
Gornea - <i>Țârcheviște</i>	M44
Ilidia - <i>Cetate</i>	M14, 23, 40, 52, 60, 62, 68, 71
Ilidia - <i>Oblița</i>	M28, 36
Caransebeș - <i>Măhala</i>	M1, 2
Obreja – <i>Sat Bătrân</i>	M2
Pojejena – <i>Nucet</i>	M1, 4, 5, 6
Reșița – <i>Ogășele</i>	M4, 8, 16, 22, 32, 42
Svinița – <i>Km 1004</i>	M11
Voilovica - A	M4
Voilovica - B	M6, 12
Varianta D	
Ciclova Română - <i>Morminți</i>	M16, 24
Cuptoare – <i>Sfoge</i>	M8, 150, 293, 329
Gornea – <i>Căunița de Sus</i>	M21, 44, 48

Localitatea - Punctul	
Gornea – <i>Păzăriște</i>	M2
Gornea - <i>Țârcheviște</i>	M8, 11, 30, 51
Ilidia - <i>Cetate</i>	M85
Ilidia – <i>Oblița</i>	M2, 25, 33
Reșița - <i>Ogășele</i>	M3, 28
Svinița – <i>Km 1004</i>	
	M4a, b
Varianta E	
Berzovia – <i>Pătruieni</i>	M3
Cârnecea – <i>Dealul Bisericii</i>	M16
Ciclova Română - <i>Morminți</i>	M5, 8, 13, 19, 21, 23
Cuptoare – <i>Sfoge</i>	M128, 209, 221
Gornea – <i>Căunița de Sus</i>	M5, 24, 51, 60
Gornea – <i>Ogașul lui Udrescu</i>	M16, 23, 25
Gornea - <i>Pzăriște</i>	M1, 4, 7
Gornea – <i>Țârcheviște</i>	M6, 22, 38, 50, 53
Ilidia - <i>Cetate</i>	M1, 3, 8, 11, 17, 45, 53, 54, 80
Ilidia – <i>Oblița</i>	M2, 5, 8, 23, 34
Pojejena - <i>Nucet</i>	M8
Subvarianta AB	
Ilidia – <i>Oblița</i>	M37
Svinița – <i>Km 1004</i>	M8
Șopotu Vechi - <i>Mârvilă</i>	M6, 9
Subvarianta AC	
Gornea – <i>Căunița de Sus</i>	M65
Subvarianta AD	
Gornea – <i>Căunița de Sus</i>	M17
Gornea - <i>Țârcheviște</i>	M2, 3
Voilovica – B	M11
Subvarianta AE	
Svinița – <i>Km 1004</i>	M7
Șopotu Vechi - <i>Mârvilă</i>	M13
Subvarianta BC	
Cuptoare - <i>Sfoge</i>	M87, 92, 106, 316, 327, 331
Gornea – <i>Căunița de Sus</i>	M4, 18, 27, 38, 50, 59, 64, 65
Ilidia - <i>Oblița</i>	M21
Pojejena – <i>Nucet</i>	M7

Localitatea - Punctul	
Subvarianta BD	
Cârnecea – <i>Dealul Bisericii</i>	M21
Gornea – <i>Căunița de Sus</i>	M12, 13, 33
Gornea - <i>Țârcheviște</i>	M29, 40, 49
Subvarianta BE	
Cuptoare - <i>Sfogea</i>	M244
Gornea – <i>Căunița de Sus</i>	M7, 23, 56
Șopotu Vechi - <i>Mârvilă</i>	M7, 8, 41
Subvarianta CD	
Cârnecea – <i>Dealul Bisericii</i>	M23, 33
Cuptoare – <i>Sfogea</i>	M218, 229, 276, 278, 300, 303, 328
Gornea – <i>Căunița de Sus</i>	M8, 9, 10, 32
Gornea - <i>Păzăriște</i>	M4
Gornea - <i>Țârcheviște</i>	M1
Caransebeș – <i>Măhala</i>	M3
Reșița – <i>Ogășele</i>	M21
Șopotu Vechi – <i>Mârvilă</i>	M29
Subvarianta CE	
Ciclova Română - <i>Morminți</i>	M9, 18, 20,22
Cuptoare – <i>Sfogea</i>	M94, 230, 264
Gornea – <i>Căunița de Sus</i>	M30, 40
Gornea – <i>Țârcheviște</i>	M18
Reșița – <i>Ogășele</i>	M13, 26
Subvarianta DE	
Cârnecea – <i>Dealul Bisericii</i>	M2, 19
Ciclova Română – <i>Morminți</i>	M4
Gornea – <i>Căunița de Sus</i>	M29
Gornea - <i>Păzăriște</i>	M3
Gornea - <i>Țârcheviște</i>	M33, 37
Ilidia - <i>Oblița</i>	M24
Obreja – <i>Sat Bătrân</i>	M10
Reșița - <i>Ogășele</i>	M40
Voilovica - B	M13

Morminte cu brațe lipsă

Anexa 3

Localitatea - Punctul	
Berzovia - <i>Pătruieni</i>	M.10(X)
Cârnecea - <i>Dealul Bisericii</i>	M.7(X); 42(X); 49(X); 13(CX); 30(AX)
Ciclova Română - <i>Morminți</i>	M.1(CX); 3(CX); 16(DX)
Cuptoare - <i>Sfoga</i>	M.217(CX); 260(CX); 318(X); 336(X); 345(X)
Gornea - <i>Căunița de Sus</i>	M.31(X); 47(X); 49(X); 42(DX)
Gornea - <i>Păzăriște</i>	M.2(X)
Gornea - <i>Țârcheviște</i>	M.23(AX); 24(EX); 43(CX); 54(X)
Ilidia - <i>Oblița</i>	M.20(X)
Caransebeș - <i>Măhala</i>	M.4(EX)
Pojejena - <i>Nucet</i>	M.4(CX); 5(CX)
Reșița - <i>Ogășele</i>	M.29(X); 34(X); 37(X?); 38(X)
Șopotu Vechi - <i>Mârvilă</i>	M.2(CX); 16(AX); 45(EX)
Voilovica - B	M.2(CX); 5(EX)

Notă: În tabel nu au fost incluse mormintele puternic macerate, răvășite și vizibil deranjate de diverse intervenții ulterioare

BIBLIOGRAFIE

- ACHIM, V. - 1994 - *Despre vechimea și originea Banatului de Severin*, în *Revista Istorică*, serie nouă, Tom 5, 3-4, martie-aprilie, p. 233-247
- BÁLINT, C. - 1991 - *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapesta
- BONA, P. - 1993 - *Biserica medievală din Caransebeș*, Caransebeș
- BORONEANȚ, V. - 1985 - *Cimitirul feudal timpuriu de la Svinița-km. fluvial 1004*, în *Drobeta*, VI, p. 111-118
- COROVIĆ M., LJUBINCOVIĆ, C. - 1956 - *La nécropole slave de Brestović*, în *Archeologica Jugoslavie*, II, p. 135
- ERCEGOVIĆ, S., PAVLOVIĆ, M. - 1966 - *Contribution a l'étude des nécropoles médiévales en Serbie*, în *Starinar*, XVII, p. 151-152
- ERCEGOVIĆ, S., PAVLOVIĆ, M. - 1982-1983 - *Hajdučka-Vodenica aglomération et nécropole médiévales*, în *Starinar*, XXXIII-XXXIV, p. 366-367
- GARAŠANIN M., GARAŠANIN, D. - 1955-1956 - *La nécropole serbe médiévale de Dobraca*, în *Starinar*, V-VI, p. 191-205
- IAROSLAVSCHI, E. - 1975 - *O villa rustica la Caransebeș*, în *Banatica*, III, p. 356-363
- JANKOVIĆ, J. - 1966 - *Ideće, Prahovo, Negotin - slovenska nekropla*, în *Arheološki pregled*, 6, p. 121
- JANKOVIĆ, M. - 1973-1974 - *Deux nécropoles médiévales en Serbie de l'Est*, în *Starinar*, XXIV-XXV, p. 240-241
- JOVANOVIĆ, V.S. - 1977 - *Prilozi hronologiji srednjovekovih nekropola Jugoslavije i Bulgarke*, I, în *Balcanoslavica*, 6, Prilep, p. 153-158
- KOVÁCS, L. - 1991 - *Bemerkungen zur Arbeit von N. Stanojev: "Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrhundert in der Vojvodina"*, în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hunaricae*, 43, p. 399-424
- LAZAROVICI, GH., MAXIM, Z.; TEICU, D.; OPRINESCU, A. - 1993 - *Șantierul arheologic Gornea 1989*, în *Banatica*, XII/1, p. 295-319
- MARJANOVIĆ, G.; VUJOVIĆ, D. - 1985 - *Contribution a l'étude des résultats des fouilles de nécropoles médiévales en Serbie*, în *Starinar*, XXXVI, p. 103-114

- MARJANOVIĆ, G.; VUJOVIÆ, D. - 1984 - *Trjane. Serbian Necropolis (11 th-13th Century)*, Belgrad
- MUNTEANU, L. - 1983 - *Cercetări arheologice la obiectivul "La Chilii", com. Vărădia, jud. Caraș-Severin*, în *Cercetări arheologice*, VI, p. 231-238
- PAVLOVIĆ, S. - 1969 - *Hajdučka-Vodenica*, în *Stare culture u y Djerdapu*, p. 208-211
- STANOJEV, N. - 1989 - *Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrhundert in der Vojvodina*, Novi Sad
- ȚEICU, D. - 1993 - *Necropole medievale (sec. X-XIV) din sudul Banatului*, în *Banatica*, XII/1, p. 229-272
- ȚEICU, D. - 1996a - *O reședință românească la începutul Reșiței medievale*, în *Arheologia satului medieval din Banat*, Reșița, 1996, p. 5-20
- ȚEICU, D. - 1996b - *Cercetări de arheologie medievală la Berzovia*, în *Arheologia satului medieval din Banat*, Reșița, 1996, p. 37-47
- ȚEICU, D. - 1996 - *Biserica medievală de la Cârnecea*, în *Arheologia satului medieval din Banat*, Reșița, 1996, p. 56-76
- ȚEICU, D.; RANCU, D. - 1997 - *Obreja-Sat Bătrân, jud. Caraș-Severin*, în *Cronica cercetărilor arheologice, campania 1996*, București, p. 40-41, nr. 70
- UZUM, I. - 1972 - *Date noi asupra bisericii și fortificației de la Ilidia*, în *Acta Musei Napocensis*, 9, p.155-159
- UZUM, I. - 1974 - *Două cimitire feudale timpurii la Gornea și Pojejena (jud. Caraș-Severin)*, în *Tibiscus*, III, p. 159-164
- UZUM, I. - 1975 - *Cimitirul medieval de la Gornea-Țârcheviște*, în *Banatica*, III, p. 131-143
- UZUM, I. - 1977 - *Locuirea feudală timpurie de la Gornea-Țărmuri, jud. Caraș-Severin*, în *Banatica*, IV, p. 215-222
- UZUM, I. - 1979 - *Săpăturile arheologice de la Ilidia (campania 1978)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, XIII, Oradea, p. 387-389
- UZUM, I. - 1981 - *Necropola feudală timpurie de la Gornea-Căunița de Sus (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, VI, p. 181-210
- UZUM, I. - 1983 - *Locuirile medievale de la Gornea-Zomonite (com. Sichevița, jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, VII, p. 249-295
- UZUM, I. - 1987 - *Considerații pe marginea cercetărilor din anii 1983-1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare-Sfogea (com. Cornea, jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, IX/1, p. 281-315
- UZUM, I.; LAZAROVICI, GH. - 1971 - *Așezarea feudală de la Ilidia în lumina izvoarelor scrise și a cercetărilor*, în *Banatica*, I, p. 157-162
- UZUM, I.; LAZAROVICI, GH.; DRAGOMIR, I. - 1973 - *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Sichevița*, în *Banatica*, II, p. 403-416
- UZUM, I.; LAZAROVICI, GH. - 1974 - *Descoperiri arheologice prefeudale și feudale timpurii în zona superioară a Clisurii*, în *Crisia*, IV, p. 47-57
- UZUM, I.; ȚEICU, D. - 1981 - *Cercetările arheologice de la Ciclova Română (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, VI, p. 211-216

QUELQUES CONSIDÉRATION CONCERNANT LES NÉCROPOLES MÉDIÉVALES RURALES DU BANAT SUDIQUÉ (XII-E – XV-E SIÈCLES)

Les nécropoles du Banat sudiques présentent au cours des XII-e – XV-e siècles des variantes de rituel très diverses. Le fait c'est pas hasardeux, étant donnée les mutations d'ordre politique de la zone, y compris les déplacements de population. Tant au sud du Danube, qu'au Royaume hongrois, en permanence se sont produits

des pénétrations des diverses populations des steppe (pécénegues, cumains, sarmates tardifs, chasares). Au cours du temps, celles-ci ont été adaptées par le christianisme, mais une bonne partie a gardé, pour une certaine période, les éléments spécifiques d'inhumation. Une fois arrivées dans la zone sud danubienne, dans l'Empire Byzantine où l'état des valacho-bulgares et même dans le royaume hongrois, ces populations ont changé, en quelque mesure l'usage des objets de port et d'ornement, Ceux qui se sont pénétrés en Hongrie, ont connu un appauvrissement de l'inventaire funéraire; à l'autre extrémité, dans l'actuelle Bulgarie et au nord-est de la Serbie d'aujourd'hui, ils perdent les éléments spécifiques de port, mais en adoptant des influences byzantines. Les mêmes situations, moins ou plus vite, les populations de steppe ont été absorbées par les autochtones et elles se sont passées au christianisme. Le processus a connu une tournure plus rapide au sud du fleuve, où elles sont slavisées, d'une manière similaire aux bulgares.

Pendant les XV-e siècle le cessement du processus de pénétration des populations de steppe s'est produit simultanément avec les processus de transfert en Banat et dans des autres parts de l'Hongrie de la population de la Péninsule Balkanique, chrétienne au hérétique bogomile (1366, 1391-1393). Le processus continuera même au cours du XV-e siècle (la présence des réfugiés bulgares ou serbes face au danger otoman).

En qu'on peut observer au niveau des nécropoles médiévales du Banat sudique, c'est à dire la grande variété de la position des bras, constitue une conséquence de ces pendulations de population, chacune ayant ses éléments spécifiques d'inhumation. La position des bras peut refléter le stade de christianité des certains groupements et de réminiscences pré-chrétiennes du domaine funéraire.

Les anciennes nécropoles ayant des éléments typiques balkaniques mélangée avec celles spécifiques de l'horizon tardif Bjelo – Brdo appartiennent à une population hétérogène qui ont eu leur résidence dans les mêmes localités et avaient les mêmes nécropoles. On distingue une population avec un certain stade d'évolution de la culture matérielle, en général ayant un inventaire pauvre, sans comporter une valeur issue du commun. Dans ces tombes on constate une présence plus évidente des monnaies, au cas des rituels E, D et CD.

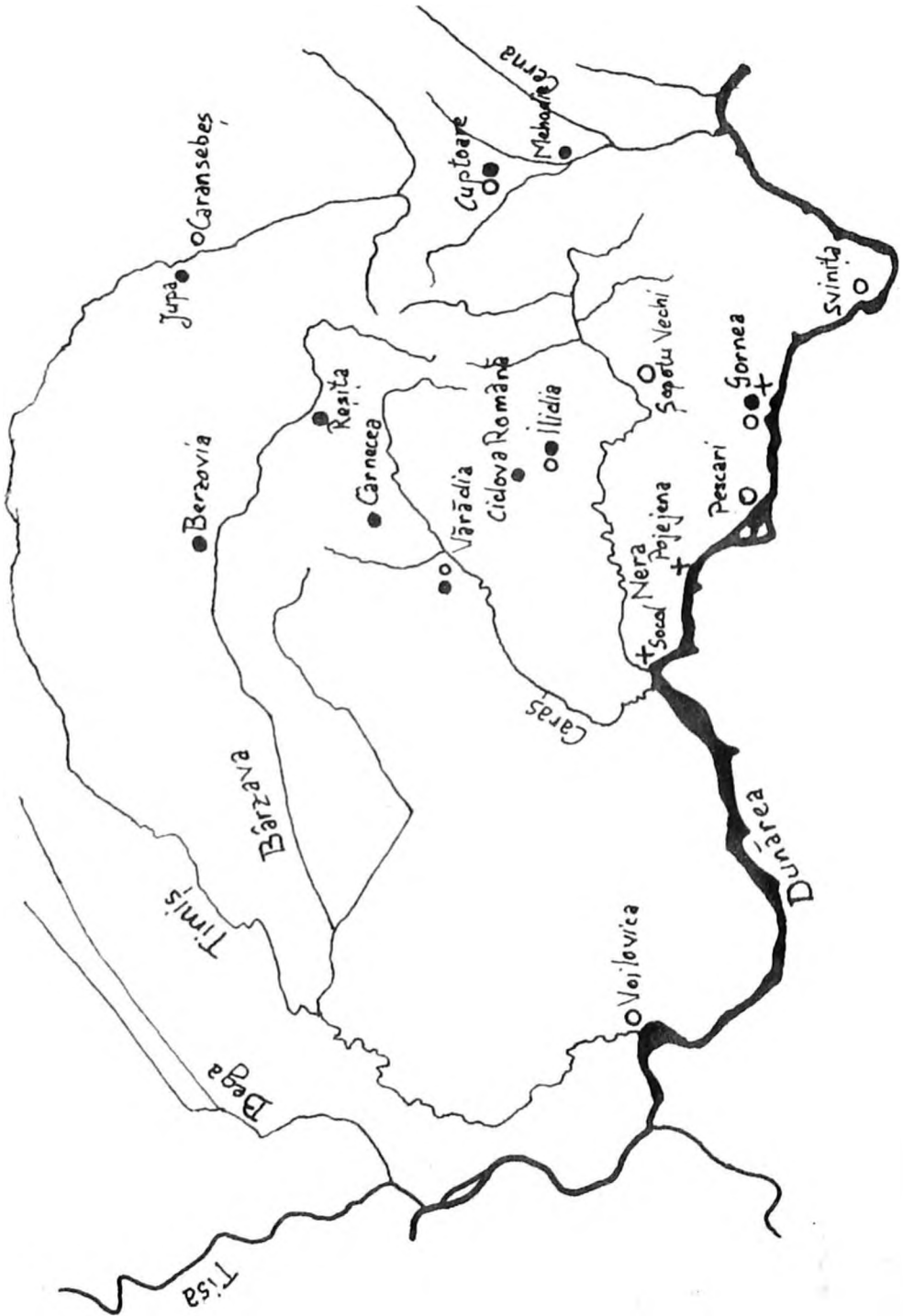
Puis on remarque une autre population, avec un inventaire riche, typique de l'influence byzantine; celle-ci peut-être partagée dans deux catégories: l'une avec des tombes largement répandues (Sopotu Vechi, Cuptoare, Gornea-Caunita de Sus) et qui pratique les variantes B, BC, BD. La deuxième catégorie est représentée par les tombes avec un riche inventaire mais qui pratique les variantes C, D et CD se concentrant à Cuptoare-Sfocea; ces dernières ont comme inventaire un plus grand nombre de monnaies face à la première catégorie.

Aux nécropoles des XIV-e – XV-e siècles on constate l'abandon de l'enterrement des décedés avec des objets ornementaux; à l'exception des anneaux de main et quelquefois les boucles d'oreille. La place de bijoux pour les bras, gorge et tête a été prise par les dépôts des monnaies en offrande funéraire. Le dépôt des vaisseaux mis au évidence pendant la période précédente se sont continués, étant identifiés à Mehadia et Gornea-Târchieviste. Les variantes B; BC et BD se sont devenues de plus en plus rarement utilisées et, en général, peuvent-être encore surprises dans les nécropoles qui ont continuées (sur la même place ou à l'autre) des XII-e – XIII-e siècles, à l'exception de Cârnea.

Pendant le Moyen Âge développé on constate une uniforaaisation prononcée de la position des bras dans les tombes, probablement une conséquence de l'agrandissement de l'influence de l'église.

NECROPOLE MEDIEVALE DIN SUDUL BANATULUI (sec. XII-XV)

Legenda:

- – Necropole sec. XII-XIII
- – Necropole sec. XII-XIII
- + – Necropole sec. XII-XIII

**STUDIUL ANTROPOLOGIC
ASUPRA SCHELETELOR PROVENITE
DIN CIMITIRUL DE LÂNGĂ BISERICA ROTONDĂ
DIN GEOAGIU, JUDEȚUL HUNEDOARA,
DATAT ÎN SECOLELE XI-XII d.Chr.**

M. MUNTEANU

În campania de săpături arheologice din anul 1993, efectuate în preajma unei biserici rotunde din Geoagiu, domnul Gh. Petrov a descoperit și un număr de 20 de morminte. Pe baza unor monede găsite în morminte, emisiuni ale regilor Ungariei Ladislav cel Sfânt și Koloman, mormintele sunt datate la sfârșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea.

Material și metodă de lucru

Dintre cele 20 de morminte săpate au fost ridicate resturile osoase din 17 morminte. Majoritatea scheletelor sunt slab conservate. Scheletele din mormintele 2, 3 și 5 au fost atât de descompuse, încât nu au putut fi ridicate.

Datele metrice au fost prelevate după metoda lui Martin. Capacitatea craniană a fost determinată după metoda Lee-Pearson. Talia a fost calculată după tabelele lui Breitinger, pentru bărbați și a lui Bach, pentru femei. Vârsta a fost estimată după morfologia dinților, după gradul lor de abraziere și după gradul de obliterare al suturilor craniene.

Rezultate

Mormântul 1

Din acest mormânt provine un schelet destul de slab conservat. El aparține unui adult de sex feminin. Din craniu se păstrează doar occipitalul, stâncile temporalelor, fragmente din oasele parietale și mandibula. Oasele sunt gracile. Occipitalul este bombat, impresiunile musculare și procesele mastoidiene sunt mijlocii. Arcada dentară mandibulară are formă de parabolă. Sunt absenți molarii de minte, 35 a fost extras, 36 și 46 prezintă carii ocluzale. La nivelul lui 45 se observă o carie distală complicată, cu abces vestibular.

Mormântul 2 și Mormântul 3

Scheletele din aceste morminte au fost foarte rău conservate și nu s-au putut ridica.

Mormântul 4

Scheletul din acest mormânt a aparținut unui copil care avea vârsta de aproximativ 6 ani, după dezvoltarea dinților, iar după lungimea femurului avea 6 ani și jumătate. Femurul are o lungime de 204 mm.

Mormântul 5

Scheletul a fost foarte slab conservat și nu s-a putut ridica.

Mormântul 6

Din acesta provine un schelet bine conservat care a aparținut unui bărbat decedat în jurul vârstei de 25 de ani.

Craniul este foarte lung și mijlociu de lat. Indicele cranian indică un craniu doliocran spre mezocran. Înălțimea craniului este scundă. Indicele de înălțime auriculară-lungime este la limita inferioară a hipsicraniei, iar indicele de înălțime auriculară-lățime este metrocran. În normă verticală craniul are o formă elipsoidală. Regiunea frontală se caracterizează printr-un relief supraorbital puternic dezvoltat. Lățimea minimă a frunții este mijlocie, iar lățimea sa maximă este îngustă. Indicele frontal sagital este ortometop. Indicele parieto-frontal este metriometop. Polul cranian posterior este caracterizat printr-un occipital curbat. Indicele parieto-occipital este la limita inferioară a occipitalelor largi. Liniile nucale au o dezvoltare medie. Procesele mastoide au o formă conică și sunt mari. În norma posterioară craniul are forma de casă. Circumferința orizontală a craniului este mare, iar capacitatea craniană aristencefală.

Înălțimea superioară și înălțimea totală a feței sunt foarte înalte (măsurătorile sunt nesigure). Înălțimea nasului pare să fie înaltă, lățimea sa este mijlocie. Fosele canine sunt adânci.

Arcadele dentare sunt eliptice, dinții nu prezintă carii și au o abraziere corespunzătoare vârstei de 20-25 de ani. Mandibula este robustă, cu mentonul piramidal și cu unghiurile mandibulare ușor eversate.

Mormântul 7

Scheletul din acest mormânt este slab conservat. El a aparținut unui bărbat decedat la vârsta de aproximativ 20 de ani. De la nivelul craniului nu s-au putut preleva date metrice sau indici. În ceea ce privește scheletul postcranian s-au evidențiat procese de osteomielită pe ambele fibule (Pl. IV).

Mormântul 8

Din acest mormânt provine un schelet rău conservat, care a aparținut unei femei din grupa de vârstă senilis.

Craniul este lung și îngust, occipitalul bombat. Craniul este deformat postmortem, torsionat pe axul longitudinal și nu am putut preleva date metrice și indici. Mandibula este gracilă cu unghiurile în ortopozitie. Dinții

sunt prezenți pe hemiarcadele din partea dreaptă, acestea fiind conservate. Procesele alveolare prezintă o marcată retracție osoasă, iar dinții au o abraziere accentuată. 46 și 47 au fost extrași. 14 are trei rădăcini, 13 este în stadiu de rest radicular, 12 prezintă o carie distală.

Mormântul 9

Din acest mormânt s-au păstrat doar 16 fragmente osoase. Ele au aparținut unei femei mature.

Mormântul 10

Din acest mormânt provine un schelet slab conservat care a aparținut unui adolescent de sex masculin. Vârsta probabilă este de 15-16 ani. Vârsta s-a stabilit pe baza dinților.

Mormântul 11

Din acest mormânt provine un schelet slab conservat care a aparținut unei femei mature. Vârsta probabilă 30-35 ani. Craniul este nerestaurabil, din el s-au păstrat câteva fragmente dispartate de calotă, oasele temporale, hemimandibula stângă și unghiul mandibular drept. Al doilea molar inferior din stânga prezintă o carie. La nivelul dinților frontali se găsește tartru. Unghiul mandibular este ușor eversat.

Mormântul 12

Din acest mormânt provine un schelet care a fost deranjat de suprapunerea M1. Scheletul a aparținut unei femei din grupa de vârstă senilis. Din craniu este păstrată doar mandibula. Aceasta prezintă o edentație termino-terminală. Dinții frontali sunt puternic abraziți, unghiul mandibular este ușor eversat. Condilii mandibulari sunt asimetrici și erodați.

Mormântul 13

Din acest mormânt provine scheletul unui copil, care după morfologia dinților a decedat la vârsta de 6-7 ani.

Mormântul 14

Scheletul provenit din acest mormânt a aparținut unui infans II. După dezvoltarea dinților avea vârsta de 12 ani și era probabil de sex feminin.

Mormântul 15

Scheletul provenit din acest mormânt a aparținut unei femei adulte. Este slab conservat. După osificarea cartilajelor de creștere se pare că avea vârsta de 22-25 de ani.

Mormântul 16

Din acest mormânt provine scheletul unui bărbat decedat în jurul vârstei de 60 de ani. Craniul este parțial conservat. Fragmentele osoase păstrate au permis restaurarea parțială a neurocraniului. Are o lungime mijlocie. Diametrul transversal este îngust. Indicele cranian este dolico cran. Înălțimea craniului

este scundă. Indicele de înălțime auriculară-lungime este hipsicran, iar indicele de înălțime auriculară-lățime este acrocra. În normă verticală craniul are o formă elipsoidă. Relieful supraorbital este bine dezvoltat. Lățimea minimă a frunții este îngustă, indicele frontal-sagital este ortometop. Occipitalul este lung, cu protuberanța occipitală externă mare și cu linii nucale proeminente. Procesele mastoidiene au o dezvoltare medie. Capacitatea craniană este aristencefală.

Orbitele sunt de formă elipsoidă, au o înălțime și o lățime mijlocie. Indicele orbital indică orbite mezoconhe.

Mandibula are procesul alveolar resorbit. Sunt prezenți cei doi canini, premolarii și primii doi molari din stânga, incisivul central și cel lateral din stânga au fost pierduți postmortem. Ceilalți dinți au fost extrași. Creasta alveolară edentată prezintă exostoze. Molarii 1 și 2 din stânga prezintă carii de colet. Rădăcina mezială a celui de-al doilea molar este trifurcată. Mentonul este rotund. Unghiurile mandibulare sunt ușor eversate. Abrazia dentară indică o vârstă de 50-60 ani.

Mormântul 17

Din acest mormânt provine scheletul slab conservat al unui bărbat matur. Nu este păstrat nici un fragment din craniu.

Mormântul 18

Din acest mormânt provine scheletul unui bărbat decedat în jurul vârstei de 40 de ani.

Craniul este destul de slab conservat și afectat de o ciupercă. El are o lungime mijlocie. Lățimea este îngustă. Indicele cranian este mezocra. Înălțimea craniului este scundă. Indicele de înălțime auriculară-lungime este hipsicran, iar indicele de înălțime auriculară-lățime este acrocra. În normă verticală craniul are formă elipsoidă. Regiunea frontală este slab conservată. Polul cranian posterior prezintă un occipital curbat, cu amprente de inserții musculare dezvoltate. Procesele mastoidiene sunt mari. Din normă posterioară, craniul are formă de casă. Circumferința craniană orizontală este mică, iar capacitatea craniană este aristencefală.

Masivul facial nu s-a putut restaura. Arcada dento-alveolară maxilară este parțial păstrată, este păstrat 17, puțin abrazat, probabil datorită extracției precoce a antagoniștilor. 16 este în stadiu de rest radicular, 13 și 12 prezintă carii meziale și distale, 11 are o carie distală. Dinții frontali au o abraziune corespunzătoare vârstei de 40 de ani.

Mandibula este slab conservată. Au fost extrași cei trei molari din dreapta și ultimii doi molari din stânga. Mentonul este piramidal, proeminent. Unghiurile mandibulare sunt ușor eversate.

Mormântul 19

Din acest mormânt provine scheletul unui bărbat de 35-40 de ani.

Craniul are o lungime mijlocie și o lățime situată la limita dintre îngust și mijlociu. Indicele cranian este mezocra. Înălțimea craniului este scundă. Indicele de înălțime auriculară-lungime este hipsicran, iar indicele de înălțime

auriculară-lățime este acrocran. În normă verticală craniul are formă pentagonoidă. Regiunea frontală este caracterizată de o creastă supraorbitală cu o dezvoltare medie. Lățimea minimă și maximă a frunții sunt înguste. Indicele frontal sagital este ortometop. Polul cranian posterior este deteriorat, lipsind cea mai mare parte a occipitalului. Reliefurile musculare sunt bine dezvoltate. Procesele mastoideene sunt puțin înalte, dar au o grosime foarte mare. Din normă posterioară craniul are formă de casă. Capacitatea craniană este aristencefală.

Masivul facial este conservat fragmentar și nu am putut preleva date metrice. Pe maxilă sunt prezenți dinții frontali și premolarii, care au o abrazie corespunzătoare vârstei de 40 de ani. Mandibula este gracilă. Au fost extrași molarii din stânga și primii doi molari din dreapta. Dinții de pe hemiarcada stângă sunt pierduți postmortem. Mentonul este piramidal, unghiurile mandibulare sunt ușor eversate.

Mormântul 20

Din acest mormânt provine scheletul rău conservat al unei femei.

Craniul este conservat fragmentar și nu s-au putut preleva date metrice. Prezintă sutură metopică. Procesele mastoideene sunt mici. Abrazia dentară indică vârsta de 35-40 de ani, la nivelul mandibulei au fost extrași următorii dinți: 38, 37, 36, 31, 41, 46.

Considerații asupra taliei

În vederea determinării taliei a putut fi măsurată lungimea următoarelor oase:

Nr. mormânt	Sex	Humerus	Radius	Ulnă	Femur	Tibie	Talia după Breitinger (cm)
M6	M	312	239	260	444	360	166,76
M7	M	323	-	-	456	360	168,40
M16	M	336	241	268	428	363	168,40
M17	M	360	268	280	-	-	177,70
M18	M	308	227	-	-	-	164,62
M19	M	327	229	-	-	-	167,38

Nr. mormânt	Sex	Humerus	Radius	Ulnă	Femur	Tibie	Talia după Bach (cm)
M1	F	325	235	-	430	-	164,2
M9	F	-	-	-	-	330	153,50
M11	F	264	202	226	-	293	152,40
M12	F	305	231	250	430	-	162,50
M15	F	-	228	-	-	-	153,00
M20	F	327	229	-	-	-	161,50

Din datele de mai sus rezultă că bărbații aveau o talie medie de 168,87 cm, ceea ce reprezintă o talie mijlocie, iar femeile aveau o talie medie de 157, 86 cm, ceea ce reprezintă o talie mijlocie (după Reiner).

Este de remarcat faptul că trei din cele șase femei aveau o talie de aproximativ 153 cm, iar celelalte trei aveau o talie de 161,5 – 164,3 cm. În absența determinării tipologiei antropologice, nu se poate preciza dacă cele două grupe de femei au aparținut unor tipuri antropologice (eventual unor etnii) diferite, sau dacă au aparținut unor clase sociale diferite. Este cunoscut faptul că o talie mai mică poate fi rezultatul unei alimentații necorespunzătoare.

Considerații asupra vârstei și sexului și probleme demografice

Grupede vârstă		Nr. deceselor	Nr. mormânt	Bărbați	Femei
Biologică	Cronologică				
Infans I	0-7 ani	2	M4, M13	Sex nedeterminat	
Infans II	7-14 ani	1	M14	Sex nedeterminat	
Juvenis	15-20 ani	1	M10	1	
Adultus	21-30 ani	4	M1, M6, M7, M15	2	2
Maturus	31-50 ani	6	M9, M11, M17, M18, M19, M20	3	3
Senilis I	51-70 ani	3	M8, M12, M16	1	2

Din datele înscrise în tabelul de mai sus rezultă că numai 17,6% din membrii colectivității au atins vârsta de 50 de ani. În copilărie au decedat tot 17,6%. Iar între 20-50 de ani au decedat 58,8%.

Într-un caz s-a putut stabili cauza decesului. Este vorba de mormântul 7. Scheletul din acest mormânt a aparținut unui bărbat decedat la vârsta de 20 de ani, prin septicemie, datorită unor focare de osteomielită localizată la ambele fibule (Planșa IV).

Probleme demografice

În campaniile arheologice din anii 1994 și 1995 au fost descoperite încă 20 de morminte din perioada arpadiană și alte morminte care se datează mai târziu. Prin urmare, cimitirul conținea 40 de morminte repartizate pe o perioadă de 220-230 de ani. R. Popa (1988) ajunge la concluzia că pe durata unui secol o familie simplă producea în medie 20 de morminte. Dacă luăm în considerare aceste date, putem considera că din ultimul sfert al secolului al XI-lea și până la începutul secolului al XIV-lea în acest cimitir s-a înmormântat o singură familie.

Diagnoză tipologică și atribuire etnică

Datorită slabei stări de conservare a scheletelor, diagnoza tipologică a putut fi efectuată doar la patru schelete masculine. Am luat în discuție și scheletul unui adolescent de sex masculin, deoarece se consideră că indicele

cranian nu se mai schimbă, cu toate că dimensiunile absolute se mai puteau mări. Dintre cele patru cranii de adulți, două sunt doliocrane și două mezocrane. Indicele cranian mediu este mezocran, la limita cu doliocrania (indice cranian = 75,31). Talia medie a acestor bărbați este de 166,54 cm. Relieful cranian dezvoltat, talia mai înaltă decât a mediteranoizilor și mai mică decât a nordicilor indică un amestec de trăsături protoeuropoide și mediteranoide. Acestea permit încadrarea în tipologia nord-balcanică. Scheletul adolescentului din M10 poate fi atribuit tipului alpin.

Talia diferită a femeilor sugerează tipuri antropologice sau etnii diferite.

Varianta nord-balcanică a fost folosită în literatura românească pentru diagnoză antropologică de C. Maxilian (1963). Arheologii maghiari nu operează cu această variantă, ea fiind asimilată cu tipul nordic. Determinările personale, efectuate pe opt cimitire din Banat, datate între secolele X-XIX atestă că varianta nord-balcanică este specifică populației românești. Kiszely (1976) pe baza unui număr mai mare de descoperiri de pe teritoriul Ungariei, dă următoarea tipologie antropologică pentru maghiarii din secolele X-XI:

- Dinarici 16,0%
- Est-europizi 20,0%
- Pamirieni 10,0%
- Turanici 12,5%
- Cromagnonizi 4,2%
- Nordici 8,0%
- Mediteraneeni 5,5%
- Alpini 6,8%
- Mongoloizi 0,7%
- Diferiți 10,0%

Pe teritoriul Ungariei, această tipologie cunoaște și diferențe regionale.

În cimitire descoperite la est de Tisa, tipologia antropologică este următoarea:

- Mediteraneeni 39%
- Nordici 38%
- Protoeuropizi 12%

Analizând datele de mai sus, rezultă că în cimitirul de la Geoagiu s-a înmormântat o familie românească.

Concluzii

În cimitirul de la Geoagiu au fost înmormântați bărbați, femei și copii aparținând unei singure familii, care a fost înhumată acolo de-a lungul a două secole.

Slaba stare de conservare a permis o diagnoză tipologică în puține cazuri. Pe baza parametrilor neurocraniului și a taliei patru bărbați au fost atribuiți variantei nord-balcanice, iar un adolescent de sex masculin este de tip alpin.

Tipologia antropologică pledează pentru etnia românească.

Starea de conservare a scheletelor feminine a permis doar determinarea taliei. Dintre cele șase cazuri determinate, trei au talie medie de 152,96 cm și trei au o talie medie de 162,76 cm. Aceasta sugerează apartenența lor la tipuri antropologice, eventual etnii, diferite.

Bibliografie

- Barbu, M; Zdroba, M., *Șantierul arheologic Arad-Vladimirescu. Campania 1977*, în *Ziridava*, 10, 1978, p. 101-112
- Bejan, A.; Moga M., *Necropola feudal-timpurie de la Hodoni (jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, V, 1979, p. 155-168
- Borovszky, Samu, *Temes Varmegye*, Budapest, 1912 (?), Országos Monografia Társaság
- Botezatu, D.; Ștefănescu, Gh., *Studiul antropologic al scheletelor din cimitirele feudale de la Coconi (sec. XIV-XV)*, în *SCA*, 1969, VI, 2, p. 175-180
- Botezatu, D.; Ștefănescu, Gh., *Contribuții la studiul antropologic al populației feudale timpurii din Moldova din secolul XII e.n.*, în *SCA*, 1970, VII, 1, p. 13-18
- Botezatu, D.; Ștefănescu, Gh., *Caracterizarea antropologică a scheletelor din cimitirul feudal de la Cernica (secolele XVII-XVIII e.n.)*, în *SCA*, 1970, VIII, 2, p. 81-192
- Cantemir, P.; Botezatu, D., *Caracterizarea antropologică a populației feudale de la Gherăști (jud. Neamț)*, în *Studii și Cercetări de Antropologie*, 1995, Tom 32, p. 37
- Clavelin, P.; Derobert, L., *Ostéométrie anthropo-médico-légale*, 1946, Paris, Ed Baillere et Fils
- Drașovean, Fl., *Așezarea viniciană Hodoni*, 1991, micromonografie
- Drașovean, Fl.; Țeicu, D.; Muntean, M., *Hodoni, locuirile neolitice și necropola medievală timpurie*, Reșița, 1996
- Enăchescu, Th.; Harasim, N., *Contribuții la determinarea faciesului craniologic al populațiilor actuale de pe teritoriul R.P. Române*, în *SCA*, 1965, II, 1, p. 79-95
- Iambor, P.; Matei, Șt., *Considerații privind raportul cronologic dintre așezarea și cimitirul de la Cluj-Mănăstur*, în *AMN*, 18, 1981, p. 120-150
- Kiszely, I., *Sirok, csontok, emberek. Gondolat*, Budapest, 1976
- Martin, R.; Saller, K., *Lehrbuch der Anthropologie*, Fischer Verlag, 1957
- Maximilian, C., *Studiul antropologic al populației de la Verbicioara (sec. XIII-XIV)*, în *PA*, 1959, IV, p. 79-104
- Maximilian, C., *Considerații antropologice asupra populației prefeudale de la Dinogeția (sec. X-XII)*, în *PA*, 1959, IV, p. 105-128
- Maximilian, C., *Notă asupra scheletelor descoperite la Sântion, Transilvania*, în *PA*, 1961, VI, p. 181-183
- Maximilian, C., *Sărata Monteoru. Studiu antropologic*, Editura Academiei R.P.R., București, 1962
- Milcu, Șt.; Dumitrescu, H., *Cercetări antropologice în Ținutul Pădurenilor – satul Bătrâna*, Editura Academiei RPR, București, 1961
- Milcu, Șt.; Maximilian, C., *Introducere în antropologie*, București, 1976
- Necrasov, O.; Botezatu, D., *Studiul antropologic al scheletelor feudale timpurii de la Doina (sec. XII-XIV)*, în *SCA*, 1964, I, 2, p. 137-156
- Necrasov, O.; Botezatu, D.; Teodorescu, C., *Contribuții la studiul antropologic al populației feudale timpurii din România. Seria de la Izvorul (r. Giurgiu) datat în secolul al VIII-lea e.n.*, în *SCIVA*, 1967, IV, 1, p. 3-24
- Nicolaescu, D.; Popovici, I., *Caracterizarea antropologică a unei familii din prima jumătate a secolului al XI-lea de la Dinogeția*, în *SCA*, 1971, VIII, 1, p. 13-20
- Popa, R., *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988
- Popovici, I., *Necropola feudală de la Străulești-București, secolele XIV-XVI – date antropologice*, în *SCA*, 1964, I, 1, p. 47-52
- Popovici, I., *Cimitirul feudal târziu de la Secu (Valea Bistriței Moldovenești). Analiză comparativă cu necropolele contemporane din microregiunea Bicaz*, în *SCA*, 1964, I, 1, p. 177-188
- Popovici, I., *Așezarea feudală de la Străulești-București. Cimitirul II – secolele XV-XVI*, în *SCA*, 1969, III, 1, p. 17-26

Popovici, I., *Considerații antropologice asupra unor schelete din cimitirul din secolul XIV de la Cuhea-Maramureș*, în SCA, 1968, V, 1, p. 23-38

Popovici, I., *Necropola feudală de la Bragadiru-Zimnicea (sec. XVI) – observații antropologice*, în SCA, 1969, VI, 2, p. 169-173

Popovici, I., *Observații antropologice asupra osemintelor descoperite în curtea Bisericii din Giulești-Maramureș, sec. XVI-XIX*, în SCA, 1969, VI, 1, p. 37-44

Popovici, I., *Considerații antropologice asupra unor schelete din cimitirul de la Strehaia, sec. XVII-XIX*, în SCA, 1970, VII, 1, p. 19-30

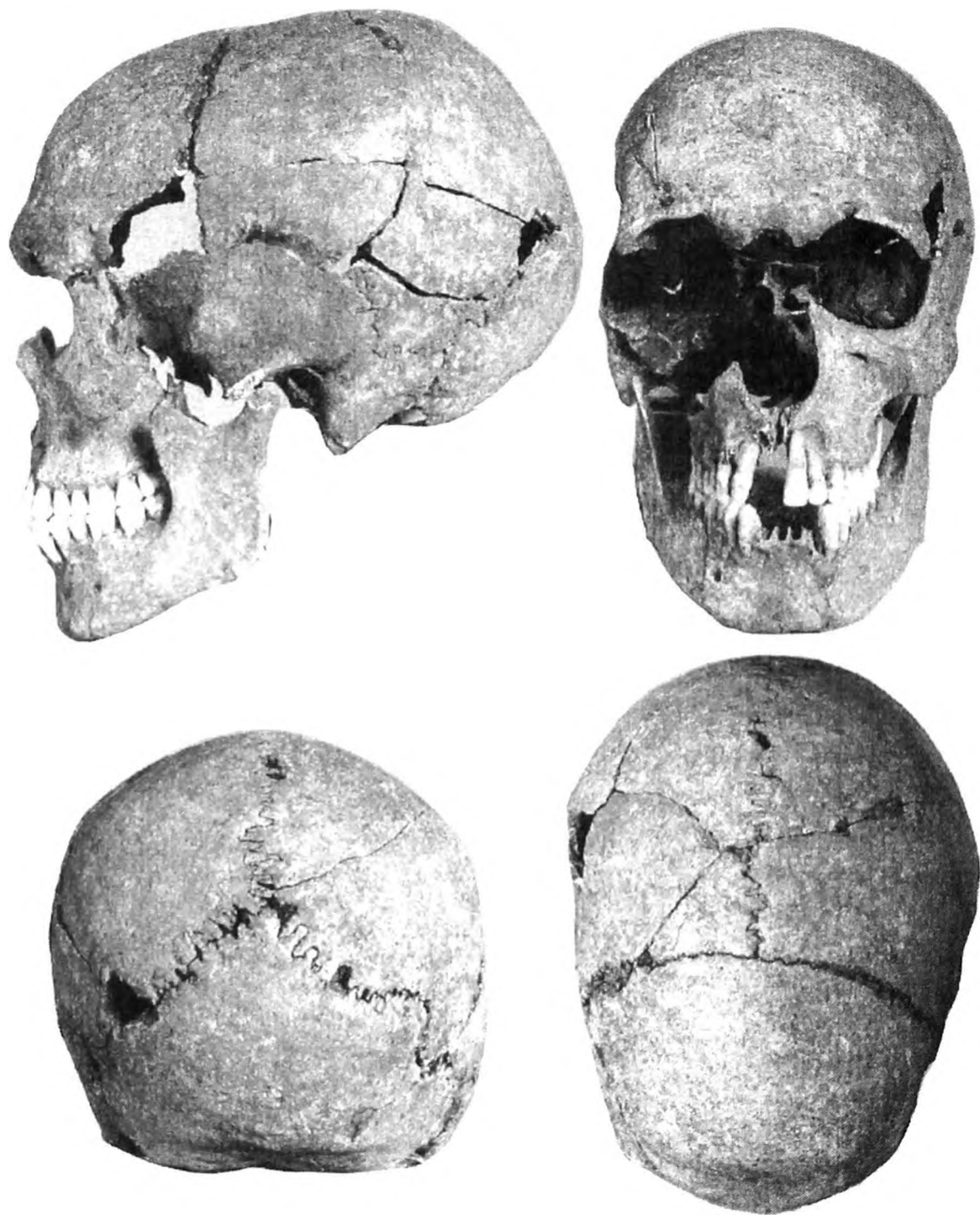
**ANTHROPOLOGISCHE ERFORSCHUNG DER SKELETTE AUS DEM
FRIEDHOF DER RUNDEN KIRCHE VON GEOAGIU – KREIS HUNEDOARA
IM 11.-12. Jh.**

(Zusammenfassung)

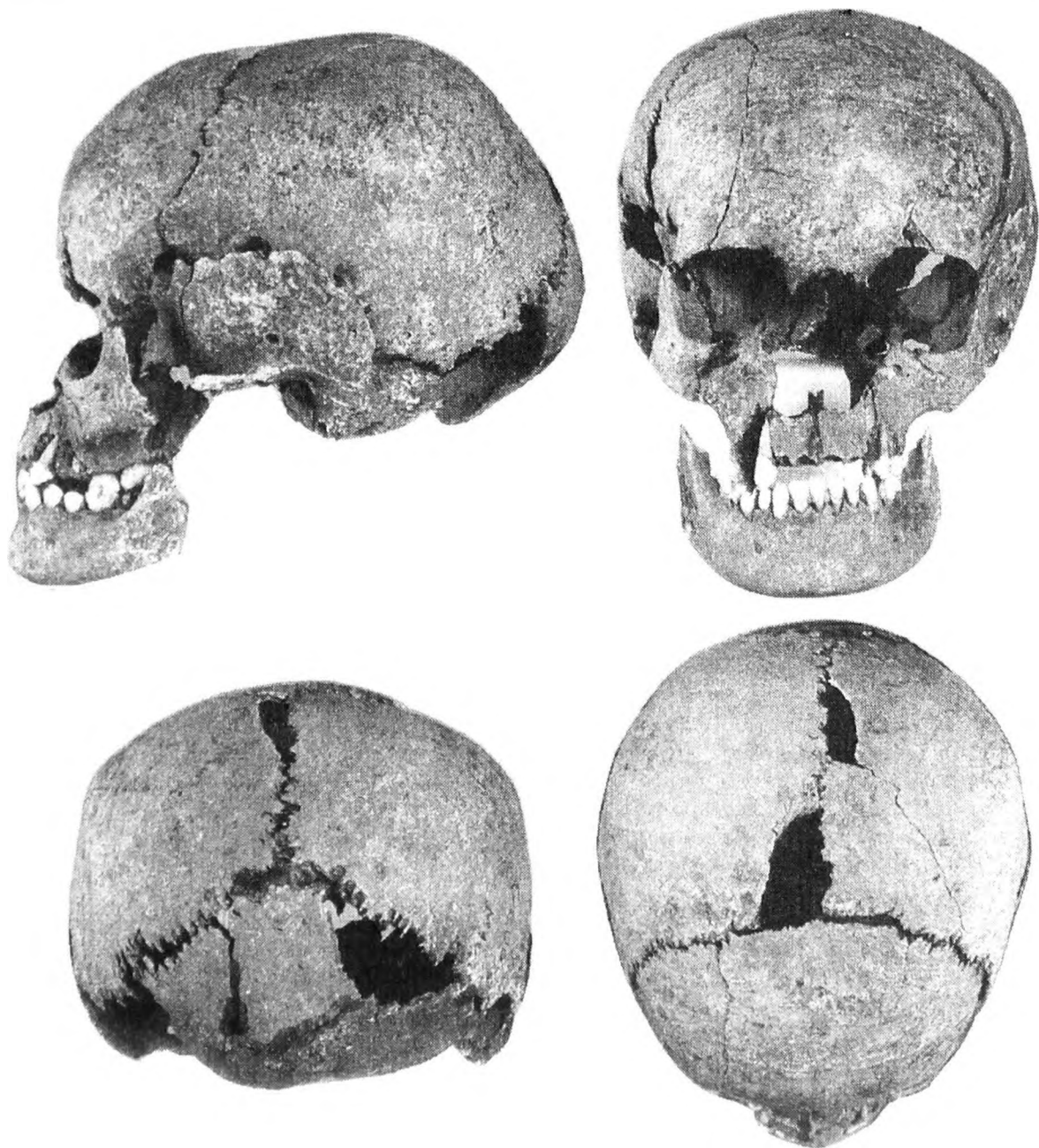
Während der Ausgrabungen aus dem Jahre 1993 wurden im Friedhof der runden Kirche aus Geoagiu 20 Gräber gefunden. In den Gräbern fand man Münzen der ungarischen Könige Ladislaus I und Koloman, so daß man sie in das Ende des 11. und am Anfang des 12. Jahrhunderts einreihen konnte. Die Skelette sind schlecht erhalten. In drei Gräbern waren die Skelette fast völlig verfault und wurden nicht enthoben. In den anderen 17 Gräbern waren sieben Männer, sieben Frauen und drei Kinder, die mittlere Höhe war 168,87 cm bei den Männer und 157,86 cm bei den Frauen. Die typologische Diagnose wurde auf vier erwachsenen männlichen Skeletten und einem halbwüchsigen männlichen Skelett gemacht. Das Skelett des halbwüchsigen gehört dem alpinen Typus, an während die vier Männer, der nordbalkanischen Variante angehören. Diese ist eine Mischung zwischen dem Mittelmeer- und Protoeuropäischen-typus und ist bei der rumänischen Bevölkerung zwischen dem 10.-19. Jh. belegt.

	Nr. crt.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
	Număr de morminte	M1	M6	M7	M8	M10	M11	M16	M18	M19	M20	
Nr. crt.	Nr. Martin											
1	g-op	1	-	199	-	-	174	-	182	178	182	-
2	g-i	2	-	192	-	-	-	-	174	174	-	-
3	n-i	2a	-	185	-	-	-	-	-	-	-	-
4	g-l	3	-	182	-	-	167	-	-	169	-	-
5	n-l	3a	-	180	-	-	165	-	-	-	-	-
6	eu-eu	8	-	149	-	-	150	-	134	137	138	-
7	ba-b	17	-	-	-	-	-	-	128	-	-	-
8	n-ba	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	po-b	20	-	126	-	-	122	-	129	131	124	-
10	ft-ft	9	-	100	-	-	99	-	93	-	96	-
11	co-co	10	-	119	-	-	117	-	-	-	120	-
12	au-au	11	-	120	-	-	133	-	123	138	124	-
13	ast-ast	12	-	119	-	-	-	-	112	-	-	-
14	circumferință orizontală	23	-	541	-	-	502	-	-	505	-	-
15	arc n-o	25	-	390	-	-	353	-	-	-	-	-
16	arc n-i	25a	-	332	-	-	-	-	-	-	-	-
17	arc n-b	26	-	123	-	-	115	-	135	122	-	-
18	arc b-l	27	-	133	-	-	123	-	-	106	113	-
19	arc l-o	28	106	135	-	-	115	-	-	-	107	-
20	n-b	29	-	109	-	-	103	-	118	-	106	-
21	b-l	30	-	116	-	-	111	-	-	98	-	-
22	l-o	31	85	106	-	-	92	-	-	-	-	-
23	ba-o	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	lățime foramen magnum	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
25	zy-zy	45	-	-	-	-	130	-	-	-	-	-
26	ba-pr	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	n-pr	48	-	-	-	-	62	-	-	-	-	-
28	n-gn	47	-	-	-	-	101	-	-	-	-	-
29	fmt-fmt	43	-	-	-	-	102	-	-	-	-	-
30	zm-zm	46	-	-	-	-	88	-	-	-	-	-
31	ol-sta	62	-	-	-	-	44	-	-	-	-	-
32	emn-emn	63	-	-	-	-	35	-	-	-	-	-
33	n-ns	55	-	-	-	-	44	-	-	-	-	-
34	lț.orif. nazal	54	-	23.5	-	-	-	-	-	-	26	-
35	mf-ek	51	-	-	-	-	-	-	40	-	-	-
36	înălț. orbită	52	-	-	-	-	30	-	33	-	-	-
37	mf-mf	50	-	-	-	-	-	-	22	-	22	-
38	fmo-fmo	43 (1)	-	-	-	-	97	-	-	-	-	-
39	eu-eu	lc	-	74.87	-	-	86.20	-	73.62	76.96	75.82	-
40	g-op ba-b	Lv1 (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	g-op po-b	Lv1 (2)	-	63.31	-	-	70.11	-	70.87	73.59	68.13	-
42	g-op ba-b	Lt1	-	-	-	-	-	-	-	93.43	-	-
43	eu-eu po-b eu-eu	Lt2	-	84.56	-	-	81.33	-	96.26	95.65	89.85	-

	Nr. crt.		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Număr de morminte		M1	M6	M7	M8	M10	M11	M16	M18	M19	M20
Nr. crt.	Nr. Martin											
44	ft-ft	lff	-	84.03	-	-	84.61	-	-	-	80.00	-
	co-co											
45	ft-ft	lft	-	67.11	-	-	66.00	-	69.40	-	69.56	-
	eu-eu											
46	ast-ast	Tea	-	79.86	-	-	-	-	83.58	-	-	-
	eu-eu											
47	b-l	lfpl	-	106.42	-	-	107.76	-	-	-	99.06	-
	n-b											
48	n-b	lcf	-	88.61	-	-	89.56	-	87.40	-	7.70	-
	arc n-b											
49	b-l	lcp	-	87.21	-	-	90.24	-	-	92.45	93.80	-
	arc b-l											
50	l-o	lgo	80.18	78.51	-	-	80.00	-	-	-	-	-
	arc l-o											
51	l. foramen	lco	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	mg											
	ba-o											
52	zy-zy	Te.j	-	-	-	-	86.66	-	-	-	-	-
	eu-eu											
53	n-pr	lfs	-	-	-	-	47.69	-	-	-	-	-
	zy-zy											
54	n-gn	lft	-	-	-	-	77.69	-	-	-	-	-
	zy-zy											
55	lț.orif. nazal	ln	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	n-ns											
56	înălț.orb	lo	-	-	-	-	-	-	82.50	-	-	-
	onf-ek											
57	enm-enm	lp	-	-	-	-	79.54	-	1507.6	1525.3	1496	-
	ol-sta											
58	capacitatea	38	-	1722.9	-	-	-	150.7	1525.3	1464.3	-	-
	craniană											
59	kdf-kdl	65	117	-	-	-	-	-	120	-	115	-
60	go-go	66	94	106	-	-	-	-	105	105	91	99
61	l. bimenton	67	44	47	-	-	43	-	46	44	43	47
62	ld-gn	69	27	38	-	-	29	-	-	30	32	-
63	h. forament	69 (1)	28	36	31	30	28	27	-	31	29	23
	mentonier											
64	l. forament	69(3)	10	12	11	11	13	9	12	13	10	10
	mentonier											
65	h. ramură	65	68	-	-	55	-	57	65	62	57	51
66	l.min.	71(1)	28	32	28	29	-	26	30	30	26	27
	ramură											
67	unghi	79	123 ⁰	120 ⁰	123 ⁰	138 ⁰	-	131 ⁰	126 ⁰	119 ⁰	122 ⁰	132 ⁰
	mandibular											
68	l.min.	ir	35.71	33.33	35.48	36.66	46.42	33.33	-	41.93	34.48	43.42
	forament mentonier											
	h. forament											
	mentonier											
69	l. minimă a	lram	41.17	-	-	52.72	-	45-61	46.15	48.38	45.61	52.94
	ramurii											
	h. ramură											
70	go-go	llm	80.34	-	-	-	-	-	87.50	-	79.13	-
	kdl-kdl											

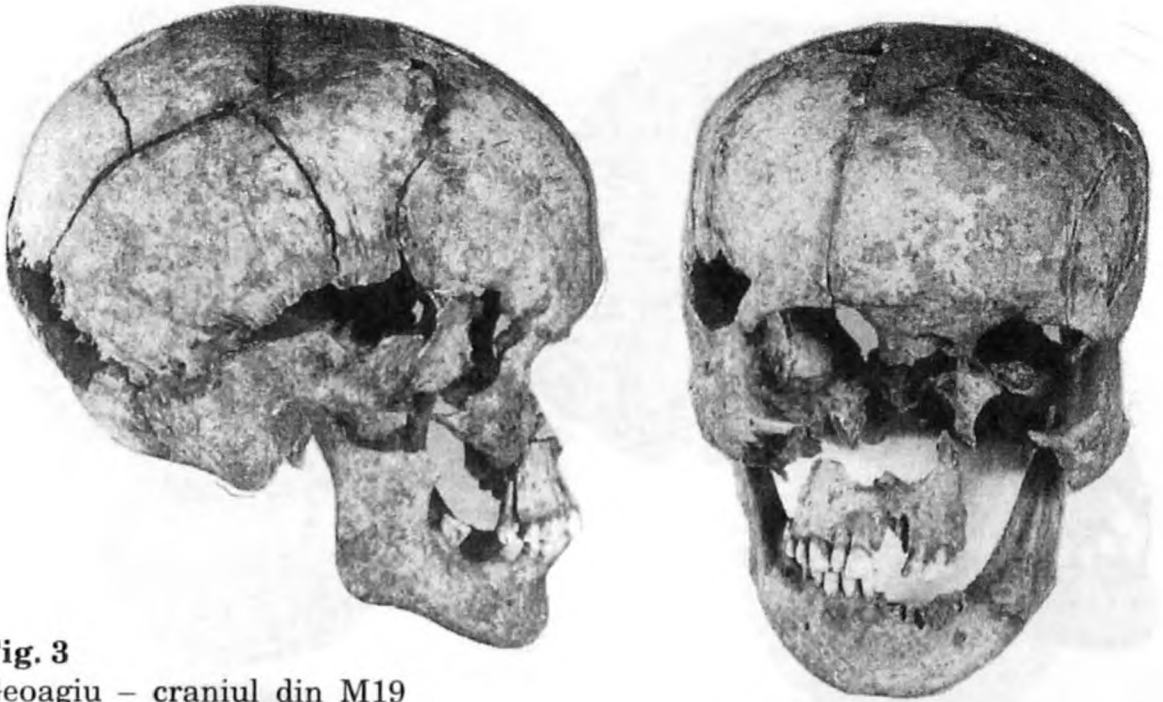
Fig. 1
Geoagiu – craniul din M6
Geoagiu – the skull from M6

Fig. 2

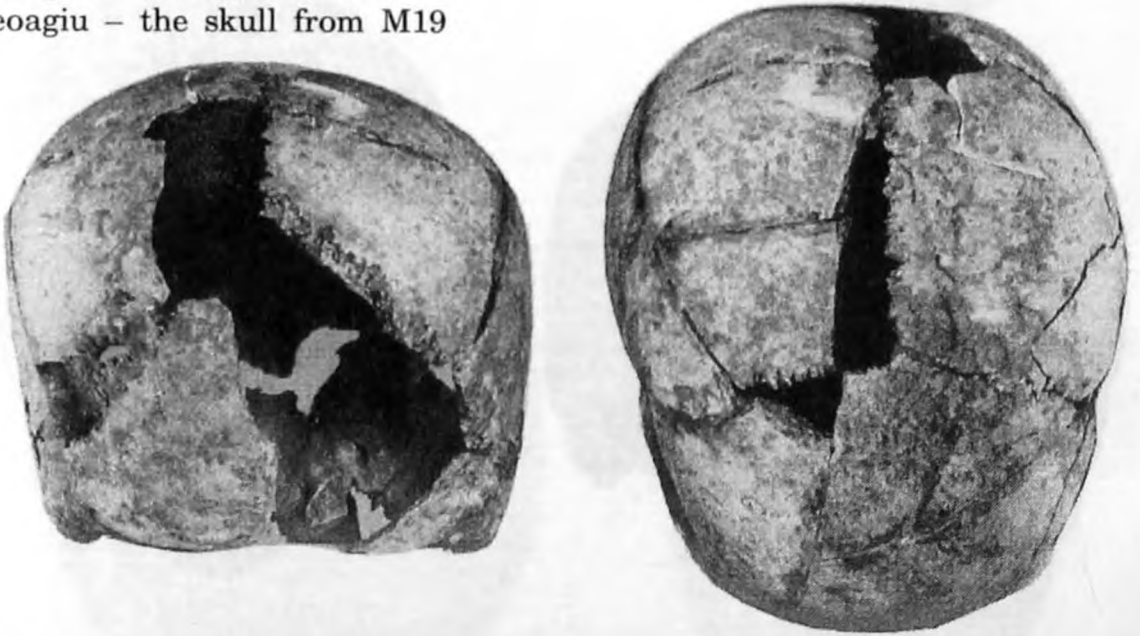
Geoagiu – craniul din M10

Geoagiu – the skull from M10

Fig. 3

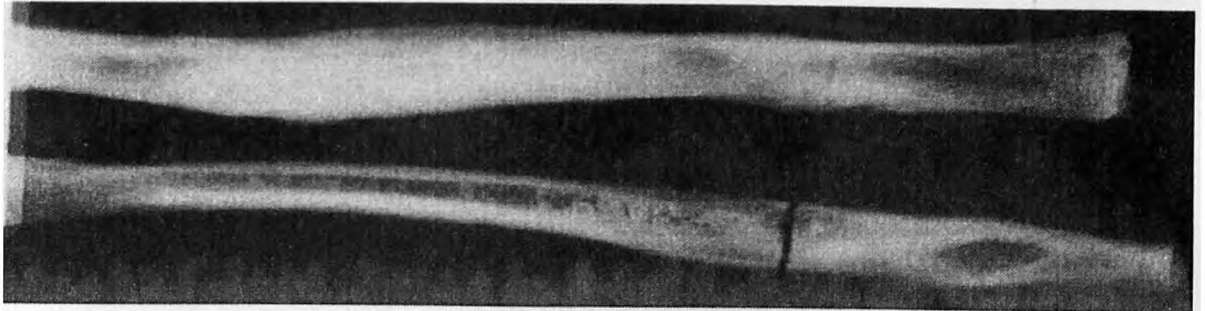
Geoagiu – craniul din M19

Geoagiu – the skull from M19

Fig. 4

Geoagiu – fibulele cu ostiomielită din M7

Geoagiu – the fibulae with osteomyelitis M7

SONDAJUL ARHEOLOGIC DE LA MINTIU GHERLEI – *Ciuleneș*

MIHAI MEȘTER – GHEORGHE LAZAROVICI

Satul Mintiu Gherlei, reședință de comună, se află în apropiere de orașul Gherla, de-a lungul drumului de ocolire Gherla-Mintiu-Petrești-Mănăstire-Dej, în dreapta Someșului Mic, gospodăriile harnicilor localnici fiind așezate de-a lungul râului până înspre dealurile din estul localității.

Prima atestare documentară a satului datează din secolul XIII, mai precis din anul 1269, când Ștefan regele cel Tânăr, ducele Transilvaniei și domn al cumanilor, îi întărește Banului Mykud (Micu), vechile posesiuni pe care le-a avut: Unguraș și Mintiu Gherlei. În latină textul este următorul: „*possessionem Balwanus vocatam et villam Nemety cum omnibus pertinentiis et utilitatibus earundem, super quibus possessionibus etenim primitus privilegium nostrum ipsi concesseremus eidem Mykud comiti et suis heredibus...*” (Jaco Zsigismund, 1997, p. 218-219). În 1304, localitatea este din nou amintită, când Vladislav, voievod al Transilvaniei și comite de Solnoc, întărește comitelui castelan de Ciceu și fratelui său, dreptul asupra moșiei Biskov (așezare lângă lacul Țaga, azi dispărută). Traducerea din latină: *Dat la Nemeti, în ajunul sărbătorii Sfântului Arhanghel Mihail, în anul o mie trei sute patru*” (*Doc. Ist. României*, Ser C, p. 171). Faptul că un voievod al Transilvaniei emite un act din acest loc, denotă importanța așezării încă din acele timpuri. În același secol, al XIV-lea, cu ocazia strângerii dijmelor papale (Socotelile lui Iacob al lui Berengariu și Raimond de Bonafato, strângătorii dijmelor papale pe șase ani din regatul Ungariei), localitatea este amintită în anul 1332, când preotul Iacob din Nemethy, plătește 32 de dinari (*Doc. Ist. României*, Ser. .C, p. 148); la 1333 același preot plătește 12 groși (*Doc. Ist. României*, Ser. C, p. 167), iar de la 1334, de data aceasta un alt preot, Nicolae, plătește 8 groși (*Doc. Ist. României*, Ser. C, p. 190).

De-a lungul epocii medievale, localitatea, este cunoscută sub diferite denumiri după cum urmează:

- Nemethy (Banffy, 695, 699)
- 1482 - Oppidum Nemethy (1456 Kadar, VI, 58)
- 1589 - Zaz Nemethy (Jako Adatok, 48, 50)

- 1600 - Nemeti (Veress, VI, 258)
- 1586 - 1733-Szomosujvar-Nemety (CK)
- 1750 - Szomosujvar-Nemety (CA)
- 1830 - Somos-Ujvar-Nemety (Kadar, VI, 258)
- 1850 - Mintyu-Geri (st. Tr.)
- 1854 - Szomos-Ujvar-Nemety.

Biserica reformată din comună trebuie să fie vechea biserică romano-catolică, amintită în documente. Remarcăm la aceasta prezența unui sistem de fortificație cu șanț și probabil un zid de palisadă realizat în jurul bisericii. Detalii în acest sens, nu pot fi stabilite decât în urma unor săpături arheologice.

În perimetrul curții bisericii au apărut câteva fragmente ceramice hallstattiene provenind, foarte probabil, de la o străveche așezare aflată la gâtul pârâului (unde iese pârâul dintre dealuri). (Fig. 1)

În *Repertoriul arheologic al județului Cluj* sunt semnalate numeroase descoperiri atât din această localitate cât și din împrejurimile ei. Astfel din zona actualului oraș Gherla sunt înserate în lucrarea mai sus amintită, 19 puncte importante pentru cunoașterea perioadelor istorice trecute (*RepCluj*, p. 210-214).

Noi, aici, le amintim pe cele mai importante din zonă, aflate în vecinătatea hotarului cu Mintiu Gherlei:

- cu ocazia săpăturilor pentru introducerea cablului optic (1996-1997), între Bunești și Nima, în dreapta șoselei Gherla-Dej, a fost descoperită o așezare neolitică de cca. 1-1,5 ha;

- în raza localității Bunești, s-au mai descoperit: un toporaș pe piatră, 15 fragmente de râșnițe, un tezaur monetar dacic format din 112 piese, imitații de argint după tetradrahmele macedoneene, un itaglio roman și urme ale drumului roman. Unele piese inedite se aflau, în urmă cu 10-15 ani, în colecția școlii din Mintiu Gherlei, adunate de prof. Buchescu și elevii săi;

- în Nima, sat ce aparține de comuna Mintiu-Gherlei și care este atestat documentar la 1225, sunt amintite (*RepCluj*, p. 294): un ciocan neolitic de andezit și biserica reformată cu altar pătrat din secolul XIII, contemporană cu aceea de la Mintiu;

- în raza localității Mintiu Gherlei sunt pomenite următoarele descoperiri arheologice:

- a) pe șoseaua Cluj-Dej, lângă podul peste apa Fizeșului, 12 obiecte de bronz (printre care 3 celturi decorate și patru nefinisate);

- b) dintr-un loc neprecizat provin: o secure de piatră, un depozit de bronzuri, o daltă și un obiect de bronz nedeterminat;

- c) din punctul Reșchet, provine un topor și un zdrobitor neolitic;

- d) la sud de sat în anul 1976 a fost descoperită o așezare cu materiale neolitice și din epoca bronzului. Descoperirile neolitice sunt mai sus, în zona alunecărilor de teren;

- e) periegezele efectuate de Mihai Meșter și Gheorghe Lazarovici nu confirmă existența unui tumul în punctul *Mânăstirea*, așa cum este prevăzut în *RepCluj*, punct 6;

- f) pe pășunea Sălaș, sunt numai 8 tumuli și nu 11 (cum eronat figurează în *RepCluj*, poziția 7; Meșter 1995;

g) din punctul *Ciuleneș* au fost adunate materiale arheologice, aflate în colecția școlară din localitate, datând din epocile: medievală, prefeudală, bronzului și neolitică.

Datorită pasiunii și interesului pentru istoria zonei, profesorul Gheorghe Bichescu (ani îndelungați director al școlii din comună) a adunat împreună cu elevii săi materiale arheologice, amenajând într-una din clasele de curs un muzeu școlar. Parte din materiale au ajuns, prin donații, la MNIT din Cluj-Napoca, parte se află încă în școală, profesorii de istorie actuali folosindu-le în mod util în cadrul orelor de curs. Piesele adunate, provin din trei puncte amintite și mai sus: *Ciuleneș, Reșchet și Mănăstirea*.

Majoritatea și cele mai edificatoare materiale sunt din punctul *Ciuleneș*. În mod corect și demn de respect este faptul că profesorul Bichescu a sesizat specialiștilor de la Cluj aceste descoperiri încă din 1964-1965.

În anii din urmă Mihai Meșter și Gheorghe Lazarovici au efectuat corectări de suprafață, iar în aprilie 1994 au început primele sondaje arheologice și cercetări sistematice în zonă, continuate și în anul 1995. Rezultatul, mai mult decât încurajator, a fost concretizat prin descoperirea unui material arheologic interesant și variat, parte din el cu observații stratigrafice.

Localizarea. Așezarea de la Ciuleneș, se află în hotarul de sud al satului Mintiu-Gherlei, în apropiere de dealul *Copar*, de o parte și de alta a drumului de țară ce leagă localitatea de drumul județean Gherla-Fizeș (Fig. 1). Aflându-se pe un teren arabil, ce coboară în pantă spre Valea Fizeșului, așezarea ocupă o suprafață de cca 3-3,5 ha. Marginile de nord și de sud ale stațiunii sunt mărginite de două pârauri (unul, mai mare, este *Valea Copar*), care în timpul verilor uscate, seacă.

Sondajul efectuat, în primăvara anului 1994, a constat dintr-o secțiune de 2 x 10 x 1,95 m, orientată pe direcția E-V, situându-se, aproximativ, în zona centrală a așezării, așa cum reiese și din ridicarea topografică (Fig. 1).

Stratigrafia. Depunerile stratigrafice și evoluția solului sunt caracteristice Văii Someșului Mic (Fig.2).

- 0 – 0,25 m humus recent negru brun;
- 0,25 – 0,50 m sub humusul modern arabil, urmează un strat numit popular „talpa plugului”, de culoare neagră, a cărui grosime variază în funcție de adâncimea la care s-a arat, sau de alunecările de teren petrecute de-a lungul timpului. Este nivelul în care am constatat un amestec de ceramică medievală timpurie, prefeudală (Fig. 3), bronz mijlociu și târziu, amestec datorat unor răscoliri recente sau amenajării unor bordeie medievale;
- 0,50 – 0,75 m strat negru – brun, amestecat cu pigment galben; prefeudal și medieval timpuriu, din secolele VIII și XII;
- 0,75 – 1 m; aceeași culoare, mai puțin pigment galben, provenit de la gropile medievale cu depuneri din perioada daco-romană (Fig. 3);
- 1 – 1,40 m, strat de cultură din epoca bronzului, brun închis în partea superioară, cu materiale din perioada târzie a epocii bronzului, cu elemente de tradiție Wittemberg;
- 1,40 – 1,90 m, trece treptat de la negru brun la brun deschis, fiind pigmentat cu resturi de cărbune și urme de chirpic. Materialele sunt din epoca bronzului, cultura Wittemberg III;

• 1,80/1,90 – 2 m același strat, trece în galben, pigmentat, cu resturi sporadice de locuire neolitică, deranjată de cea din epoca bronzului. Ceramica descoperită, aparține unor vase mari, tranconice și bitronconice (oale, străchini etc.). Ceramica este de culoare neagră, pasta slab arsă are în compoziție amestec de nisip, pietriș, mică este lustruită, fiind decorată cu incizii, măturicea sau cu decor canelat. (Fig. 4)

Chirpicul descoperit în acest strat, provine probabil de la locuințe, pe unele fragmente fiind vizibile urme de nuiete atît subțiri cît și mai groase, dar secțiunea relativ îngustă, nu ne-a permis să stabilim dimensiunile acesteia. În ce privește cărbunele găsit, acesta provine probabil de la nuietele arse și în nici un caz de la vre-o vatră de foc, neîntîlnind nici un indiciu în acest sens. De la –2 m, fragmentele ceramice descoperite în stratul de humus antic sunt neolitice, dar fiind foarte mici nu au putut fi definite, nepermițându-ne să facem o analiză și în acest caz.

• 2 – 2,10/2,20 m strat de humus, negru cu urme sporadice de materiale neolitice;

• peste 2,20 m strat de pămînt galben, steril din punct de vedere arheologic.

Concluzionînd, putem afirma că rezultatele sondajului arheologic din așezarea de la Mintiu – Gherlei, sunt suficient de edificatoare pentru a sugera efectuarea unor săpături sistematice de durată care să ducă la clarificarea tuturor problemelor ce se ridică în acest moment.

Epoca neolitică. Materialul ceramic puțin și răspîndit nu are elemente caracteristice, din care motive este dificil de încadrat exact. El pare a aparține grupului Iclod (Fig. 5/1-3). Descoperiri mai numeroase s-au aflat mai sus, spre carieră. (Fig. 5)

Epoca bronzului. Descoperirile de epoca bronzului sunt destul de amestecate din cauza suprafețelor mici cercetate și a complexelor medievale ce deranjează straturile.

Spre baza stratului de cultură, la 1,70-2,00 m, apar unele fragmente nedecorate, din pastă bună, neagră sau brună, ce amintesc ca tehnică de cele din perioada bronzului timpuriu (Fig. 5/8), fără a fi elemente specifice (buze, decor, lustruire). Printre acestea se află un fragment de pastă brun deschis la exterior, brun închis la interior, decorat cu măturica (P1447220), în tehnica *scoarță de copac*, dar fiind pe pastă brună. (P147.219).

Din aceste motive considerăm că el aparține etapei finale a bronzului timpuriu sau la începutul bronzului mijlociu, contemporan cu descoperirile de tip Derșida I (Chidioșan 1980, 16.5). Motivele sunt dispuse paralel cu buza vasului pe care are decor din creștături oblice făcute cu un instrument, probabil același cu care s-au făcut striurile. Celelalte fragmente de la aceeași adîncime au amestec cu cioburi sau pietricele, fiind atipice.

În stratul următor, la 1,50 – 1,70 m, materialele sunt mai puține la număr. Nu știm dacă reflectă o locuire sporadică sau o situație locală.

La 1,30 – 1,40 m apar materiale caracteristice pentru faza a doua a culturii Wittenberg, o etapă evoluată. Este vorba de un umăr de vas cu corp globular, cu gura largă, decorat pe umăr cu tăieturi fine, oblice și caneluri în spirală. Pasta este fină, amestecată cu nisip fin, de culoare brună, bine

arsă (Fig. 5/6; P147.029). Din aceeași pastă este un fragment de ceșcuță cu decor pe umăr, din alveole fine, lustruit (Fig. 5/7). Două fragmente au decor din puncte apăsate sub buză, fie lângă fundul vasului (Fig. 4/9-10).

Ceramica cu care se asociază este decorată cu măturica (Fig. 4/5-6), cu motive trase superficial (P147.061-0623), decorată cu brâuri din pastă uzuală (Fig. 4/12), amestecată cu pietricele, nedecorată, amestec specific pentru bronzul mijlociu. Lipsesc la acest orizont cronologic cioburile pisate, folosite ca degresant. Amestecul fiind cel obișnuit: nisip mai mare la ceramica uzuală și fin sau foarte fin la cea fină și semifină. (Fig. 6)

La 1,20 m – 1,15 m, orizont la care a fost semnalat un nivel de călcare, marcat de pietre, chirpici și cioburi depuse orizontal, apare atât ceramica decorată superficial cu măturicea (Fig. 4/6), pe pastă brună, nisipoasă, cât și un fragment din pastă neagră, bine netezită, decorat cu incizii lustruite, dispuse în evantai (Fig. 6/2). La același nivel apare și o roțiță de car de cult tipic Wittenberg (Fig. 5/5).

Decorul de pe spițele roțiței de car sunt caracteristice pentru faza a III-a a culturii Wittenberg fiind executat cu dinți de piaptăn (Zahnstempel). Roțița este lucrată din cea mai bună pastă și cu decor specific culturii Wittenberg. Asemenea roțițe sunt numeroase în epoca bronzului. Analogii întâlnim în descoperirile de la Derșida (Ch. Schuster, 1996, p. 131, fig. 1), de la Baraolt (Ch. Schuster, 1996, p. 131, fig. 7-8), precum și la unele exemplare aparținând culturii Tei (Ch. Schuster, 1996, p. 133, fig. 7). Una cu decor reprezentând spițe de la roată apare la Baraolt, (Ch. Schuster 1996), cultura Otomani.

Ceramica de la adâncimea de 1 m este lucrată din pastă bine lustruită, brună sau cărămie, fină sau semifină. Aceasta este caracteristică etapei a III-a culturii Wittenberg, fără a cunoaște materialul târziu (amestec cu cioburi în pastă, ardere slabă, slip etc).

Obiectele. În nivelul de epoca bronzului, la 1,15 m adâncime, a fost descoperit un fragment de roată, de la un car de cult. Fragmentul păstrează aproape intact butucul roții, care este perforat, iar spițele în număr de 7, sunt sugerate prin benzi hașurate prin apăsarea cu piaptăn, în scurte linii, dispuse oblic în bandă. Pasta este un amestec de nisip și cioburi pisate, are culoare neagră și este slab arsă.

Analogiile materialului. Am inclus o parte din materialele semnificative de la Mintiu, nediferențiat, ca și cum ar fi o singură etapă de evoluție, în baza de date privitoare la stațiunile bronzului timpuriu din Banat și Transilvania (vezi Lazarovici 1997;1997a), și am seriat tabelul pentru a vedea legăturile și durata evoluției, obținând **tabelele 1-2.**

Am separat apoi datele, pe mari nivele de săpare, (*Mintiu 1* 1,70-2 m; *Mintiu 2* 1,40-1,70; *Mintiu 3* 1 – 1,40 m 2,3 sau 2-3 sunt adâncimi sau materiale comune, materiale selective și suprafața cercetată mică și puține o separă clară, sigură era dificilă. Se poate, totuși, observa că locuirea și pe baza analogiilor nu doar a impresiilor tipologice, începe la finele bronzului timpuriu, încă în vremea de formare a culturii Wittenberg I, respectiv Otomani I, Periam I-IV, deci etapelor de început ale civilizațiilor bronzului mijlociu din zonă, dar după descoperirile bronzului timpuriu final de tip

Gornea – Zoltan, descoperiri ce stau la baza genezei bronzului din zonă.

În baza de date nu sunt incluse încă descoperirile de tip Bădeni I – II de aceea datele despre prima parte a bronzului mijlociu sunt neclare. Ceea ce se mai separă sunt materialele din nivelele *Mintiu 2* și *3* ce sunt mai târzii, vreme în care decorul cu măturicea se menține, dar apar și alte elemente, cei drept mai puține dar clare care arată momentul până la care dăinuiesc unele elemente. Atragem atenția că nu am inclus în baza de informații din datele de la *Mintiu* decât tehnica decorului și stilul decorului, motivele.

Cercetările fiind în curs, la primul prilej vom completa datele și informațiile noastre, deoarece în baza de date avem importante date provenite din săpăturile de la *Cheile Turenilor* din aceeași vreme, dar nu sunt alte materiale pentru comparații.

În concluzie, observațiile tipologice de la *Mintiu* sunt confirmate de analizele statistice și combinatorii efectuate. Cercetările viitoare ne vor permite a avea mai multe informații. Mai reținem o observație importantă potrivit căreia descoperirile cu decor cu măturicea se mențin pe durata bronzului mijlociu până la mijlocul sau în a doua parte a bronzului târziu, până la începutul culturii Noua.

Pentru ceramica decorată cu măturicea (*Besenstrich*) sunt numeroase descoperiri în Transilvania (*Cavruc 1997; Lazarovici 1997*) fiind peste 20 de puncte. Din acestea doar unele aparțin bronzului timpuriu (*Aruncuta, Derșida I, Zoltan*) în care intră una din piesele noastre, de la adâncime mai mare (*Tabelele 1/3*). Cele mai timpurii elemente de decor cu măturicea și striuri apar la *Bădeni* în nivel I (*Lazarovici – Milea 1976*), contemporane cu descoperirile *Wittemberg I* de la *Derșida*, cu descoperirile de tip *Visag, Balta Sărată* (*Gumă 1998*) și cele zise *Verbicioara I, Bobalt* (materiale inedite, inf. *Nemethi*), aparținând, de fapt, începutului bronzului mijlociu. Celelalte sunt elemente ce apar curent în bronzul mijlociu (*Daia Română, Soroceanu – Lazarovici – Amlacher 1977*), la fel credem că sunt o parte din cele de la *Iernut*. În bronzul târziu apar asociate cu cultura *Wittemberg*, fazele târzii, mai ales cele amestecate cu cultura Noua. În acest mediu apar la *Buza* (*Wittenberger 1997, fig. 3-9*), *Iclod – Tabla Popii* (*Bulbuc 1985-1986, fig. 3/6*) și în alte complexe unde apare sinteza otomani – *Wittemberg*, tot la *Iclod – Tabla Popii* (*Bulbuc 1985-1986, fig. 3*), loc în care sunt și striuri, elemente *Wittemberg – Noua* și un strat *Noua curat*, mai recent ce taie straturile sus pomenite (săpături *Viorica Crișan*).

Epoca daco-romană. Locuirea daco-romană este mai intensă, fiind descoperită o cantitate mare de ceramică. Definim ca locuire daco-romană, deoarece observațiile stratigrafice, făcute pe suprafețe mici și fără complexe, nu au permis o separare a materialelor. Fiind puține nu le putem separa pe criteriu tipologic (incluzând și tehnica și tehnologia ceramicii). Apare atât ceramică lucrată cu roata de cea mai bună factură romană, dar și materiale provinciale romane (pastă de nuanțe închise de brun, negru, cenușiu). Mai deosebită este o buză de la acele zise *Krausgeesse*, din pastă cenușie, nisipoasă, cu decor în piaptăn pe buză sau umăr.

Epoca prefeudală. Materialul este deosebit de bogat și interesant. Apare o ceramică lucrată cu mâna și o alta lucrată cu roata. Ambele categorii au

aceleași forme și de multe ori același amestec. Ceramica lucrată cu mâna are unele specii brun deschise, categorie aparte dar care nu apare la specia decorată cu piaptăn.

Formele sunt oala cu corpul alungit, cu buza dreaptă (Fig. 3/1, 2, 4, 5-6), cu decor din linii paralele pe umăr sub care urmează șiruri de benzi în val (Fig. 3/1, 3-5).

Încadrarea cronologică o considerăm ca fiind pe durata secolului al VIII-lea. Elemente timpurii ar fi ceramica cu mâna, cele mai evolute ar fi cele cu buze profilate (Fig. 3/1, 3), specia neagră fiind un element caracteristic pentru a doua jumătate a sec. al VIII-lea.

În zonă, materiale similare apar la Iclod într-o serie de bordeie datate în aceeași vreme (Lazarovici-Maxim 1996). Mai numeroase și mai sigur încadrare sunt descoperirile de la Dăbâca, din incinta a patra, din zona valului 4, fie spre deal, fie spre vest, dincolo de *Grădina lui Tămaș*, unde apare această combinație de ceramică cu mâna și cu roata. La vest de *Grădina lui Tămaș*, a fost descoperită o limbă de cataramă de vreme avară târzie (materiale inedite) care confirmă dările absolute.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE / BIBLIOGRAPHICAL ABBREVIATIONS

- Cavruc, V. Și G. 1997 – în *Angustia*, 2, 1997.
Documente privind Istoria României, seria C, Transilvania, vol. II și III.
 Gumă, M. 1998 – *Epoca bronzului în Banat*, Timișoara, 1998.
 Lazarovici, Gh. 1997 – în *Angustia*, 2, p.9-36.
 Meșter, M. 1995 – în *Acta MN*, 1995, p.743.
 RepCluj – *Repertoriul arheologic al Județului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992.
 Schuster, Ch. 1996 – în *Thraco-Dacica*, 1996, p.118-119.
 Zsigmond, J. 1997 – în *Akademiai Kiado*, Budapest, 1997, p.218-219.

ARCHEOLOGICAL RESEARCHES OF THE TERRITORY FROM MINTIU GHERLEI – CIULENEȘ

The neolithic position from Mintiu Gherlei, had been mentioned by professor Gheorghe Bichescu early 1964. In Aprilie 1994, Mihai Mester and Gheorghe Lazarovici, made a research discovering on this occasion a rich archeological material belonging to the medieval, prefeudal, bronze and neolithic eras.

Due to the importance of these, as well as to a long habitat in the respective place shome sistematic prolonged research has proved to be necessary.

Tabelul 1

	AB	BC	XY	XX	XZ	HD
Bârsești	1					
Sanislău	1					
Sânnicolau Mare	1					
Pața 1	1					
Gornea	3					
Silea-Orlești	1					
Zoltan	1					
Foeni	2	1				
Periam I	1	1				
Periam IV		1				
Zdup-OM	3	1				
Mintiu-Ciuleneș	1	1	1	2	2	1
Țelna				1		
Deva-D.Cetății					1	
Otomani					1	1
Band						1
Igrița						1
Otomani I						1
Otomani II						1
Vințu de Jos						1
c.Otomani						1

Tabelul 2

	AB	XX	HD	XZ	XY
Zoltan	1				
Foeni	2				
Gornea	3				
Pața I	1				
Sânnicolau Mare	1				
Periam I	1				
Mintiu 1	1				
Sanislău	1				
Mintiu 2,3		1			
Mintiu 2		1			
Banpotok			1		
Iglița			1		
Otomani I			1		
Otomani II			1		
Vințu de Jos			1		
Otomani				1	1
Mintiu 2-3					
Mintiu 3					1
					1

Tabelul 3

	S	T	K	M	F	A	7	D	K1	G
Silagiu	2		1							
Buleta		1								
Gornea	9			1						
Foeni	16	5	3	4						
Zoltan	9	3		4						
Șemlacu Mare	1		1	4						
Periam I				3						
Periam III				3						
Gornea Țärm.				1						
Mintiu- 1				1						
Mintiu- 2,3				2						
Periam I-IV				1						
Periam IV				4						
Sanislău				1						
Sânnicolau M.				2						
Teica				2						
Silea-Orlești		1		4	1	2				
Zdup-OM	1			11	11	6				
Sânpetru Ger.			1							
Govora-Curișoara				1						
Ocnița				2						
Căzănești				3	1					
Rosia				1						
Runcuri				2						
Bârsești				3	9	3				
Runcuri I				4	1	1	4			
R. Vâlcea				1						
Runcuri III				1	1	5				
Bârsești II				2						
Mintiu- 2-3				1						
Mintiu- 3				1	1					
Otomani				1						1
Mintiu-2				1						2
Igrita										1
Otomani I										1
Otomani II										1
Vințu de Jos										1

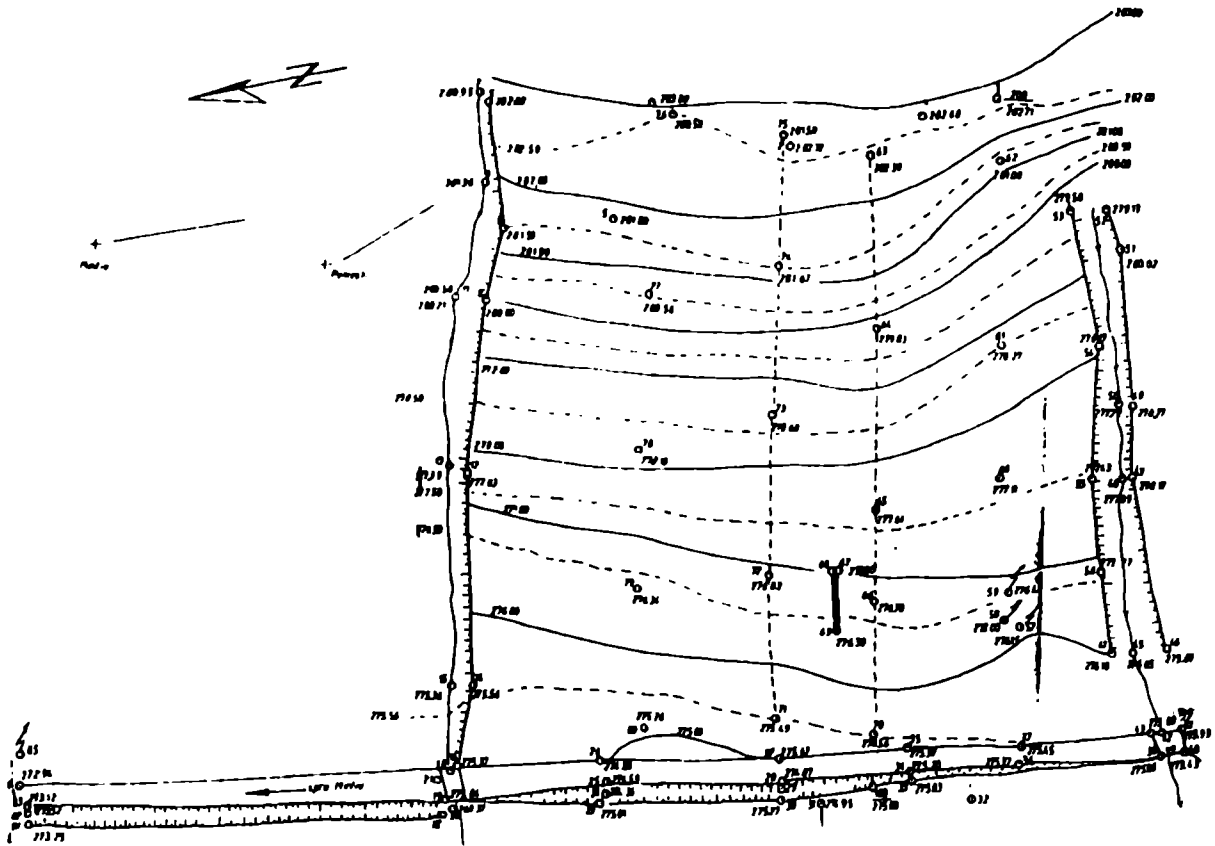
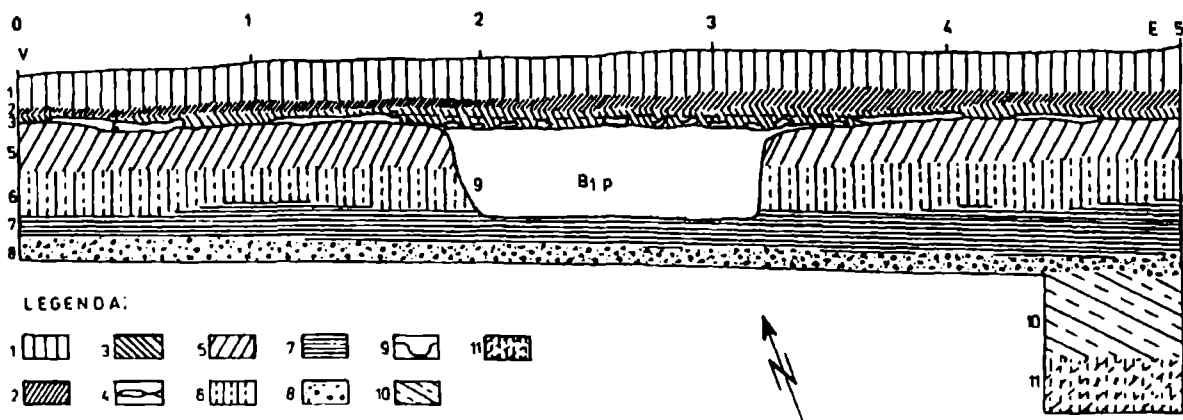

Fig. 1

Mintiu Gherlei – Ciuleneș: Schița topografică a zonei Ciuleneș.

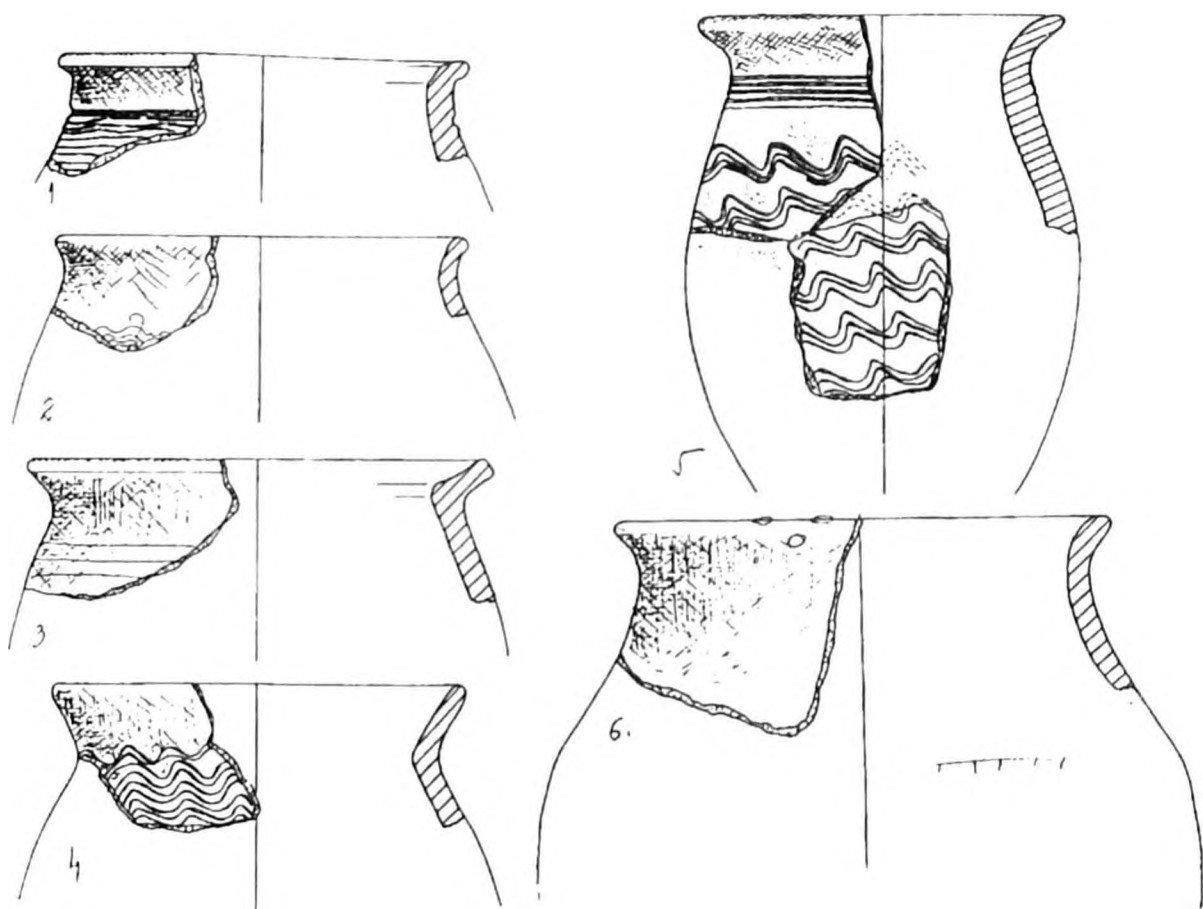
Mintiu Gherlei – Ciuleneș: Topographical sketch of the Ciuleneș zone.

Fig. 2

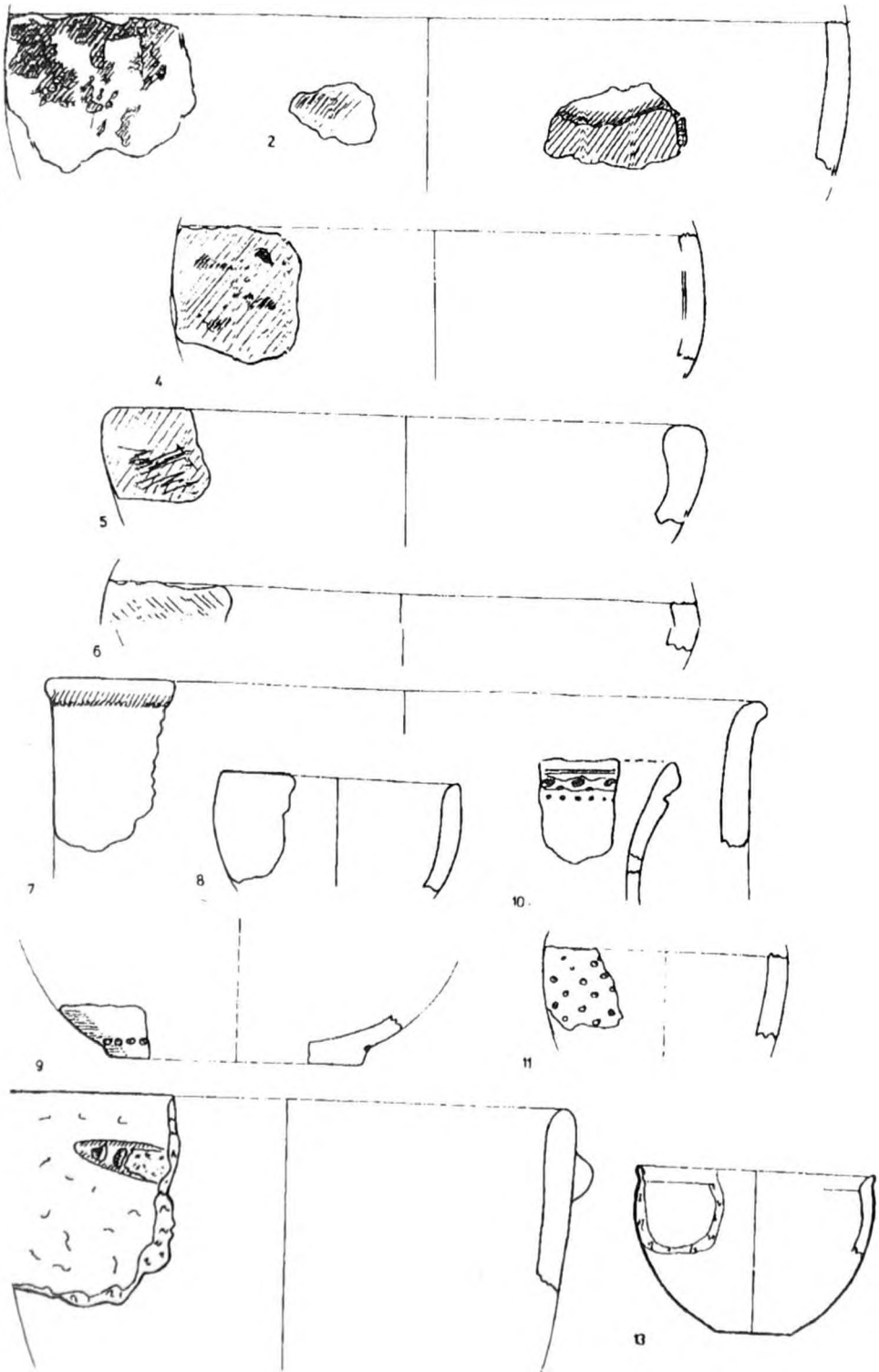
Mintiu Gherlei – Ciuleneș: profil stratigrafic, secțiunea 1.

Mintiu Gherlei – Ciuleneș: stratigraphical profile, section 1.

Fig. 3

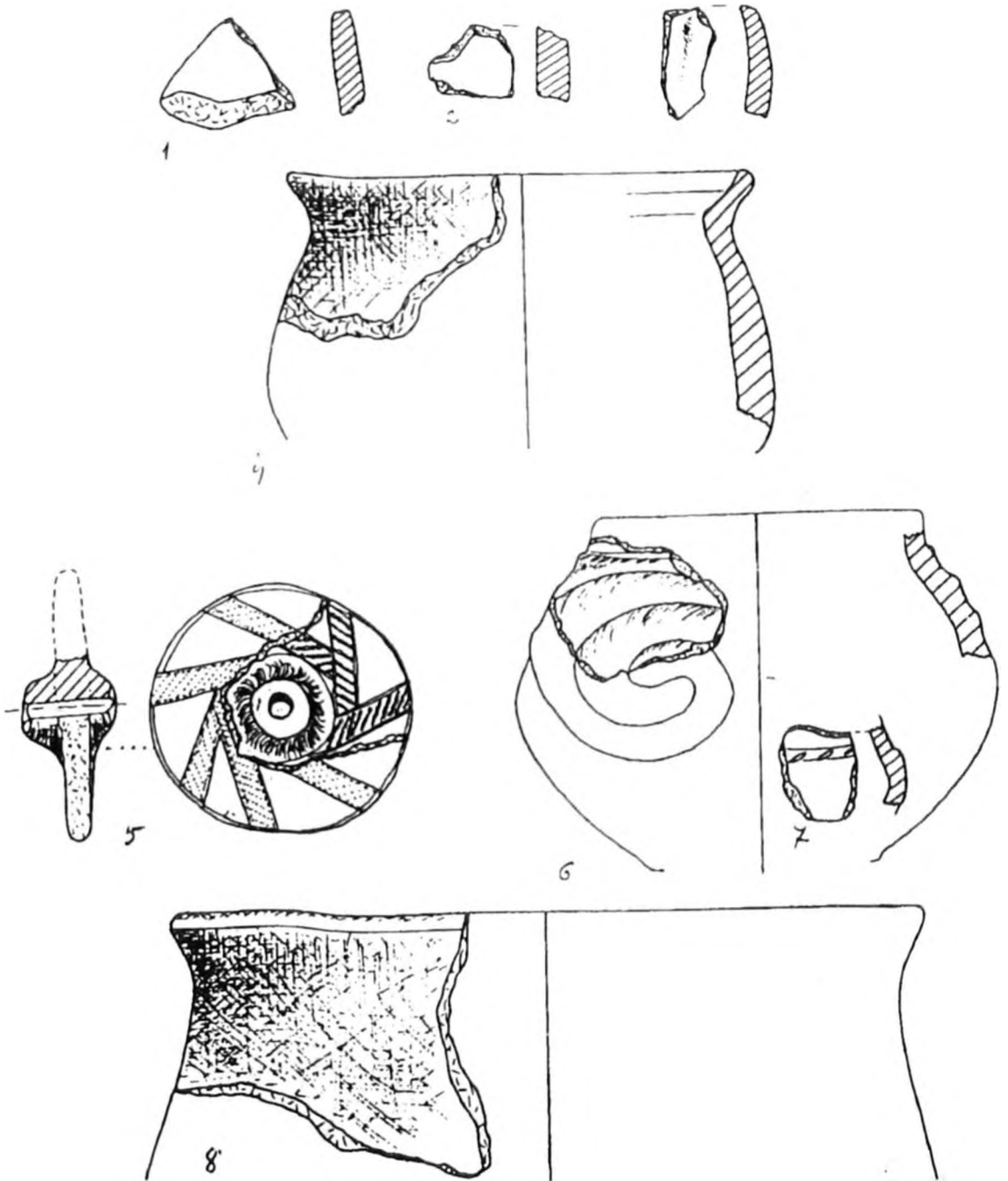
Mintiu Gherlei – *Ciuleneș*: 1-6 ceramică prefeudală

Mintiu Gherlei – *Ciuleneș*: 1-6 prefeudal pottery

Fig. 4

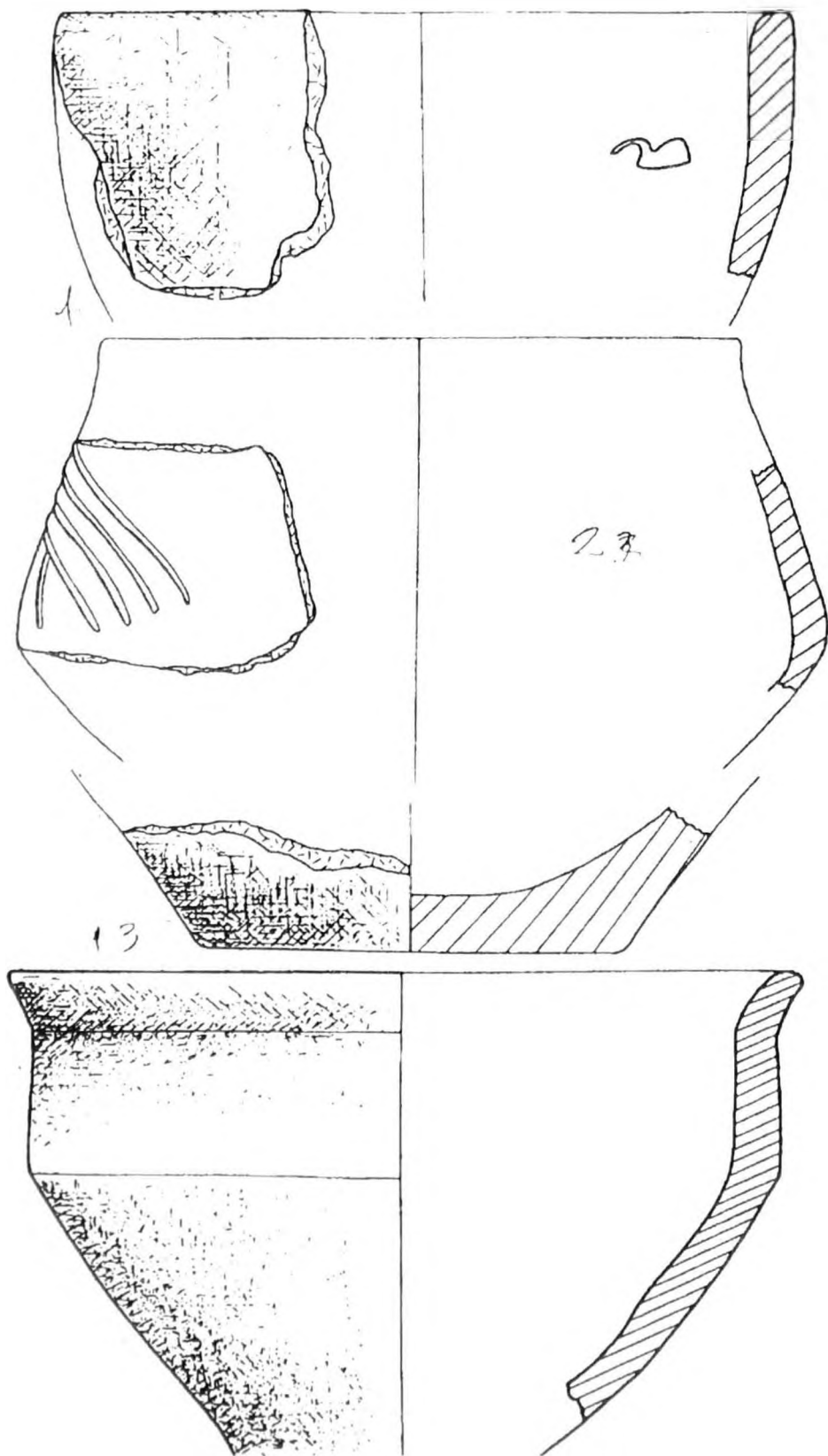
Mintiu Gherlei – Ciuleneș: ceramică din epoca bronzului.
Mintiu Gherlei – Ciuleneș: Bronze Age pottery

Fig. 5

Mintiu Gherlei – Ciuleneș: 1,3 ceramică neolitică; 4,6-8 ceramică din epoca bronzului; 5 roată de car de cult, cultura Wittemberg.

Mintiu Gherlei – Ciuleneș: 1,3 neolithic pottery; 4,6-8 Bronze Age pottery; 5 wheel of a ritual car, Wittemberg culture.

Fig. 6

Mintiu Gherlei – Ciuleneș: ceramică din epoca bronzului.

Mintiu Gherlei – Ciuleneș: Bronze Age pottery

PIESE METALICE DESCOPERITE ÎN PEȘTERI DIN VALEA CARAȘULUI (JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

SORIN M. PETRESCU, OCTAVIAN POPESCU

Cu prilejul cercetărilor arheologice efectuate în anul 1997 în mai multe peșteri din zona de sub platoul carstic Crno Pole (Valea Carașului), în Peștera Țapului (2240/27) și în Peștera Omului (2240/28) au fost descoperite, pe lângă un material arheologic datând din epoca dacică (sec. IV - mijl. sec. III î. Chr.)¹ și câteva piese din fier și bronz datând din epoci mai noi. Aceste piese le vom prezenta în continuare :

1. Peștera Omului² (Pl. 2)

1. Sfredel (Pl. 3/1), descoperit la o adâncime de 0,10 m. Lungimea este de 9,5 cm, lățimea de 3 cm, și grosimea tijei de fixare de 1,6 cm. Lipsește vârful elicoidal cu care se începe operațiunea de găurire, iar tija de fixare era inițial de secțiune pătrată. Cele două aripi laterale sunt ascuțite și curbate în sens invers, având rolul să perforoze și să degajeze lemnul. Lipsa unor materiale ceramice în același context fac dificilă încadrarea temporală a sfredelului. Credem că poate fi atribuit sec. XVII-XVII.

2. Cuțit (Pl. 4/1) cu vârful arcuit în sus, mâner torsadat și capătul răsucit. Lungimea este de 22,2 cm. Lățimea maximă de 3,1 cm, și grosimea mânerului de 0,8 cm. Mânerul putea fi realizat din lemn sau curea îngustă de piele matisată pe fierul torsadat. Este posibil ca materia primă să fi fost o bucată de fier de coasă decălită și recălită apoi, după execuția piesei. Acest tip de cuțit – utilizat în special la prelucrarea pieilor – are o analogie foarte bună la Ilidia-Săliște³ și poate fi datat cu certitudine în sec. XIV.

3. Cuțit (Pl. 4/2) cu lungimea de 11 cm și lățimea lamei de 1,5 cm. Vârful și o parte din mâner lipsesc din vechime. Forma piesei păstrate ne îndreptățește să considerăm că este nouă, poate din sec XVIII-XIX.

¹ Sorin M. Petrescu, *Locuirea umană a peșterilor din Banat până în epoca romană*, teză de doctorat, manuscris, p. 30, 33, 84-87, pl. CXXV-CXXIII, fig. 1

² C. Goran, *Catalogul sistematic al peșterilor din România*, 1981, București, 1982, p. 166, nr. 28; R Petrovszky, *St.Com.C.*, III, 1979, p. 239-240.

³ D. Țeicu, *Banatul Montan în evul mediu*, Ed. Banatica, Timișoara, 1998, fig. 103/3.

4. Brici (Pl. 4/3) păstrat fragmentar, respectiv fără vârf și o parte din mâner. Lungimea este de 5,9 cm. Se mai păstrează primul nit de la plăsele, confecționat din sârmă de cupru și un fragment din colierul de cupru ce ornamenta începutul mânerului. Forma curbată a părții de lemn păstrată indică faptul că avem de-a face cu un brici datat probabil tot în sec. XVIII-XIX.

5. Toartă de cădelniță (Pl. 3/2) descoperită în caseta C/1997 la adâncimea de 0,30 m. Piesa este bine realizată, din bronz prin turnare și finisare atentă. Fragmentul este în formă de S din bară pătrată cu latura de 0,4 cm, iar în zona curbării este realizat un ornament sub forma unei pastile ovale în secțiune, flancată de două creste delimitate prin incizii. Capătul liber al piesei se termină cu o reprezentare atent realizată, probabil un cap de cocoș. Prezența aici în peșteră a unei astfel de piese – și în sala centrală cvasidreptunghiulară orientată NS-EV – poate fi pusă în legătură cu folosirea peșterii ca loc de sihăstrie. Ca datare – ținând cont de adâncimea la care a fost descoperită piesa – inclinăm să o atribuim secolului al XVII-lea.

6. Poanson (Pl. 5/1) cu lungimea de 8,4 cm, realizat din bară de fier în secțiune pătrată cu latura de 0,4 cm. La un capăt bara a fost aplatizată și marginile curbate, realizându-se o „gură” ascuțită sub formă circulară (diametrul fiind de 0,4 cm). Acest poanson a fost folosit probabil pentru ornamentarea cu cercuri a curelelor din piele sau piese de harnașament dar și a unor piese metalice din cupru sau argint, dat fiind faptul că datorită loviturilor puternice partea activă prezintă bavuri. În lipsa unor analogii, considerăm că și această piesă poate fi datată în secolul XVIII sau XIX.

II. Peștera Țapului⁴ (Pl. 1/1)

1. Instrument din fier (Pl. 5/2) cu peduncul de fixare la mâner. Lungimea este de 12,2 cm, iar lățimea maximă de 2,9 cm. Tija este din bară rotundă cu diametrul de 0,5 cm, iar pedunculul este de secțiune pătrată.

Delimitarea între tijă și peduncul este realizată prin două nervuri rotunjite. La capătul opus piesa prezintă o lățire în formă de arc de cerc și o pliere a tablei, realizându-se astfel posibilitatea obținerii prin lovire a unui ornament sub formă de linii paralele pe materiale diverse (piele, metal). Pe baza materialului ceramic dacic abundent⁵ și a unei drahme alexandrine⁶ descoperite în același context arheologic, apreciem că această piesă din fier poate fi datată în intervalul sec. IV - mijlocul sec. III î. Chr.

⁴ A. Abramovici, A. Sangheli, A. Faur, M. Pomârlan, *Peșteri din Cheile Carașului*, în *Caiete Banatica*, Seria Biologie, Reșița, 1976, p. 204-206; C. Goran, *Catalogul sistematic al peșterilor din România 1981*, București, 1982, p. 166, nr. 27; R. Petrovszky, *StCom. C. III*, 1979, p. 240-242, fig. 7, pl.II-III; I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986, p. 382; P. Rogozea, *Banatica*, IX, 1987, p. 350, nr. 9; S.M. Petrescu, *Studia Caransebesiensis*, I, 1993, p. 3; Idem, *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, Oradea-Cluj Napoca, 1995-1996, p. 27; Idem, *Analele Banatului*, V, 1997, p. 32-34, pl. VI/3-13; VII-VIII.

⁵ Vezi supranota 1.

⁶ Drahmă emisă de Alexandru III, descoperită în sala centrală, în stare foarte bună de conservare, este în curs de prelucrare.

2. Punctator de fier (Pl. 5/3) cu lungimea de 11,1 cm din bară de secțiune pătrată. Putea fi folosit la ornamentarea prin puncte a diferitelor piese sau obiecte.

Prezența în doar două peșteri foarte apropiate între ele a unor astfel de unelte și accesorii ne obligă să reconsiderăm ideea potrivit căreia în peșteri își găseau adăpost doar indivizi sau grupuri de indivizi certați cu legea sau care supraviețuiau în condiții deosebit de aspre. Cel puțin aceste piese metalice relevă faptul că locuitorii temporari ai acestor peșteri prelucrau lemnul, ornamentau obiecte uzuale și, de ce nu, oficiau slujbe religioase ca sihaștri. Și dacă asociem acestora bogatul inventar ceramic și osteologic, descoperim o locuire a peșterilor ce se ridică la standardele așezărilor de suprafață contemporane lor.

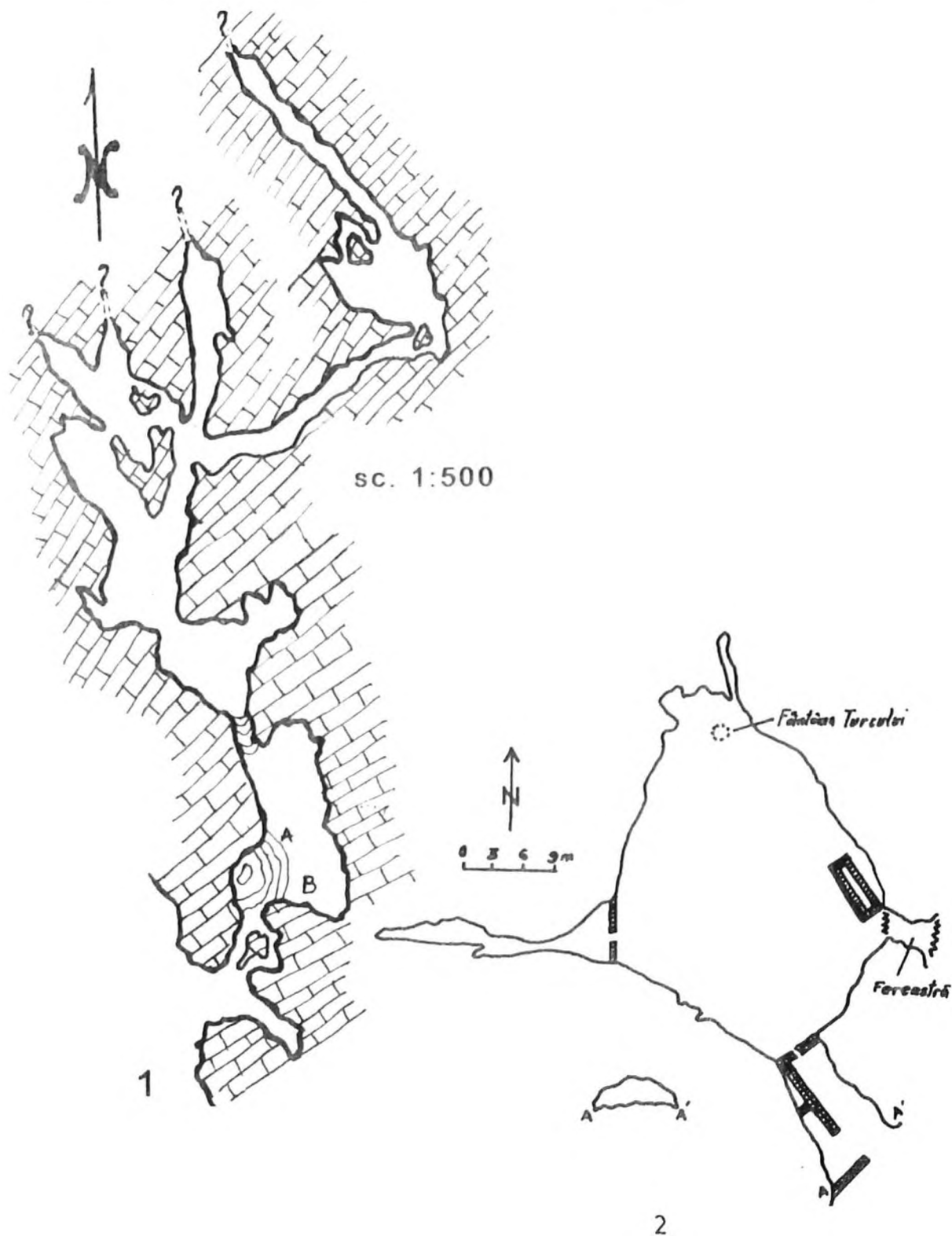
**METALLIC SPECIMENS FOUND IN CAVES FROM CARAȘ VALLEY,
COUNTY OF CARAȘ-SEVERIN**

(Summary)

There are presented here some tools of iron and bronze found in „Omului“ Cave and „Țapului“ Cave, in 1997: a drill from XVII-XVIII century, a knife fragment, from XVII century, a razor's part from XVIII-XIX century, a bronze piece of „cădelniță“ from XVIII century and an iron pointer from XVIII century too. All the pieces are found in „Omului“ Cave.

There are presented also two specimens from Țapului Cave : an iron instrument useful for making and a pointer, both of them from Dacian Age (IV-III century B.C.).

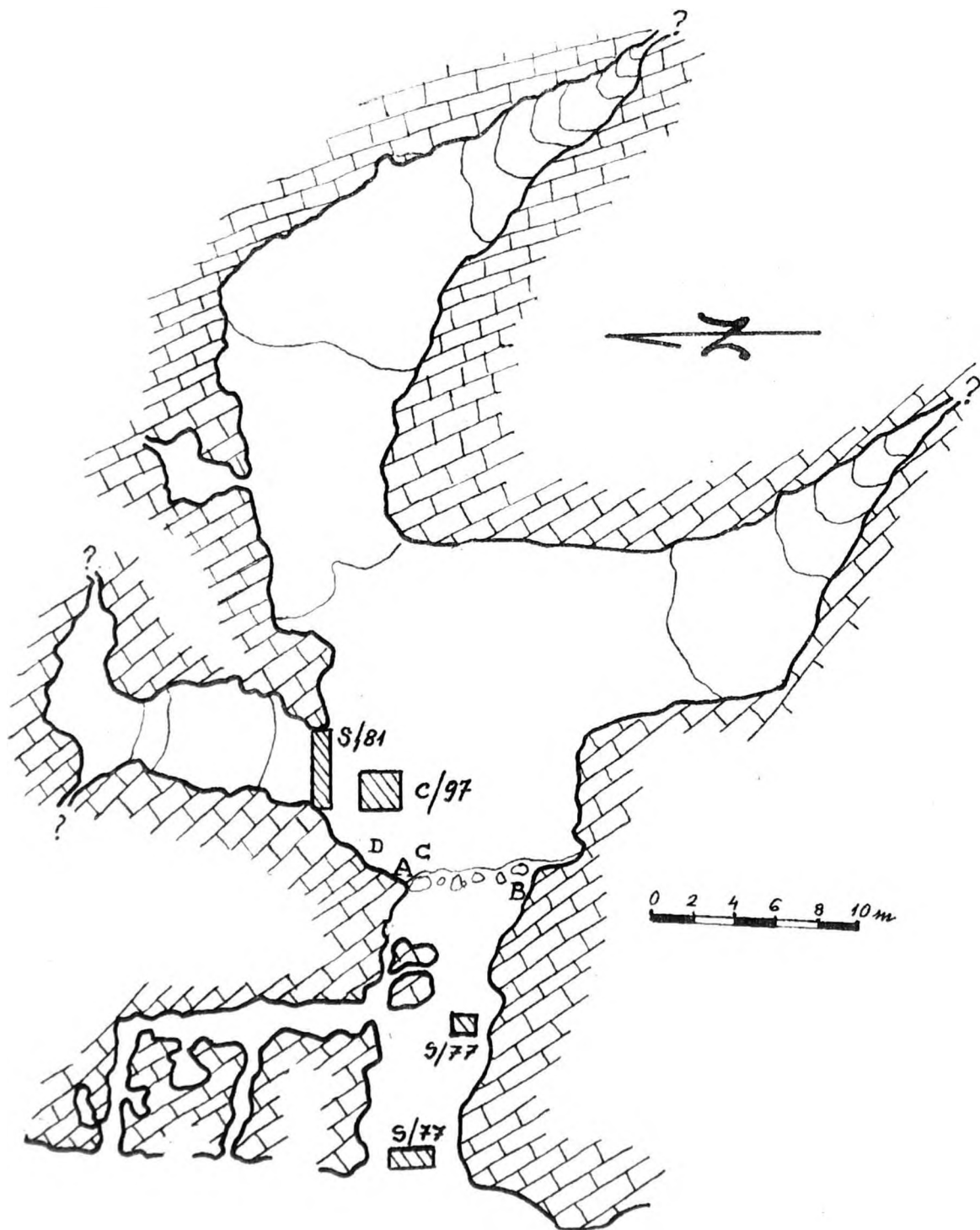
The conclusion is the following: we observe a forceful habitation in caves, like contemporary surface settlements.

Pl. 1

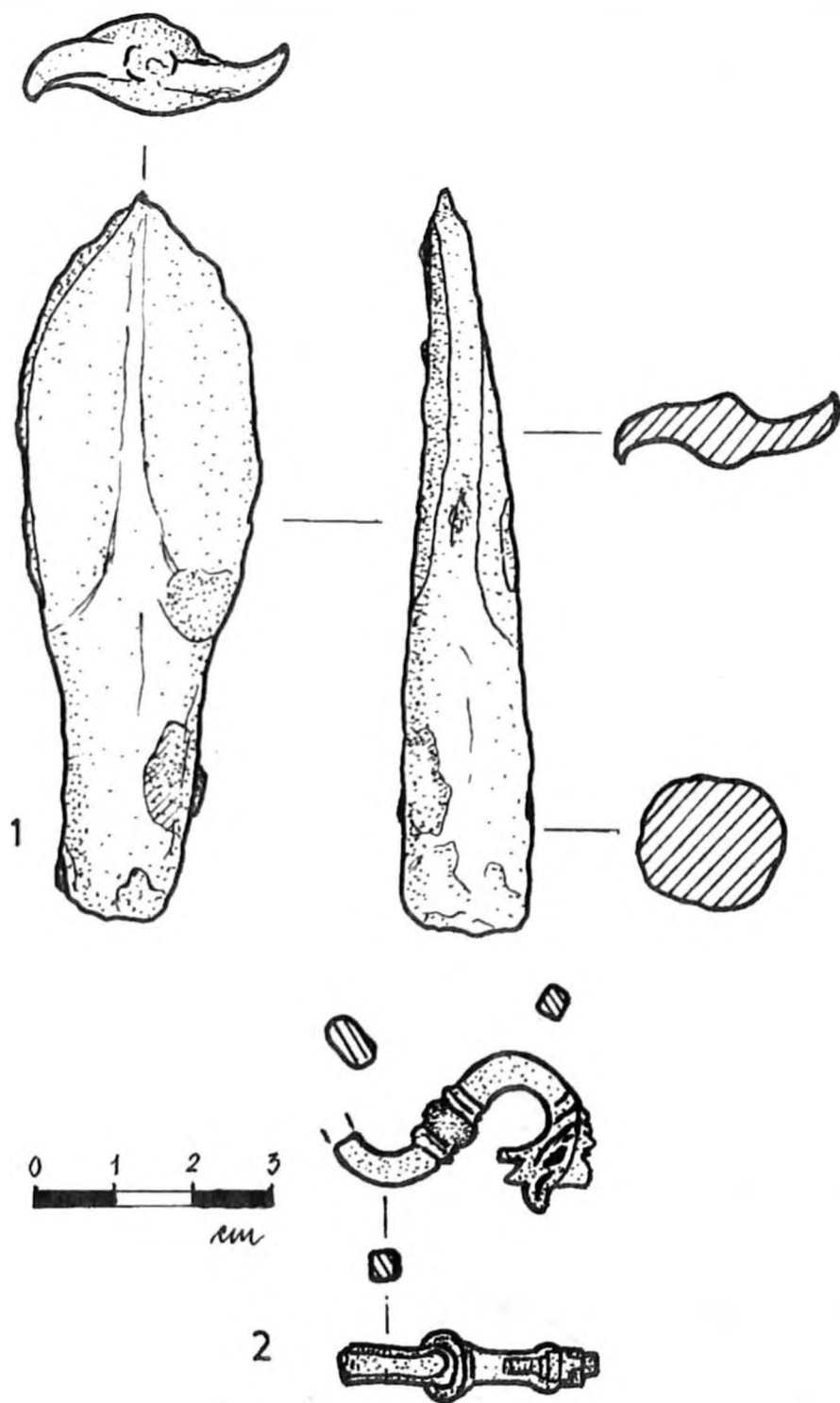
1. Peștera Țapului (2240/27) (după A. Abramovici și colaboratorii); 2. Peștera Veterani

1. Țapului Cave (2240/27) (after A. Abramovici and collaborators); 2. Veterani Cave

Pl. 2

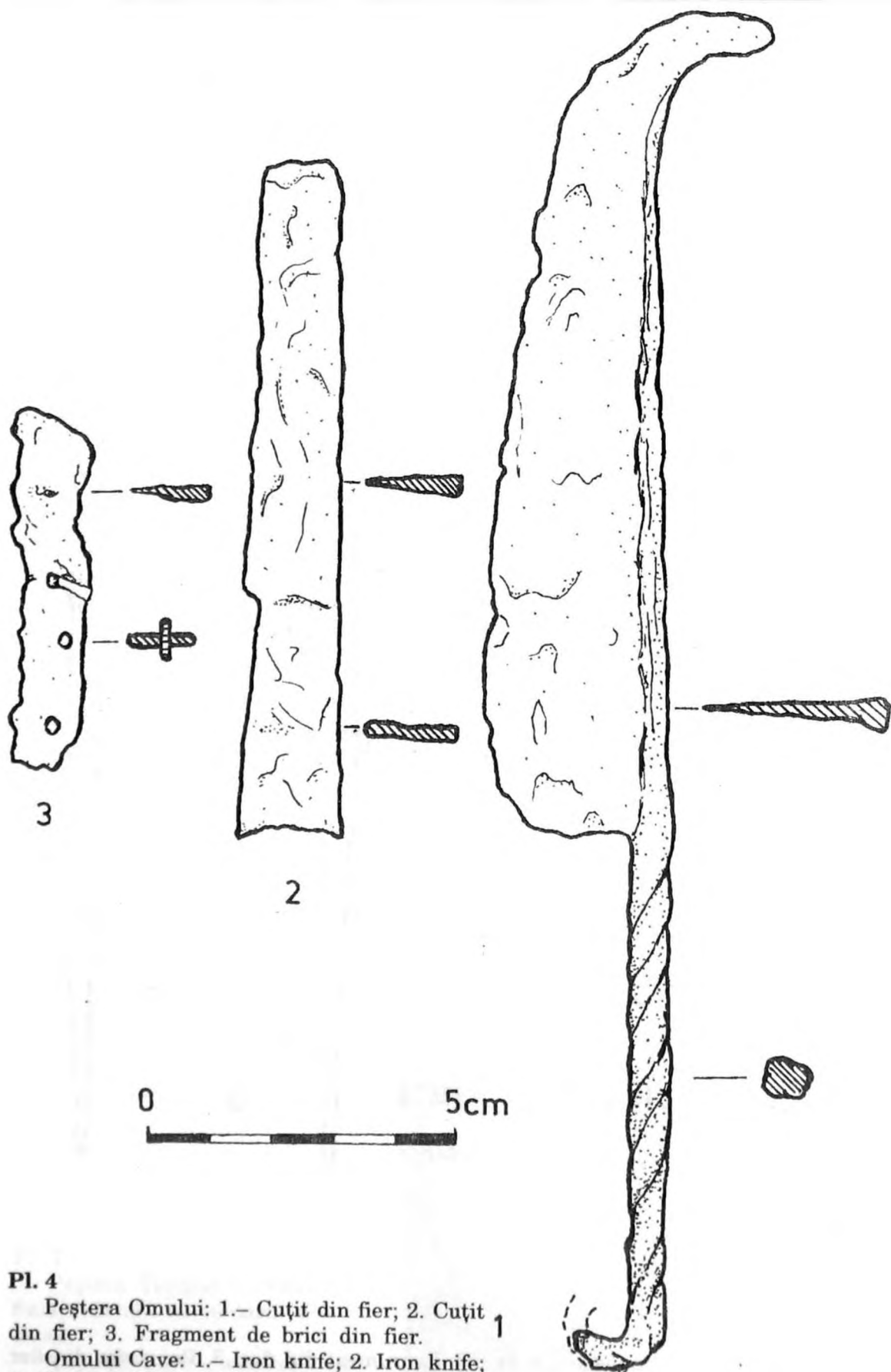
Peștera Omului (2240/28), schiță de mână
 Omului Cave (2240/28), hand drawn sketch

Pl. 3

Peștera Omului: 1. Sfredel din fier; 2. Cădelniță din bronz, cu protomă (cap de cocoș?)

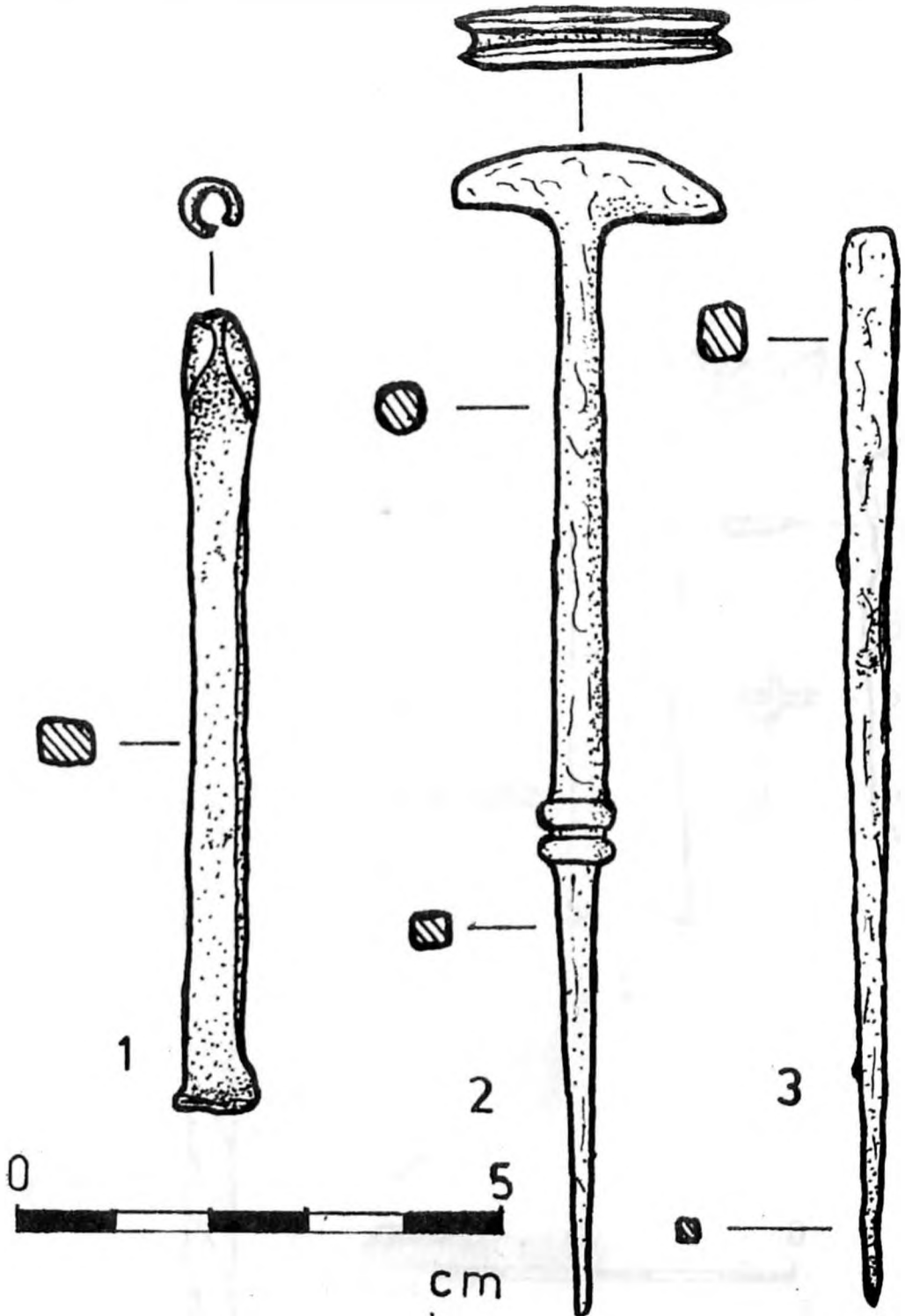
Omului Cave: 1. Iron gimlet; 2. Bronze censer with ornament (head of rooster?)

Pl. 4

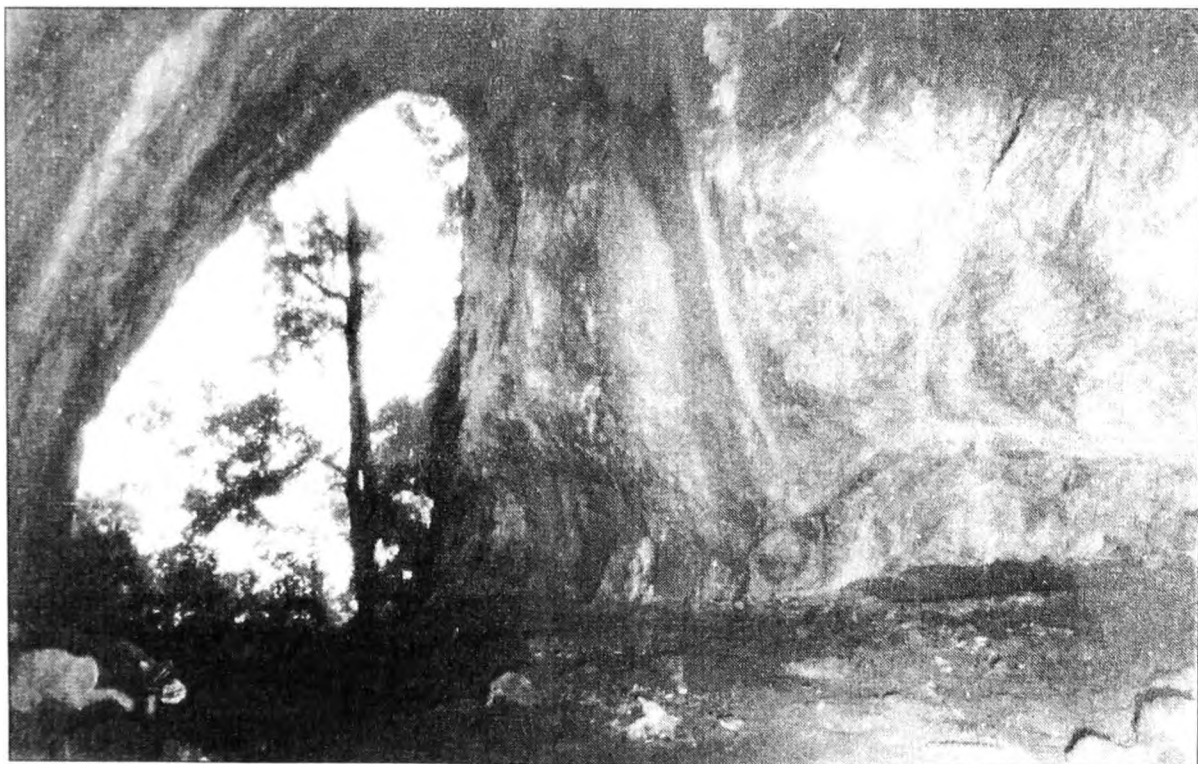
Peștera Omului: 1.- Cuțit din fier; 2. Cuțit din fier; 3. Fragment de brici din fier.

Omului Cave: 1.- Iron knife; 2. Iron knife; 3. Fragment of an iron razor.

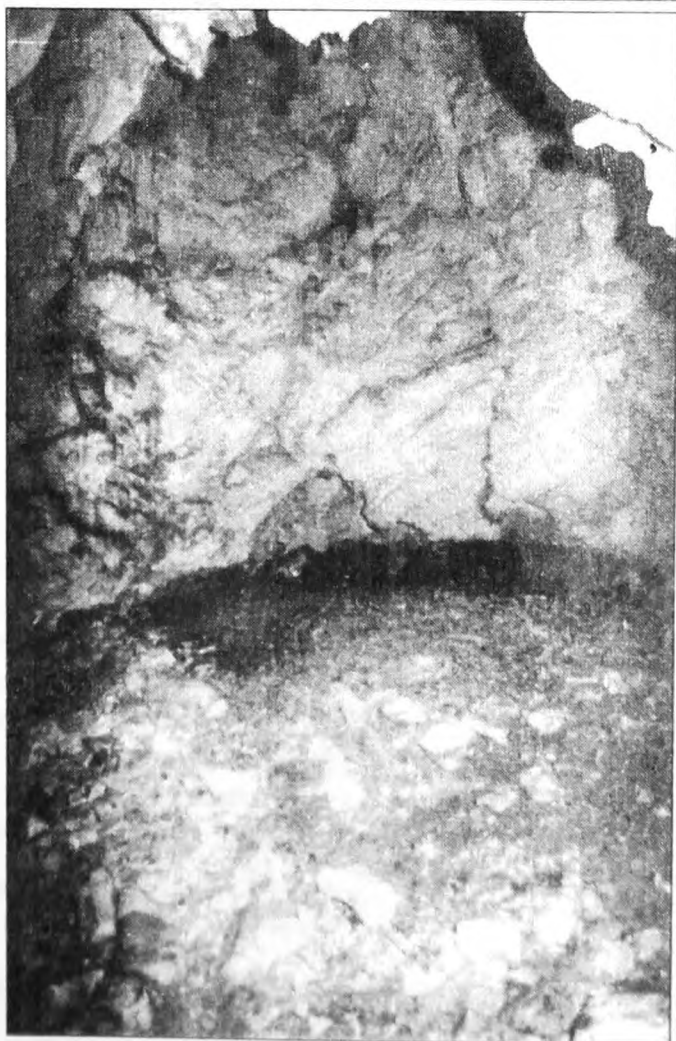
Pl. 5

Peștera Țapului: 1. Poanson din fier; 2. Instrument din fier; 3. Punctator din fier.
 Peștera Țapului: 1, 3. Iron punchure instruments;

Pl. 6

Peștera Omului (2240/28).
Vedere din sala centrală cu
intrarea.

Omului Cave – View of
the central hall with the
entry

Pl. 7

Peștera Țapului (2240/27).
Sala centrală cu culoarul de
acces.

Țapului Cave – central hall
with the access passage

O CONSTRUCȚIE ROMANĂ DESCOPERITĂ LA PETROȘNIȚA (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

ADRIAN ARDEȚ

Ca urmare a lucrărilor agricole desfășurate în Lunca Timișului, în apropiere de comuna Petroșnița au fost semnalate de către proprietarii unui teren domiciliați în satul Valea Timișului (Cârpa) existența unor urme de zidărie romană ¹.

Locul unde au apărut aceste ruine ² se află situat în dreptul bornei ce indică km. 10 pe șoseaua Caransebeș-Orșova, la cca. 200 m vest de aceasta și 17 km sud de castrul militar auxiliar de la Tibiscum (Pl. 1).

Pe parcursul lunilor aprilie-mai 1995 am efectuat o săpătură arheologică de salvare. Au fost trasate două secțiuni (Pl. 2), orientate est-vest de 15x1,5 m și nord-sud de 10x1,5 m, în care au fost surprinse două ziduri cu o grosime de 1,25 m și groapa de scoatere a celui de-al treilea zid. Cele două ziduri au fost construite din calcar fasonat, legate cu mortar, având o înălțime de la bază de 0,75-0,80 m. Aceste ziduri formează un unghi drept de 90°, fiind așezate pe un pat din pietriș și nisip.

În interiorul construcției, în carourile 1-4 (Pl. 2) a fost surprinsă o situație stratigrafică materializată prin existența a două nivele de locuire. Profilul stratigrafic se compune dintr-un strat de pietriș, aflat la 1,20 m adâncime, cu o grosime de 0,10-0,15 m. Peste acesta se află un strat de pământ brun de cca. 0,20-0,25 m, conținând foarte multe elemente materiale (ceramică romană, tegule și cărămizi. Pe acest strat e pământ se află și primul nivel de locuire, ce constă dintr-o peliculă de cca. 0,10 m din lut tasat cu fragmente mici din mortar și cărămidă spartă.

Primul nivel este acoperit de un strat de pământ gălbui de cca. 0,20-0,25 m care are în partea superioară o peliculă groasă de 0,5 m de lut foarte bine tasat ce reprezintă, de fapt, al doilea nivel de locuire din interiorul clădirii.

¹ Mulțumim și pe această cale membrilor familiei Pavel Suciș din Valea Timișului (Cârpa), jud. Caraș-Severin pentru ajutorul deosebit acordat în timpul cercetărilor arheologice.

² Construcția descoperită de noi nu apare semnalată în nici un repertoriu sau document antic.

Acest nivel este acoperit de un strat ce are o grosime de 0,10-0,15 m de dărâmatură, în interiorul căreia constatăm prezența de cărămidă, piatră de râu și calcar fasonat. Humusul actual acoperă stratul de dărâmatură în grosime de 0,25 m, cât și cele două ziduri din calcar.

În exteriorul zidurilor, mai precis în carourile 5-8 constatăm o situație stratigrafică diferită de cea din interior. În acest sens, primul strat aflat în caroul 8, la adâncimea de 1,50-1,80 m este format dintr-o masă de lut galben ce reprezintă humusul antic. În acest strat este săpat un șanț care merge până la adâncimea de 1,50 m. Șanțul este acoperit cu dărâmatură, ce conține piatră, cărămizi și pământ. Menționăm faptul că acest strat de dărâmatură pornește din dreptul zidului aflat în caroul 5 și are o grosime de cca. 0,50 m.

Atât stratul de pietriș cât și cel de pământ brun ce acoperă humusul antic sunt identice cu cele descoperite în interiorul zidurilor. Singura deosebire marcantă o reprezintă primul nivel de călcare ce constă în exteriorul zidurilor dintr-o peliculă groasă de 0,50-0,10 m de mortar. Această peliculă este acoperită la rândul său de stratul de dărâmatură cu grosimea de 0,50 m. În interiorul clădirii au fost descoperite foarte multe fragmente ceramice, cărămizi și tegule. Singurele piese deosebite au fost descoperite în șanțul aflat în dreptul caroului 8, unde au apărut un fragment de opaiț (Pl. 3/a), ornamentat cu cercuri mici concentrice, discul fiind decorat cu rozete, opaițul ³ având o toartă mică puțin înălțată, datat la mijlocul sec. II d. Chr. ⁴ Pe lângă această piesă, a mai apărut și o fibulă din bronz ⁵ fără arc, ornamentată pe partea posterioară prin incizii executate în zig-zag. Piesa este datată în a doua jumătate a sec. II d. Chr.⁶

Deosebit de interesante sunt cele două piese din os prelucrat, folosite ca instrumente de scris (*stylum*) (Pl. 3/c) având lungimea de 10,5 cm și 8,5 cm. Capătul uneia dintre piesele de os are formă de manșon ⁷ iar celălalt sub formă de bilă ⁸, de aceste capete era legată ața pentru prindere.

Dintre piesele mai deosebite descoperite în clădirea romană de la Petroșnița mai pot fi menționate și o monedă din bronz ce poartă efigia împăratului Geta ⁹ și o cărămidă ¹⁰ descoperită în interiorul clădirii, ce are pe una din fețe incizii executate înainte de ardere, sub forma tablei de șah (Pl. 3/d), ornament folosit pentru jocuri.

Cercetările arheologice efectuate la Petroșnița nu sunt încheiate încă, urmând ca ele să fie finalizate. Este o datorie a noastră de a semnala aceste descoperiri, urmând ca după ce lucrările vor fi terminate să consacram un studiu mult mai amplu acestei importante construcții plasată în plină luncă a Timișului.

³ M. C. (Muzeul Caransebeș), Nr. Inv. 14560

⁴ D. Alicu, E. Nemeș, *Roman Lamps from Sarmizegetusa*, în *BAR Supplementary Series* 18, 1977, p. 58, Fig. 25, Pl. XV/5

⁵ M. C., Nr. Inv. 14568

⁶ Informație provenind de la dr. Sorin Cociș, Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

⁷ M. C., Nr. Inv. 14570

⁸ M. C., Nr. Inv. 14571

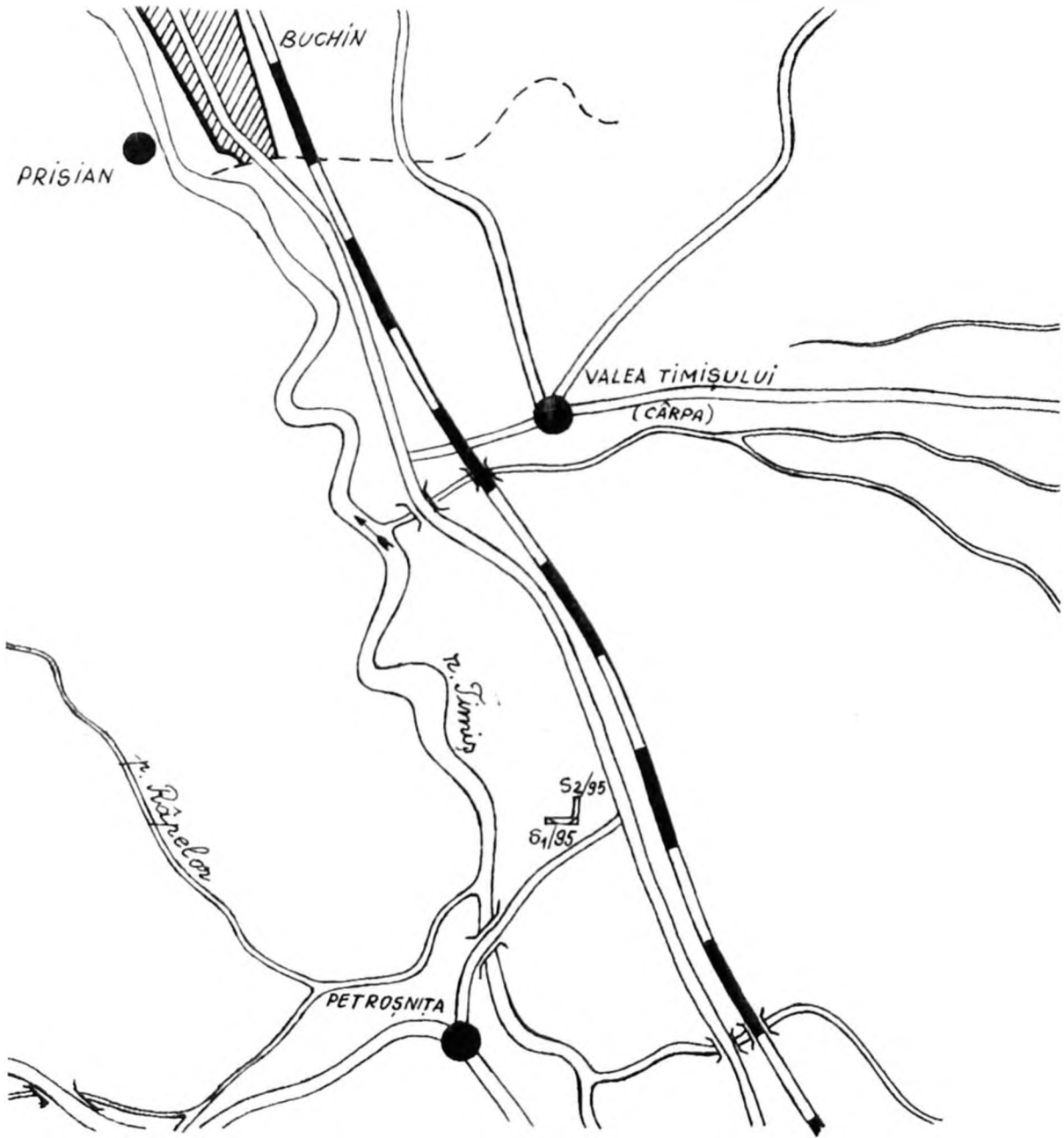
⁹ M. C., Nr. Inv. 14566

¹⁰ M. C., Nr. Inv. 14737

**A ROMAN CONSTRUCTION RECOVERED AT PETROȘNIȚA,
CARAȘ-SEVERIN county**
(Abstract)

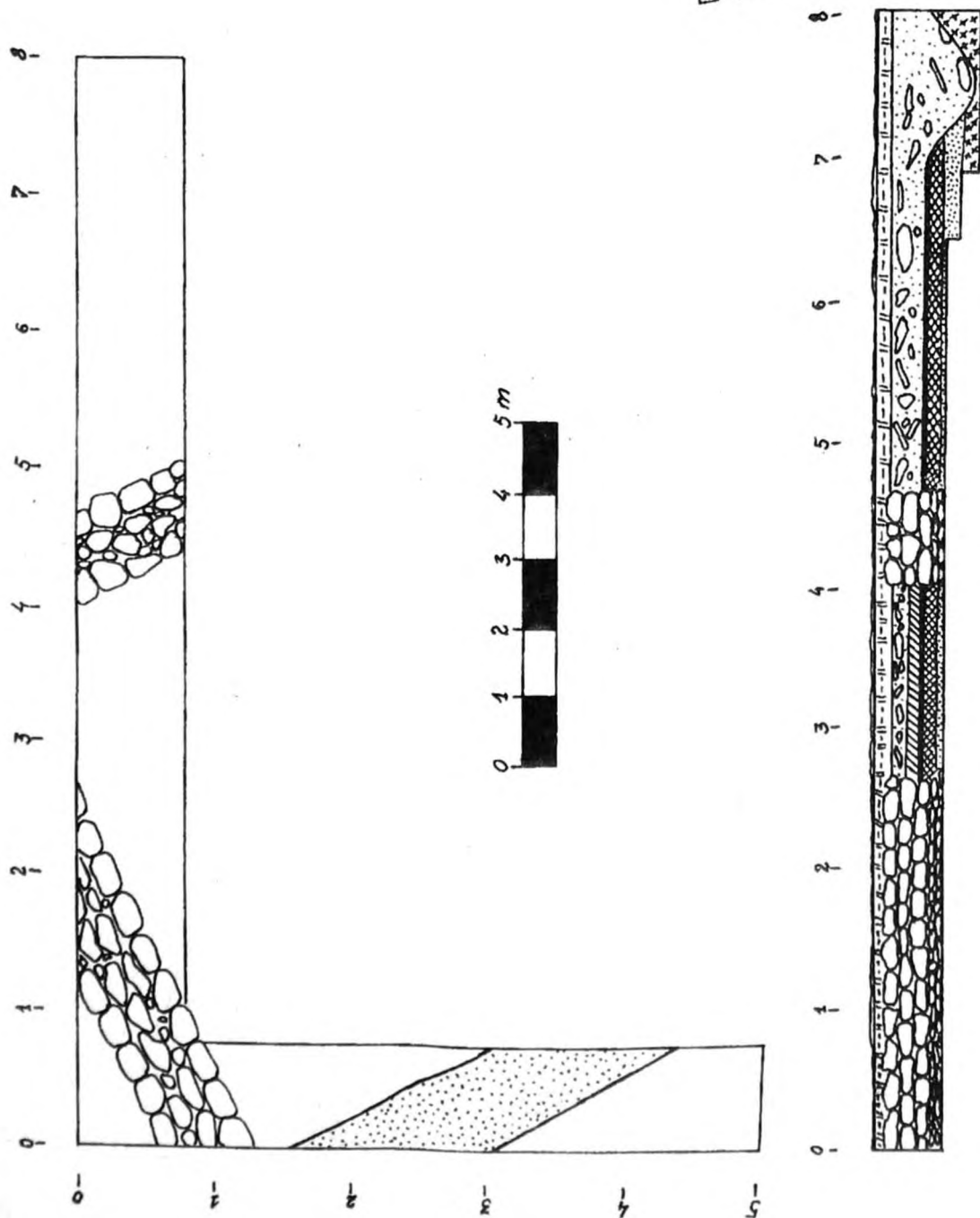
A roman construction was brought to light in the vicinity of Petroșnița village, 17 km south of the roman castrum from Tibiscum and at 200 meters west of Caransebeș-Orșova route. Two walls with a thickness of 1.25 m and two habitation levels were emphasized in the excavated trenches (Pl. 2). The archaeological inventory reffers to pottery, tegulae and bricks. A roman lamp connected to the middle of the second century A.D was found. An incomplete bronze fibula (Pl. 3/a) and two bone stilum (Pl. 3/c) were also uncovered. A bronze coin representing the imperor Geta and a brick with a side decorated like a chessboard could be noted. The researches in the site are to be continued in the next years.

PETROȘNIȚA
Cercetări arheologice 1995
Sc 1: 2500

Pl. 1

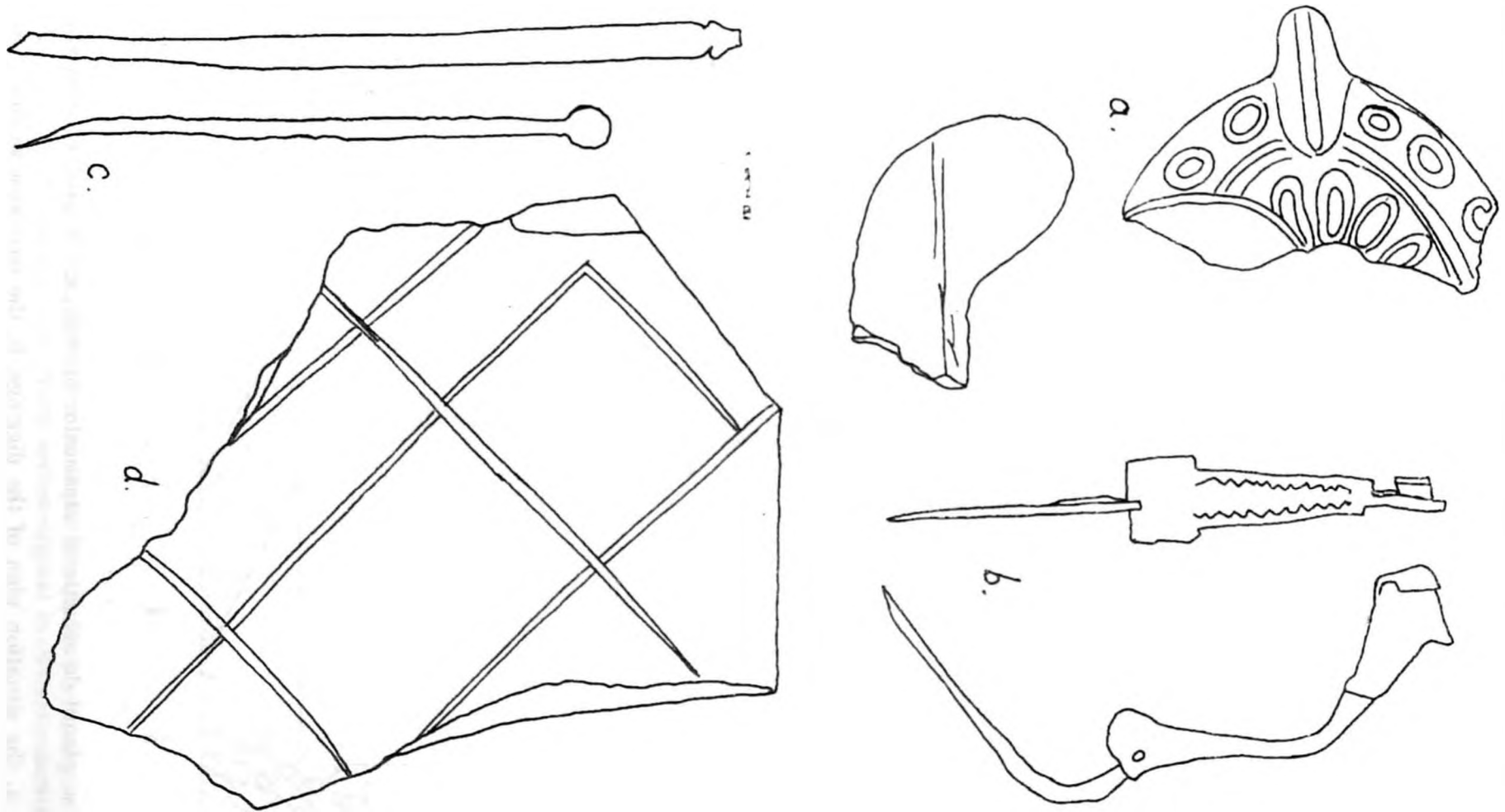
Harta zonei Petroșnița, unde au fost executate săpături arheologice în anul 1995
The map of Petroșnița zone where archaeological investigations were carried out during 1995 season

Pl. 2

Petroșnița: a. planul de situație al săpăturilor arheologice; b. profilul stratigrafic al secțiunii est-vest

Petroșnița: a. the situation plan of the diggings; b. the east-west section profile

Pl. 3

Petroșnița: a. fragment de opaiț; b. fibulă de bronz; c. instrumente pentru scris din os (stylum); d. cărămidă romană cu incizii
 Petroșnița: a. fragmentary lamp; b. bronze fibula; c. writing bone tools (stylum); d. roman brick with incisions

OBIECTE DIN BRONZ DESCOPERITE ÎN AȘEZAREA ROMANĂ DE LA MEHADIA, JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN

OVIDIU BOZU

Situată în depresiunea intramontană Domașnea-Mehadia, din cadrul culoarului depresional Caransebeș-Mehadia¹ castrul și așezarea romană *Praetorium* sunt binecunoscute în literatura de specialitate². În anul 1998, în urma arăturilor de primăvară, au fost descoperite la suprafața solului, în perimetrul așezării civile romane, un număr de 106 de piese din bronz și două piese din fier, ce urmează a fi prezentate în continuare.

1. Piese de echipament decorative

1.1. Aplică din bronz, cu discul ornamentat în formă de petale distribuite în 12 sectoare; sistemul de prindere este prevăzut cu două nituri, din care se păstrează doar unul; d=3,3 cm; h=0,8 cm (Pl. I/1).

1.2. Aplică din bronz, cu discul plat, ușor bombat spre marginile fracturate; dispus central se află un buton terminat în șapte colțuri, înconjurat de opt petale redete prin volute și care în interior dispun de o lunulă; cuiul de fixare este rupt aproape de bază; d=2,1 cm, h=0,4 cm (Pl. I/2).

1.3. Aplică din bronz, cu discul ușor bombat spre margini; ornamentul este dispus în patru registre concentrice; bordura discului este marcată de un șir circular de mici perle redete în relief; urmează un număr de patru butoni rotunzi și patru romburi ce alternează succesiv; în poziție centrală se află dispus un buton rotund bine profilat, înconjurat de patru mici perle; cuiul de fixare se păstrează fragmentar; d=2,2 cm, h=0,7 cm (Pl. I/3).

1.4. Aplică din bronz, cu discul plat format din doi lobi; pe una dintre margini lobi sunt uniți prin două volute; cuiul de fixare este rupt spre vârf; L=3,6 cm, l=2,6 cm (Pl. I/4).

1.5. Aplică din bronz, cu corpul plat în formă de scut oval, având două orificii ornamentale dispuse central și pe marginile discului; partea inferioară a piesei se termină într-un ornament floral trilobat; același ornament, format

¹ I. C. Scheușan, *Depresiunea Domașnea-Mehadia*, Reșița, 1997, p. 3

² M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București, 1993, p. 18-22

doar din doi lobi, se află dispus în partea superioară a scutului; fiecare lob este ornat cu câte un punct și un cerc incizat; în partea superioară piesa este prevăzută cu un ataș în formă de cârlig tras din corpul piesei și dispune de o nervură mediană bine profilată; în partea inferioară a aplicii, atașul-cârlig - păstrat fragmentar - se subțiază, la origine fiind prevăzut cu două orificii, care împreună cu cele două nituri, constituiau sistemul de prindere-fixare al aplicii; L=5,4 cm, l=1,2-1,7 cm (Pl. I/5).

1.6. Aplică din bronz, cu marginile în volute, cu aspect de roată dințată; d=2,5 cm, gr.=0,7 cm (Pl. I/6).

1.7. Pandantiv din bronz, cu corpul bombat, în formă de inimă: L=2,3 cm, l=0,1-2 cm (Pl. II/4).

1.8. Pandantiv din bronz, în formă de inimă, partea superioară prevăzută cu orificiu de prindere; interiorul discului ornamentat cu volute, cu urme de smalt verde; două triunghiuri cu urme de smalt albastru și o lunulă cu urme de smalt roșu; L=2,7 cm, l=2 cm, gr.=0,3 cm (Pl. I/8).

1.9. Pandantiv din bronz; este confecționat dintr-o placă de formă rotundă, cu marginile ajurate; lateral, pe marginea piesei, se mai păstrează patru mici toarte prevăzute cu orificii de prindere, dispuse perpendicular pe exteriorul bordurii; suprafața pandantivului este bogat decorată; ornamentele sunt dispuse concentric: un număr de șase orificii egal distanțate între ele (1,2 cm) dispuse pe marginea piesei încadrează un număr de șase ornamente circulare ce alternează succesiv, din care trei prezintă un motiv floral, iar trei sunt simple cercuri cu marginea profilată și centrul marcat printr-un buton aplatizat; același motiv ornamental, format dintr-un cerc cu marginea profilată și buton aplatizat, este dispus în centrul piesei, cu rezerva convenită putem presupune că spațiul dintre butonul central și marginea profilată a reprezentat inițial suportul unui ornament emailat, din păcate dispărut în timp; pandantivul se termină la bază cu un ornament ce sugerează trei vrejuri; la capătul superior este prevăzut cu un mic ataș dreptunghiular; spațiul dintre elementele decorative circulare fiind umplut cu mici perle; L=6,2 cm, l=4,3 cm (Pl. I/9).

1.10. Pandantiv din bronz; fragment; cu sistemul de prindere rupt, corpul traforat, pe mijloc prevăzut cu un orificiu rotund și unul dreptunghiular cu marginile rotunjite; se termină cu un ornament ce sugerează trei vrejuri distanțate, ce au vârfurile rupte; L=5 cm, l=2,2-3,7 cm (Pl. I/10).

1.11. Aplică din bronz, cu disc ovoidal și marginile zimțate, având dispus pe centru un orificiu pătrat; L=2,8 cm, l=2,2 cm, gr.=0,2 cm (Pl. I/11).

1.12. Aplică din bronz, rotundă, cu marginile discului incizate în triunghiuri mici, un orificiu pătrat dispus central; d=3,5 cm, gr.=0,3 cm (Pl. I/12).

1.13. Aplică din bronz, cu bordura decupată în triunghiuri mici, pe centru prevăzută cu două orificii de prindere; d=3,7 cm, gr.=0,4 cm (Pl. I/13).

1.14. Aplică din bronz, de formă dreptunghiulară, prevăzută cu două nituri de prindere, suprafața piesei ornamentată cu patru volute decupate, încadrate pe margini de caneluri profilate; L=3,2 cm, l=2,6 cm, gr.=0,6 cm (Pl. II/1).

1.15. Fragment aplică din bronz, de același tip, prevăzută de asemenea cu două nituri de fixare; L=3,1 cm, l=2,2 cm, gr.=0,6 cm (Pl. II/2).

1.16. Fragment aplică din bronz, de formă dreptunghiulară; se păstrează partea superioară prevăzută cu două lunule; $L=3,2$ cm, $l=2$ cm, $gr.=0,3$ cm (Pl. II/3).

1.17. Fragment aplică din bronz, de formă dreptunghiulară, ornament decupat în interior și în partea superioară; $L=4$ cm, $l=2,3$ cm, $gr.=0,2$ cm (Pl. II/4).

1.18. Aplică din bronz; rebut de turnare; se păstrează un capăt al acesteia, de formă dreptunghiulară cu marginile rotunjite, ornamentată cu patru volute nedebavurate și două linii orizontale profilate; $L=2,9$ cm, $l=2,2-2,4$ cm (Pl. II/17).

1.19. Pandantiv din bronz; fragment; de formă triunghiulară; se păstrează doar partea inferioară ce se termină cu un ornament globular plin; $L=4,2$ cm, $l=0,3-2,4$ cm, $d_{glob}=0,8$ cm (PL. II/5).

1.20. Accesoriu vestimentar, din bronz, de formă alungită, prevăzut cu două orificii mici de fixare, partea inferioară terminată cu o lunulă semisferică; $L=3,5$ cm, $l=1,7$ cm, $gr.=0,3$ cm (Pl. II/6).

1.21. Accesoriu vestimentar, din bronz, cu partea superioară circulară, prevăzută cu un orificiu și partea inferioară semisferică; $L=2,5$ cm; $d=2,4$ cm, $gr.=0,2$ cm (Pl. II/7).

1.22. Cataramă din bronz; întreagă; compusă din două piese distincte: corp mobil, dreptunghiular cu marginile rotunjite și piesa de fixare a cataramii pe curea, în formă trapezoidală, prevăzută cu trei nituri de fixare; $L=3,8$ cm, $l=3,7$ cm (Pl. II/8).

1.23. Cataramă confecționată din două foițe de bronz, cu marginea rotunjită, unite prin două nituri; $L=2,5$ cm, $l=2,5$ cm (Pl. II/10).

1.24. Cataramă din bronz, cu marginile rotunjite; $L=2,5$ cm, $l=2$ cm, $gr.=0,3$ cm (Pl. II/9).

1.25. Distribuitor de curea, în formă de semidisc; are pe partea superioară a piesei trei nervuri puternic profilate; partea inferioară este dreaptă, cu un canal semirotond pentru curea; $L=2$ cm, $l=1,5$ cm, $h=1,5$ cm (Pl. II/11).

1.26. Distribuitor de curea, în formă de semidisc, cu marginile exterioare puternic profilate și o nervură dispusă central, cu profil triunghiular ce depășește semidiscul; se fixa cu patru cuie mici ce închideau un spațiu dreptunghiular, prin care se petrecea curea; $L=2,7$ cm, $l=1,5$ cm, $h=1,2$ cm (Pl. II/12).

1.27. Verigă din bronz, cu profil rotund; $d=2,3$ cm (Pl. II/13).

1.28. Verigă din bronz, cu profil rotund; $d=2,7$ cm (Pl. II/14).

1.29. Verigă din bronz, cu profil rotund, $d=2,3$ cm (Pl. II/15).

1.30. Verigă din bronz, cu profil rotund, $d=1,9$ cm (Pl. II/16).

1.31. Aplică-țintă din bronz, cu discul bombat semisferic, în formă de cupolă și nit lung de fixare terminat cu o rondea; $L=1,8$ cm, $d=2,1$ cm (Pl. III/1).

1.32. Aplică-țintă din bronz, cu discul plat, margini rotunjite spre interior, terminat cu nit de fixare; $d=2,2$ cm, $h=0,7$ cm (Pl. III/2).

1.33. Aplică-țintă din bronz, cu discul bombat semisferic, în formă de cupolă, cu nit de fixare; $L=1,8$ cm, $d=2,2$ cm (Pl. III/3).

1.34. Aplică-țintă din bronz, cu discul plat și nit de fixare; $L=0,7$ cm, $d=1,5$ cm (Pl. III/4).

- 1.35. Aplică-țintă din bronz, cu discul ușor bombat și nit de fixare; $L=1$ cm, $d=2,3$ cm (Pl. III/5).
- 1.36. Nit-țintă din bronz, de formă cilindrică, $L=1,8$ cm, $d=1,2$ cm (Pl. III/6).
- 1.37. Aplică-țintă din bronz, cu discul bombat semisferic și cui de fixare; $L=2$ cm, $d=2,5$ cm (Pl. III/7).
- 1.38. Aplică-țintă din bronz, cu discul bombat semisferic și cui de fixare; $L=2,8$ cm, $d=2$ cm (Pl. III/8).
- 1.39. Aplică-țintă din bronz, cu discul bombat semisferic și cui de fixare; $L=1,7$ cm, $d=1,8$ cm (Pl. III/9).
- 1.40. Aplică-țintă din bronz, cu discul bombat semisferic și cui de fixare păstrat fragmentar; $L=0,7$ cm, $d=2,2$ cm (Pl. III/10).
- 1.41. Aplică-țintă din bronz, cu discul bombat semisferic și cui de fixare; $L=3,5$ cm, $d=2$ cm (Pl. III/11).
- 1.42. Aplică-țintă din bronz, cu discul bombat semisferic, îi lipsește cuiul de fixare; $d=2,7$ cm (Pl. III/12).
- 1.43. Aplică-țintă din bronz, cu discul ușor bombat și cui de fixare; $L=1,6$ cm, $d=2,3$ cm (Pl. III/13).
- 1.44. Aplică-țintă din bronz, cu discul ușor bombat cu vârful cuiului de fixare rupt; $L=0,8$ cm, $d=2,7$ cm (Pl. III/14).
- 1.45. Aplică-țintă din bronz, cu discul ușor bombat și cui de fixare; $L=2$ cm, $d=2,9$ cm (Pl. III/15).
- 1.46. Aplică-țintă din bronz, cu discul ușor bombat și cui de fixare; $L=1,5$ cm, $d=2,5$ cm (Pl. III/16).
- 1.47. Aplică-țintă din bronz, cu discul ușor bombat și cui de fixare fragmentar; $L=0,4$ cm, $d=2,2$ cm (Pl. III/18).
- 1.48. Aplică-țintă din bronz, cu discul ușor bombat și marginile trase spre interior, îi lipsește cuiul de fixare, rupt la bază; $h=0,3$ cm, $d=2,2$ cm (Pl. III/17).
- 1.49. Aplică-țintă din bronz, cu discul plat și cui de fixare rupt la bază; $L=0,4$ cm, $d=2,7$ cm (Pl. III/19).
- 1.50. Aplică-țintă din bronz, cu discul plat, marginile ușor rotunjite și orificiu de fixare; $d=3$ cm (Pl. IV/1).
- 1.51. Aplică-țintă din bronz, cu discul ușor bombat și orificiu de fixare; $d=2,4$ cm (Pl. IV/2).
- 1.52. Aplică din bronz cu nit de fixare, corp cilindric semisferic, ușor bombat; $L=1,4$ cm, $d=1,2$ cm (Pl. IV/3).
- 1.53. Aplică din bronz cu nit de fixare, corp cilindric semisferic, ușor bombat; $L=1$ cm, $d=1,8$ cm (Pl. IV/4).
- 1.54. Aplică din bronz, cu corpul rotund, plat și cui de fixare; $L=1,8$ cm, $d=4,5$ cm (Pl. IV/10).
- 1.55. Aplică din bronz, cu corpul rotund, plat și cui de fixare rupt la bază; $d=2,5$ cm (Pl. IV/22).
- 1.56. Aplică din bronz, cu discul plat prevăzut cu cercuri concentrice incizate și orificiu de fixare; $d=2,5$ cm (Pl. IV/23).
- 1.57. Cui-țintă din bronz, cu discul bombat, semisferic; $L=1,2$ cm, $d=1,5$ cm (Pl. IV/5).

1.58. Cui din bronz, cu discul ușor bombat, semisferic; $L=1\text{cm}$, $d=1,5\text{ cm}$ (Pl. IV/6).

1.59. Cui din bronz, cu discul bombat, semisferic; $L=2,8\text{ cm}$, $d=1,2\text{ cm}$ (Pl. IV/7).

1.60. Cui din bronz, cu cap tronconic; $L=3,5\text{ cm}$, $d=1,1\text{ cm}$ (Pl. IV/8).

1.61. Cui din bronz, cu discul bombat, semisferic; $L=1,4\text{ cm}$, $d=1,2\text{ cm}$ (Pl. IV/9).

2. *Obiecte de uz casnic.*

2.62. Cap de mâner pentru mobilier; bronz turnat; de formă conică, corp evazat, cu buton rotund în vârf, bază circulară, cu caneluri profilate și cui de fixare; $L=4\text{ cm}$, $d_{\text{bază}}=2,3\text{ cm}$ (Pl. IV/11).

2.63. Cap de mâner pentru mobilier; bronz turnat; de formă conică, cu buton rotund în vârf, bază circulară și cui de fixare; $L=2,8\text{ cm}$, $d_{\text{bază}}=1,5\text{ cm}$ (Pl. IV/12).

2.64. Cap de mâner pentru mobilier; bronz turnat; de formă conică, cu buton rotund în vârf, bază circulară și cui de fixare; $L=2,6\text{ cm}$, $d_{\text{bază}}=2,8\text{ cm}$ (Pl. IV/13).

2.65. Cap de mâner pentru mobilier; bronz turnat; de formă conică, corp evazat și rotund la bază; vârf ascuțit și cui de fixare; $L=2,3\text{ cm}$, $d_{\text{bază}}=1,8\text{ cm}$ (Pl. IV/14).

2.66. Cap de mâner pentru mobilier; bronz turnat; cu corpul în formă de con, cui de fixare rupt, păstrat fragmentar; $L=2,5\text{ cm}$, $d_{\text{bază}}=1,2\text{ cm}$ (Pl. IV/15).

2.67. Cap de mâner pentru mobilier; bronz turnat; corp conic, cu vârf ascuțit, baza rotundă a piesei prevăzută cu o canelură adâncă; $L=2,5\text{ cm}$, $d_{\text{bază}}=1,7\text{ cm}$ (Pl. IV/16).

2.68. Cap de mâner pentru mobilier; bronz turnat; corp evazat, îi lipsește partea superioară; $L=2,7\text{ cm}$, $d_{\text{bază}}=2,5\text{ cm}$ (Pl. IV/17).

2.69. Cap de mâner pentru mobilier; bronz turnat; corp cilindric, prevăzut cu o canelură adâncă; îi lipsește partea superioară; $L=1,7\text{ cm}$, $d_{\text{bază}}=2,5\text{ cm}$ (Pl. IV/18).

2.70. Cap de mâner pentru mobilier; bronz turnat; corp cilindric, cu baza evazată, caneluri pe corp, îi lipsește partea superioară; $L=2\text{ cm}$, $d_{\text{bază}}=2\text{cm}$ (Pl. IV/19).

2.71. Cap de mâner pentru mobilier; bronz turnat; de formă conică, cu baza rotundă, gât scurt, urmat de o nervură profilată terminată la vârf cu un buton; $L=2,7\text{ cm}$, $d_{\text{bază}}=2,3\text{ cm}$ (Pl. IV/20).

2.72. Cap de mâner pentru mobilier; bronz turnat; se păstrează doar partea evazată de la baza piesei; $h=2\text{ cm}$, $d_{\text{bază}}=3\text{ cm}$ (Pl. IV/21).

2.73. Obiect ornamental reprezentând probabil o pisică; din bronz turnat, lipsește capul; $L=2,7\text{ cm}$, $h=2\text{ cm}$ (Pl. V/1).

2.74. Obiect ornamental reprezentând un berbec; din bronz turnat; $L=3\text{ cm}$, $h=3\text{ cm}$ (Pl. V/2).

2.75. Obiect ornamental reprezentând o floare, din bronz turnat, se păstrează fragmentar; $L=3,5\text{ cm}$, $l=2\text{ cm}$ (Pl. V/15).

2.76. Obiect ornamental reprezentând o floare cu frunză, din bronz turnat, se păstrează fragmentar; $L=2,5\text{ cm}$, $l=2\text{ cm}$ (Pl. V/14).

2.77. Obiect ornamental reprezentând un cap de pasăre, din bronz turnat, se păstrează fragmentar; $L=3$ cm, $l=2$ cm (Pl. V/6).

2.78. Piesă de mobilier, din bronz turnat, se păstrează fragmentar; prevăzută cu un buton rotund; $L=2,7$ cm, $l=1,5$ cm, $d=1$ cm (Pl. V/7).

2.79. Element ornamental în formă de L, din bronz turnat, prevăzut în partea superioară cu un inel; $L=5$ cm, $l=6,5$ cm (Pl. V/4).

2.80. Element ornamental în formă de L, din bronz turnat; $L=3$ cm, $l=2,5$ cm (Pl. V/5).

2.81. Piesă din bronz turnat, de formă dreptunghiulară, cu corpul profilat, prevăzută cu două orificii de fixare; $L=5,5$ cm, $l=1,3$ cm, $gr. =0,8$ cm (Pl. V/8).

2.82. Buton de mobilier, din bronz turnat, de formă cilindrică, fațetat, se păstrează fragmentar; $L=3$ cm, $l=1,3$ cm (Pl. V/9).

2.83. Clopoțel; fragment; bronz turnat; piramidal, cu muchiile rotunjite; se păstrează doar o porțiune din partea superioară a acestuia; este prevăzut cu o toartă dispusă transversal pe partea superioară a piesei; $h=5,4$ cm, $L=3,3$ cm, $l=2,4$ cm (Pl. VII/1).

2.84. Cheie; bronz turnat; corp scurt pătrat, încadrat pe margini de patru mici protuberanțe; capul este semirotund, prevăzut cu un orificiu; partea activă este trasă din piciorul scurt al cheii și este prevăzută cu trei dinți doar schițați; prezintă urme evidente de ardere secundară; $L_{totală}=4,5$ cm, din care partea activă are dimensiunile de $1,4 \times 0,4 \times 0,3$ cm (Pl. VII/2).

2.85. Cheie; bronz cu patină nobilă; corpul este dreptunghiular, se îngustează spre partea activă; capul cheii este pentagonal, semirotund în secțiune și se termină cu un buton; picior scurt, delimitat, din care este trasă partea activă, de formă dreptunghiulară cu trei dinți cu lățimi diferite; $L_{totală}=5$ cm, din care partea activă are dimensiunile de $1,7 \times 0,8 \times 0,4$ cm; $d=1,2$ cm (Pl. VII/3).

2.86. Element de la broasca de ușă; bronz turnat; dreptunghiular, terminat cu două brațe, din care unul scurt, cu dimensiunile de $2 \times 1,5 \times 0,6$ cm și altul lung, cu dimensiunile de $3,4 \times 1,1 \times 0,6$ cm; suprafața piesei este prevăzută cu opt orificii dispuse în două registre distincte: primul registru este compus din patru orificii, din care unul semirotund, boltit, care la bază prezintă trei orificii triunghiulare; al doilea registru este situat imediat sub primul, având formă pătrată, cu patru orificii decupate; $L_{totală}=9,3$ cm, $l=0,6-2,2$ cm (Pl. VII/4).

2.87. Element de la broasca de ușă; bronz turnat; dreptunghiular, terminat cu două brațe, din care unul se păstrează fragmentar; suprafața piesei este prevăzută cu trei orificii pătrate și unul în formă de L, cu marginile rotunjite; piesa este fragmentară; $L=6$ cm, $l=1,5$ cm (Pl. VII/5).

2.88. Mâner de caserolă sau pateră, cu capătul ușor evăzat, patină nobilă; $L=6,4$ cm. ; $l=1,5-2,8$ cm (Pl. VII/6).

2.89. Cuțit; bronz; fragment; se păstrează o parte din lamă, cu vârf ascuțit și muchie dreaptă; tăișul lamei prezintă urme de folosire; pe una din suprafețe se păstrează un cartuș dreptunghiular, fin imprimat, cu dimensiunile de $1,3 \times 0,2$ cm; câmpul inscripțional este parțial ilizibil, păstrându-se doar ultimele trei litere:... ICE, a căror înălțime este 1 mm; este posibil ca lama de cuțit să aparțină unui bisturiu; $L=8$ cm, $l=1,4$ cm (Pl. VII/7).

2.90. Capac din bronz cu un buton central, puternic profilat, prevăzut cu o canelură adâncă la bază; capacul era prevăzut cu două mici toarte confecționate din sârmă de cupru, din care se păstrează doar una; $d_{\text{exterior}}=3,8$ cm. ; $d_{\text{interior}}=3,5$ cm. ; $h=1,2$ cm (Pl. III/4).

2.91. Bușon; tablă de bronz cu marginile rotunjite și cu un manșon de fixare scurt; $d_{\text{exterior}}=3,3$ cm. ; $d_{\text{interior}}=1,9$ cm. ; $h=0,4$ cm (Pl. VII/9).

3. Podoabe

3.92. Fibulă cu balama (*Scharnierfibel*); bronz turnat; arcul cu secțiunea triunghiulară este decorat cu trei linii orizontale profilate și o nervură mediană în lungul axului; piciorul fibulei se termină cu un mic buton conic; portagrafa este îngustă și lungă; lipsește acul; $L=4,1$ cm, $l=0,4-1$ cm (Pl. VI/5).

3.93. Fibulă cu genunchi (*Kniefibel*); bronz turnat; varianta cu arcul în cutie; piciorul fibulei are genunchiul puternic redat și se termină într-un buton cilindric; portagrafa este îngustă și lungă; arcul fibulei este compus din 10 spirale dispuse câte cinci de o parte și de alta a acului rupt de la bază; $L=3,7$ cm, $l=1,9-2,3$ cm (Pl. VI/2).

3.94. Fibulă cu genunchi; bronz turnat; cu balama închisă într-un tub cilindric în care este prins acul; genunchiul fibulei este masiv, puternic îndoit, prevăzut cu două nervuri mediane și aripioare la bază; fibula se termină cu un buton cilindric cu capul conic; portagrafa, lungă și lată, este bine redată; ca ornament distinct genunchiul fibulei este prevăzut cu un semidisc lipit de tubul cilindric a portacului; $L=4,1$ cm, $l=2,2-2,7$ cm (Pl. VI 1).

3.95. Fibulă cu genunchi; bronz turnat; cu balama închisă într-un tub cilindric în care este prins acul; genunchiul fibulei este masiv, puternic îndoit, prevăzut cu două nervuri mediane și aripioare la bază; fibula se termină cu un buton cilindric cu capul conic; portagrafa, lungă și lată, este bine redată; ca ornament distinct genunchiul fibulei este prevăzut cu un semidisc lipit de tubul cilindric a portacului; $L=3,5$ cm, $l=0,6-2,5$ cm (Pl. VI/4).

3.96. Fibulă cu genunchi; bronz turnat; fragmentară; lipsește portagrafa; genunchiul fibulei este prevăzut cu un semidisc de care este atașat tubul cilindric al portacului; $L=2,1$ cm, $l=2,2$ cm (Pl. VI/3).

3.97. Fibulă cu genunchi; bronz turnat; fragmentară; lipsește acul; genunchiul fibulei este prevăzut cu un semidisc de care este atașat resortul acului de prindere; $L=4,4$ cm, $l=2$ cm (Pl. VI/6).

3.98. Fibulă cu genunchi; bronz turnat; fragmentară; lipsește resortul și acul de prindere; fibula se termină cu un buton și cap cilindric; $L=3,7$ cm, $l=1,7$ cm (Pl. VI/7).

3.99. Fragment fibulă; bronz turnat; se păstrează doar o parte din corp, prevăzut cu nervură mediană și două linii orizontale profilate; $L=3$ cm, $l=1$ cm (Pl. VI/8).

3.100. Fragment fibulă; bronz turnat; se păstrează doar partea inferioară, piciorul acesteia prevăzut cu ornamente constând în canelură semiadâncită, prevăzută cu cinci cercelete dispuse central și două cercelete laterale; $L=4,3$ cm, $l=1$ cm (Pl. V/11).

3.101. Fragment fibulă; bronz turnat; se păstrează doar un fragment din piciorul fibulei terminat cu un buton rotund și portagrafă; $L=2,5$ cm, $l=1,5$ cm (Pl. V/12).

3.102. Inel din bronz; suportul pentru piatră (gemă) este adâncit, de formă dreptunghiulară cu marginile rotunjite; bara, în partea superioară de lângă lăcașul pietrei, este triunghiulară în secțiune și se închide semirotond; d=2,4 cm. , h=1,8 cm (Pl. V/3).

3.103. Fragment ac de păr; bronz turnat; se păstrează doar partea superioară a acestuia; L=1,8 cm, d=1,5 cm (Pl. V/13).

4. Arme

4.104. Călcâi de lance; fier; cu gaură rotundă de înmănușare; L=10,3 cm, d=2,3 cm, adâncimea găurii=3,5 cm (Pl. VIII/1).

4.105. Suliță cu vârf piramidal și tub de înmănușare păstrat fragmentar; fier; profilul vârfului este hexagonal, cu muchiile puternic erodate; are la bază diametrul de 1,2 cm; tubul de înmănușare se păstrează pe o lungime de 4,2 cm și are diametrul de 1,2 cm; lungimea totală a piesei este de 7,5 cm (Pl. VIII/2).

4.106. Teacă de pumnal; bronz; se păstrează doar un fragment dinspre vârf; este confecționată din tablă de bronz, de formă dreptunghiulară, care pe partea superioară prezintă un ornament decupat și un mic orificiu; partea inferioară, parțial deteriorată, are forma conturului vârfului de pumnal; L=4,8 cm, l=3,4 cm, grosime=0,5 cm (Pl. VIII/3).

Obiectele din bronz și fier prezentate și descrise mai sus, fără a emite pretenția unei clasificări riguroase, au fost grupate după modul de utilizare: piese de echipament și harnașament, obiecte de uz casnic, arme.

Piesele de echipament și harnașament reprezintă un număr de 61 de obiecte din totalul lotului constând din aplicații, pandantive, cataramă, distribuitoare de curea, fibule, verigi și un bușon din bronz, ce se fixau sau se aplicau pe anumite părți ale îmbrăcămînții, a echipamentului sau de harnașament. Piesele de uz casnic sunt în număr de 30 și cuprind chei din bronz, element de broască de ușă, capete de mâner pentru mobilier, fragment de clopoțel, capacul unui vas miniatural sau a unei călimări. În categoria arme au fost incluse un număr de trei piese din care un călcâi de lance, un vârf de suliță, precum și un număr de 11 podoabe, din care 10 fibule, un inel și un cap de ac de păr.

Toate piesele completează repertoriul descoperirilor de acest gen deja cunoscute și publicate ce provin din castrul și așezarea civilă romană de la Mehadia³.

În general piesele din lotul prezentat sunt foarte numeroase și des întâlnite în așezările civile și castrele romane din Dacia⁴ și în afara provinciei⁵,

³ *Ibidem*, p.41-42, p. 177, Pl. XXV/1-21; Pl. XXVIII/3-5, 10-11; Pl. LX/6-8.

⁴ P. Bona, R. Petrowsky, P. Rogozea, în *StComC*, IV, 1982, p. 203, Pl. VII/7; Pl. VIII/1-3,9,11; Pl. IX/5; N. Gudea, în *ActaMP*, XIII, 1989, p.1067, Pl. CCVIII / 28; p.1074, Pl. CCV / 8; Pl.CCXVIII / 1,4,8; p.1082, Pl. CCXXIII / 8,12-13; p.1086, Pl.CCXVII / 1,5,10,20; p.1087, Pl.CCXVIII/17; p.1088, Pl. CCXXIX / 10; p.1091, Pl. CCXXXII / 20,29,31; p.1092, Pl.CCXIII / 1-47; p.1101, Pl.CCXLII / 2-60; p.1103,Pl.CCXIV / 10; p.986, Pl.CXXVII / 7; S. Cociș, R. Ardevan, R. Prota, în *ActaMP*, XVI, 1992, p.323-324, nr.43-61, Pl. IV / 55-59.

⁵ I. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.-III e.n.)*, Iași, 1981, Pl. 48 / 1, 3; Pl. 49 / 1-1, 8, 10; Pl. 5 / 2-5; Pl. 51 / 9-10, 15; Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 44-45 și 56-57, p. 157, Pl.XXXVII /6, p. 158, Pl. XXXIX / 3-4; p. 174, Pl. LVI / 6-17; D. Popescu, în *Dacia*, 9-10, 1950, p. 490.

precum și în provinciile Imperiului situate de-a lungul Dunării (Germania, Pannonia, Moesia)⁶.

Fibulele sunt singurele piese care oferă o încadrare cronologică a lotului prezentat. Fibulele cu balama (*Scharnierfibeln*) cu o largă răspândire și utilizare în sec. I - II p. C⁷, corespund cu începuturile așezării civile și a castrului de la Mehadia-Praetorium⁸. Fibulele cu genunchi sunt datate începând din al treilea sfert al secolului II până în secolului al IV-lea⁹.

Aceste repere cronologice confirmă o dată în plus afirmația că viața romană de la Mehadia-Praetorium se desfășoară neîntrerupt de la începutul secolului al II-lea și până în ultimile decenii ale secolului al IV-lea¹⁰. Prezența populației autohtone daco-romane în această zonă din imediata apropiere a Băilor Herculane și Orșova-Dierna, fiind probată deja pentru aceeași perioadă de timp de existența în așezarea civilă a ceramicii de factură dacică și daco-romană, precum și a unui capac de vas cu simbol creștin¹¹.

BRONZEGEGENSTÄNDE AUS DER RÖMISCHEN SIEDLUNG VON MEHADIA, KREIS CARAȘ-SEVERIN, GEFUNDEN WURDEN

(Zusammenfassung)

Die vorgestellten Bronze- und Eisengegenstände stammen aus der römischen Zivile Siedlung aus Mehadia-Praetorium. Der Ort befindet sich in der Gebirgssenne Domașnea-Mehadia, ein Teil des Timiș-Cerna Tales und befindet sich auf einer der wichtigsten römischen Straßen, die das intrakarpatische Dakien mit den Provinzen aus dem Süden der Donau verbindet.

Die einzigen Gegenstände die eine chronologische Datierung erlauben sind die Fibeln. Nebst den anderen archäologischen Stücken, die schon aus der Fachliteratur bekannt sind und die aus dem Umfeld des Castrums und aus der zivilen Siedlung stammen: römische und dako-romanische Keramik, ein Gefäßdeckel mit altchristlichen Zeichen vom 4. Jh., Münzen, Waffen, Schmuckstücke, Baumaterial, Grabsteine mit Inschriften usw., beweisen diese Fibeln nochmals, daß die Existenz in der römischen Siedlung von Mehadia-Praetorium ununterbrochen vom Anfang des 2. Jh. bis in den letzten Jahrzehnte des 4. Jh. weiterdauerte.

⁶ G. Ulbert, *Die römischen Donau-Kastelle Aislingen-Oberhofe*, Berlin, 1959, Tf. 17/13-14; Tf. 20/24; și în *Limesforschungen*, 9, 1969, p. 37-38, Pl. 22-24; M. Fengere, în *Mémoires de la société d'Histoire et d'Archéologie de Chalon sur Saône*, 47, 1977, p. 200; W. Hubner, *Die römischen Metallfunde von Ausburg-Oberhausen*, Lallmunz, 1973, Tf. 1/17; Tf. 12/183-200; Tf. 3/44-48; Tf. 10/151; Tf. 23/346; Tf. 33/508.

⁷ S. Cociș, *op.cit.*, p. 324; Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 46.

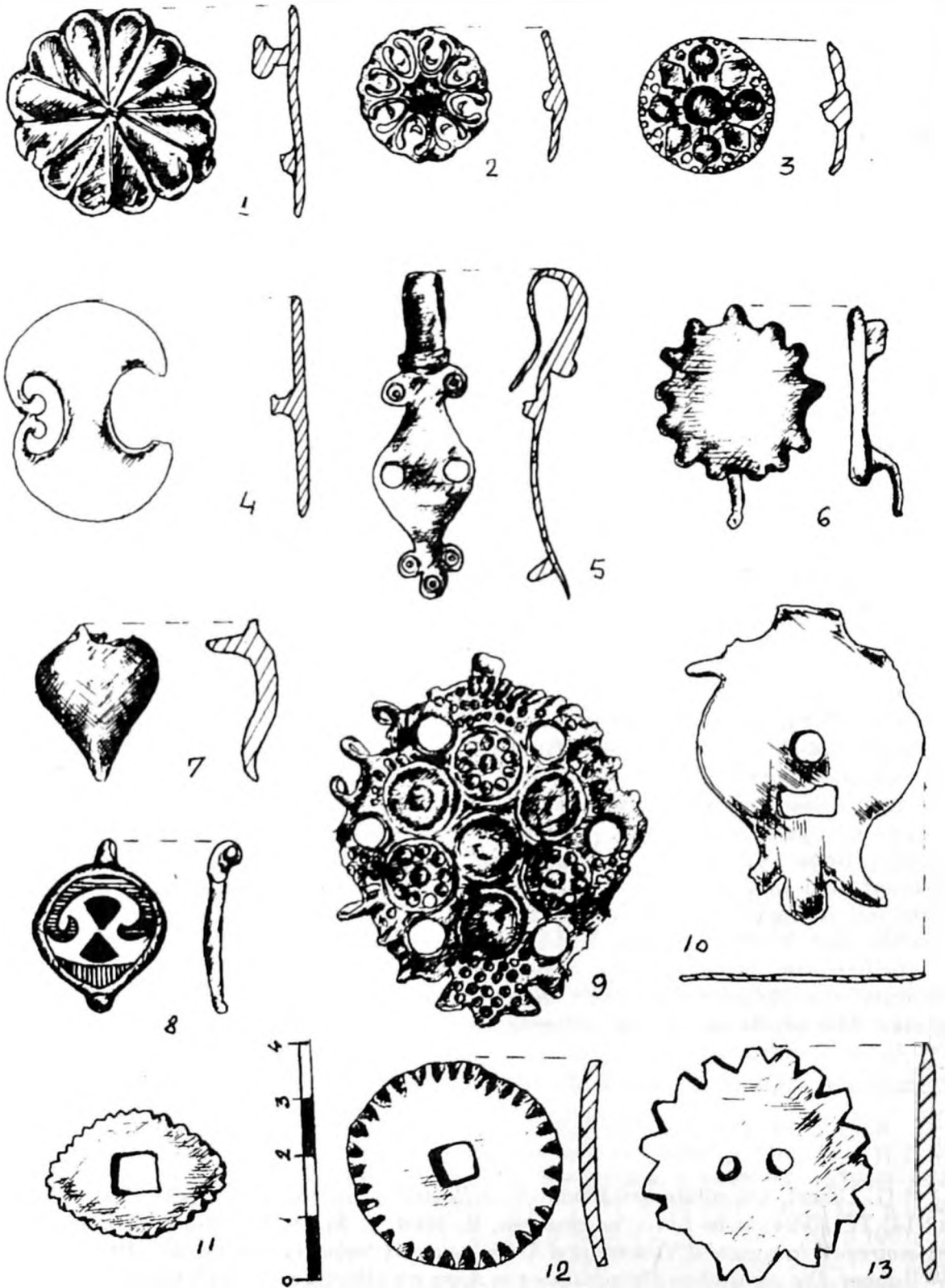
⁸ N. Gudea, I. Moțiu, *op.cit.*, p. 68

⁹ S. Cociș, M. Macrea, *op.cit.*, p. 323

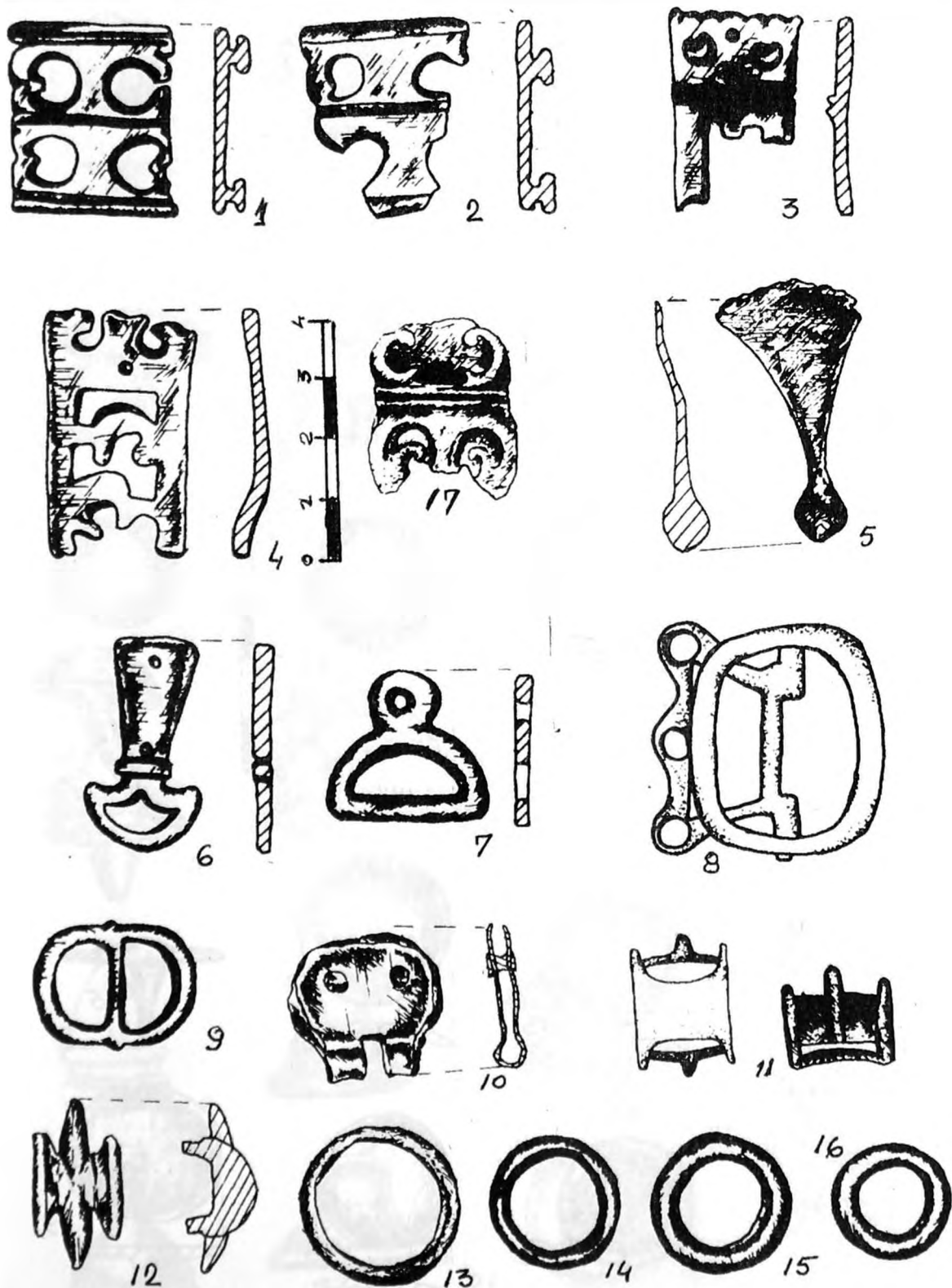
¹⁰ M. Macrea, N. Gudea, I. Moțiu, *op.cit.*, p. 68

¹¹ *Ibidem*, p. 46-47

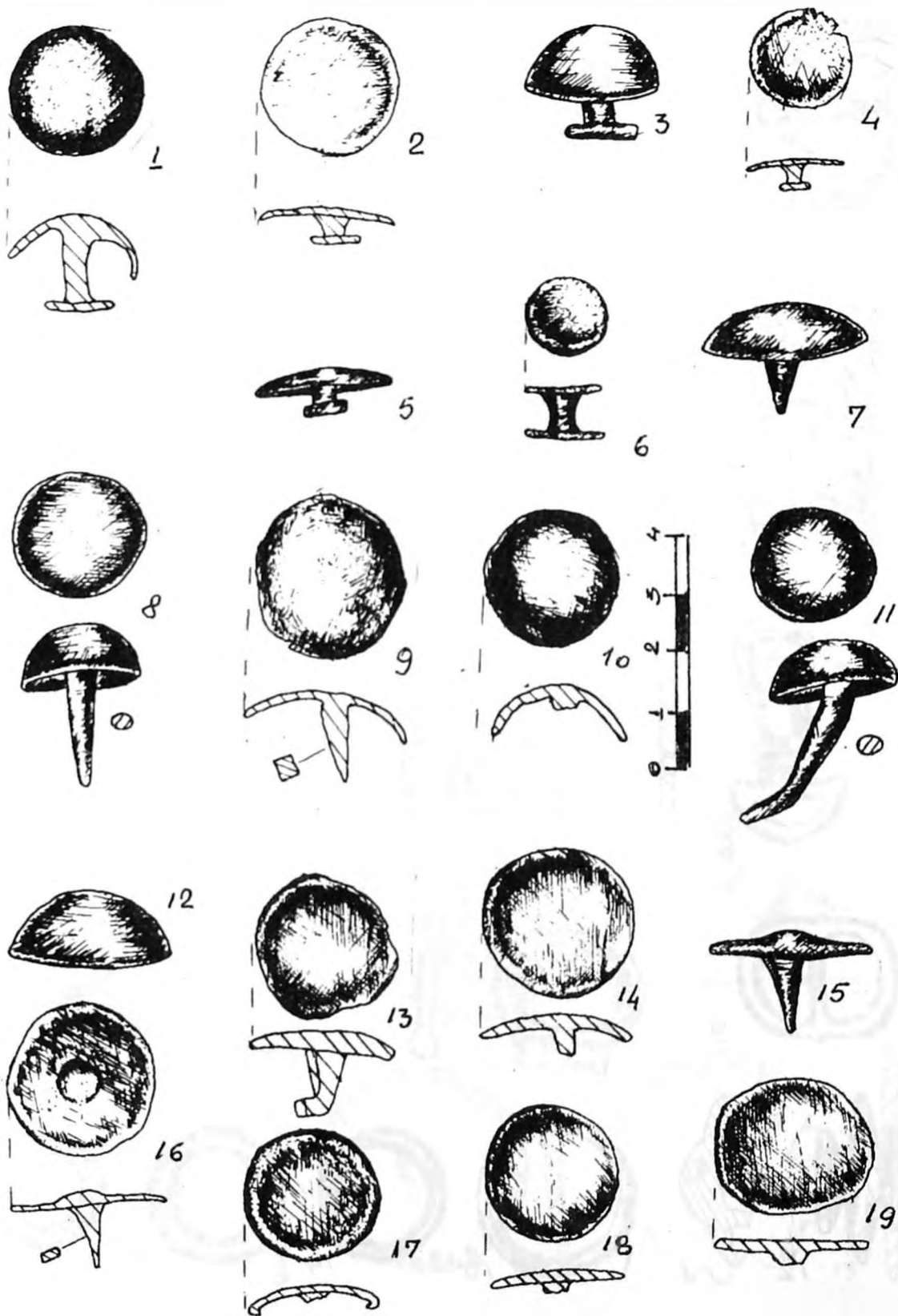

Pl. I.
 Aplici cu discul ornamentat (1-6, 11-13); padantive (8-10)
 Eisatzplatten mit ornamentierten Diskus (1-6, 11-13); Anhänger (8-10)

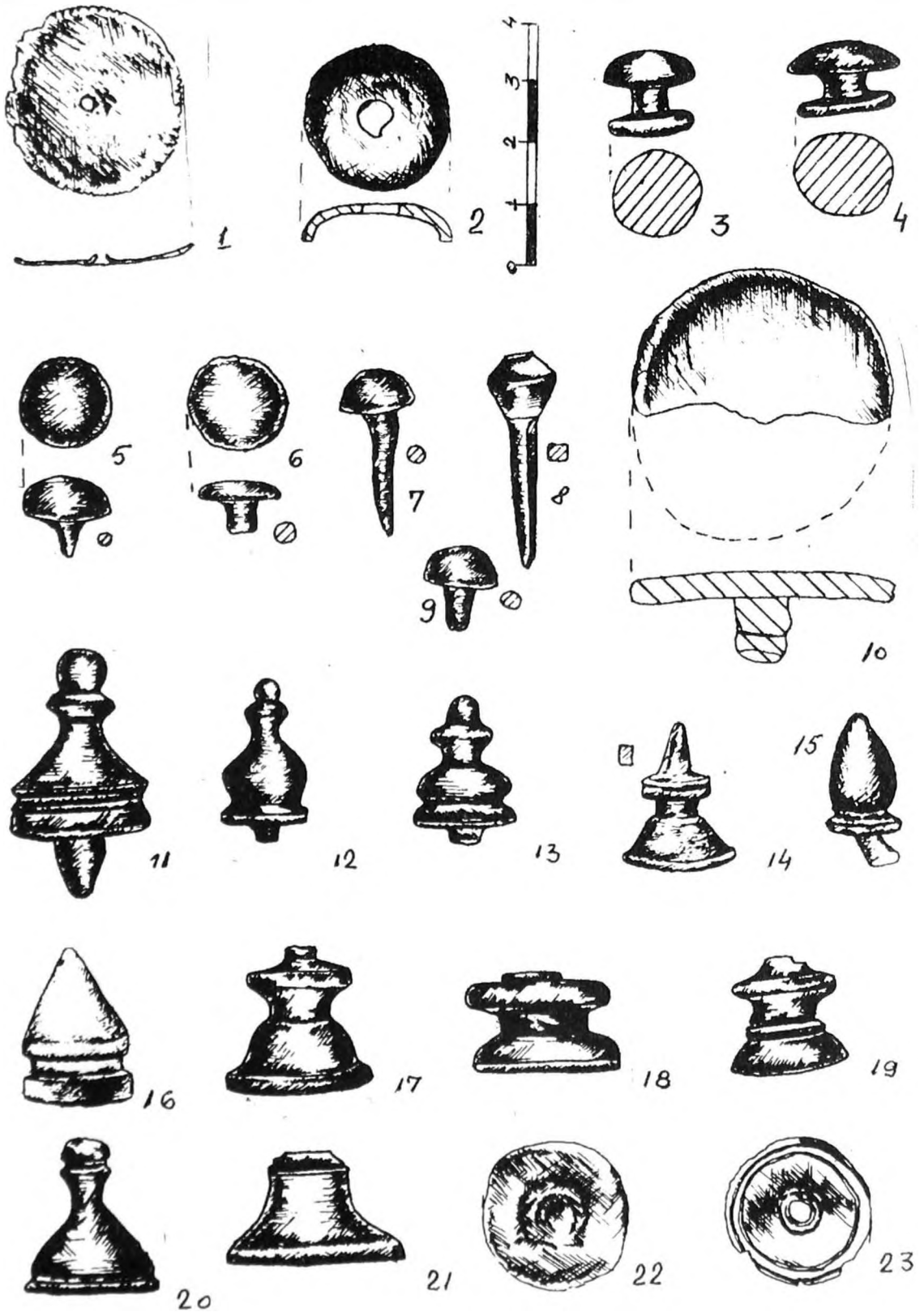

Pl. II
 Aplici și pandantive (1-5, 17); cataramе (8-10); distribuitoare (6-7, 11-12); verigi (13-16)
 Eisatzplatten und Anhänger (1-5, 17); Schnallen (8-10); Verteiler (6-7, 11-12); Metallringe (13-16).

Pl. III

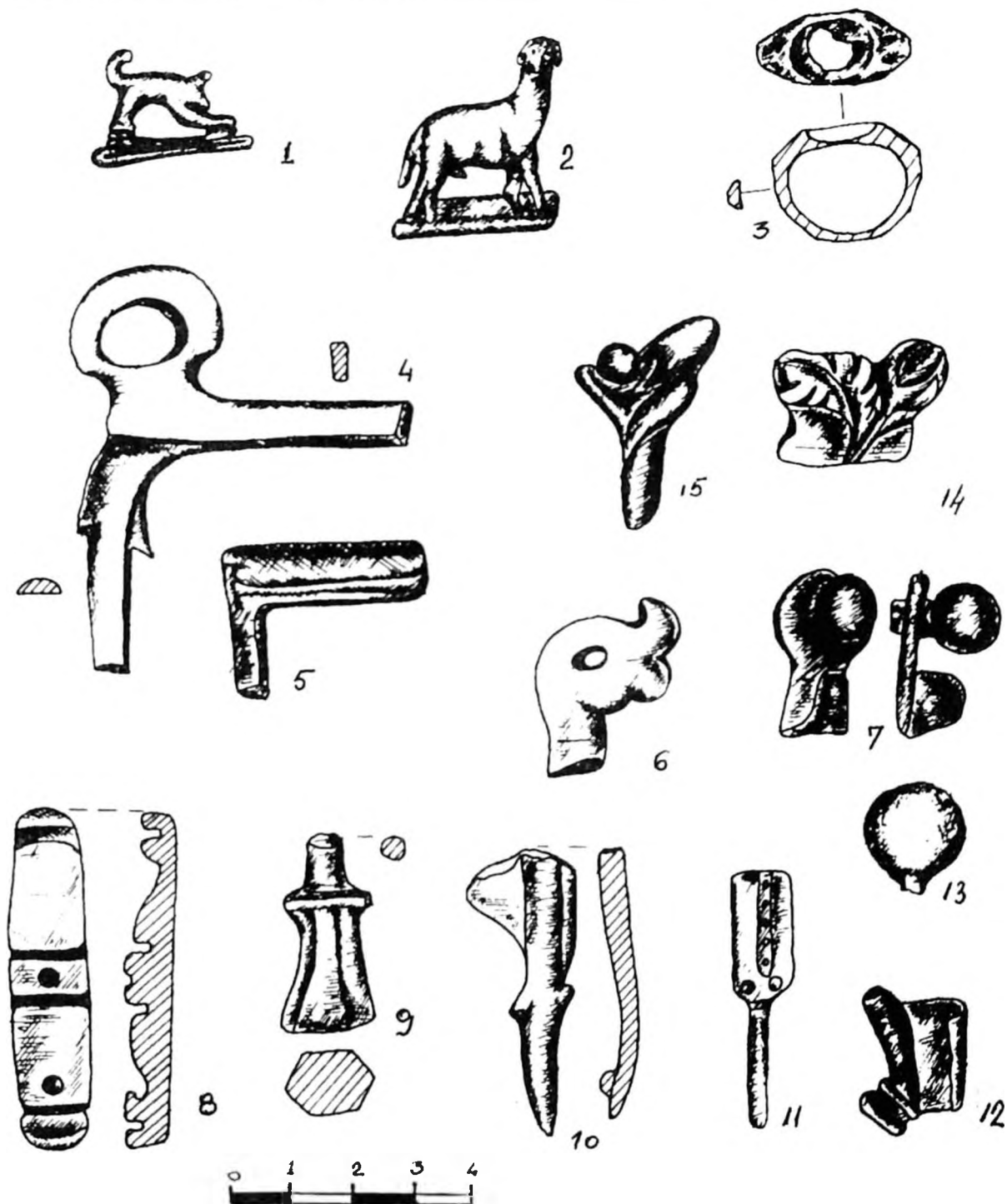
Aplici cu nit sau cu un cui de fixare (1-19)
 Eisatzplatten mit Fixierungsniet oder -nagel

Pl. IV

Aplici (1-2, 10, 22-23); nituri (3-4); cuie (5-9); capete de mâner pentru mobilier (11-21)

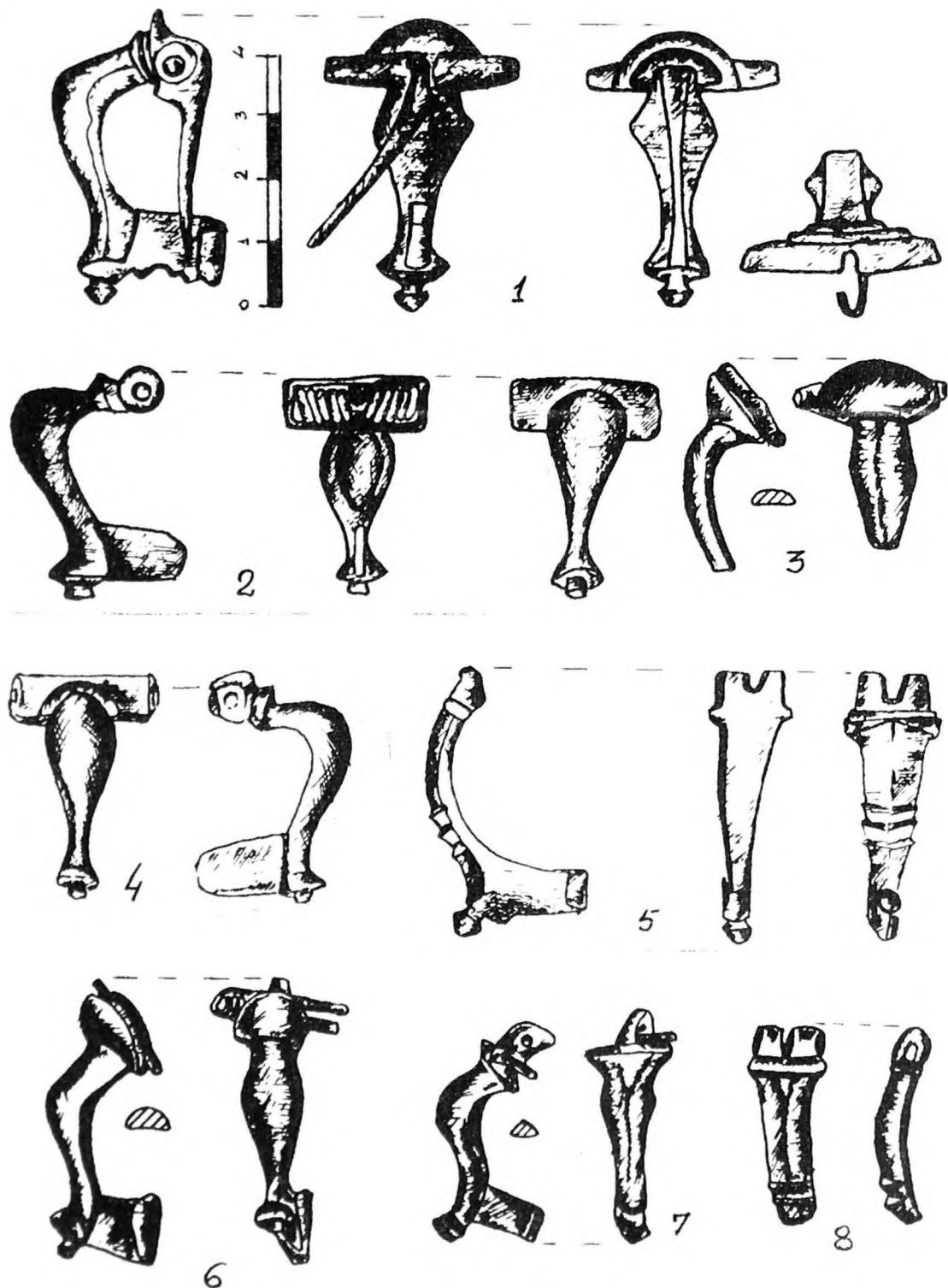
Einsatzplatten (1-2, 10, 22-23); Niete (3-4); Nägel (5-9); Möbelgriffköpfe (11-21)

Pl. V

Obiecte cu caracter ornamental (1-2, 4-9, 14); Inel (3); Fragmente de fibule și aplici (10-12); Ac de păr (13).

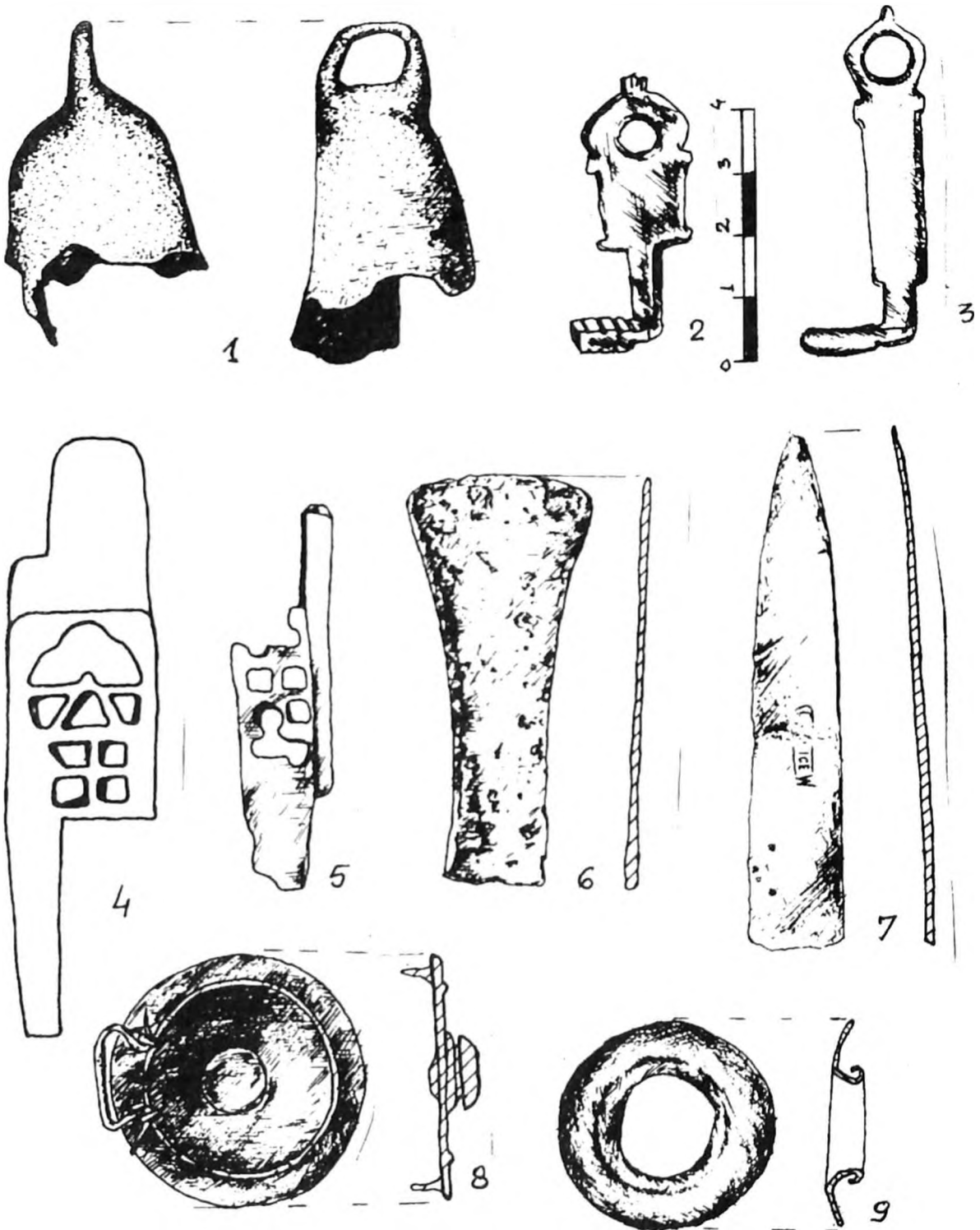
Schmückende Gegenstände (1-2, 4-9, 14); Ring (3); Fibel- und Einsatzplatten-fragmente (10-12); Haarnadel (13).

Pl. VI

Fibule (1-8)

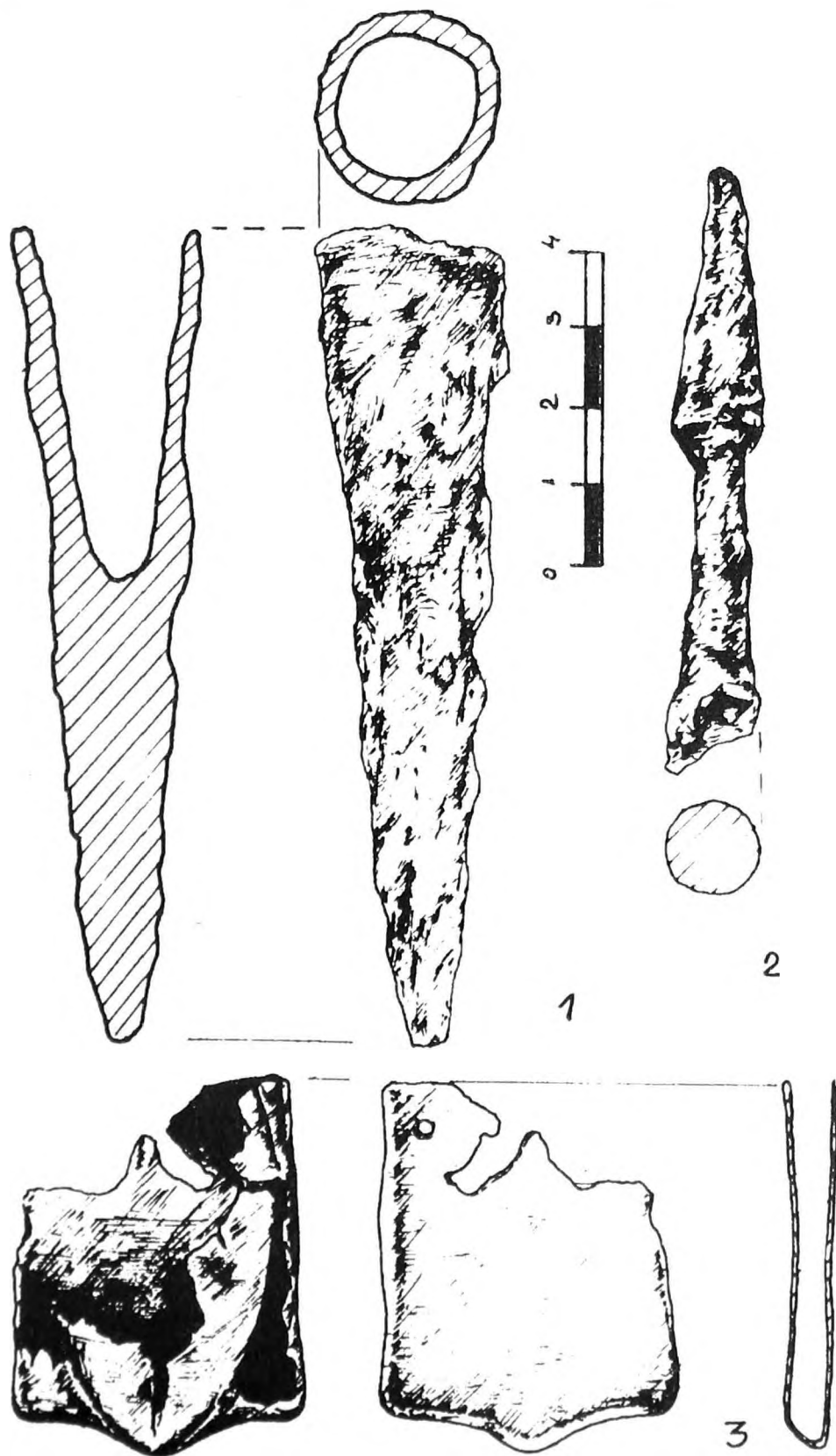
Fibeln (1-8)

Pl. VII

Clopoțel (1); Chei (2-3); Măner pateră sau caserolă (6); Instrument medicinal (7);
 Bușoane (8-9)

Glöckchen (1); Schlüssel (2-3); Opferschale- oder Smelztiegelgriff (6); medizinisches
 Instrument (7); Stöpseln (8-9)

Pl. VIII

Pilum (1); Vârf suliță (2); Fragment de teacă (3)
 Pilum (1); Speerspitz (2); Dolchscheidefragment (3)

LOCUIREA DIN SECOLELE III-IV d.Hr. DE LA VRĂNIUȚ

DUMITRU ȚEICU
DACIAN RANCU

Satul Vrăniuț se află în centrul depresiunii Oravița, pe cursul mijlociu al pârâului Ciclova. Zona depresionară Oravița are aspectul unui golf, puternic profilat, înconjurată de culmi muntoase și dealuri înalte. Dealuri prelungi, despărțite de văile pârâurilor Vicinic, Ciclova, Oravița și Lișava, coboară dinspre culmile Munților Aninei spre câmpia joasă a Carașului¹.

Cercetări de suprafață în hotarul satului Vrăniuț au evidențiat urme de locuiri din preistorie și până în epoca medievală². Astfel, pe malul stâng al pârâului Ciclova s-au identificat așezări din prima epocă a fierului, din sec. III-IV d.Hr., așezări din secolele VIII-IX, de la începuturile Evului Mediu (sec.XII-XIII). Ceea ce a stat la baza demersului nostru pentru începerea unor săpături arheologice sistematice a fost descoperirea unui mormânt de înhumatie din sec. III-IV. Lucrările agricole, efectuate pe marginea de nord a satului, au scos la suprafață un vas de mari dimensiuni în care s-a găsit scheletul unui copil³ (Fig.1). Vasul, lucrat din pastă cenușie fină, a avut înălțimea de 75,5 cm, un diametru al gurii de 23 cm, înscriindu-se, prin formă și dimensiuni, în categoria vaselor de provizii (dolia, Krausengefässe) (Fig.2). Un fund de vas din aceeași categorie a ceramicii cenușii, a servit drept capac (Fig.3). Vasul, prin factura sa, se înscrie în categoria ceramicii cenușii din sec. III-IV, cunoscută în această zonă a Banatului⁴. În mormântări în vase, aparținând unor morminte de copii, se cunosc în necropolele din sec. IV-V din zona Mării Negre⁵. Un repertoriu recent întocmit consemna pentru

¹ P.V. Coteș, în *Lucrări științifice ale cadrelor didactice*, S. Geografie, II, Timișoara, 1970, p. 23.

² E. Iaroslavschi, G. Lazarovici, în *Acta MN*, 15, 1978, p. 255-260; G. Lazarovici, în *Acta MN*, 16, 1979, p. 457; D. Țeicu, în *Banatica*, 9, 1987, p. 343.

³ D. Țeicu, *Op. cit.*, p. 343.

⁴ O. Bozu, G. El Susi, în *Banatica*, 9, 1987, p. 24 și urm.; D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996, p. 140 și urm.

⁵ C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 21.

spațiul bănățean un număr de 495 așezări din secolele III-IV. La acest număr impresionant de așezări nu se poate evidenția nici o necropolă contemporană, identificată și săpată arheologic, chiar și parțial⁶. Reconstituirea habitatului rural, din secolele III-IV, în zona sud-bănățeană, bunăoară, presupune investigații ale vetrei așezării, pentru cunoașterea tipului de locuințe, a inventarului gospodăresc și, în egală măsură, a necropolei contemporane cu așezarea.

Având în vedere descoperirea mormântului de inhumație în vas, în 1996-1997, la Vrăniuț, în punctul „Ulița Popii”, s-au săpat 12 secțiuni, însumând o suprafață de peste 100 m². S-au constatat urme de locuire din sec. III-IV, fără a fi surprinse însă locuințe sau morminte.

Stratigrafia zonei are următoarea succesiune: pământul galben-brun, steril arheologic, a fost surprins la 0,70 m, măsurat de la nivelul actual de călcare; urmează un strat de pământ negru, cu o grosime de 0,30-0,35 m, cu depuneri arheologice; s-a depistat apoi un strat de pământ de culoare brun deschis, de circa 0,30 m, peste care se așterne stratul vegetal (Fig. 4b).

În S₁ la adâncime a de 0,80 m a fost surprins un șanț lat de 0,90 m și adânc de 0,40 m în care s-au găsit ceramică cenușie fină și zgrunțuroasă și fragmente dintr-un vas de sticlă (Fig. 4a).

Ceramica găsită în secțiuni relevă câteva constante privind factura și formele.

Astfel, din punct de vedere al aspectului și al nuanței pastei din care au fost lucrate, vasele se pot grupa în trei categorii. Se distinge, atât calitativ cât și cantitativ, lotul de vase lucrate dintr-o pastă fină, compactă, extrem de bine arsă. Vasele din această categorie au o nuanță cenușie care predomină, negru-cenușie, brună și neagră. O a doua categorie o constituie ceramica zgrunțuroasă, aspră la mână, cu mult nisip. Predomină la această categorie nuanțele de cenușiu, brun-cărămiziu și cărămiziu. Ceramica lucrată dintr-o pastă nisipoasă, cu aspect grosier – neîngrijit, se constituie într-o altă grupă. Vasele au o culoare brună sau o nuanță negru-brun.

Formele dominante sunt: oala, castronul și castroanele cu picior inelar. Ceramica fină, de bună calitate se distinge și prin formele de vase diversificate. Datarea materialului arheologic de la Vrăniuț, în absența unor piese care ar fi putut reprezenta jaloane cronologice ferme, se poate face pe baza analogiilor cu ceramica descoperită în așezări și fortificații bănățene din secolele III-IV d.Hr.⁷. În spațiul sudic al Banatului, inventarul locuințelor de la Grădinari și Moldova Veche⁸, precum și cel descoperit în fortificația de la Gornea⁹, oferă repere apropiate și concludente, în egală măsură, pentru descoperirile de la Vrăniuț. Categoriile ceramice identificate la Vrăniuț se regăsesc și în inventarul locuințelor cunoscute de la Timișoara – *Freidorf* și Timișoara – *Cioreni*¹⁰.

Inventarul arheologic de la Vrăniuț a marcat începutul unei cercetări sistematice cu privire la habitatul rural din spațiul bănățean în secolele III-IV d.Hr. Identificarea necropolei contemporane cu așezarea rămâne un obiectiv prioritar al cercetării.

⁶ D. Benea, *op. cit.*, p.122; D. Țeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p. 54-55.

⁷ D. Benea, *op. cit.*, p. 180-181.

⁸ O. Bozu, G. El Susi, *op. cit.*, p.

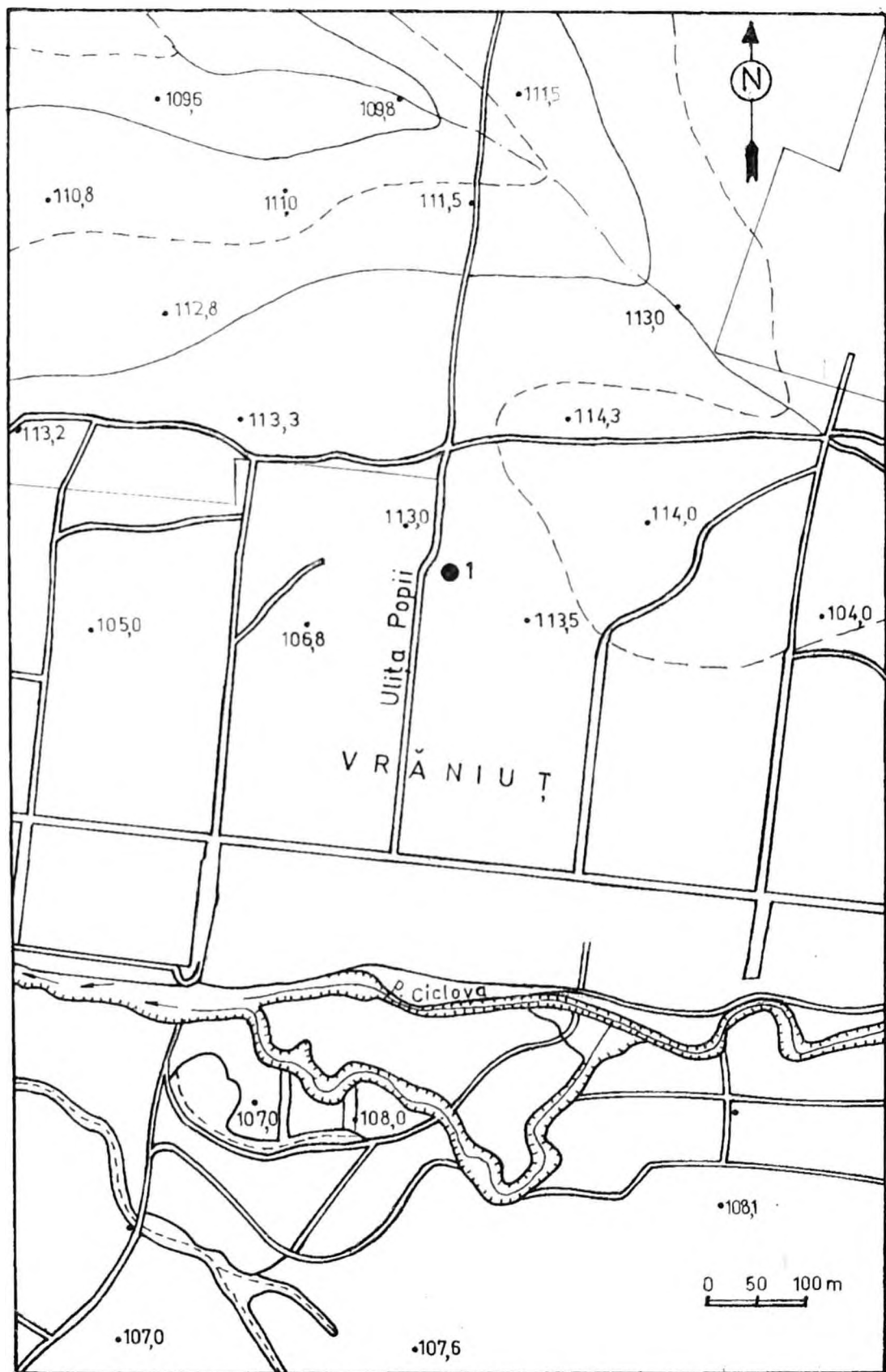
⁹ N. Gudea, *Gornea. Așezări din epoca romană și romană târzie*, Reșița, 1977, p.

¹⁰ D. Benea, *op. cit.*, p. 181.

LE LOGEMENT DU III-e.-IV-e. SIÈCLES DE VRĂNIUȚ (Résumé)

La localité Vrăniuț est située dans la dépression Oravița, dans la zone de la plaine de Caraș. Recherches de surface ont identifié dans son aréel plusieurs zones présentant des traces de logement de l'époque néolithique et jusqu'à la période médiévale. Se sont mises en évidence des traces de logement du III-e- et du IV-e. siècles d. Hr. dans trois points de son territoire. Le début de l'investigation archéologique a été déterminé par une découverte hasardeuse, sur un champ haut qui borne la prairie du ruisseau Ciclova. Il s'agit d'une tombe d'inhumation dans un vaisseau de provisions de grandes dimensions (Fig. 2-3).

Le rapport des recherches présenté consigne les résultats partiels de la recherche archéologique de Vrăniuț, effectuée au point „Ulița Popii“. Les fouilles des années 1996-1997, déployés d'une surface dépassant 100 m², ont identifié des traces de logement du III-e. et du IV-e. siècle d. Hr., sans localiser d'autres tombes dans la zone. La céramique représente le seul matériel archéologique découvert dans la zone fouillée (Fig. 5-6). Au stade actuel de la recherche celle-la peut être attribuée, d'après les analogies avec d'autres découvertes similaires du sud du Banat, à la période du III-e. et du IV-e. siècles d. Hr.

Fig. 1
 Planul satului Vrăniuț cu amploarea zonei investigate arheologic.
 Le plan du village Vrăniuț, avec l'ampleur de la zone investiguée archéologiquement.

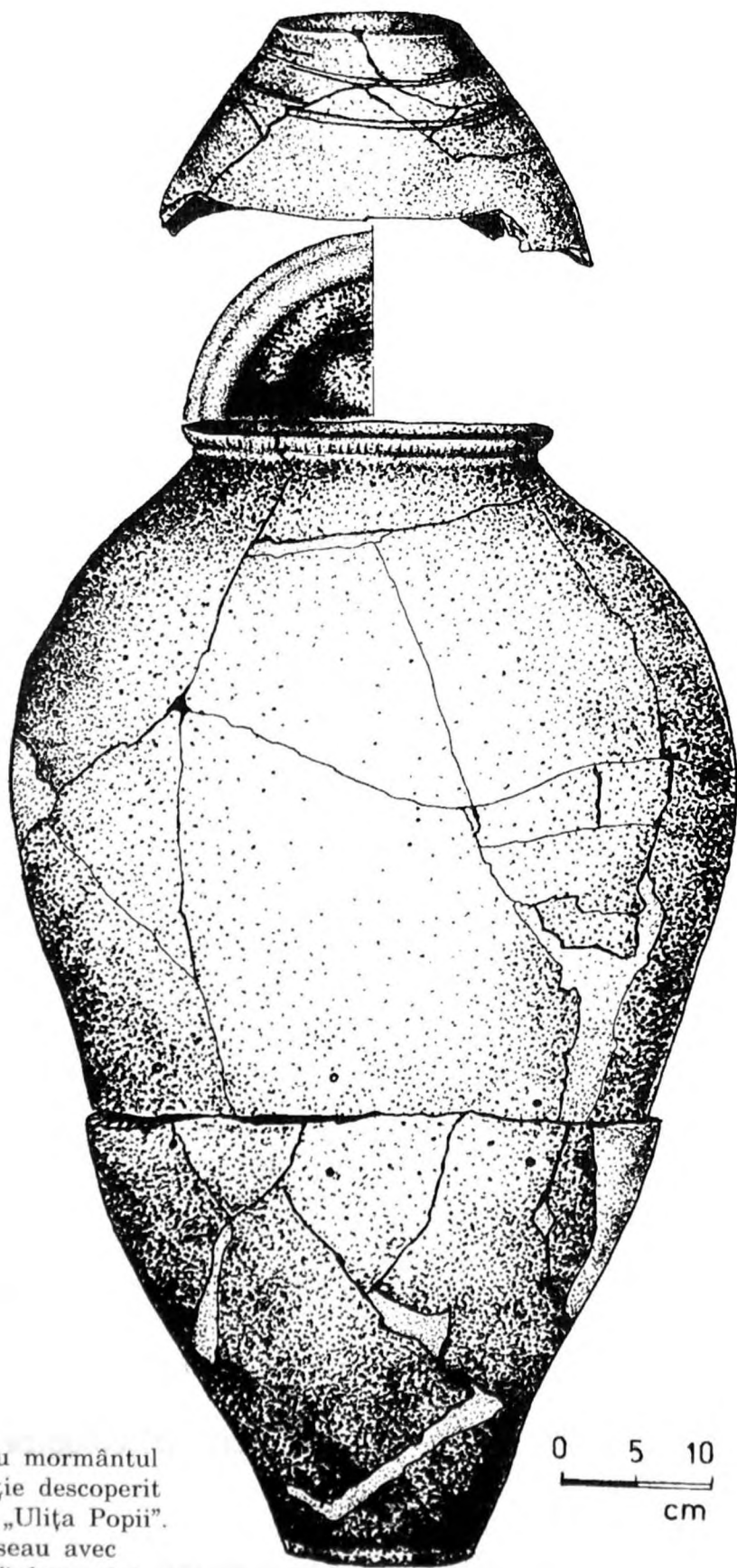
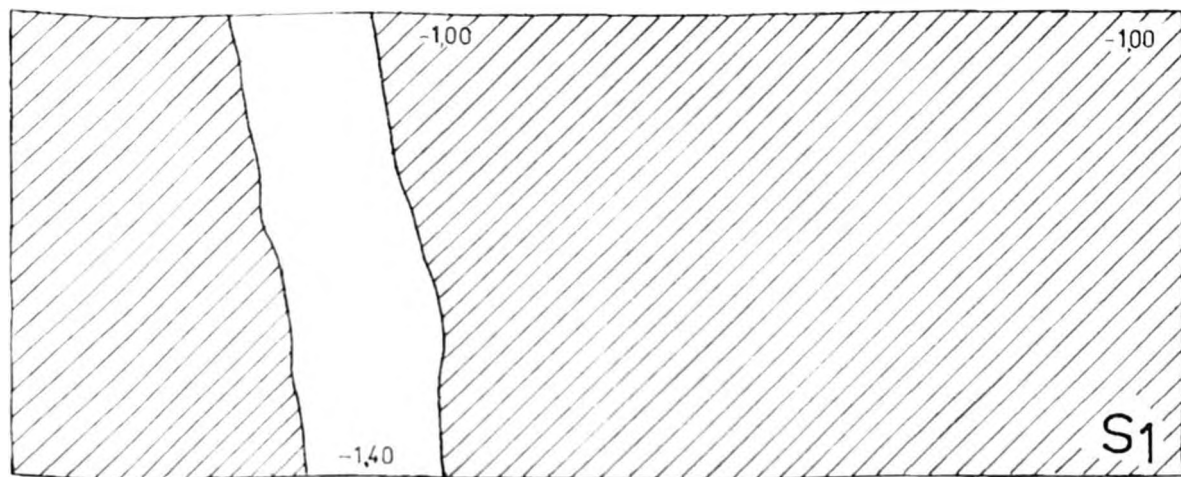

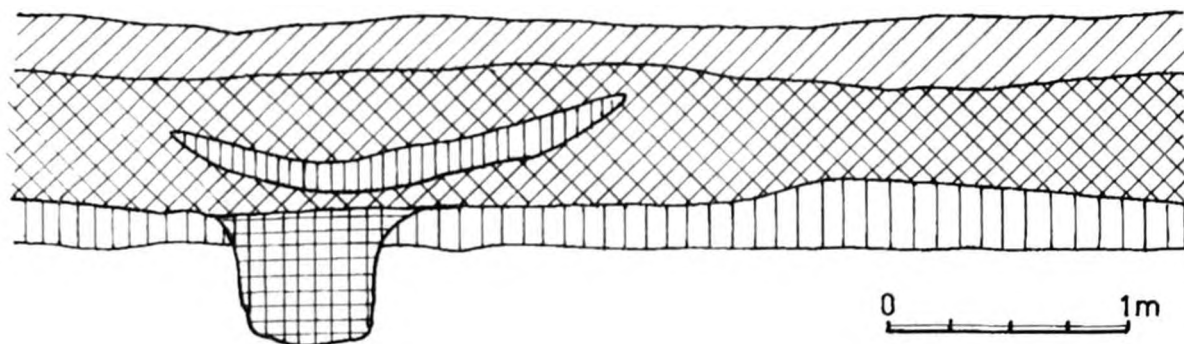
Fig. 2

Vasul cu mormântul
de înmormântare descoperit
la Vrăniuț „Ulița Popii”.

La vaisseau avec
la tombe d'inhumation
découvert à Vrăniuț – „Ulița Popii”

A. strat de lut galben-brun

LEGENDA

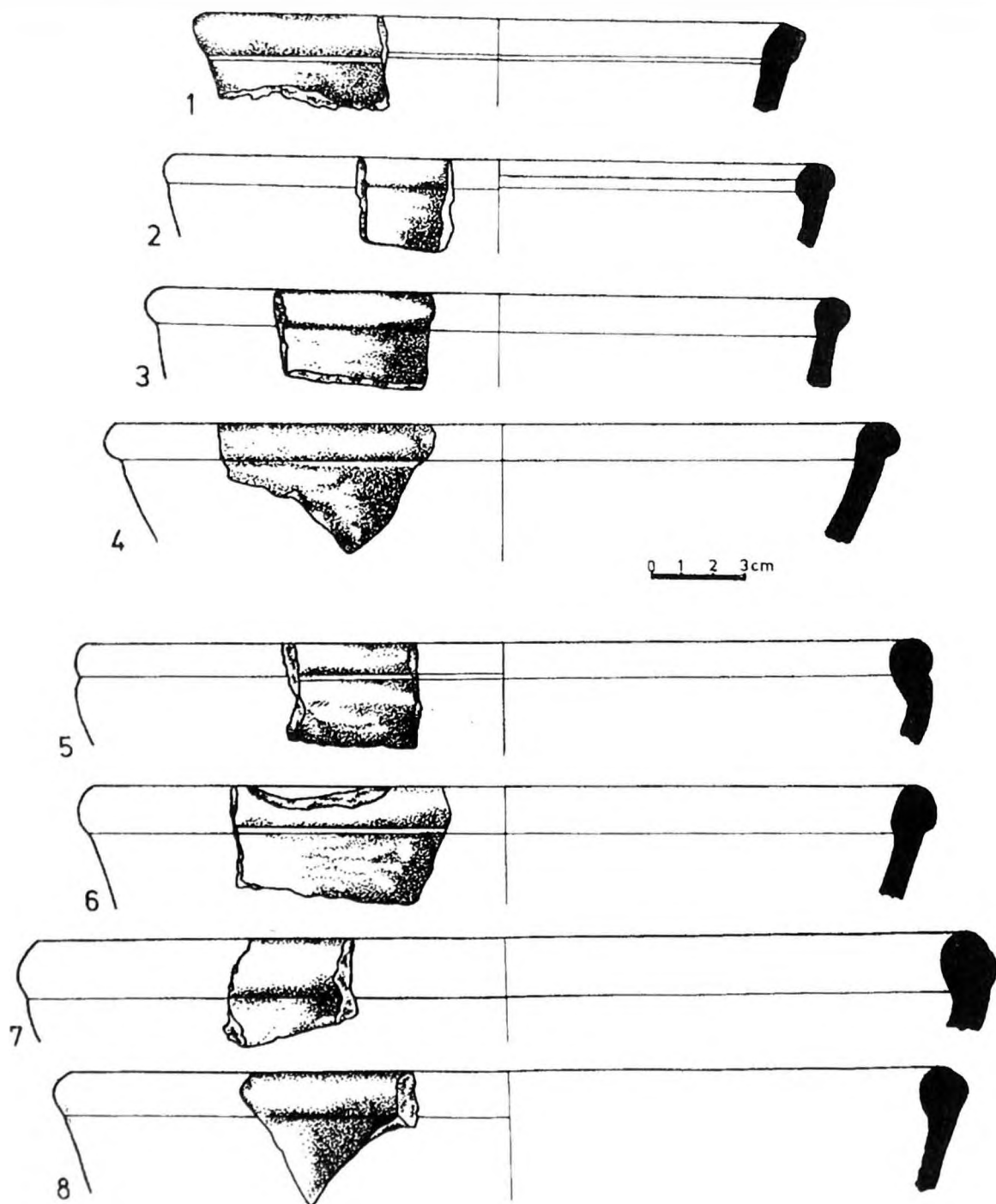
- strat vegetal
- strat brun cu depuneri arheologice
- strat de lut galben steril arheologic
- lentilă de lut galben
- șant cu depuneri arheologice sec. IV

B.

Fig. 3

Planul secțiunii S1 (a) și stratigrafia profilului sudic (b).

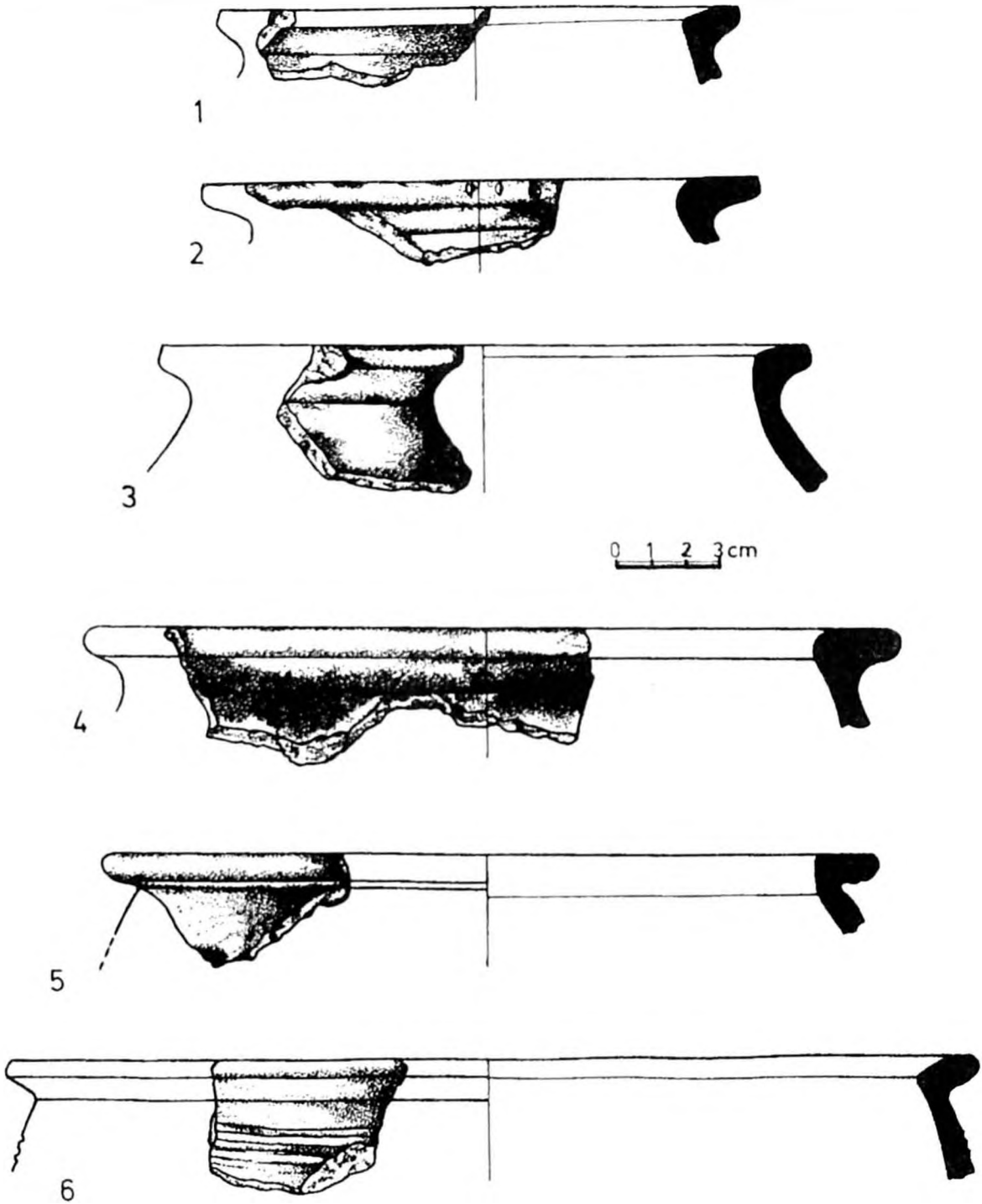
Le plan de la section S1 (a) et la stratigraphie du profile sudique (b).

Fig. 4

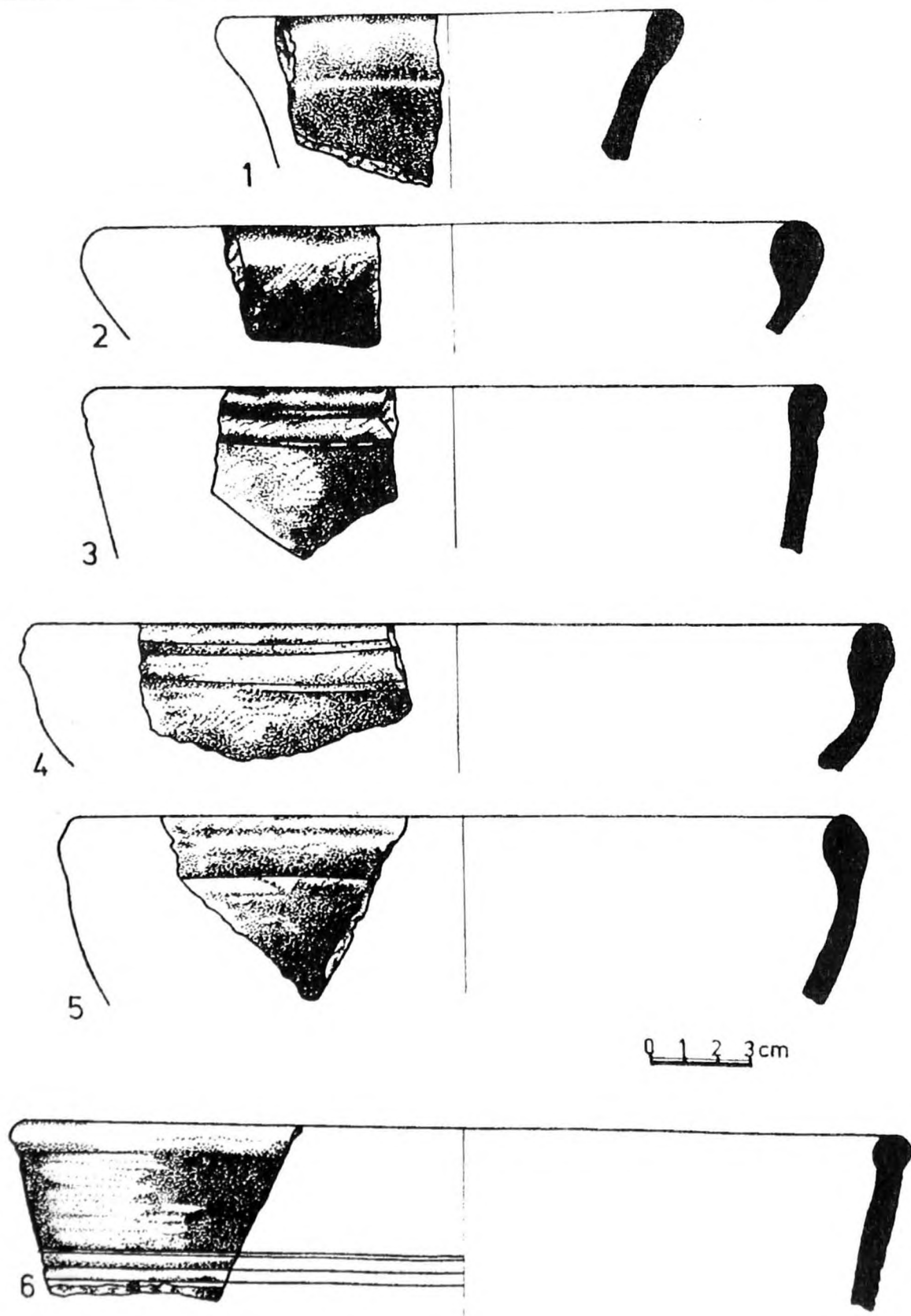
Ceramică cenușie descoperită la Vrăniuț – „Ulița Popii”.
 Céramique grise découverte à Vrăniuț – „Ulița Popii”

Fig. 5

Ceramică cenușie descoperită la Vrancea – „Ulița Popii”.
 Céramique grise découverte à Vrancea – „Ulița Popii”

Fig. 6

Ceramică cenușie descoperită la Vrăniuț – „Ulița Popii”.

Céramique grise découverte à Vrăniuț – „Ulița Popii”

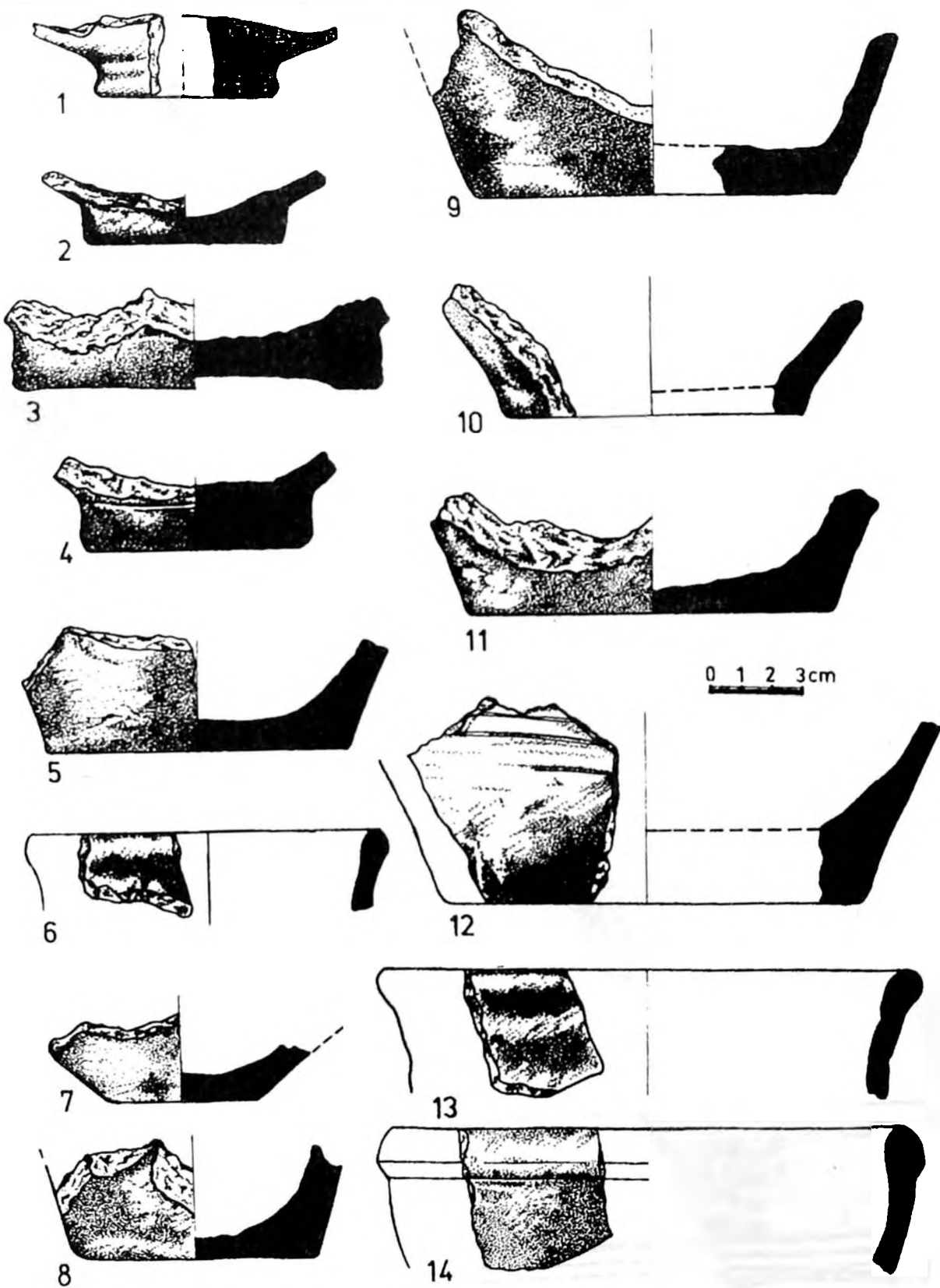

Fig. 7

Ceramică cenușie descoperită la Vrăniuț – „Ulița Popii”.
 Céramique grise découverte à Vrăniuț – „Ulița Popii”

NOTĂ ASUPRA TEZAUURULUI MONETAR ROMAN TÂRZIU DE LA MOLDOVA NOUĂ - VALEA TISA POTOC

DANA BĂLĂNESCU, **ELENA VOIA**, OCTAVIAN POPESCU

Literatura de specialitate menționează câteva tezaure monetare din perioada postaugustiniană, descoperite în hotarul localităților Moldova Veche și Moldova Nouă¹, asupra cărora vom reveni la capătul acestor rânduri. În cele ce urmează vom prezenta un tezaur inedit, scos la iveală în vara anului 1996. Descoperit cu totul întâmplător, acest tezaur a fost recuperat pe parcursul mai multor etape². Ca atare, socotim util să detaliem condițiile de descoperire, pentru a evita - cum s-a întâmplat în cazul altor tezaure din zonă - perpetuarea unor confuzii ori inexactități.

Locul de descoperire al tezaurului este situat la nord-vest de exploatarea minieră Suvarov (cca 1,5 km în amonte de valea pârâului Tisa-Potoc). Primele monede au fost semnalate în perioada 8-10 iulie 1996, cu prilejul unor lucrări de investiție în zonă. Acestea vizau montarea unei conducte de aducțiune pe traseul baraj Tisa-Potoc - Stația de flotație. În timpul operațiilor de terasare

¹ Este vorba de șase tezaure, deși există posibilitatea ca unele dintre acestea să reprezinte loturi ale aceluiași tezaur. Pentru prezentarea sintetică a acestor descoperiri: E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat din secolul IV*, Lugoj, 1974, p. 68/11-12; D. Bălănescu, în *ActaMN*, 19, 1982, p. 381-382, notele 24-28 (cu întreaga bibliografie anterioară). Vezi și infranotele 9-14.

² Aducem și pe această cale cele mai sincere mulțumiri tuturor celor care ne-au ajutat în acțiunea de recuperare a tezaurului, furnizându-ne, totodată, informații utile: ing. Iacob Chișărău (primarul orașului Moldova Nouă), ing. Gheorghe Popescu (inginer-șef la Întreprinderea Minieră Moldova Nouă), arheolog Ovidiu Bozu (muzeograf la muzeul reșițean, care a efectuat primele cercetări la fața locului), maeștrii Alexandru Putină (care a recuperat primele monede și le-a prezentat muzeului) și I. Timofte, Arnăuț Doru (diriginte de șantier), Retezan Gheorghe (Moldova Nouă, Nr. 102, care a anunțat descoperirea), ing. Ion Chisăliță (director la Ocolul Silvic Moldova Nouă, actualmente director ROMSILVA), ing. I. Marișescu (Ocolul Silvic Moldova Nouă). Acțiunea de recuperare și de recoltare a monedelor a fost supravegheată mai ales de Elena Voia (fost conservator la Expoziția Permanentă de Istorie a Clisurii Dunării), care a reușit să depisteze la fața locului 319 exemplare. Într-o altă etapă de investigații, efectuată de semnatarii acestor rânduri, s-au descoperit 230 de monede.

și de astupare cu pământul luat din marginea drumului recent construit și din panta dealului din zonă, cupa excavatorului a scos la lumină o mulțime de monede "obiecte rotunde". O parte s-a pierdut, unele monede fiind împrăștiate, iar altele au fost păstrate de muncitorii prezenți în momentul respectiv.

Cercetările de teren ³ au condus, pe de o parte, la recoltarea a 574 de exemplare, iar pe de altă parte, la precizarea provenienței tezaurului. Astfel, s-a constatat că acesta a fost, probabil, ascuns în grohotișul dealului *Curcubăta* ⁴, la cca 500 m de barajul Tisa-Potoc. Alunecările de teren și torențele de apă au antrenat masa monetară, aceasta fiind risipită pe o suprafață destul de întinsă. Cele mai multe piese au fost găsite la cca 25 m de drumul recent terasat, pe panta dealului menționat, dar și în pământul care a acoperit conducta de aducțiune. Deși verificarea a fost extinsă și în împrejurimile zonei, atât pe culmea dealului, cât și pe firul pârâului, nu s-au depistat alte monede și, de asemenea, nu au fost semnalate vestigii arheologice. Prin urmare, considerăm că locul de descoperire al tezaurului este **Valea Tisa-Potoc, Dealul Curcubăta** (Fig. 1).

Pe parcursul investigațiilor s-a recuperat de la diverși muncitori un număr de 166 de piese. Prin urmare, tezaurul în discuție conține până în prezent ⁵ 740 de monede: 673 de exemplare păstrate la Muzeul Banatului Montan din Reșița și 67 de exemplare la Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță din Caransebeș. La o primă analiză a pieselor, aflate în curs de restaurare ⁶, se constată că toate sunt emisiuni de bronz, din secolul IV. Majoritatea o formează folles emiși în timpul lui Constantius II și a coregenților săi (mai ales Constantius Gallus). Reversul monedelor prezintă tipul de legendă FTR, în cea mai mare parte cu *falling horseman*, iar câteva cu *Pasărea Phoenix* și *Împăratul cu galera*. Deși sunt acoperite de un strat gros de pământ amestecat cu oxid cupros ⁷, s-a putut observa că multe sigle de pe exemplarele studiate aparțin monetărilor din Balcani și din Propontida (Tabel). De asemenea, se mai poate preciza că piesele din tezaur sunt aproape numai AE₂ și AE₃, iar unele, găsite mai ales în pământul terasat, prezintă o stare de degradare avansată.

Așa cum am menționat în debutul acestei note, se mai cunosc șase tezaure care provin din zona Moldova Nouă-Moldova Veche. Întrucât există o încercare de clasificare a acestora ⁸, vom relua succint prezentarea acestora:

³ Vezi supranota 2 despre etapele cercetării de teren.

⁴ Toponim înregistrat în documentația Ocolului Silvic din Moldova Nouă. V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p. 93 arată că acest toponim s-a născut printr-un proces de metaforizare și este atestat în localitatea Padina Matei care, de altminteri, se învecinează cu locul de descoperire al tezaurului.

⁵ Nu excludem posibilitatea ca multe exemplare să fi rămas în pământul aruncat dincolo de drum sau în păstrare la unii descoperitori ocazionali.

⁶ Datorită lucrărilor de amenajare a laboratorului de restaurare operațiunile de curățire a pieselor nu au putut fi încheiate până la data redactării prezentei note, prin urmare nu a fost posibilă catalogarea științifică a tezaurului.

⁷ Cu câteva excepții, deoarece unele piese recuperate de la localnici prezentau urme ale unor operații "empirice" de curățire, având o porțiune din pelicula de patină îndepărtată. Cu toate acestea, anumite caracteristici păstrate arată că asemenea piese provin din același lot monetar.

⁸ D. Bălănescu, în *ActaMN*, 19, 1982, p. 381-382.

- Moldova Veche I (1961)⁹: 963 piese
- Moldova Veche II (1965)¹⁰: 700 piese
- Moldova Veche III - *Flotații* (1968-1969)¹¹: cca 4.000 piese
- Moldova Veche IV - *Vinograda* (1971-1972)¹²: 116 piese
- Moldova Nouă I (1929 ?)¹³: 384 piese
- Moldova Nouă II (?)¹⁴: 900 piese.

Urmând, cu anumite rezerve¹⁵ această clasificare, atunci tezaurul prezentat în rândurile de față devine al șaptelea tezaur din zonă: Moldova Nouă III - *Valea Tisa-Potoc* (1996).

În repertoriul numismatic al celor două localități figurează, de asemenea, și descoperiri monetare izolate, încadrate în perioada postaureliană. Pe lângă exemplarele semnalate fără precizarea condițiilor de descoperire: Moldova Nouă - 1 AE Constantius Gallus, 1 AE Constantius II¹⁶, Moldova Veche - 4 AE Constantius II¹⁷ și 5 monede de bronz de la Constantin I¹⁸, care după opinia noastră reprezintă piese desprinse din tezaure, menționăm, descoperirile ceva mai sigure din perimetrul localității Moldova Veche, malul Dunării:

⁹ B. Mitrea, în *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 221; Idem, în *DaciaNS*, 6, 1962, p. 537; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 68/12; C. Preda, în *SCIV*, 26, 1975, 4, p. 473.

¹⁰ B. Mitrea, în *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 178; Idem, în *DaciaNS*, 12, 1968, p. 455; C. Preda, *op. cit.*, p. 473. Tezaurul se păstrează actualmente la Muzeul Național de Istorie a României, iar alt tezaur din Moldova Veche (posibil cel de la supranota 9) la Institutul de Arheologie din București (în studiu la cercetătorul Gh. Poenaru-Bordea, preluat de la Maria Chițescu).

¹¹ B. Mitrea, în *DaciaNS*, 15, 1971, p. 409; N. Gudea, în *Banatica*, 1, 1971, p. 140, nota 3 (în care se arată că tezaurul a fost descoperit în 1965, iar punctul *Flotații* este localizat corect în hotarul localității Moldova Veche, așa cum, de altfel, apare înregistrat pe plicurile pieselor determinate de E. Chirilă și N. Gudea); E. Chirilă, N. Gudea, în *Apulum*, 10, 1972, p. 714; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 68/11c (unde punctul *Flotații* este localizat, de data aceasta, greșit, la Moldova Nouă). Din informațiile primite recent de la I. Uzum (director al muzeului reșițean în perioada recuperării acestui tezaur și participant direct la această acțiune) reiese că locul de descoperire al tezaurului este situat la ieșirea din Moldova Veche, spre comuna Pescari; C. Preda, *op. cit.*, p. 473.

¹² D. Bălănescu, în *ActaMN*, 19, 1982, p. 375-385; O. Bozu, G. El Susi, în *Banatica*, 9, 1987, p. 268; D. Bălănescu, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996, p. 272, 2.1.

¹³ I. Miloia, în *AnB*, 2, 1929, p. 63-64, unde se arată că de fapt tezaurul provine din "împrejurimile Moldovei Vechi"; D. Protase, în *PCD*, p. 175, 99; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 69/11a; C. Preda, *op. cit.*, p. 473.

¹⁴ B. Mitrea, în *DaciaNS*, 10, 1966, p. 410; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 68/11b; N. Gudea, R. Ardevan, N. Toma, în *AnBNS*, 5, 1997, p. 83-112, care publică acest tezaur compus de fapt din 750 de piese, acumulat după anul 351 și încheiat înainte de 361 (p. 84). Tezaurul se păstrează în colecțiile Muzeului Banatului din Timișoara.

¹⁵ Vezi supranotele 2, 13. Datorită unor date controversate privind locul și anul de descoperire există posibilitatea unor confuzii între anumite locuri din tezaurele prezentate. Mai ales, informațiile privind tezaurele descoperite la Moldova Nouă sunt confuze.

¹⁶ B. Mitrea, în *DaciaNS*, 16, 1972, p. 371; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 73/26.

¹⁷ D. Bălănescu, în *SCN*, 8, 1984, p. 131/12 (monede păstrate în colecțiile muzeului din Caransebeș).

¹⁸ D. Protase, *PCD*, p. 175, nota 521; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 73/27.

1. *Vlașkicrai-Vinograda*: în așezarea romană (sec. III-V) ¹⁹, situată în apropierea locului de descoperire al tezaurului Moldova Veche IV - *Vinograda* - 17 monede romane târzii din cele 20 scoase la iveală ²⁰.

2. Malul fluviului, *Km 1047-1048*: în condiții întâmplătoare - 17 monede din sec. IV ²¹.

3. *La Observator*: într-un văscior descoperit întâmplător, șase monede de bronz din a doua jumătate a sec. IV, împreună cu un șirag fragmentar de mărgele ²².

În completarea datelor numismatice, s-ar fi convenit desigur, să adăugăm pe cele de natură arheologică. Fără să detaliem însă, numeroasele vestigii arheologice romane din zonă - unele dintre acestea încă nepublicate - menționăm punctele de interes arheologic, depistate fie cu prilejul săpăturilor arheologice sistematice: *Moldova Nouă-Ogașul Băieșului* ²³, *Moldova Veche-Săliște* ²⁴, fie datorită unor descoperiri întâmplătoare: *Moldova Nouă-Dintre Vii* ²⁵ și centrul orașului ²⁶, *Moldovița* ²⁷. Toate aceste dovezi arheologice, alături de mărturiile numismatice, confirmă, în parte, anumite ipoteze privind existența în epoca romană și romană târzie a unor așezări militare și civile în localitățile *Moldova Veche* și *Moldova Nouă* ²⁸ dar și a unor exploatari

¹⁹ O. Bozu, G. El Susi, *op. cit.*, p. 268-269; D. Benea, *op. cit.*, p. 272/113, 1.2.

²⁰ D. Bălănescu, în *Banatica*, 10, 1990, p. 188, /4,-192, tabelele II-II, cu repartitia monedelor pe emitenti (*Constantius I-1 ex.*; *Constans-1 ex.*, *Constantius II-6 ex.*, *C. Gallus-2 ex.*, *Iulianus-1 ex.*, 6 nedeterminabile); pe perioade cronologice (320-1 ex., 347-348-4 ex., 351-366-3 ex., 355-361-3 ex., 6 neprecizate); pe complexe (*L₄-3 ex.*, *L₅-2 ex.*, *L₁-1 ex.*) și, în sfârșit, pe ateliere monetare (*Thessalonika-1 ex.*, *Siscia-1 ex.*, *Aquileia-1 ex.*, *Sirmium-2 ex.*, *Constantinopolis-1 ex.*, neprecizate-10 ex.). Celelalte trei monede din lotul descoperit în așezare aparțin sec. II (2 ex.) și respectiv III (1 ex.).

²¹ Idem, *Banatica*, 9, 1987, p. 275-277, nota 6 (monede emise de Maximianus Herculius-1 ex., Constantinus I-1 ex., Constantius II-9 ex., Constans-2 ex., C. Gallus-2 ex., emise în atelierele de la Siscia (6 ex.), Sirmium (1 ex.), Thessalonika (1 ex.), (1 ex.), Nicomedia (5 ex.) în perioada cuprinsă între 305/306-355-361.

²² *Ibidem*, p. 275, nota 6, monede emise de Constantius II, Constans, la Thessalonika și Siscia în perioadele 330-335, 341-346, 355-361.

²³ Săpături efectuate de O. Bozu. Pentru vestigiile de epocă romană și romană târzie din această zonă, cităm următoarele comunicări susținute de autorul cercetărilor arheologice: *Descoperiri de secolul IV din Moldova Veche și Duleu, județul Caraș-Severin*, la sesiunea științifică *Continuitate milenară*, Cluj-Napoca, 26-29 mai 1981; *Cercetări arheologice de epocă romană și epocă romană târzie de pe raza localității Moldova Veche*, simpozionul *In memoriam Constantini Daicovicu*, Caransebeș, 21-22 martie 1982; *Așezarea romană de la Moldova Nouă-Ogașul Băieșului*, simpozionul *Milenii de istorie în Valea Dunării*, 20-22 septembrie 1984.

²⁴ Săpături arheologice executate de O. Bozu, vezi și comunicarea susținută de acesta: *Necropola romană din punctul Săliște-Moldova Veche, județul Caraș-Severin*, prezentată la Sesiunea Națională de Rapoarte Arheologice, XV, Brașov, 1981.

²⁵ E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, 15, 1978, p. 258; D. Benea, *op. cit.*, p. 272/113, 1.1.

²⁶ Informații de la O. Bozu.

²⁷ D. Benea, *op. cit.*, p. 272/114.

²⁸ D. Protase, în *PCD*, p. 178; C. Preda, *op. cit.*, p. 473 (autorii menționând un mic castru la Moldova Veche); D. Tudor, *Orașe, târguri și sate romane*, București, 1968, p. 63 (menționează existența unui vicus dezvoltat la Moldova Veche); D. Benea, O. Bozu, în *Symposia Thracologica*, 9, 1992, p. 46, 49-50 (despre mărturiile epigrafice); D. Benea, *op. cit.*, p. 167-168.

miniere ²⁹, dintre care pomenim pe cele din punctul *Ogașul Grecilor, Valea Fețele Albe* ³⁰.

În acest stadiu de documentare, considerăm hazardant să coroborăm tezaurul prezentat cu anumite vestigii arheologice din zonă. Reprezentând, așa cum am remarcat anterior, al șaptelea tezaur din hotarul celor două localități, el adaugă, totodată, un punct însemnat în repertoriul numismatic al Văii Dunării. Reamintim în acest sens cele două tezaure, situate într-o oarecare apropiere: *Măcești-La Pruni* ³¹ și *Radimna (com. Pojejena) -Krușor* ³² (Fig. 2).

Monedele prelucrate din anumite tezaure (Moldova Veche IV-*Vinograda*, Moldova Veche III-*Flotații*) sau cele analizate preliminar din tezaurul Moldova Nouă III-*Valea Tisa-Potoc* atestă că grosul monetar al acestora se încadrează în a doua jumătate a sec. IV (346-350, 351-354, 355-361, cronologie LBRC, II), observație sesizabilă și la tezaurul de la Măcești. În schimb, nu putem preciza emisiunile care încheie aceste tezaure, aflate în curs de determinare. Dorim să mai adăugăm că unele tezaure din sudul Banatului (Răcăjdia I și Răcăjdia III) ³³, ca și altele din Banatul Sârbesc ³⁴, prezintă ultimele emisiuni din 346-348 ³⁵.

²⁹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 66; D. Protase, *op. cit.*, p. 176; C. Preda, *op. cit.*, p. 473; *Atlasul complex "Porțile de Fier"*, București, 1972, p. 198; *Din istoria metalurgiei românești*, București, 1981, p. 198. Cercetări arheologice mai recente sunt valorificate în: O. Bozu, R. Grăf, *Considerații asupra exploatării subsolului în zona Moldova Nouă de-a lungul timpului*, comunicare la masa rotundă *Mineritul și metalurgia - ocupații de bază la românii din sud-vestul României*, Bocșa, 31 octombrie 1989; D. Benea, O. Bozu, *Galerii de exploatare romană din zona Moldova Nouă*, comunicare la Simpozionul *Milenii de istorie în Valea Dunării*, Moldova Nouă, 9 noiembrie 1989; D. Benea, *op. cit.*, p. 167-168; V. Wollmann, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia Romană / Der Erzwerkbau, die Salzgewinnung und die Steinbrüche im römischen Dakien*, Cluj-Napoca, 1996 (autorul menționează, pe baza documentației geologice, a surselor cartografice austriece și a informațiilor de teren primite de la O.Bozu o serie de puncte în hotarul celor două localități). Pentru așezarea cu caracter minier de la *Ogașul Băieșului* vezi supranota 23.

³⁰ Informații de la O. Bozu; de asemenea, O. Bozu și R. Grăf, *op. cit.*; D. Benea, O. Bozu, *op. cit.*

³¹ Tezaur aflat în curs de determinare la Radu Ardevan (Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca). Referiri despre această descoperire: D. Bălănescu, în *SCN*, 8, 1984, p. 131/11; Idem, în *ActaMN*, 19, 1982, p. 382; D. Benea, *op. cit.*, p. 270/105, 1.1.

³² D. Bălănescu, în *ActaMN*, 19, 1982, p. 382; Idem, în *SCN*, 8, 1984, p. 132/17; D. Benea, *op. cit.*, p. 281/142, 1.1.

³³ N. Gudea, în *ActaMN*, 12, 1975, p. 183-190 (primul lot - Răcăjdia I); Idem, în *ActaMN*, 18, 1981, p. 483-490 (Răcăjdia II); D. Bălănescu, N. Gudea, în *ActaMN*, 20, 1983, p. 485-488 (Răcăjdia III); D. Benea, *op. cit.*, p. 281/144, 1.1 (menționează un singur lot al tezaurului).

³⁴ L. Bakić, în *Numizmaticar*, 17, 1994, p. 47-63, care prezintă trei tezaure fragmentare: *Rudine* (lângă Banatska Palanka, *Orevac* și *Vračev Gaj*, având analogii cu Răcăjdia I și Răcăjdia III.

³⁵ *Ibidem*, p. 63, autoarea precizând că perioada cea mai bine ilustrată în tezaurele din Banatul Sârbesc este până la reforma din 348. De asemenea, autoarea, în comunicarea *Hoards of IV Century Roman Coins from the Western of the South of Banat*, susținută la Congresul internațional de numismatică Berlin, septembrie 1997, prezintă 17 tezaure de sec. IV descoperite în zona menționată.

Această ultimă observație sugerează posibilitatea conturării a două orizonturi de teaurizare sau a două grupe distincte de tezaure din perioada post-aureliană³⁶. Asupra acestei ipoteze și a unor implicații politico-militare și economice specifice veacului al IV-lea, vom reveni însă, cu prilejul publicării exhaustive* a tezaurului descoperit la Moldova Nouă – Valea Tisa-Potoc.

Distribuția monedelor pe tipuri de revers și ateliere

TIP DE REVERS	ATELIERE	NR. EX	FĂRĂ EXERGĂ
CONCORDIA MILITVM VOT MVLT XX	SIRMIUM SIRMIUM	1 1	3
GLORIA EXERCITVS	CYZIC	1	
VICT DD AVGG NN			2
FTR, FH ÎMPĂRATUL CU GALERA PASĂREA PHOENIX	ROMA SISCIA SIRMIUM THESSALONIKA CONSTANTINOPOLIS CYZIC HERACLEA NICOMEDIA AQUILEIA	1 124 149 32 28 14 6 3 3	
NEIDENTIFICABILE (revers ateliere)		308	
IMITAȚIE ?		1	
TOTAL		673	

³⁶ În urma unei analize preliminare, s-ar constata că anumite tezaure din Valea Dunării se încheie cu emisiuni 355-361. La tezaurele deja menționate în text, adăugăm tezaurul de la *Boljetin* (Donji Milanovac, pe malul sârbesc al fluviului, cf. M. Vasić, în *Sirmium*, 8, 1978, p. 133-177). Cu toate acestea însă, alte două tezaure din Valea Dunării, Orșova I și Orșova II prezintă ultimele emisiuni din anii 367-375 și respectiv 383-392 (E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 15-45). Pe de altă parte există tezaure cu aceleași date cronologice și în alte regiuni ale Banatului de Sud (de pildă în Valea Almăjurului - tezaurul de la Dalboșeț, N. Gudea, în *Tibiscus* II, 1972, p. 53-60). Ca atare, nu putem conchide că elementul geografic este hotărâtor în stabilirea celor două grupe (familii) de tezaure din sec. IV. Referitor la ultimul termen - familii de tezaure, acesta este folosit, mai recent în cercetarea numismatică românească (vezi. E. Petac, în *BSNR*, 86-87, 1992-1993, 140-141, 1996, p. 107 și Gh. Poenaru-Bordea, R. Ocheșeanu, în *SCN*, 10, 1996, p. 68-69).

* Mulțumim și pe această cale colegului O. Bozu, care ne-a pus la dispoziție toate informațiile și documentația necesară, precum și desenatoarei Doina Drăghin, care a executat ilustrațiile.

KURZE AUFZEICHNUNG ÜBER DEN SPÄT-RÖMISCHEN HORT AUS MOLDOVA NOUĂ - VALEA TISA-POTOC

(Zusammenfassung)

Die Verfasser stellen einen Münzenfund vor, der 740 bronzegefertigte römischen Münzen enthält, die im 4. Jh. N.Ch. datiert sind und der zufällig in Moldova Nouă - Valea Tisa-Potoc, auf dem *Curcubătă-Hügel* entdeckt wurde, und zwar im Sommer des Jahres 1996. Die Stücke befinden sich noch im Restaurierungs- und Bestimmungsprozeß. Dieser Befund repräsentiert den siebenten Hort die in den Grenzen der Orte Moldova Veche - Moldova Nouă hervorgehoben wurden.

Schließlich werden noch andere isolierte Entdeckungen von Münzen und Horte vorgestellt, sowie auch die wichtigsten archäologischen Besiedlungen der römischen und spätrömischen Zeit aus dieser Zone. Aufgrund einiger präliminärer Analysen für manche Horte die aus dem Donautal stammen, rechnen die Autoren, daß es sich um zwei Hortgruppen handelt, die im 4. Jh. datiert sind.

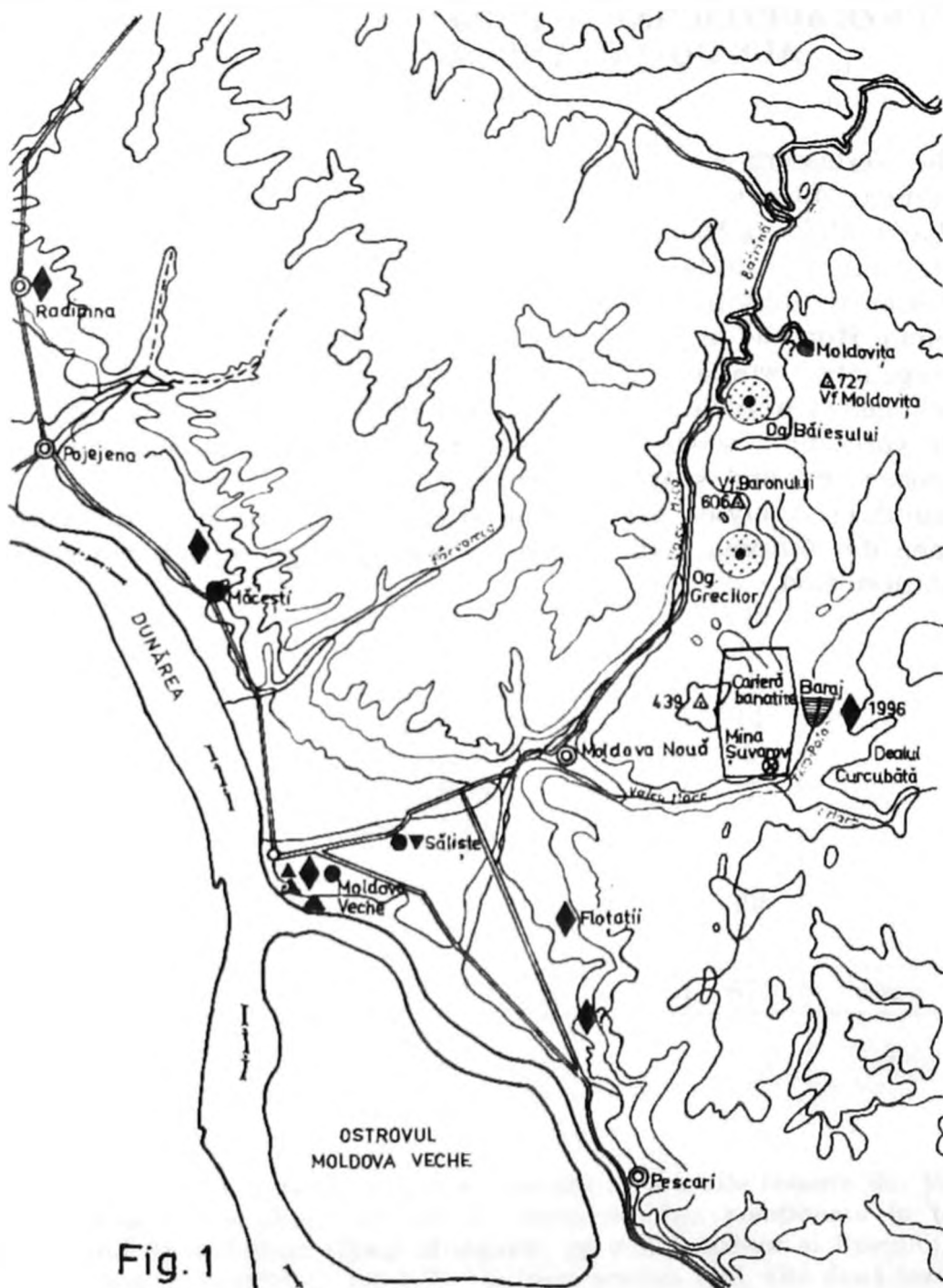

Fig. 1

Fig. 1

Harta Depresiunii Moldova Veche cu amplasarea principalelor vestigii arheologice și numismatice din sec. IV și localizarea tezaurului descoperit în 1996 (după O. Bozu).

Legenda: ◆ Tezaure cu loc sigur de descoperire; ◆ Descoperire monetară izolată; ○ Exploatarea minieră romană; ⊕ Exploatarea minieră actuală; & Necropolă; ● Așezare.

Abb. 1

Die Karte der Moldova Veche-Senke mit der Anordnung der wichtigsten archäologischen und numismatischen Denkmäler die im 4. Jh. datiert sind und die Festlegung des im 1996 entdeckten Hortes (nach O. Bozu).

Legende: ◆ Hortes mit sicheren Entdeckungsort; ◆ Zufällige monetäre Entdeckungen; ○ Römischer Bergbau; ⊕ Gegenwärtiger Bergbau; & Gräberfeld; ● Siedlung.

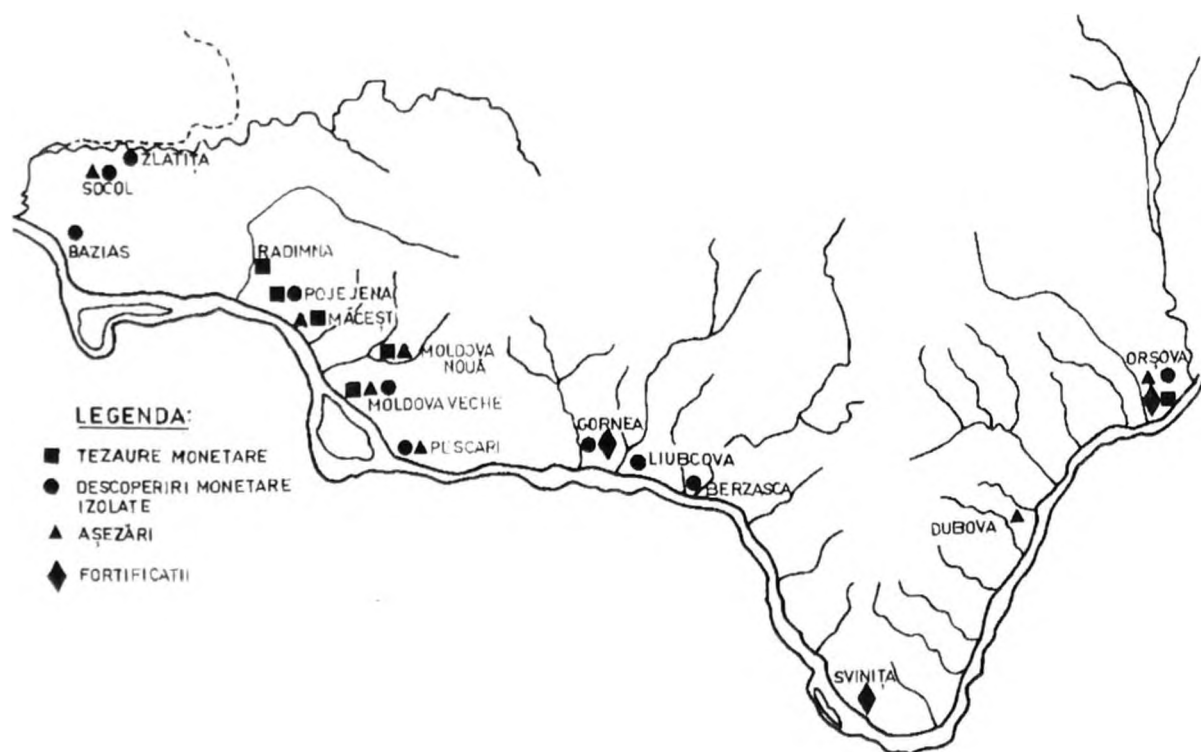

Fig. 2. - Vestigii arheologice și numismatice din Valea Dunării - sec. IV d. Ch.
 Abb. 2. - Archäologischen und numismatischen Denkmäler des 4. Jh. n.Ch. im Donautal.

APLICAȚII ALE METODELOR MINERALOGICE DE ANALIZĂ ÎN ARHEOLOGIE

LUCREȚIA GHERGARI*, CORINA IONESCU*

Aplicarea metodelor speciale de analiză mineralogică într-un domeniu al științelor istorice, cum este arheologia, nu este de dată recentă (Sheppard, 1976). Studiile efectuate până în prezent în străinătate dar și cele aplicate sporadic în România, asupra unor materiale arheologice diverse, au contribuit la stabilirea ariilor de proveniență a materiilor prime și a tehnologiilor folosite, la clasificarea și diferențierea obiectelor respective.

Materialele provenite din siturile arheologice, care se pretează la analize mineralogice, sunt reprezentate de:

- a. Materiale mineralogice-petrografice, respectiv fragmente de roci din construcții și fragmente din diferite artefacte aflate în stare perfectă sau foarte bună de conservare, executate din roci sau minerale (unele cu calități de geme) utilizate ca podoabe, arme, obiecte de mobilier, amulete, „monede de schimb“.
- b. Materiale pedologice: soluri fosile și diferite nivele de locuire.
- c. Materiale metalice: unelte sau podoabe, ornamente diverse.
- d. Materiale ceramice și de sticlă, reprezentate de fragmente de obiecte ceramice și sticlă, precum și de obiecte ceramice și din sticlă.

Materialele întâlnite în siturile arheologice sunt obținute din minerale și asociații de minerale¹, fie prin tehnologii simple (fragmentarea, așchiera, șlefuirea, cioplirea materialelor litice²) fie prin tehnologii complexe (metalurgie pentru metale, tehnologie ceramică pentru ceramică, tehnologia sticlei pentru sticlă și altele).

Caracteristicile mineralogice și petrografice ale obiectelor executate din minerale și roci au determinat posibilitățile de fasonare, destinația, permeabilitatea, duritatea (comportarea la uzură – frecare) și casanța (comportarea la lovire). Cunoașterea compoziției mineralogice, tipului petrografic

---

* Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Catedra de Mineralogie, Str. M. Kogălniceanu nr. 1, 3400 Cluj-Napoca, Tel. 064-405300, e-mail: ghergari@hera.ubbcluj.ro corinai@hera.ubbcluj.ro

¹ Rocile sunt definite ca asociații naturale de minerale.

² Respectiv roci.

și compoziției chimice permit stabilirea, uneori cu exactitate, a surselor de materii prime, a nivelului tehnologic atins în prelucrarea - fasonarea respectivelor obiecte, ca și a destinației și gradului lor de utilizare.

Aspectul și calitatea materialelor metalice sunt funcție nu numai de tehnologia metalurgică, ci și de caracteristicile mineralogice: tipul minereului și fondantului utilizate în procesul de topire. În același timp, procedeele de fasonare-modelare a obiectelor metalice (turnare în forme, batere etc.) influențează caracteristicile de microstructură și microtextură (microfabric). Astfel, studiile mineralogice permit determinarea metalului sau aliajului, a tipului și provenienței minereului și fondanților metalurgici, ca și stabilirea proceselor metalurgice și de prelucrare.

În cazul artefactelor ceramice și din sticlă, microfabricul și asociația mineralogică rezultată în urma tratamentului termic sunt cele ce imprimă produsului proprietățile fizice ca: rezistență la compresiune și uzură, gradul de permeabilitate la lichide, duritate, casanță. Cunoașterea caracterelor fiziografice (structură și textură) și de compoziție fazală permite stabilirea, în anumite limite, a materiilor prime utilizate, a nivelului tehnologic atins de populația respectivă în fasonarea, decorarea și procedeele de ardere (condiții de tratare termică) ale ceramicii ca și în tehnologia de obținere a topiturii silicatică (sticlă) și de fasonare a obiectelor de sticlă. În final, cunoașterea în detaliu a compoziției mineralogice și chimice, permite clasificarea artefactelor, ca și stabilirea provenienței lor.

După tipul de acțiune asupra probei de analizat, metodele mineralogice-petrografice pot fi clasificate în: metode nedistructive (care permit studierea materialului fără a se acționa fizic asupra integrității lui) și metode distructive (care implică distrugerea unui fragment, în general de dimensiuni reduse, din obiectul - materialul de analizat). Utilizarea unei singure metode nu este însă suficientă, datele obținute prin mai multe tipuri de analize fiind mai complete și mai corecte.

1. Studii macroscopice și microscopice pentru observarea suprafeței obiectului

Sunt metode nedistructive, care permit observarea cu ochiul liber sau cu ajutorul diverselor aparate (lupă, lupă stereoscopică, binocular, microscop calcografic, microscop electronic) a suprafeței materialului și identificarea următoarelor caracteristici:

- a. Pentru obiecte din roci și minerale:
  - culoare
  - fabric (structura și textura) în unele cazuri
  - procese de alterare superficială
  - grad de compactitate
  - grad de fasonare
  - uzura (gradul de utilizare)
- b. Pentru materiale metalice:
  - culoare
  - tipul metalului - aliajului (în unele cazuri)
  - structura și textura

- impurități (elemente metalice și/sau nemetalice, zguri)
  - observații preliminare asupra tehnologiei de prelucrare (turnare în forme, batere etc.)
  - tipul minereului (în unele cazuri)
  - fenomene de alterare
- c. Pentru materiale ceramice:
- finețe
  - culoare
  - porozitatea macroscopică și microscopică
  - prezența sau absența angobei
  - culoarea angobei
  - tipul și tehnica de decorație
  - tehnici de modelare-fasonare a pastei ceramice
- d. Pentru materiale de sticlă:
- culoare
  - aspectul suprafeței
  - incluziuni
  - stare fizică (transparentă, fisuri, procese de devitrifiere)

Studiile macroscopice nu sunt însă suficiente pentru caracterizarea corectă a unui mineral sau rocă, a metalului - aliajului metalic, a unei ceramici sau sticle, chiar dacă există și unele determinări fizice.

În cazul obiectelor și diverselor fragmente constituite din materiale naturale (minerale, roci), prelucrate doar superficial (fasonate), fără ca omul să fi intervenit în structură, textură și compoziție fazală, studiile macroscopice și microscopice ale suprafeței nu oferă indicații sigure asupra microfabricului, compoziției mineralogice, tipului petrografic sau provenienței materiei prime.

Observarea macroscopică și microscopică a suprafeței materialelor metalice (monometalice sau constituite din aliaje metalice) nu oferă relații asupra chimismului (inclusiv a microelementelor) - de importanță majoră în stabilirea tehnologiei metalurgice și în aprecierea tipului materiei prime (minereului).

Observarea suprafeței ceramicii nu poate determina corect gradul de omogenitate structurală și compozițională, prezența și tipul degresantului, întrucât acesta are adesea granulație foarte fină, de tip silt și/sau arenit. Nu se poate aprecia corect nici gradul de ardere, unele ceramici prezentând procese de vitrifiere vizibile doar la observații microscopice ale interiorului ciobului. În cazul materialelor de sticlă, studiul suprafeței nu poate stabili caracteristicile structurale, texturale și mineralogice și nici nu oferă date asupra compoziției chimice.

2. Microscopie polarizantă prin transmisie sau reflexie

Microscopia polarizantă reprezintă o metodă de analiză optică care se bazează pe studiul proprietăților optice ale mineralelor, utilizând secțiuni subțiri (0,2 mm grosime) sau lustruite, executate prin roci, minerale, metale, ceramică, metale sau sticlă. Studiul se face cu ajutorul microscopului petrografic și calcografic, care utilizează lumină polarizată.

a. Pentru obiecte executate din minerale și roci, microscopia polarizantă poate determina structura și textura, compoziția mineralogică, tipul petrografic,

fenomene de alterare. Pe baza acestora, se pot face analogii cu materiale mineralogice - petrografice din ocurențe cunoscute și se poate stabili aria de proveniență a materiei prime.

b. Studiul materialelor metalice în lumină polarizată oferă indicații despre structura și textura internă, prezența unor impurități (datorate compoziției minereului, fondantului sau tehnologiei metalurgice și/sau de prelucrare).

c. În cazul ceramicii pot fi determinate caracteristici cum sunt: microstructura, microtextura, gradul de omogenitate structurală și compozițională, compoziția mineralogică (specii minerale), porozitatea, prezența degresantului, tipul și gradul de finețe al acestuia, intensitatea proceselor de vitrifiere (grad de ardere). Aceste determinări stau la baza analogiilor cu roci și minerale cunoscute, ceea ce permite stabilirea uneori cu exactitate a provenienței materialului.

De exemplu, observarea orientării mineralelor lamelare pe peretele ceramic interior și exterior precum și în interiorul ciobului, permite stabilirea tipului de modelare al materialului crud. Astfel,

- orientarea lamelilor paralel cu peretele ceramic demonstrează că modelarea s-a făcut prin presare - lovire;

- orientarea lamelilor în zona centrală a ciobului și schimbări de orientare în grosimea ciobului, uneori diagonal pe perete sau dezordonat în zona marginală, mai evident pe un perete decât pe celălalt, denotă că vasul de argilă s-a obținut din pături de argilă de diferite forme fixate pe un suport; îmbinarea s-a realizat prin suprapunerea marginilor, iar exteriorul peretelui a fost modelat cu mâna;

- absența unei orientări preferențiale ale mineralelor lamelare, cu schimbări evidente, pe spații reduse, a așezării lor, pledează pentru modelarea peretelui de ceramică pe o formă, prin presarea unor suluri de argilă.

Deosebit de importante, sub aspectul posibilității de stabilire a temperaturilor de ardere sunt observarea la microscopul polarizant a zonelor de reacție și a transformărilor suferite de unele minerale primare din amestecul argilos. Mineralele termoindicatoare utilizate în observarea microscopică sunt carbonații și unele sulfuri (vezi tabelul 1).

Intensitatea vitrifierii materialului argilos nu depinde numai de temperatura de ardere ci și de cantitatea și tipul fondanților utilizați.

d. Materialele constituite din sticlă oferă, prin microscopie polarizantă, informații asupra microstructurii și microtexturii, asupra prezenței și tipurilor de incluziuni. Pot fi observate procesele de devitrifiere și gradul de omogenitate al materialului vitros.

3. Microscopie electronică prin transmisie (TEM) și cu baleiaj (SEM)

Reprezintă metode care pot determina caracteristici morfologice ale componentelor minerali și structurale-texturale de mare finețe (la nivelul zecimilor de miimi de mm), atât în cazul rocilor și mineralelor, cât și a metalelor, ceramicii și sticlei. În plus, pentru materialele obținute prin tehnologii complexe (metale, ceramică, sticlă) microscopia electronică poate releva modificările structurale, texturale și compoziționale datorate proceselor tehnologice.

Pentru obiectele din minerale și roci, TEM și SEM furnizează detalii asupra morfologiei mineralelor sau fazelor, asupra unor procese de transformare-alterare, ceea ce permite încadrarea exactă a materialelor respective în anumite categorii.

În cazul metalelor, microscopia electronică poate releva structura micro-și criptocristalină, aspectul și frecvența dislocațiilor fractale de foarte mică amplitudine, ca și prezența anumitor incluziuni, neobservabile cu microscopul calcografic obișnuit (cu lumină polarizantă).

Pentru ceramică, se pot obține date asupra caracteristicilor morfologice și structurale-texturale. De asemenea, se pot observa modificările compoziționale, structurale și texturale datorate tratamentului termic, gradul de de vitrifiere și porozitatea. De exemplu, în cazul unei temperaturii relativ scăzute de ardere, microtextura ceramicii va fi poroasă. Mineralele argiloase afectate termic, calcinate la o temperatură de peste 500 °C, determină debutul unui proces de blasteză (formare de cristale) prin recristalizare, ca și apariția unor fine pelicule de sticlă devitrificată la limita dintre cristale, fenomene ușor de observat prin microscopie electronică.

Pentru materialele vitroase, prin microscopie electronică se pot observa caracteristici fazale, criptostructura, incluziunile și prezența unor procese de devitrifiere.

4. Microsonda electronică sau microscopia scanning cu analiză prin fluorescență de raze X (EDAX)

Furnizează date asupra compoziției chimice calitative și cantitative, inclusiv pentru elementele aflate în cantitate extrem de scăzută (urme). Se utilizează pentru probe monominerale, pentru componenți minerali ai unei roci, pentru metale, ceramică și sticlă, completând la mare detaliu imaginea chimică a materialului.

5. Difractometrie de raze X

Complementară analizelor microscopice, difractometria de raze X este o metodă cvasi-distructivă și se execută pe probe de minerale, metale și ceramică aduse în faza de pulbere (prin mojarare). Se pot utiliza probe nemojarate dacă prezintă suprafață plană și sunt constituite din minerale cu dimensiunii mici (< 5μm). Oferă soluții exacte asupra compoziției fazale calitative și cantitative. Pentru produsele monominerale se pot calcula constantele reticulare ale rețelei cristaline. În cazul aliajelor de tipul soluțiilor solide valoarea constantelor reticulare dă indicații asupra compoziției chimice. Sunt evidențiate modificările structurale suferite de unele minerale (îndeosebi minerale argiloase) în timpul tratamentului termic.

Mineralele majoritare ale argilelor (materia primă pentru ceramică) sunt filosilicați din grupa mineralelor argiloase: caolinit, illit, montmorillonit sau interstratificări illit/montmorillonit, la care se adaugă muscovit, biotit, clorite etc. Reacțiile de deshidratare, deshidroxilare sau de distrugere totală a structurii mineralelor argiloase au loc în intervale înguste de temperatură și la valori repetabile pentru același tip de mineral. Transformările termice afectează structura mineralelor argiloase, conducând la schimbarea poziției

unor linii de difracție a razelor X, la dispariția unor linii caracteristice sau chiar a întregului spectru. Comportarea liniilor bazale sub influența temperaturii pentru principalele minerale argiloase este prezentată în Fig. 1. De exemplu, absența liniilor bazale³ în spectrul de difracție a razelor X și prezența doar a liniei $d_{(020)} = 4,5 \text{ \AA}$ (determinată de structura încă nedistrusă total a mineralelor argiloase) denotă că temperatura de ardere a ceramicii nu a depășit $800 \text{ }^\circ\text{C}$.

În funcție de gradul arderii, lamelele micacee rezultate din calcinarea mineralelor argiloase au cristalinități diferite, permițând aprecierea preliminară a gradului de ardere: bun, semi și slab.

6. Analize termice

Analiza termică reprezintă o metodă distructivă, care presupune încălzirea treptată a probei de la $25 \text{ }^\circ\text{C}$ la $1000 \text{ }^\circ\text{C}$ (sau mai mult) și înregistrarea reacțiilor endo- și exoterme (DTA), respectiv pierderea sau câștigul de masă (TG).

Analiza termică permite identificarea unor specii minerale pe baza temperaturilor de transformare.

În cazul ceramicii, analizele termice permit evidențierea reacțiilor endo- sau exoterme care nu au fost parcurse de exemplu în timpul arderii ceramicii. Colapsul unei structuri minerale sub influența temperaturii este ireversibil, astfel că efectele termice determinate de reacții ireversibile nu se mai obțin la o nouă încălzire. Fig. 2 prezintă efectele endo- și exotermice specifice mineralelor argiloase și carbonaților. Zonele înnegrite redau intervalul în care au loc efectele termice (endoteme sub linia de bază și exoterme deasupra liniei de bază). Sunt marcate de asemenea domeniile în care se pierd: apa ($-\text{H}_2\text{O}$) și gruparea hidroxil ($-\text{OH}$), precum și distrugerea structurilor mineralelor argiloase (D).

Concluzii

Coroborarea dintre datele arheometrice și cele obținute prin observații macroscopice, microscopice și prin analize fizice, sunt utile îndeosebi în:

- stabilirea corectă a compoziției fazale
- clasificarea corectă a materialului (ceramică, metal - aliaj metalic, sticlă, rocă - mineral)
- stabilirea proceselor tehnologice care au stat la baza obținerii obiectului respectiv: fasonare - modelare, decorare, temperatura de ardere - în cazul ceramicii și fasonare - în cazul obiectelor executate din minerale și roci
- precizarea surselor de materii prime (argile și degresanți, respectiv minerale și roci)
- facilitarea corelărilor cu alte situri arheologice.

³ Liniile bazale nu apar din cauza distrugerii rețelei sub influența temperaturii; majoritatea liniilor bazale dispar la temperaturi mai mari de $700^\circ - 800 \text{ }^\circ\text{C}$.

Tabel 1

**Transformările termice suferite de unele minerale
în procesul de ardere a ceramicii**

Mineralul	Observații la microscopul polarizant	Temperatura
Calcit CaCO_3	Calcitul nedescompus	< 900 °C
	Calcitul în agregate mari, descompus doar marginal, cu zone înguste de reacție	900-920 °C
	Calcit microcristalin parțial sau total reacționat; Agregate mari de calcit, descompuse parțial	850-900 °C
Dolomit $\text{CaMg}(\text{CO}_3)_2$	Cristale de dolomit descompuse	750° - 850° C
Siderit FeCO_3	Siderit transformat în hematit sau magnetit	> 650 - 700° C
Pirit FeS_2	Pirit transformat în oxizi de fier	> 500 °C

BIBLIOGRAFIE

1. Matei L., Cioran A., Constantinescu E., Crăciun C. (1986) *Metode fizice de analiză a mineralelor și rocilor*, Univ. din București, 185 p.
2. Rosch Cordelia, Hock R., Schussler U., Yule P., Hannibal Anne (1997) *Electron Microprobe Analysis and X-Ray Diffraction Methods in Archaeometry: Investigations on Ancient Beads from the Sultanate of Oman and from Sri Lanka*, Eur. Jour. Miner., 9, 763-783.
3. Sheppard O. Ann, 1976, *Ceramics for the Archaeologist*, 9th ed., Carnegie Inst. of Washington, 414 p.

APPLICATIONS DES MÉTHODES MINÉRALOGIQUES DANS L'ARCHÉOLOGIE

(Résumé)

L'usage des méthodes spéciales d'analyse minéralogique dans un domaine des sciences historiques, en particulier dans l'archéologie, n'est pas récente (SHEPPARD 1970). Les études déployées jusqu'au présent à l'étranger mais aussi celles appliquées d'une manière sporadique en Roumanie, sur des matériaux archéologiques diverses ont contribué à l'établissement des aires de provenance des matières premières et des technologies employées, au classement et la différenciation des tels objets.

Selon le type d'action sur l'échantillon analysé, les méthodes minéralogiques-petrographiques peuvent-être classées en: méthodes nondestructifs (qui permettent l'étude du matériel sans qu'une action physique quelque y soit appliquée, donc, son intégrité n'ayant rien à souffrir) et des procédures destructifs (impliquant la destruction d'un fragment, en général de dimensions réduites, extrait de l'objet – le matériel analysé). En pratique, une seule méthode c'est pas suffisante, les données obtenues par l'intermède de plusieurs types d'analyse étant plus complètes et plus correctes.

Pour concluant, la corroboration d'entre les données archéologiques et les données issues des observations macro- et microscopiques et, également, des analyses physiques sont utilisés en spécial pour:

- l'établissement correct de la composition phasale;
- le classement correct du matériel (céramique, métal, glace, roche, minéral etc.);
- l'établissement des processus technologiques de base utilisés pour obtenir l'objet analysé (ex.: façonnage, modélation, décoration, température de traitement – pour le cas de la céramique, par exemple, en façonnage au cas des objets exécutés des minéraux ou roches);
- la précision des sources pour les matériaux premières (argilles ou dégraissants, respectif des minéraux et des roches);
- une plus facile corrélation avec des autres sites archéologiques.

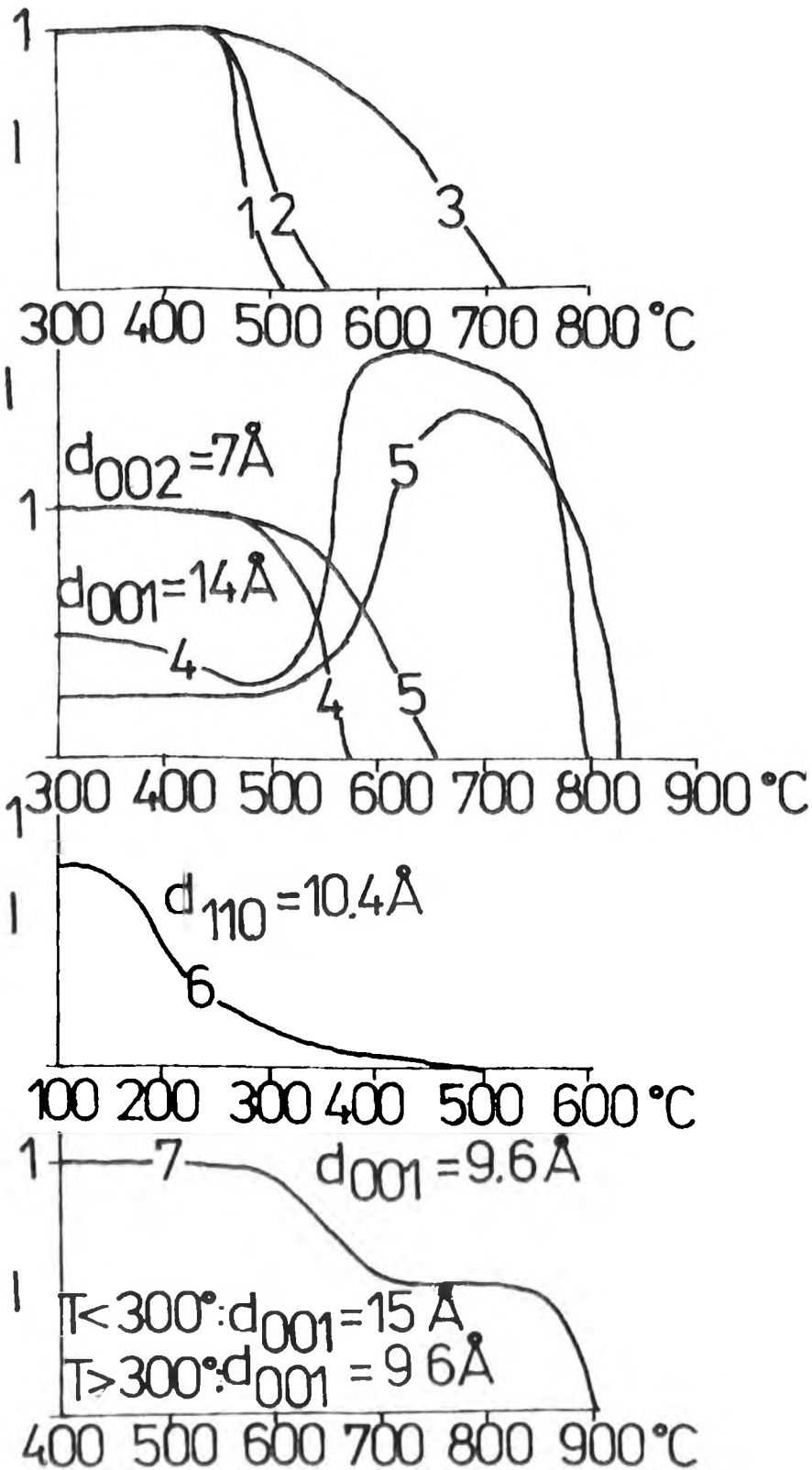
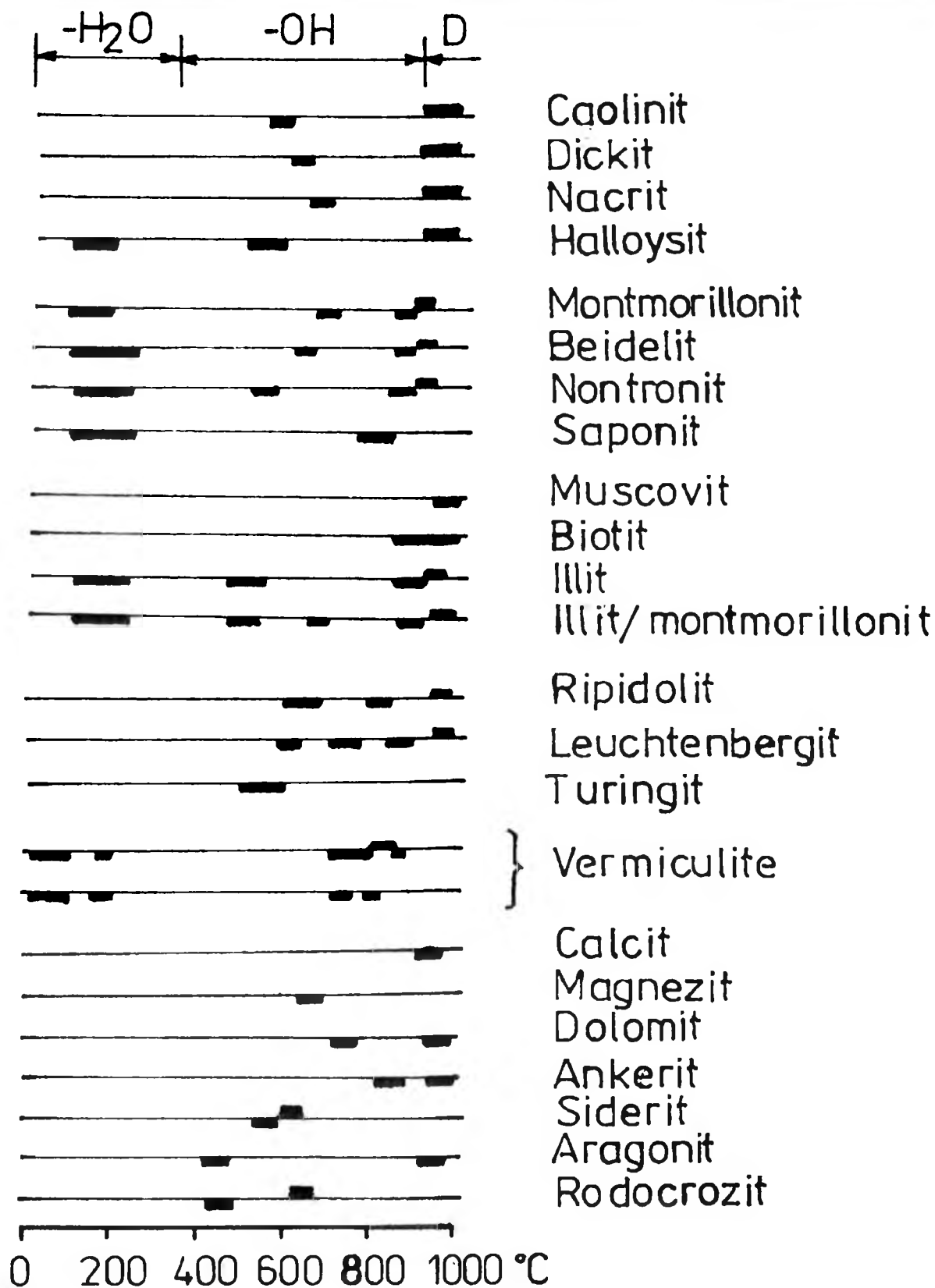

Fig. 1

Variația intensității liniilor bazale în funcție de temperatură, pentru principalele minerale argiloase: 1 - Caolinit d; 2 - Caolinit T; 3 - Dickit; 4 - Ripidolit; 5 - Leuchtenbergit; 6 - Palygorskit; 7 - Montmorillonit.

Fig. 2
 Efectele endo- și exotermice specifice unor minerale argiloase și carbonați

CORNEENELE, ROCI METAMORFICE DE CONTACT FOLOSITE DE COMUNITĂȚILE PREISTORICE

LUMINIȚA HRINEAC

Denumirea. Rocile care se formează în aureola de contact a intruziunilor, sub influența temperaturii se numesc *corneene*. Denumiri improprii folosite de arheologi au fost de șist sau șist menilitic.

În vechea literatura arheologică lotul de piese de care ne ocupăm poartă numele de “șisturi menilitice”, prescurtat adesea cu termenul de “șisturi” (Păunescu 1970; Lazarovici 1977). Profesorul E. Stoicovici introduce în literatura arheologică termenul de corneene (Stoicovici 1985).

Interesul crescut al arheologilor și geologilor pentru această problemă pusă de către prof. E. Stoicovici este adâncită prin noi analize și precizări de I. Mârza în colaborare cu Zoia Maxim (I. Mârza, Maxim 1993), a fost reluată de o colegă, Crina Tarcea, care a continuat studiul acestei probleme.

Noi am preluat aceste informații din mers folosind datele și informațiile din litotecă (C. Tarcea & Z. Maxim), completând analizele, bazele de date și litoteca.

Descrierea macroscopică a corneenelor. Corneenele sunt roci dure, cu granulație de la fină la medie, care au aspect cornos, spărtură așchioasă și sunt rezistente la agenții atmosferici.

Culoarea este variată: negru cu nuanțe brune sau gălbui, verde și chiar violet, dar aceasta nu poate fi folosită pentru diagnosticare

Descrierea microscopică a corneenelor. Sunt compuse din granule minerale echigranulare (microgranulare), mozaicate care rezultă din recristalizarea completă sau aproape completă a constituenților minerali premetamorfici. Structurile șistuoase sunt inexistente sau se disting foarte slab.

Compoziții minerali sunt mai mici de 1 mm mărime, cristale de mari dimensiuni pot fi prezente sub formă de porfiroblaste sau fenocristale relictate.

Din punct de vedere mineralogic aceste roci, în mod obișnuit, conțin suficient SiO_2 pentru formarea cuarțului care apare pe lângă multe alte minerale.

Mineralogia diferită depinde din această cauză de alți componenți chimici prezenți: Al_2O_3 , CaO , Mg_2O , FeO , care vor marca aceste diferențe.

După Goldschmidt în condițiile unui metamorfism de contact din oxidul de aluminiu, oxidul de calciu și componentul feromagnezian se

formează șapte minerale stabile (Fig. 1). Din numărul acestor minerale însă numai trei, chiar și mai puține, se întâlnesc împreună. În felul acesta se dezvoltă diferite parageneze minerale, dintre care fiecare (+ cuarț și mineralul cu conținut de alcali) reprezintă corneena naturală.

Figura 1 prezintă cele zece combinații, care după terminologia lui Goldschmidt corespund corneenelor de la clasa (1) a șisturilor argiloase la carbonați silicioși (10). Există și abateri de la această schemă și aceste abateri sunt datorate compoziției chimice a rocilor afectate de metamorfismul de contact.

Acțiunea de contact a rocii eruptive asupra celor înconjurătoare este însoțită uneori de un aport de substanțe (bor, fluor, clor etc.) care au ca rezultat formarea în corneene a turmalinei, piritei, fluorinei etc.

Ca și componenți *principali* ai corneenelor pot să apară: andaluzit, cordierit, sillimanit, biotit, feldspați

potasici și plagioclazi; accesorii: spineli, corindon; accidentali: granații, epidot, hornblendă, diopsid, antofilit, carbonați.

Compoziția corneenelor depinde de compoziția rocilor afectate (pelitice, arenitice, carbonatice).

Geneza corneenelor. Corneenele sunt produse ale metamorfismului termic. Recristalizarea rocilor sedimentare la presiune scăzută și într-un domeniu foarte larg de variații de temperatură (300° – 1000°C) duce la formarea celor mai multe dintre corneene.

Sunt produse fără schimbări compoziționale majore, compoziția lor fiind în funcție de compoziția rocii preexistente, din această cauză corneenele pot avea o mare varietate compozițională. În cele mai multe cazuri sunt produse ale metamorfismului izochimic.

Reacțiile izochimice se produc în mediul solid, cu transfer de energie termică, la contactul rocilor învecinate cu intruziunile magmatice sau la contactul lavelor cu rocile de la suprafața scoarței.

Zona din jurul intruziunii în care se produc transformări, formează *aureola de contact* în care se pot deosebi trei zone: 1) internă (la contactul cu intruziunea), intermediară și externă (Fig. 2).

Zona internă a corneenelor este la contactul cu rezervorul magmatic unde temperatura este de cca. 800° C, apa fiind complet expulzată, se formează minerale anhidre (cordierit, corindon, spinel, granați, wollastonit etc.). Starea de echilibru chimic este atinsă și paragenezele care se formează sunt dependente exclusiv de chimismul rocii și de temperatură.

Zona intermediară este numită și zona "șisturilor noduloase" datorită dezvoltării mai largi porfiroblastice a unor minerale (andaluzit, cordierit, piroxeni, biotit). Roca devine dură, se șterg caracterele inițiale ale rocii și se produc cristalizări.

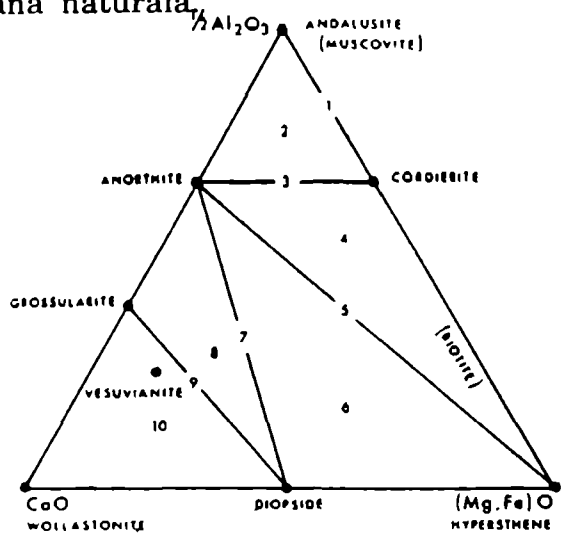

Fig. 1 Schema compoziției chimice a celor 10 clase de corneene

Zona exterioară numită a “șisturilor pătate” este mai depărtată de intruziune, are temperatură mai scăzută (sub 500° C). Din această zonă apa nu este complet eliminată putând intra în compoziția mineralelor nou formate (vezuvian, epidot, clorit etc.).

Roca de la contact este mai închisă la culoare mai compactă și mai rezistentă mecanic. Aceste proprietăți se estompează pe măsură ce ne îndepărtăm de contactul efectiv.

Descrierea petrografică a diferitelor tipuri de corneene. Asociațiile de minerale formate în aureola de contact depind de compoziția rocii. Așa sunt paragenezele specifice corneenelor formate în roci pelitice, cuarțo-feldspatice, în calcare și dolomite, în roci eruptive etc. (Tabelul 1).

Corneene formate pe seama rocilor pelitice.

În compoziția acestor roci, formate și stabile la temperatură scăzută intră granule de cuarț și feldspat, foite de mică și clorite, substanță coloidală, constituită din silicați de aluminiu hidratați, oxizi de fier și silice. Pe lângă acestea, componenții coloizi ai argilelor pot fixa selectiv prin absorbție săruri de potasiu și oxid de titan.

În faciesul corneenelor piroxenice apare feldspatul potasic, iar muscovitul lipsește. În faciesul amfibolitic este caracteristică parageneza: muscovit + biotit + cordierit + cuarț, sau muscovit + biotit + microclin + cuarț.

Paragenezele care iau naștere pe seama sedimentelor pelitice sunt prezentate în tabelul 1.

Corneene formate pe seama rocilor cuarțo - feldspatice. Acestea corespund gresiilor și rocilor vulcanice acide (riolite și dacite). Cuarțul, feldspatul potasic și plagioclaz sunt rezistente în limitele intervalului de temperatură al faciesului corneenelor piroxenice. Au structură blastoporfirică datorită fenocristalelor relict de cuarț și feldspat parțial recrystalizate.

În faciesul corneenelor piroxenice apare ortoza și uneori cordieritul sau andaluzitul iar în cel amfibolitic, microclinul, muscovitul apar sub formă de porfiroblaste sau solzi dispuși în mod neregulat în masa rocii. Printre mineralele accesorii menționăm: zirconul, turmalina, apatitul, titanitul și mineralele opace. Din această categorie face parte și colecția de artefacte analizată de noi.

Corneene formate pe seama calcarelor și dolomitelor. Din calcare și dolomite supuse unui puternic metamorfism de contact, rezultă marmore cu structură mozaicată, echigranulară cu granule izometrice de calcit.

Corneene formate pe seama rocilor eruptive bazice și intermediare

Bazaltele și andezitele la temperaturi înalte dau naștere la corneene negre, compacte constituite din labrador, diopsid, hipersten și minerale accesorii (magnetit, apatit și titanit), uneori conțin și olivină sub formă de granule poikiloblastice.

Corneene formate pe seama rocilor magneziene. Pentru faciesul corneenelor piroxenice este caracteristică parageneza: olivină + enstatit + spinel + clinoclor, iar în faciesul amfibolitic parageneza: antofilit + cummingtonit + cordierit.

Ocurențe. Corneenele apar în partea internă a aureolelor de contact. Corneenele din faciesul sanidinic se formează la temperaturi foarte ridicate

și presiune scăzută, în dykurile bazaltice și neckurile vulcanice care conțin xenolite.

Corneenele din faciesul corneenelor cu piroxeni se formează în zonele adiacente ale plutonilor magmatici.

Corneenele formate în faciesul corneenelor cu hornblendă, se formează în jurul intruziunilor magmatice, intensitatea transformării scăzând odată cu creșterea distanței față de intruziune.

În România apariția corneenelor este strâns legată de două faze tectonomagmatice deosebită amplasare:

1. Faza tectonomagmatică laramică (banatică) de la sfârșitul Cretacicului și începutul Paleogenului când a avut loc o intensă activitate vulcanică în Banat, Poiana Ruscă și Munții Apuseni.

2. Faza tectonomagmatică a vulcanitalor neogene când a luat naștere lanțul vulcanic al Carpaților Orientali (Oaș – Gutâi - Harghita) și neomagmatitele aferente din Munții Apuseni.

Un rol secundar îl are faza tectonomagmatică hercinică, kimmerică (Dobrogea) și cea a ofiolitelor mezozoice (Munții Metaliferi), (Mârza, Maxim, 1993).

Piesele analizate de profesorii E. Stoicovici, I. Mârza, Crina Tarcea, în colaborare cu arheologii, aparțin celei de-a doua faze tectonomagmatice amintite mai sus.

Concluzii. Corneenele fiind roci cu duritate mare, cu posibilități de clivaj controlabile de către o mână expertă, oferă muchii ascuțite ce se pretau la cioplire și ascuțire prin retușare.

Ele sunt culese de către vechile comunități din zonele de ocurențe (în zonele de contact ale intruziunilor), din albia pâraielor, din aval de acestea sau la zeci de kilometri distanță, purtate de torent. Precizarea ocurențelor oferă posibilități pentru înțelegerea ariei geografice și geologice controlate și exploatate. Din păcate în această etapă a studiului nu avem mostre în litotecă din această sursă.

Bibliografie

BOBOȘ 1988 – I. Boboș-Radu, *Identification of Some Old Sources of Raw Material by Mineralogical and Metalographical Analysis*, în *Arheometrie*, I, (In the First Romanian Conference on the application of physics in archaeology), București.

PAVELESCU 1976 – L. Pavelescu, *Petrologia rocilor eruptive și metamorfice*, Ediția III, București.

RĂDULESCU 1981 – D. Rădulescu, *Petrologia rocilor magmatice și metamorfice*, București.

MUTIHAC 1990 – V. Mutihac, *Structura geologică a teritoriului României*, Editura tehnică București.

STOICOVICI 1984 - E. Stoicovici, *Studiul mineralogico-petrografic al materialului neolitic de la Iclod* (jud. Cluj), *ActaMN*, XXI.

MÂRZA & ZOIA MAXIM 1993- I. Mârza & Zoia Maxim. *Unelte neolitice din corneene*, Zalău, *ActaMP*. XVII.

MUREȘAN 1997- I. Mureșan, *Mineralogie*, Partea I, Cluj-Napoca. *The Encyclopedia of Igneous and Metamorphic Petrology, Hornfels*, Ed. by D.R. Bowes, 1989.

GIUȘCĂ 1974 - D. Giușcă, *Petrologia rocilor endogene*, București.

THE HORNFACES, METAMORPHIC ROCKS OF CONTACT USED BY THE PREHISTORIC COMMUNITIES

(Abstract)

The rocks that are formed contact aureole of intrusion under temperature influences are named hornface.

In the olden archaeological literature the pieces in discussion were named like menilitic schist. In many cases this type of stone appears under the generic name schist. This confusion is due to the insufficient knowledge of the geological terms. Eugen Stoicovici made for the first time the correct designation for archaeologists.

The chemistry of these rocks is dependent on the composition of metamorphic rocks (clay, arenits, carbonic). The hornface are high tough stones, with high coefficient of strength, 9-13 and very compact. This type of stone has a controllable cleavage possibility if an expert hand hammered with acquaints. The razor edge results are capable to be retouch for a good blade.

The ancient communities reap the hornface from the occurrence or from the valley, in many cases from a lot of kilometers away.

Prof. I. Mârza presumed like source of the Someşan Basin hornface the zone of Birgău Mountains, known like a rich area in glauconite hornface. This type of rock was found in many Neolithic sites, like Coldău, Iclod, Săcălia, Gheorgheni, Vlaha.

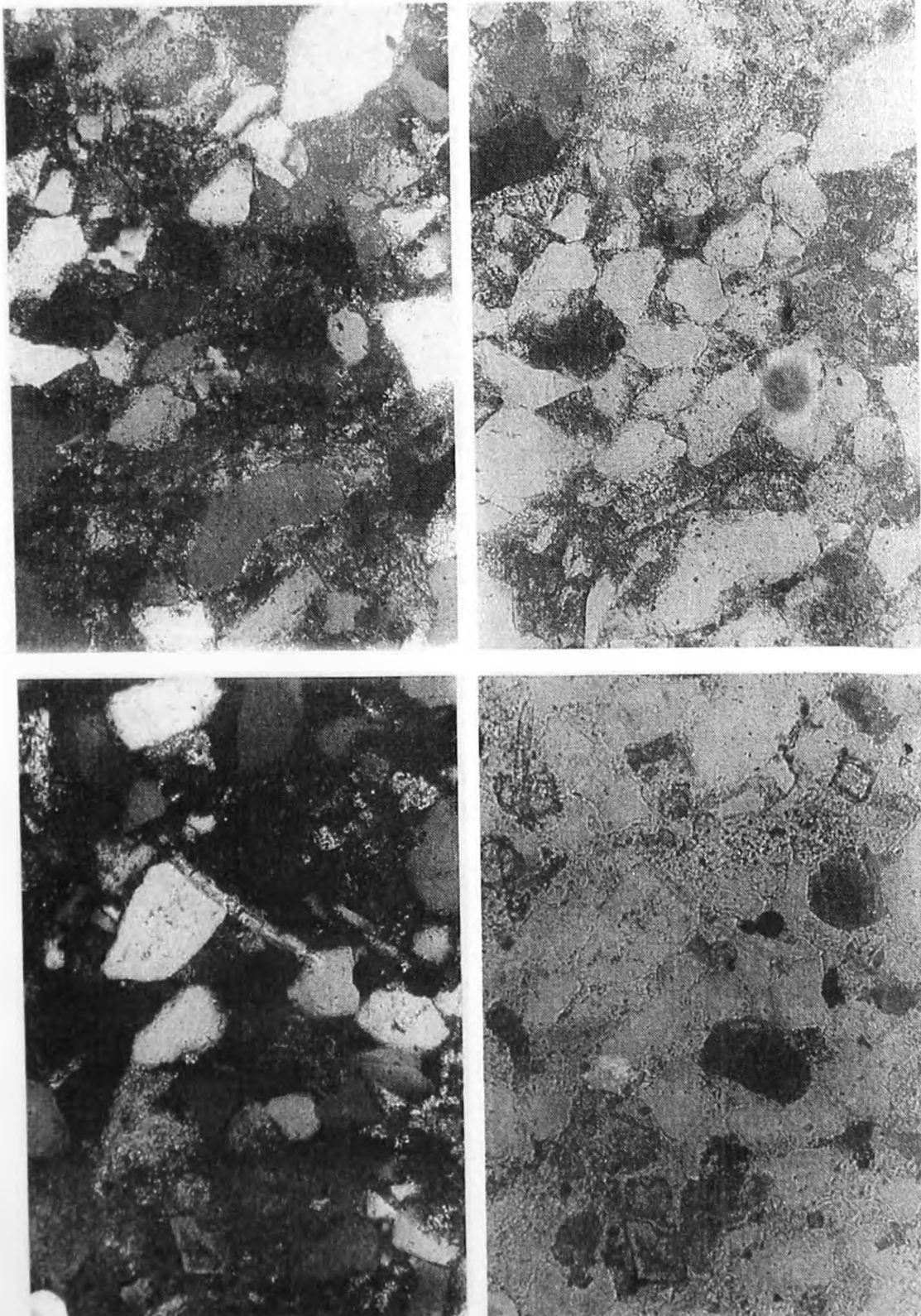
Another kind from this rock is the non glauconitic hornface, with clay matrix. This type of stone originate in Apuseni Mountains.

TABLE 1. Common mineral assemblage of hornfels^a

Facies	Pelitic	Quartzo- feldspathic	Calcareous		Basic and magnesian
			Calcic	Dolomitic	
Sanidinite	Cordierite-spinel- mullite Cordierite-mullite- glass Anorthite-corundum- spinel	Tridymite-anorthite- glass	Spurrite-calcite Spurrite-larnite Larnite-wollastonite Wollastonite-quartz	Melilite-monticellite- diopside Melilite-merwinite- spurrite Monticellite-calcite Monticellite-periclase- calcite	
Pyroxene hornfels	Andalusite-cordierite- biotite-orthoclase- quartz Sillimanite- biotite-orthoclase- quartz Andalusite- corundum-spinel	Quartz-orthoclase- plagioclase- biotite	Calcite-wollastonite Calcite-wollastonite- grossular Wollastonite- grossular- idocrase-quartz Anorthite-scapolite- grossularite	Calcite-periclase (brucite) Calcite-forsterite (Humite)-periclase (brucite) Calcite-periclase- spinel-forsterite Calcite-forsterite- diopside Calcite-diopside- wollastonite	Plagioclase- diopside- hypersthene Hypersthene- cordierite Hypersthene- diopside- forsterite- spinel Forsterite- spinel
Amphibolite	Muscovite- biotite-quartz- microcline- plagioclase Muscovite-biotite- quartz-andalusite	Quartz- microcline- plagioclase- muscovite- biotite	Calcite-quartz Calcite-diopside- grossularite Grossular- plagioclase Calcite-grossular- idocrase	Calcite-brucite forsterite Calcite-forsterite- diopside Calcite-tremolite Hornblende- hedenbergite	Plagioclase- hornblende- diopside Cordierite- anthophyllite (cummingtonite) Biotite- anthophyllite (cummingtonite)
Albite- epidote amphibolite	As for amphibolite facies	As for amphibolite facies	Calcite-quartz Calcite-tremolite- quartz	Tremolite-dolomite- calcite Forsterite-dolomite Talc-dolomite	Albite- epidote- actinolite

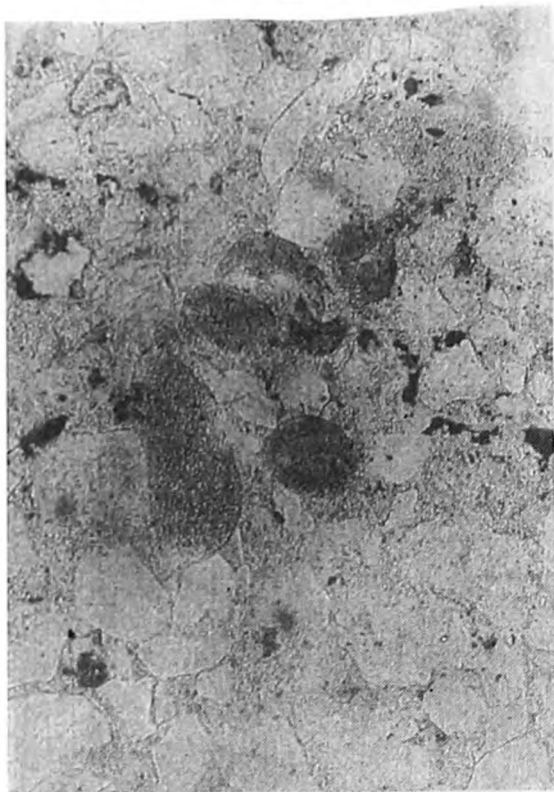
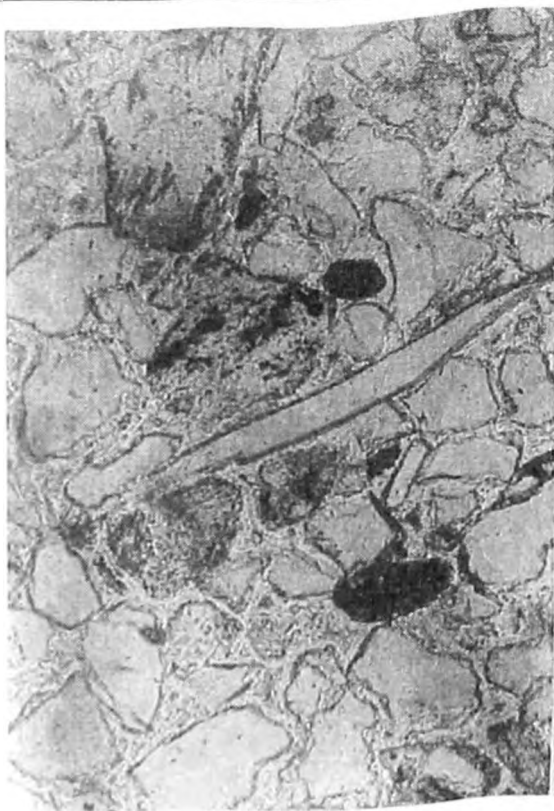
Source: after Williams et al. (1954).

^a Note amphibolite here is used in relation to a facies of thermal metamorphism—most authors would restrict its use to facies of regional metamorphism and use hornblende hornfels and albite-epidote hornfels facies.

Pl. 1

Zau de Câmpie: 1. Gresie cornificată (cuart, glauconit, feldspat, N+, 150X.); 2. Gresie cornificată (cuart, glauconit, feldspat), 1N, 150X; 3-4 Gresie cornificată (glauconit, cuarț, feldspat, muscovit, calcit), N+, 1N, 150X.

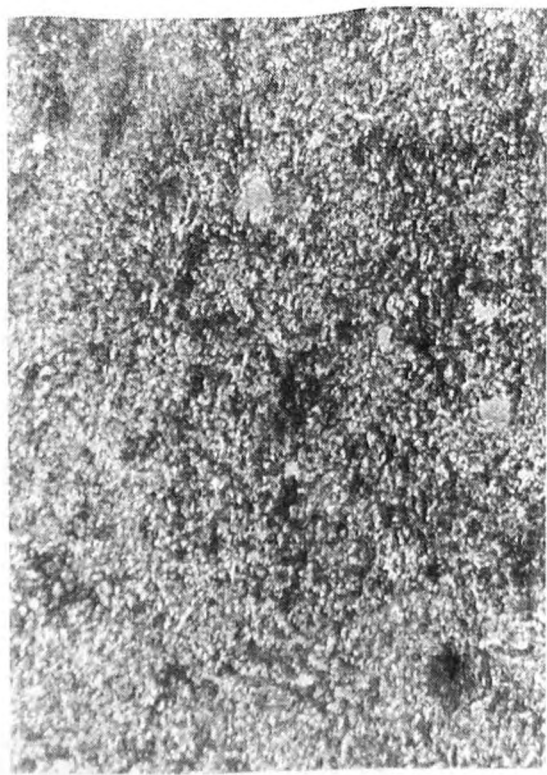
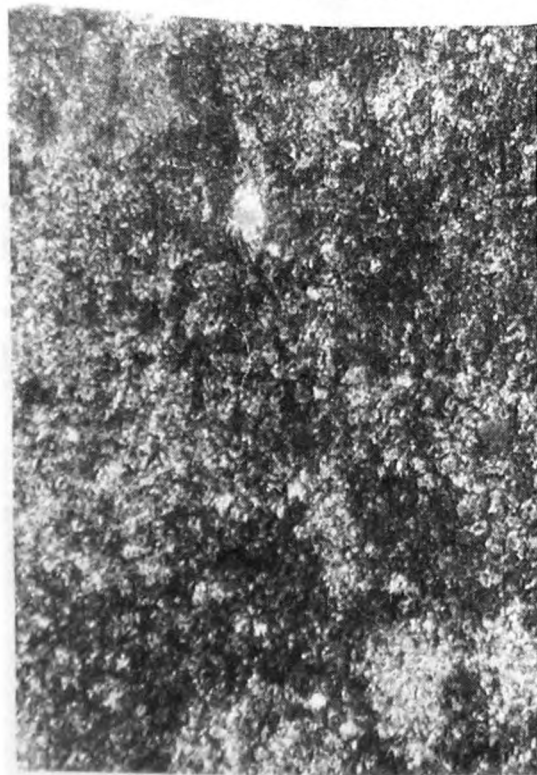
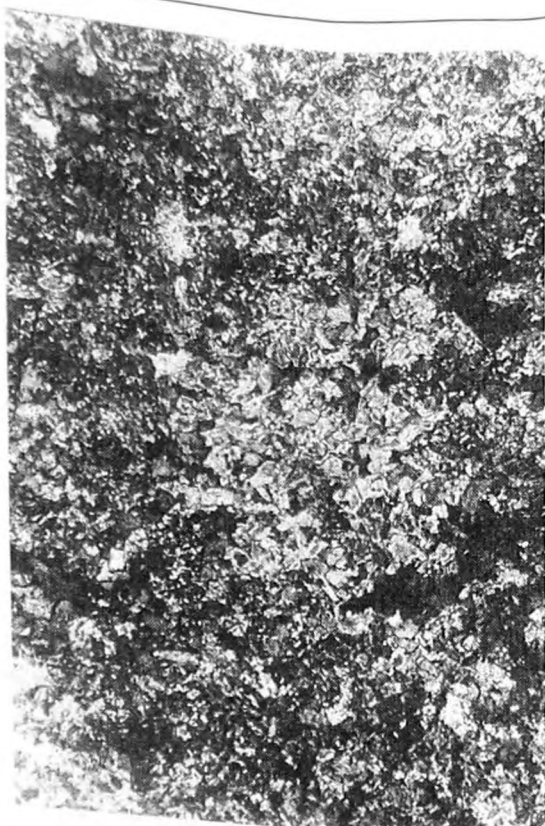
Zau de Câmpie: 1. Hornfaced grit stone (quartz, feldspat), N+, 150X); 2. Hornfaced grit stone (quartz, glauconite, feldspat), 1N, 150X; 3-4 Hornfaced grit stone (glauconit, quartz, feldspat, muscovite, calcite), N+, 1N, 150X.

Pl. 2

1-2) Zau de Câmpie: Gresie silicioasă cornificată (cuarț, glauconit, biotit, muscovit, feldspat), N+, 1N, 150X; 3-4) Iclod. Gresie cornificată (cuarț, feldspat, glauconit, minerale opace), N+, 1N, 150X.

1-2) Zau de Câmpie: Hornfaced silicious grit stone (quartz, biotite, muscovite, feldspat) N+, 1N, 150X; 3-4) Iclod. Hornfaced grit stone (quartz, feldspat, opaque minerals), N+, 1N, 150X.

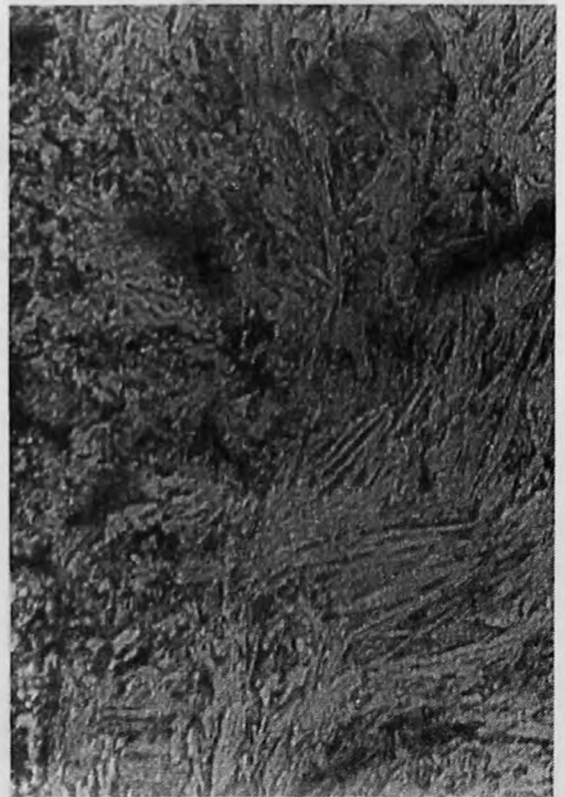

Pl. 3

1-2) Băița – Bihor: Corneeană cu biotit și piroxeni, N+, 1N, 150X; 3-4) Pârâul Mieilor – Bihor: Corneeană cu biotit, N+, 1N, 150X.

1-2. Băița – Bihor: Hornface with biotite and pyroxenes, N+, 1N, 150X; 3-4) Pârâul Mieilor – Bihor: Hornface with biotite, N+, 1N, 150X.

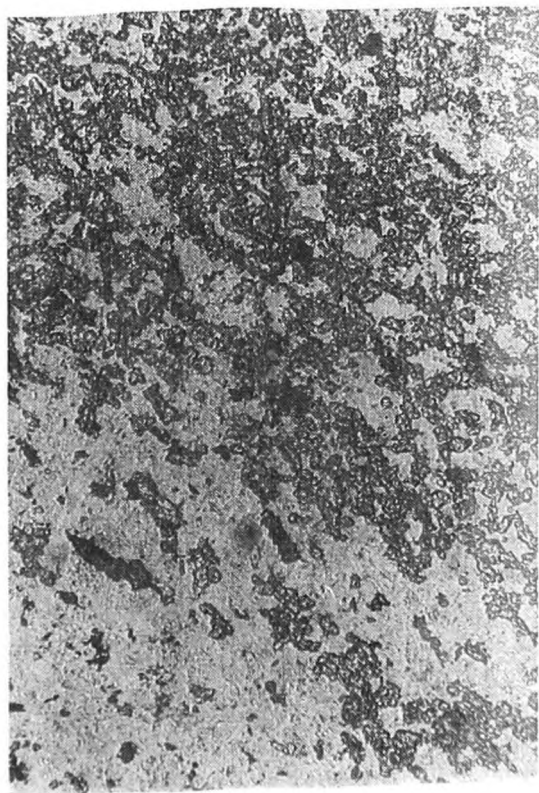
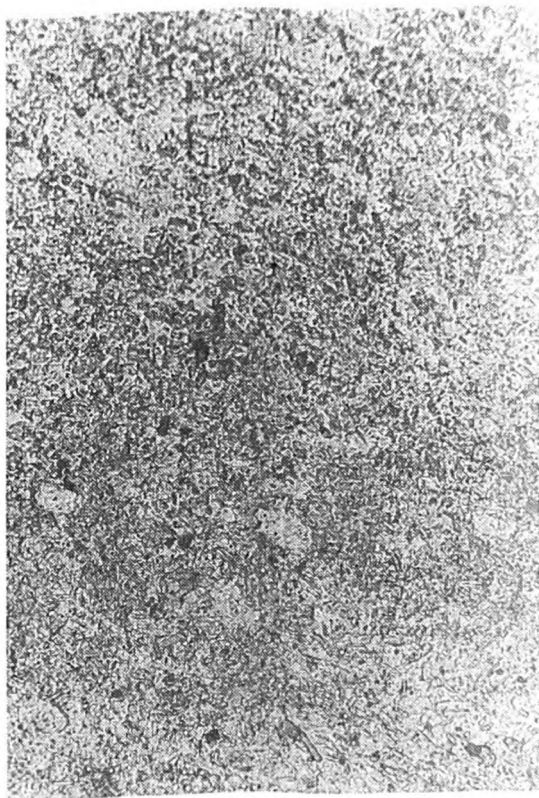

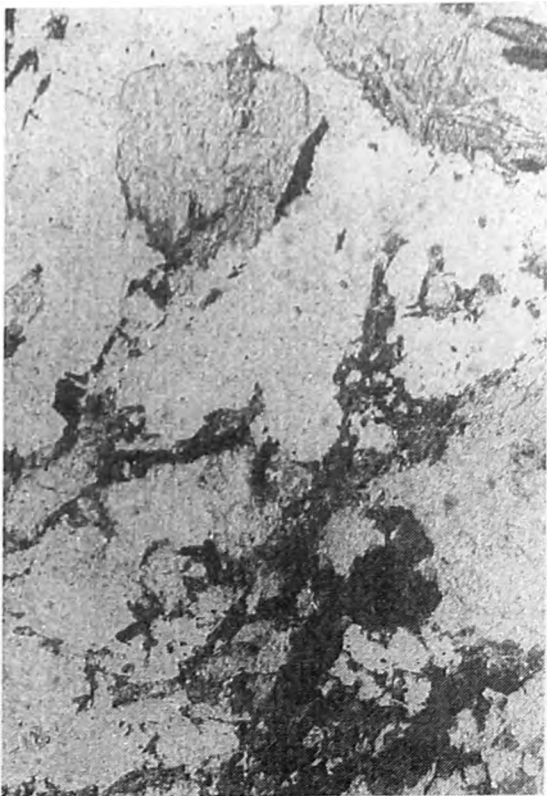
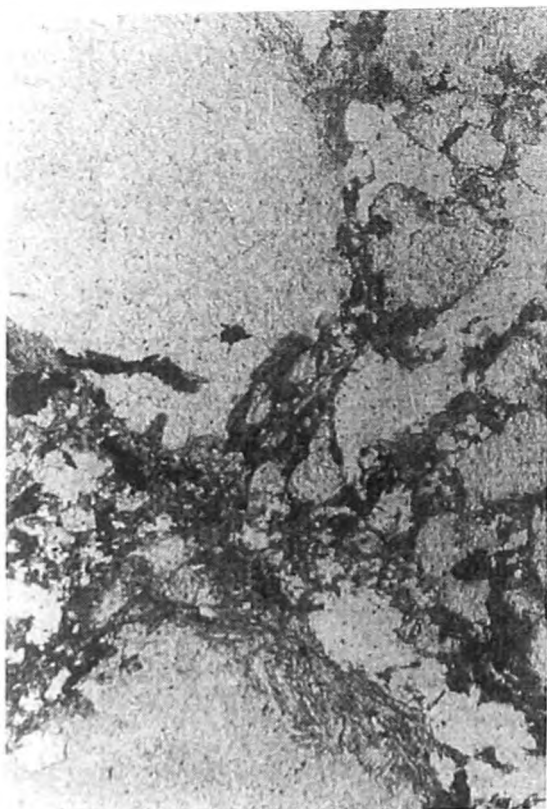
Pl. 4

Băița Bihor: 1-2 Corneeană biotitică (cuart, feldspat, muscovit, biotit), N+, 1N, 150X; 3-4 Corneeană cu biotit, muscovit, N+, 1N, 150X.

Băița Bihor: 1-2 Biotitic hornface (quartz, feldspat, muscovite, biotite), N+, 1N, 150X; 3-4 Hornface with biotite, muscovite, N+, 1N, 150X.

Pl. 5
 Băița Bihor: 1-2 Corneeană cu cuarț, biotit, muscovit, N+, 1N, 200X, V. Coșuri,
 Băița Bihor: 3-4 Corneeană cu diopsid (cuarț, diopsid), N+, 1N, 200X.
 Băița Bihor: 1-2 Hornface with quartz, biotite, muscovite, N+, 1N, 200X; V.
 Coșuri, Băița Bihor: 3-4 Hornface with diopside (quartz, diopside), N+, 1N, 200X.

Pl. 6

1-2 Corneeană cu andaluzit (biotit, cuarț, muscovit), N+, 1N, 150X; 3-4 Corneeană cu andaluzit, cuarț, feldspat, N+, 1N, 150X.

1-2 Hornface with andalusite (biotite, quartz, muscovite), N+, 1N, 150X; 3-4 Hornface with andalusite, quartz, feldspate, N+, 1N, 150X.

PRESCURTARI BIBLIOGRAFICE

<i>Acta Arh Hung</i>	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
<i>Acta MN</i>	Acta Musei Napocensis, Cluj
<i>Acta MP</i>	Acta Musei Porolisensis, Zalău
<i>AÉ</i>	Archaeologiai Értesítő, Budapesta
<i>Aluta</i>	Aluta, Muzeul Județean Sfântu Gheorghe
<i>Anateus</i>	Anateus, Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
<i>An B(NS)</i>	Analele Banatului (serie nouă), Ed Museion, Bucuresti
<i>Apulum</i>	Apulum, Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
<i>AMB</i>	Arhiva Muzeului Banatului
<i>Banatica</i>	Banatica, Reșița
<i>BAR</i>	BAR International Series, Oxford, Angila
<i>BRGK</i>	Bericht der römisch-germanischen Kommission, Frankfurt am Main
<i>BSNR</i>	Buletinul Societății Numismatice Române, București
<i>Carpica</i>	Carpica. Muzeul Județean de Istorie (Iulian Antonescu), Bacău
<i>Corviniana</i>	Corviniana, Acta Musei Corviniensis, Hunedoara
<i>Crisia</i>	Crisia, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea
<i>Dacia NS</i>	Dacia, Revue d'archeologie et d'histoire ancienne (nouvelle serie), București
<i>Drubeta</i>	Drubeta, Drobeta-Turnu Severin
<i>EF</i>	Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma
<i>Ephemeris Napocensis</i>	Ephemeris Napocensis, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
<i>Germania</i>	Germania, Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main

- Helis*
Izvoare...
- Jarsbuch*
- KSIA*
Mac AA
Marisia
MCA
- Memoria Antiquitatis*
Numizmaticar
PA
PCD
- Praehistorische Zeitschrift*
Pulpudeva
- Rad.Voj.Muz.*
Rev. Muz.
Sargetia
- SCA*
SCIV, (A)
- SCN*
SIB
Symposia Thracologica
- SMIM*
St.Com.C.
- St.Com. Sibiu*
- Starinar*
- Studia Albanica*
Studia Tracica
Tibiscus
TIR
Thracia
Thraco-Dacica
- TRET*
Ziridava
- Helis, Sofia
Izvoare privind Istoria României,
vol. I, București, 1964
- Jahrbuch des römisch-germanischen
Zentralmuseums Mainz, Mainz
- Kratkie Soobszenija Instituta Arheologiji, Kiev
- Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep-Skopje
- Marisia, Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș
- Materiale și Cercetări Aheologice,
București-Oradea-Tulcea
- Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț
- Numizmaticar, Belgrad
- Probleme de antropologie, București
- D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București
- Praehistorische Zeitschrift
- Seminaires Philippolitaines de L'Histoire et de la Culture Thrace, Sofia
- Rad Vojvodinanskih Muzeja, Novi Sad
- Revista Muzeelor, București
- Sargetia, Buletinul Muzeului regional Hunedoara, Deva
- Studii și cercetări de antropologie, București
- Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
- Studii și Cercetări Numismatice, București
- Studii de Istorie a Banatului, Timișoara
- Symposia Thracologica, Institutul Român de Tracologie, București
- Studii și materiale de istorie medie, București
- Studii și comunicări de etnografie-istorie, Muzeul Județean de Etnografie și Istorie locală, Caransebeș
- Studii și comunicări (arheologie-istorie), Muzeul Bruckental, Sibiu
- Starinar, organ srpskog arheoloskog drustva, Belgrad
- Studia Albanica, Tirana
- Studia Thracica, Sofia
- Tibiscus, Timișoara
- Tabula Imperii Romani, L 34, Budapesta, 1968
- Thracia, Academia Litteratum Bulgaria, Sofia
- Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București
- Történelmi és régészeti Értesítő, Timișoara
- Ziridava, Coplexul Muzeal Arad

